

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

BİTLİS VİLAYET HAPİSHANELERİ (1908-1918)

Doktora Tezi

Halit Aytuğ TOKUR

Ankara-2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

BİTLİS VİLAYET HAPİSHANELERİ (1908-1918)

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı Soyadı
Halit Aytuğ TOKUR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara-2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

BİTLİS VİLAYET HAPİSHANELERİ (1908-1918)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Selma YEL (Başkan)

.....

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Danışman)

.....

Prof. Dr. Bige SÜKAN

.....

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER

.....

Prof. Dr. Hakan UZUN

.....

Tez Sınav Tarihi: 14 Şubat 2023

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Enstitü Müdürü

ÖZET

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan *suç davranışı* işlendikten sonra suçun faili hakkında yasal süreç başlatılır. Bu süreç sonuçlanana kadar fail önce *şüpheli* sıfatıyla tutuklu olarak alıkonur. Suç kesinleştiği takdirde mahkûm edildiği süre kadar ceza, faile hapisanede tutularak çektirilir. Hapishaneler suça karşılık cezanın kurumsallaştığı mekânlardır.

Osmanlı Devleti'nde zindandan hapishaneye geçiş, Tanzimat Dönemi ile başlayan bir süreçtir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında ceza infaz sisteminde bir takım değişiklikler gündeme getirilmiştir. Osmanlı hapishanelerinde yapılmak istenen iyileştirmelerle ilgili olarak mevcut hapishanelerin Avrupa hapishane sistemine bakılarak ıslahı için Avrupa'dan getirtilen uzmanlar ve raporları doğrultusunda hareket edilmeye çalışılmıştır. Hapishanelerle ilgili olarak somut reform adımları ise II. Abdülhamid döneminde başlamış, İttihat ve Terakki iktidarında ve II. Meşrutiyet Döneminde hız kazanmıştır.

Karmaşık dinî ve etnik nüfus yapısına sahip Bitlis Vilayeti, Rus ve İngiliz emperyalist hedeflerinin kesiştiği, ülkenin doğu sınırına yakın önemli bir bölgedir. Bitlis Vilayeti; I. Dünya savaşı öncesinde ve savaş sırasında yaşanan Ermeni Komitacı eylemleri, 1914 yılındaki Bitlis Vakası, I. Dünya Savaşı sürecinde 1915 yılında gerçekleştirilen zorunlu göç, 1916 yılında maruz kalınan Rus işgali ile ekonomik canlılığını yitirmiş, sınırları içerisindeki nüfus ciddi oranda azalmıştır.

1908-1918 yılları arasında Bitlis vilayetinde bulunan Bitlis Merkez Sancağı, Ahlat Kaza, Hizan Kaza, Mutki Kaza; Genç Sancak, Çapakçur Kaza, Kulp Kaza; Muş Sancak, Bulanık Kaza, Malazgirt Kaza, Sason Kaza, Varto Kaza; Siirt Sancak, Eruh Kaza, Garzan Kaza, Pervari Kaza, Şirvan Kaza Hapishaneleri kısaca vilayetin tüm sancak ve kaza hapishaneleri çalışmamızda incelenmiştir.

Araştırmamızın temel amacı; Osmanlı hapishane sistemi içerisinde Osmanlı modernleşmesini bir kurum ve vilayet örneğinde takip ederek II. Meşrutiyet Döneminde yapılmak istenen hapishane reform girişimlerinin Bitlis Vilayet Hapishaneleri üzerindeki etkisini saptamaktır. Ayrıca reform çabaları neticesinde hapishanelerin fiziki şartlarında, hapishane çalışanları ve mahkûmların sosyal yaşantılarında görülen değişiklikleri akademik düzlemde analiz ve tespit etmektir. Araştırmamızda ayrıca yapılan reformların başarısı ve başarısızlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Gardiyan, Hapishane, Mahkûm, Genç, Muş, Reform, Siirt, Tevkifhane

ABSTRACT

After the criminal behavior, which is a concept as old as the history of humanity, is committed, a legal process is initiated against the perpetrator of the crime. The perpetrator as a suspect is first detained as a prisoner until this process is concluded. If the crime is finalized, the perpetrator is sentenced to be kept in prison for as long as he is convicted. Prisons are places where punishment for crime is institutionalized.

The transition from dungeon to prison within the Ottoman Empire is a process that started with the Tanzimat Period. After the proclamation of the Tanzimat Edict, some changes were brought up in the penitentiary system. Regarding the improvements to be made in the Ottoman prisons, efforts were made to act in line with the proposals of experts brought from Europe and their reports on the improvement of the existing prisons by taking the European prison system into consideration. Concrete reform steps related to prisons started to be taken during the reign of Abdulhamid II and considerable strides were made when the Union and Progress Party was in power as well as during the Second Constitutional Era.

The Province of Bitlis, having complex religious and ethnic population structures, is an important region close to the eastern border of the country where Russian and British imperialist goals intersected. Before and during World War I, the Province of Bitlis lost its economic vitality and the population within its borders decreased significantly due to the Armenian resistance movements in the region, the Bitlis Incident which took place in 1914, forced migration in 1915 and the Russian invasion in 1916.

All sanjak and district prisons in the province of Bitlis (the Central Sanjak of Bitlis, Genç, Muş and Siirt sanjaks; Ahlat, Hizan, Mutki, Çapakçur, Kulp, Bulanık, Malazgirt, Sason, Varto, Eruh, Garzan, Pervari and Şirvan districts) between 1908-1918 were examined in the study.

The main purpose of the research is to determine the effects of the prison reform attempts desired to be made during the Second Constitutional Era on the provincial prisons of Bitlis by following the Ottoman modernization within the Ottoman prison system in the case of an institution and a province. In addition, it was tried to analyze and detect, at the academic level, the changes in the physical conditions of the prisons and the social lives of the prison staff and inmates as a result of the reform efforts. The success and failure in the efforts were tried to be revealed.

Keywords: Bitlis, Warden, Prison, Convict, Genç, Muş, Reform, Siirt, Penitentiary

ÖNSÖZ

Doğu Anadolu, karışık dini yapısı, merkezî idareye olan fiziksel ve siyasi uzaklığı, emperyalist devletlerin çıkar çatışmalarının kesiştiği topraklar olması özellikleri ile Osmanlı Devleti hükümetlerinin özel ilgi göstermesi ve mesai harcaması gereken bir bölgeydi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bitlis Vilayeti yukarıda bahsedilen olgulara ilave olarak etnik çatışmalara, ayaklanmalara, I. Dünya Savaşı'nda işgale, Sevk ve İskân Kanunu'na sahne olan bir coğrafyadır.

Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918) başlıklı çalışmamız ile öncelikle II. Meşrutiyet sürecinde yaşanan tarihî olaylar, bölgede yapılmak istenen ıslahatlar, I. Dünya Savaşı'nın etkileri, Bitlis'te yaşanan zorunlu göç sonrası Bitlis'te Rus işgali, işgal ile birlikte başlayan Ermeni-Rus katliam ve sürgünleri incelenmiştir. Bitlis Vilayeti dâhilinde Bitlis Merkez Sancağı, Genç Sancağı, Muş Sancağı, Siirt Sancağında kaza hapishaneleri ile birlikte toplamda 17 erkek 10 kadın hapishanesi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

Kapatma mekânı olarak kullanılan bu yerlerin fiziki ve sıhhi şartları; idareden ve emniyetten sorumlu hapishane çalışanlarının durumları; hapishanede alıkonulan mahkûm ve tutukluların günlük yaşamları, etnik ve dini bilgileri, yaş aralıkları, okuma yazma durumları, meslekleri, suç türleri gibi detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti coğrafyasındaki diğer hapishanelerden de örnekler verilerek birçok konuda mukayese yapma imkânı elde edilmiştir. Tez çalışmamızın omurgası arşiv belgeleri üzerine kurulmuş; hapishane konulu basılı eserler, tezler ve diğer çalışmalar da taranmıştır. Bitlis Vilayetinin tüm hapishaneleri daha önce akademik bir çalışmada ele alınmamıştır. Kibar İliş'e ait 2019 yılında yayınlanan *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Hapishaneleri* başlıklı bir yüksek lisans tez çalışmasında sadece Bitlis Merkez Sancağı ve Ahlat, Mutki, Hizan Kaza Hapishaneleri incelenmiştir. Adı geçen çalışmada: Genç Sancak, Çapakçur Kaza, Kulp Kaza; Muş Sancak, Bulanık Kaza, Malazgirt Kaza, Sason Kaza, Varto Kaza; Siirt Sancak, Eruh Kaza, Garzan Kaza, Pervari Kaza, Şirvan Kaza Hapishaneleri incelenmemiştir. Tez çalışmamız ile Bitlis Merkez Sancağı, merkeze bağlı sancak ve kaza hapishaneleri ile birlikte toplamda 17 adet hapishane incelenmiştir. Detaylı bir şekilde hazırlamış olduğumuz çalışmamızın akademik literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Araştırmamızın temel amacı; Osmanlı hapishane sistemi içerisinde Osmanlı modernleşmesini bir kurum ve vilayet örneğinde takip ederek II. Meşrutiyet Döneminde yapılmak istenen hapishane reform girişimlerinin Bitlis Vilayet Hapishaneleri üzerindeki etkisini saptamaktır. Ayrıca reform çabaları neticesinde hapishanelerin fiziki şartlarında, hapishane çalışanları ve mahkûmların sosyal yaşantılarında yaşanan değişiklikleri akademik düzlemde analiz ve tespit

etmektedir. Araştırmamızda ayrıca yapılan reformların başarısı ve başarısızlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet Arşivi'ndeki çalışmalarımız sırasında kıymetli desteğini esirgemeyen Öğretim Görevlisi Fatih ÇİL'e, çalışmamızın şekillenmesinde desteklerini esirgemeyen Muhammed Furkan SUNGUR, Yüksek Kurum Uzmanı Dr. Hasan Ali ÇETİN, Doç. Dr. Erol KARCI ve Doç. Dr. Çağatay BENHÜR'e, tez sürecindeki katkılarından dolayı değerli Tez İzleme Komitesi üyesi hocalarım Prof. Dr. Biçe SÜKAN, Prof. Dr. Yasemin DOĞANER ve Prof. Dr. Hakan UZUN'a teşekkürlerimi sunarım. Uzun tez döneminde karşılaştığım sorunları çözmemde beni yönlendiren ve çalışmam hakkında cesaret veren, her türlü desteği esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mesut ÇAPA'ya teşekkür ederim. Çalışmam boyunca yanımda olan değerli aileme ve varlığı ile yaşamımı aydınlatan sevgili oğlum Aybars'a teşekkürlerimi sunmak isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar.....	xi

GİRİŞ

1. Dünya Tarihinde Modern Hapishane'nin Doğuşu ve Hapishane Reformları.....	1
2. Osmanlı Hukukunda Asayiş ve Hapishane.....	16
3. Suç ve Ceza Kavramları.....	19
4. Kaynak Tahlili ve Yöntem	23

BİRİNCİ BÖLÜM

BİTLİS VİLAYETİ'NİN GENEL DURUMU

1.1. Bitlis Vilayeti'nin Tarihi Coğrafyası.....	27
1.2. Bitlis Vilayeti'nin Kısa Tarihi ve İdari Yapısı.....	30
1.3. Bitlis Vilayeti'nin Nüfusu ve Ekonomik Yapısı.....	34
1.4. Bitlis Vilayeti'nde Adli Durum, Asayiş ve Suç.....	42
1.5. Bitlis Vilayet Yazışmaları.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BİTLİS VİLAYET HAPİSHANELERİ (1908-1918)

2.1. II. Meşrutiyet Döneminde Doğu Anadolu.....	52
2.2. I. Dünya Savaşı'nda Ermenilerle İlişkiler.....	57
2.3. I. Dünya Savaşı'nda Bitlis ve Çevresinde Ermeni Faaliyetlerinin Asayişe Etkisi.....	66
2.4. Osmanlı Devleti'nde Hapishaneler.....	76
2.4.1. Hapishanelerin Mimarisi.....	77
2.4.2. Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu, Nizamnameler.....	78
2.4.3. Osmanlı Devleti'nde Hapishane Raporları.....	86

2.4.4. Kadın Hapishaneleri.....	90
2.5. Bitlis Vilayet Hapishaneleri.....	94
2.5.1. Bitlis Merkez Sancak Hapishanesi.....	94
2.5.1.1. Fiziki Durumu ve Hapishane Koşulları.....	94
2.5.1.1.1. İzdiham ve Nakil Konusu.....	96
2.5.1.1.2. Sıhhi Şartlar Konusu.....	97
2.5.1.1.3. Şikayetler ve Mahkûm Talepleri.....	101
2.5.1.1.4. İntihar, Firar, Af Konuları.....	102
2.5.1.1.5. Tamirat ve Yeniden İnşaat Konusu.....	104
2.5.1.1.6. Sucu İstihdamı Konusu.....	108
2.5.1.1.7. Hapishane Kiralama Bedelleri.....	109
2.5.1.2. Ahlat Hapishanesi.....	113
2.5.1.3. Hizan Hapishanesi.....	114
2.5.1.4. Mutki Hapishanesi.....	114
2.5.2. Genç Sancağı Hapishanesi.....	115
2.5.2.1. Fiziki Durumu ve Hapishane Koşulları	115
2.5.2.1.1. İzdiham ve Nakil Konusu.....	116
2.5.2.1.2. Sıhhi Şartlar Konusu.....	120
2.5.2.1.3. Şikayet ve Mahkûm Talepleri.....	121
2.5.2.1.4. Firar Konusu.....	122
2.5.2.2. Çapakçur Hapishanesi.....	125
2.5.2.3. Kulp Hapishanesi.....	127
2.5.3. Muş Sancağı Hapishanesi.....	127
2.5.3.1. Fiziki Durumu ve Hapishane Koşulları	127
2.5.3.1.1. İzdiham ve Nakil Konusu.....	129
2.5.3.1.2. Sıhhi Şartlar Konusu.....	135
2.5.3.1.3. Şikayetler, Mahkûm Talepleri ve Teftiş Raporları.....	137
2.5.3.1.4. Tamirat ve Yeniden İnşaat Konusu.....	141
2.5.3.1.5. Kira Konusu.....	144
2.5.3.1.6. Gardiyan İlavesi ve Tahsisat Talebi.....	145
2.5.3.2. Bulanık Hapishanesi.....	147
2.5.3.3. Malazgirt Hapishanesi.....	148
2.5.3.3.1. Kira ve Gardiyan Maaşı Konusu.....	149

2.5.3.4. Sason Hapishanesi.....	150
2.5.3.5. Varto Hapishanesi.....	152
2.5.4. Siirt Sancağı Hapishanesi.....	152
2.5.4.1. Fiziki Durumu ve Hapishane Koşulları	152
2.5.4.1.1. Asayiş Olayları.....	153
2.5.4.1.2. İzdiham ve Nakil Konusu.....	154
2.5.4.1.3. Firar Konusu	156
2.5.4.1.4. Gardiyan İlavesi Talebi.....	158
2.5.4.1.5. Tamirat ve Yeniden İnşaat Konusu.....	159
2.5.4.1.6. Su Yolu Konusu.....	163
2.5.4.2. Eruh Hapishanesi.....	166
2.5.4.3. Garzan Hapishanesi.....	166
2.5.4.4. Pervari Hapishanesi.....	167
2.5.4.4.1. Pervari Kadın Hapishanesi.....	168
2.5.4.5. Şirvan Hapishanesi.....	170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİTLİS VİLAYETİ'NDE HAPİSHANE ÇALIŞANLARI ve MAHKÛMLARIN SOSYAL DURUMU

3.1. Osmanlı Devleti Genelinde Hapishane Çalışanları.....	172
---	-----

3.2. Osmanlı Devleti Hapishanelerinden Örnekler ve Mahkûmların Sosyal Durumu.....	177
---	-----

3.2.1. Kale Hapishaneleri.....	178
--------------------------------	-----

3.2.2. Anadolu Hapishaneleri.....	179
-----------------------------------	-----

3.2.3. Anadolu Dışındaki Hapishaneler.....	181
--	-----

3.3. Bitlis Vilayet Hapishaneleri Çalışanları	184
---	-----

3.3.1. Hapishane Çalışanlarının Maaş Durumu.....	184
--	-----

3.3.2. Hapishane Memur Değişiklik (Tebeddül) Cetvelleri.....	194
--	-----

3.4. Bitlis Vilayeti Hapishaneleri'ndeki Mahkûmların Sosyal Durumu	196
--	-----

3.4.1. Dine Göre Mahkûm Cetvelleri 1909.....	196
--	-----

3.4.2. Hapishane Toplu Kayıt Listeleri, Hastahane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal) ve Satılan Eşya Cetvelleri	197
3.4.2.1. Bitlis Merkez Hapishanesi.....	198
3.4.2.1.1. Ahlat Kaza Hapishanesi.....	200
3.4.2.1.2. Hizan Kaza Hapishanesi.....	201
3.4.2.1.3. Mutki Kaza Hapishanesi.....	202
3.4.2.2. Genç Sancak Hapishanesi.....	203
3.4.2.2.1. Çapakçur Kaza Hapishanesi.....	204
3.4.2.2.2. Kulp Kaza Hapishanesi.....	204
3.4.2.3. Siirt Sancak Hapishanesi.....	205
3.4.2.3.1. Eruh Kaza Hapishanesi.....	207
3.4.2.3.2. Garzan Kaza Hapishanesi.....	208
3.4.2.3.3. Pervari Kaza Hapishanesi.....	209
3.4.2.3.4. Şirvan Kaza Hapishanesi.....	210
3.4.3. Hapishanelerin 1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvelleri (Mahkûm İstatistikleri).....	211
SONUÇ.....	216
KAYNAKÇA.....	223
EKLER	242
Özgeçmiş.....	301

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

B.: Belge

BEO : Bâb-ı Âli Evrâk Odası

Bkz. : Bakınız

C : Cilt

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

D.: Dosya

BOA. DH. MB. HPS.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti

BOA. DH. MB. HPS. M.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik

BOA. DH. MUİ.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

BOA. DH. MKT.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi

BOA. DH. TMIK. M.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Muamelat

BOA. DH. EUM. EMN.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet Şubesi

BOA. DH. SYS.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım

BOA. DH. TMIK. S.: Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Islahat

BOA. İ. DH.: Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye Nezareti

BOA. İ. AZN.: Osmanlı Arşivi, İrade, Adliye ve Mezahib

BOA. BEO.: Osmanlı Arşivi, Bab-ı Âli Evrak Odası

BOA. MB.: Osmanlı Arşivi, Mabeyn-i Hümayun Evrakı

BOA. ŞD.: Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet

Ed.: Editör(ler)/Edited/Editedby

F.: Fihrist

G. : Gömlek

H.: Hicrî

Haz.: Hazırlayan

K: Klasör

M.: Milâdî

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı (Yayınevi)

No.: Numara

Nr.: Numara

R.: Rûmî

s.: sayfa

S: Sayı

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

Vol.: Volume

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

TABLULAR LİSTESİ

Tablo-1 Osmanlı Nüfus Nihai Özeti, 1906/1907/ Bitlis.....	35
Tablo-2 Osmanlı Nüfusunun Özeti, 1914/ Bitlis.....	36
Tablo-3 Kadın Hapishaneleri Kira Bedelleri.....	93
Tablo-4 Genç Hapishanesinden 25 Eylül 1902 Tarihinde Firar Eden Mahkûm İsimlerini Açıklayan Defter.....	123
Tablo-5 Muş Sancağı ve Kazalarına Ait 1914 Yılı Hapishane Kiraları.....	145
Tablo-6 Bitlis Hapishanesinin 1914 Yılı Memur Değişiklik Cetveli.....	194
Tablo-7 Siirt Hapishanesinin 1914 Yılı Memur Değişiklik Cetveli.....	195
Tablo-8 Bitlis Hastane Toplu Kayıt Listesi/ İcmal.....	243
Tablo-8-A Bitlis Vilayeti Merkez Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	281
Tablo-9 Ahlat Hapishane Toplu Kayıt Listesi.....	244
Tablo 9-A Ahlat Kazası Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	282
Tablo-10 Hizan Hapishane Toplu Kayıt Listesi.....	245
Tablo-10-A Hizan Kazası Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	283
Tablo-10-B Mutki Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	284
Tablo-11 Genç Hapishane Toplu Kayıt Listesi.....	246
Tablo-11-A Genç Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	285
Tablo-12 Çapakçur Hapishane Toplu Kayıt Listesi.....	247
Tablo-12-A Çapakçur Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	286
Tablo-13 Kulp Hapishane Toplu Kayıt Listesi.....	248
Tablo-13-A Kulp Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	287
Tablo-14 Siirt Hapishane Toplu Kayıt Listesi.....	249
Tablo-14-A Siirt Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	288
Tablo-15 Siirt Hastane Toplu Kayıt Listesi.....	250
Tablo-16 Siirt Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti.....	251

Tablo-17 Eruh Toplu Kayıt Listesi.....	252
Tablo-17-A Eruh Kazası Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	289
Tablo-18 Garzan Toplu Kayıt Listesi.....	253
Tablo-18-A Garzan Kazası Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	290
Tablo-19 Pervari Toplu Kayıt Listesi.....	254
Tablo 19-A Pervari Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	291
Tablo-20 Şirvan Toplu Kayıt Listesi.....	255
Tablo-20-A Şirvan Kazası Hapishanesinin 1911 Yılına Ait İstatistik Cetveli.....	292
Tablo-21 Bitlis Vilayeti Bitlis Sancağı Merkez Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	256
Tablo-22 Bitlis Vilayeti Ahlat Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli..	257
Tablo-23 Bitlis Vilayeti Hizan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.	258
Tablo-24 Bitlis Vilayeti Merkez Sancağı Mutki Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	258
Tablo-25 Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Merkez Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	258
Tablo-26 Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Kulp Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	259
Tablo-27 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.	259
Tablo-28 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Bulanık Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	260
Tablo-29 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Malazgirt Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	260
Tablo-30 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Sason Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	260
Tablo-31 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Varto Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	261
Tablo-32 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	261
Tablo-33 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Eruh Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	261

Tablo-34 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Garzan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	262
Tablo-35 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Pervari Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	262
Tablo-36 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Şirvan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.....	262
Tablo-37 Bitlis Merkez Hapishanesi Çalışanlarının 1911 Yılı Maaş Cetveli.....	263
Tablo-38 Bitlis Merkez Hapishanesi Çalışanlarının 1914 Yılı Maaş Cetveli.....	263
Tablo-39 Genç Sancak Hapishanesi 1911 Yılı Personeli ve Maaşları.....	264
Tablo-40 Genç Sancak Hapishanesi 1912 Yılı Personeli ve Maaşları.....	264
Tablo-41 Genç Sancak Hapishanesi 1913 Yılı Personel Maaşları.....	265
Tablo-42 Muş Sancak Hapishanesi 1911 Yılı Personel Maaşları.....	265
Tablo-43 Siirt Sancak Hapishanesi 1911 Yılı Personel Maaşları.....	265
Tablo-44 Bitlis Vilayeti Ve Sancakları Hapishane Çalışanları 1919 Yılı Ortak Maaş Cetveli.....	266
Tablo-45 Kadın Hapishaneleri Çalışanları 1919 Yılı Maaşları.....	267
Tablo-46 Muş Hapishanesi 1911 Yılı Tamiratları.....	271
Tablo-47 Muş Hapishanesi 1914 Yılı Mart ve Mayıs Ayları Tamiratları.....	272
Tablo-48 Muş Hapishanesi 1914 Yılı Temmuz ve Ağustos Ayları Tamiratları.....	273
Tablo-49 Muş Hapishanesi 1919 Yılı Tamiratları.....	275
Tablo-50 Siirt Hapishanesi 1917 Yılı Tamiratları.....	277
Tablo-51 Siirt Hapishanesi 1919 Yılı Tamiratları.....	278

GİRİŞ

1. Dünya Tarihinde Modern Hapishane'nin Doğuşu ve Hapishane Reformları

Foucault¹ 1975 yılında eserini kaleme aldığında yüz elli yıldan bu yana birebir aynı temalar, aynı şikayetler, aynı istekler, aynı tenkitlerin tekrarlandığını ve hapishanelerle ilgili olarak kurumsal anlamda hiçbir şeyin gerçekten de değişmediğini ifade etmektedir.² Hapishaneyi mekânsal anlamda gerekli kılan suç fiilinin varlığıdır. Suç, sorumlu bir kişi tarafından olumlu veya olumsuz (ihmalî) bir hareketle meydana getirilen, ceza tehdidini taşıyan bir kanundaki tarife uygun hukuka aykırı eylem olarak tanımlanmaktadır.³ Suçu meydana getiren eylemler topluluktan topluluğa ve aynı topluluk içinde zaman içerisinde başka şekilde değerlendirilebilir.⁴ Ceza ile ilgili farklı tanımlar yapılmaktadır. Ceza, suçlunun kanunun yasakladığı konuya ve emrine karşı itaat etmemesi nedeniyle ilgili şahsa yaşatılan kötülük, yalnızca özellik sergileyen ve hukuki düzene zarar veren bazı ihlaller nedeniyle tatbik edilen yaptırımlardır.⁵ Foucault'a göre *hapishane, hukuk aygıtının bir parçası olmadan çok önce, toplumsal bünyenin birçok alanında bireyleri mekan içinde dağıtan, tasnif eden, yerlerini tespit eden, azami işgücü ve zamanlarını ortaya çıkararak, bedenlerini terbiye eden, tekrarlanan davranışlarını yasalaştıran, onları tam anlamıyla görünür kılan bir gözetim, sicil ve kayıt mekanizmasıyla kuşatan, biriken ve azami bir bilginin nesnesi kılan uygulamalarla birlikte oluşmuştur.*⁶ Hapishane kavramı Ceza Sisteminin uygulanmaya başlamasından önce de vardır. Ayrıca hapishane insanları hakiki yola erdirmek üzere emanet edildikleri *yasal bir gözaltı,*

¹ Michel Foucault: 1926-1984 yılları arasında yaşamış, sosyal teorist, tarihçi, filozof, antropolog, psikolog, sosyolog ve edebiyat eleştirmeni gibi çok sayıda dalda eser veren Fransız düşünür. Sistem ve iktidar eleştirileri yapan Foucault, *Hapishanenin Doğuşu ve Büyük Kapatılma* eserleri ile hapishanenin kurumsallaştırılmasını tarihsel boyutuyla ele almış ve çeşitli yönlerden eleştirmiştir.

² Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Baskı, 2015, 124 ve 280.

³ Mustafa Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı Cezalara Seçenekler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994, 2.

⁴ Suçu işleyenlerin amaçlarına göre suçlar: Ekonomik suçlar, cinsel suçlar, şiddet suçları ve siyasal suçlar olarak açıklanmaktadır. Tülin Günşen İçli, *Türkiye'de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 3. Baskı, 1993, 7-8.

⁵ Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 4.

⁶ Michel Foucault, "Hapishaneler: Kuşatıcı ve Hizaya Getirici Kurumlar", *Defter*, Çev. Burak Boysan, Nurdan Gürbilek, Semih Sökmen, 9 (Nisan-Mayıs 1989), 11.

özgürlüğün ortadan kaldırılması neticesinde yasal işleyişte kullanılabilen, fertlere yönelik bir *ıslah* girişimidir. Alınan cezanın tamamlayıcı parçası hapisanedir.⁷

*Sözlükte “alıkoymak, engellemek” anlamına gelen habs kelimesi örfî kullanımda “bir şahsı, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak”, hukuk dilinde ise “sanık veya suçluyu belli bir mekânda cebren alıkoymak şahsî hürriyetini kısıtlamak” anlamını taşır ve hürriyeti bağlayıcı cezaların en başta gelen türünü teşkil eder. Bu cezanın infaz edildiği yere habs, mahbes, hapsedilen kişiye de mahbûs denilir.*⁸

İşlevsel anlamda hapisane diyebileceğimiz mahkûmların tutulduğu mekanlar: kale, hisar, saray, kule, tersane ya da devlet görevlilerinin konutlarının belli bir bölmesidir. Genellikle yer altında, rutubetli, havanın ve güneşin giremediği, karanlık bir mezarlık izlenimi vermektedir.⁹ Tarihsel arka planına bakarsak hapisane mahkûmun asıl ceza evvelinde (işkence, idam), yargılama-fidyeye ödeme-infaz süreçleri öncesinde kapatıldığı, zincire vurulduğu mekandır.¹⁰

Düşten gerçeğe, teolojiye, modern hayata toplumların birey üzerindeki egemenlikleri suç ve ceza kavramlarıyla kurulmuştur. Suç ve ceza kavramları toplumun varlığını idamesi ve yeniden meydana getirmesinde düşünüş anlamında temel kavramlardır.¹¹ Suç yukarıda tarif edildiği gibi sorumlu bir kişi tarafından olumlu veya olumsuz (ihmalî) bir hareketle meydana getirilen, ceza tehdidini taşıyan bir kanundaki tarife uygun ve hukuka aykırı eylemdir.¹² Suçun sosyal yapıda ortaya çıkardığı olumsuz durum düzensizliktir, sebep olduğu rezalettir. Cezalandırılmadığı takdirde yeniden meydana gelmesinin özendirilmesidir, genelleşme ihtimalidir.¹³

⁷ Foucault, “Hapishaneler”, 14. Hapishane kavramı için tıbbi bir terim olan ojenizm benzetmesi de yapılmaktadır. Öjenizm: Sağlıksız ceninleri ayırıp sağlıklı ceninleri yetiştirme, ırkların ıslahı. Işık Ergüden, *Hapishane Çağı Kapatılan İnsan*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017, s.119.

⁸ Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 16, İstanbul 1997, s.54. Hapishane kavramı için ayrıca dam, cezaevi, mahpus, mahpushane, kodes, duvar, zindan kelimeleri de kullanılmaktadır. Ergüden, *Hapishane Çağı*, 129.

⁹ Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul: Kitabevi, 2012, s.10.

¹⁰ Ergüden, *Hapishane Çağı*, 62. Zindan nesnelere: Kelepçe, pranga, hafta, bağ, demir parmaklık, zincir olarak sıralanabilir. *Hapishane Çağı*, 125.

¹¹ Ergüden, *Hapishane Çağı*, 43.

¹² Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 2.

¹³ Michael Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 7. Baskı, 2017, 151.

Çok uluslu imparatorlukların hüküm sürdüğü XVIII. yüzyıla kadar her suç “dolaysız kurbanına olduğu gibi, Kral’a karşı da bir saldırı” olarak görülmektedir çünkü yasalar Kral’ın iradesini ve gücünü temsil etmektedir.¹⁴ Yine pozitif bir ölçüt ile yaptırımlandırılan davranışa suç bu davranışı yapan şahsa suçlu denmektedir.¹⁵ Suçlu insanın psikolojisi çok çeşitli unsurlardan meydana gelmektedir. Bu unsurları iki büyük sınıfta ele alırsak; suçlu üzerinde geniş ölçüde etkili olan verasetten (soydan gelen) ve toplumdan kaynaklı tesirler karşımıza çıkar.¹⁶ Babalarının suçundan dolayı çocuklarının ceza gördüğü dönemler yaşanmıştır. Babadan oğula intikal eden ceza ile hedeflenen toplumun bünyesini bozan eğer soydan gelen kusurlar ise bu intikalin devamına izin verilemeyeceği düşünülmektedir. Garofalo’nun da dediği gibi suçluların çocukları babalarının suçundan dolayı cezalandırılmaz, fakat bu çocukların doğmasına engel olunabilir. Ayrıca okul, eğitim ve sosyal telkin suçu engelleyici olabilmektedir.¹⁷

Cezalandırma kimlerin dışlanacağına, kimlerin ise faydalı olarak kategorize-edileceğine karar verir.¹⁸ Suç olarak tanımlanan davranışın bir bedeli olması düşüncesinin mahsulü olan *ceza* suç adı verilen davranış karşılığında maruz kalınan yoksunluk olarak da tanımlanmaktadır.¹⁹ Ceza, mahkûmu iyi yönde iyileştirmesinin yanı sıra gelecekte tekrar topluma karıştığında onu suç işlemekten alıkoyacak nitelikte olmalıdır. Mahkûm ve toplumun diğer üyeleri göreceği cezanın şiddeti karşısında irkilerek vazgeçmelidir. (Cezanın önleyici tesiri)²⁰ Cezadan fayda sağlanabilmesi için, çektirilmesi durumunda oluşacak hasar, suçun işlenmesiyle umulan menfaatten fazla olmalıdır.²¹ Cezalandırma süreci işkence, idam, bedenin parçalanması ve bunun teşhirinden başlar hapsederek hürriyetten alıkoyma ve rehabilite ederek topluma tekrar kazandırma evresine gelir. Sürgüne gönderme, bedene yönelik cezalar, ölüm cezaları karşısında özgürlükten mahrum bırakma aslında bir ilerleme daha barbar cezalara tarihsel bir alternatif olarak görülebilir.²²

¹⁴ Nurdan Gürbilek, İskender Savaşır, “Foucault’nun Hapishanelerine Giriş”, *Deftir*, 9 (Nisan-Mayıs 1989), 9.

¹⁵ Doğan Soyaslan, *Kriminoloji (Suç ve Ceza Bilimleri)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1998, s.1.

¹⁶ Faruk Erem, “Suçlu-İnsan Psikolojisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/4 (1944), 507.

¹⁷ Erem, “Suçlu-İnsan”, 516-517. Raffaele Garofalo: İtalyan bir kriminolog ve hukukçu.

¹⁸ Halil İbrahim Bahar, “Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, s.45.

¹⁹ Pınar Bacaksız, “Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/Özel Sayı (2014), 4918.

²⁰ Erem, “Suçlu-İnsan”, 519.

²¹ Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 6.

²² Ahmed Othmani, *Hapishaneden Çıkış Dünyadaki Cezaevi Sistemlerinde Reform Mücadelesi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, 57.

İşlevselci yaklaşım hapishanelerle Sanayi Devrimi ve sanayileşme arasında ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre hapishane sanayi kapitalizminin ihtiyacı olan işçilerin tedarik edilmesini amaç edinmiştir. Hapishanelerin fabrikaların yakınına kurulması, mesai disiplinine riayet etmeyen işçilerin nereye gönderileceğinin tekrarlanması, kapitalizmin okul ve hapishanelerde yerleştirilen disiplin anlayışını benimseyen iş gücüne ihtiyaç duyması bu görüşü destekler niteliktedir.²³ Tarihte işlenen ilk suç²⁴ ve karşılığında uygulanan ceza kavramları insanın yaratılışına kadar geriye gidilerek inceleme yapılmasını gerektirir. İnsanı hürriyetinden mahrum bırakmak ve bu amaçla kullanılacak olan genelde kapalı mekânların tarihçesini birbirinden ayırmak çok güçtür. Fakat ceza infazı için uygulanan yöntemleri 3 dönem olarak ortaya koyabiliriz: 1. Orta Çağ erken dönemleri için uygulanabilir ceza araçları kefarete (günahtan arınma) ve para cezasıdır. 2. Orta Çağ'ın geç dönemlerinde ilk cezaların yerini işkence ve korkunç idamlar almıştır. 3. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise mevcut cezaların yerini *hürriyet bağlayıcı cezalar* almaya başlamıştır.²⁵

Ceza için uygulanan yaptırımların ilk örneklerine bakıldığında bedene yönelik ve hayati ceza olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Aydınlanma Çağı (XVIII. yüzyıl) ile birlikte esas olarak hürriyet bağlayıcı ceza ve para cezası uygulamalarına evrilmeye başlamıştır. Bedenin dokunulmazlığının garanti edilmesi ve suçlunun hürriyetinin elinden alınması suretiyle uygulanmaya başlanan cezalar ekonomik anlamda sınıf farkını ortadan kaldırırken daha insani ve ölçülebilir (cezanın hesaplanması) bir çözüm olarak da karşılanmıştır.²⁶ Zaten modern hukuktan evvel genelde bedene yönelik olan cezalar modern hukuk ile birlikte yerini hapishane çatısı altında hürriyet bağlayıcı cezalara bırakmaya başlamıştır.²⁷

Suçluları 2 sınıflandırmaya tabi tutan görüşe göre; birinci grup, normal, nispeten zararsız olanlar; ikinci grup ise normal olmayan, patolojik ve tehlikeli olanlardır. Hapishaneler kötü olarak tanımlanan suçluları toplumdan uzak tutarken toplum da normal suçlulara daha

²³ Bahar, “Hapishaneler, Sorunlar”, 45. *Batı’da hapishanenin, kişiyi cezalandırmak amacıyla hapse atmanın tarihi biraz da kapitalizmin tarihine koşuttur.* Ergüden, *Hapishane Çağı*, 67.

²⁴ Habil’in kardeşi Kabil’i öldürmesi olayı için bkz.: Ömer Faruk Harman, “Habil ve Kabil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 14, İstanbul 1996, 376-378.

²⁵ Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların Ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, s. 3.

²⁶ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 4.

²⁷ Cihat Tanış, *Mütareke Döneminde Mahkûm Olmak İşgal Yıllarında Osmanlı Hapishanelerinin Genel Durumu (1918-1922)*, Ankara: Nobel Bilimsel, 2022, 167.

hoşgörülü davranacaktır. Hapishaneler ile yeni sanayi düzeni arasında irtibat kuran bir görüşe göre disiplinli iş gücü ihtiyacı hapishanelerin sayısının artmasında etkili olmuştur.²⁸ Hapis cezalarının tarihsel gelişimi ile hapishanelerin tarihi gelişimi birbirine paralel bir seyirdedir ve birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.²⁹

Hapishanelerden önce kapatma ve cezalandırma için Mezopotamya’da (M.Ö. 3000-4000) itaat etmeyen köleler, yabancı esirler, borç sahipleri ve hırsızlar beraber hapsedilmektedir. Eski Mısır’da Orta Krallık (M.Ö. 2050-1876) döneminde çoğu kez çalışmak zorunda bırakılan esirler, casuslar, görevini kötüye kullananlar için kalelerin bünyesinde zindan ya da hücreler inşa edilmiştir. Babil Hukuku’nda borçlu kişi alacaklının evinde tutulabilmektedir. Hapishane mağdurun evi olmaktadır.³⁰ Eski Çin’de ölüm cezasının yanında hapis ve sürgün cezaları da görülmektedir. İran’ın erken dönemlerinde ölüm, sakatlama, para ve hapis cezaları görülmektedir. Yine erken Hindistan hukukunda cezalar; ölüm, sakatlama, hapis, sürgün, kast’tan ihraç, müsadere ve para cezalarıdır. Hititler ceza sisteminde zararın tazmini esas alınmakta, zorunlu çalıştırma cezaları görülmekte, ölüm cezası çok az yüz kızartıcı suç için uygulanmaktadır. İbrani Hukukunda kısas temel ceza kabul edilirken cezaların şahsiliği ilkesine ulaşılabilmektedir.³¹ Asur İmparatorluğu’nda (M.Ö. 746-539) hırsızlar, kaçakçılar, devlet hizmetinden kaçanlar, vergi ödemeyenler ve yine yabancı esirler zorunlu olarak çalıştırıldıkları yerlere uzak olmayan mesafede güçlendirilmiş mekanlarda hapsedilmektedir.³²

Antik Yunan’da cezanın esasını intikam ve kısas oluşturmaktadır. Uygulanan cezalar: köle haline getirme, umuma açık yerlerde rezil etme, para cezası, sürgün, dayak, (bedeni terbiye), ölüm cezası (zehirlemek, asmak, topuzla-kılıçla-boğarak-yakarak-uçurumdan atmak suretiyle). Özgürlükten yoksun bırakmak da ceza yöntemi olarak kullanılmıştır. İlk Çağ’da suçlu kamu düşmanı sayılmaktadır ve ona karşı mevcut tüm unsurlarla mücadele edilirken temel amaç mağdurun zararının tazmini ve suçlunun yok edilmesidir. Ölüm, sakat bırakmak, bendeni işkenceler, kırbaçlamak, sürgün, para cezası, kölelik, vatandaşlık hakkının yok

²⁸ Bahar, “Hapishaneler, Sorunlar”, 42.

²⁹ Mehmet Emin Artuk, Mehmet Emin Alşahin, “Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21/ 2, 46.

³⁰ Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Vilayet Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, 10.

³¹ Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 39-40. Asur ve Hitit Uygarlıkları döneminde hapishane ve ceza ile ilgili ayrıca bkz.: Kaspar K. Riemsneider, “Eski Anadolu’da Hapishane ve Ceza”, Çev. Turgut Yiğit, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15/26, 314-351.

³² Yıldız, *Mapusâne*, 9.

sayılması, mal varlığı ve çalışma gücünü zarar görene mahsus kılmak ceza olarak uygulanmıştır.³³

Romalılar hapisane kavramından haberdardır. Hapis cezası özel ve kapalı iş yerinde mahpusları çalıştırmak şeklinde de uygulanırken iş yerleri açık cezaevi olarak kullanılabilmiştir.³⁴ Roma Krallık döneminde kullanılan ilk hapishanenin yer altında *tullianum* adında bir bölümü, yer üstünde de iki bölümü yer alırken meşe kütükleriyle birbirinden ayrılan hücrelerden oluşmaktadır. Askerî amaçlı olarak mahkûm askerlerin disiplin cezaları için garnizon hapisaneleri de mevcuttur. Fakat özellikle *Roma vatandaşları* için bedeni ceza yerine para cezası uygulanmaktadır. Hapisaneler özellikle tutukluların ve ağır suçlardan hüküm giyenlerin idamlarına kadar tutuldukları bekleme yeri olarak kullanılmaktadır. Roma'da ödenmeyen borçlar nedeniyle borçlunun kapatıldığı özel *zindanlar* da bulunmaktadır. 12 Levha Kanunları alacaklı-borçlu ilişkisi ile ilgili detaylı bilgi içermektedir. Çok Tanrılı inanişe sahip olan Roma'da Hristiyanlığın³⁵ yasaklandığı süreçte zindanlara kapatılan kişi sayısı ciddi oranda artmıştır. Romalılar hürriyet bağlayıcı cezalar yerine devlet ekonomisinin temelini de oluşturan, özgürlüğün daha uzun süre rafa kaldırıldığı çalışma cezasını uygulamışlardır. Bu uygulama Orta Çağ'a kadar etkisini hissettirmiştir.³⁶

Cermenlerde, Tanrısal intikam esasına dayanan bir ceza hukuku esas alınmakta ve daha çok esir alma, fidye isteme gibi cezalandırma yöntemleri kullanılmaktadır. VIII. yüzyılda kişilerin öldürülmesi yerine yüksek bir yerde özgürlüklerinden yoksun bırakılarak hapsedilmesi uygulamaları başlamıştır.³⁷ Kilise hukuku, Orta Çağ boyunca ceza hukukunu ve cezaların infaz şekillerini etkilemiştir, yapılan uygulamalar örnek teşkil etmiştir. 817'de Almanya Aachen'de bir toplantıda manastır rahiplerinin hafif durumlarda hapsedileceğine dair alınan kararlarla hapis cezasının ilk uygulamaları kilise kontrolünde manastırlarda görülmüştür.³⁸ O dönemde hapisaneler bir tür mahkeme bekleme odasıdır; birini teminat altına almak sonrasında öldürmek ya da farklı tarzda cezalandırmak ya da fidye ödettirip özgür bırakmak için

³³ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 5.

³⁴ M. Zeki Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane", *Mizânü'l Hak İslami İlimler Dergisi*, 4 (2017), 91.

³⁵ Roma İmparatorluğu Hristiyanlardan inançlarını ve ritüellerini bırakmalarını istememekle birlikte İmparatorluğun koruyucu tanrılarına ve İmparatorluğun ilahiliğine saygı duymalarını bekledi ki bu siyasi bir sadakat meselesi olarak görülmektedir. Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsanın Kısa Bir Tarihi*, İstanbul: Kolektif Kitap, 50. Baskı, 2019, 219.

³⁶ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 6.

³⁷ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 7. Ayrıca Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", s.91.

³⁸ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 8.

mahkûmların kapatıldığı bir geçiş yeri olarak kullanılmaktadır.³⁹ IX. ve X. yüzyıllarda *manastır zindanları* ruhban sınıfı dışındaki kişiler için de *cehenneme atılmadan önce tehlikede bulunan ruhun kurtarılması* maksadıyla belirli bir süre ya da ömür boyu uygulanmaktadır.⁴⁰ Papa VIII. Bonifaz (1235-1303) tüm bir sistemin yasal kısmı içinde hürriyet bağlayıcı cezaları yürürlüğe koymuştur. Bu durumun etkisi XIII.-XV. yüzyıllar arasında farklı şehir hukuku uygulamalarında yaptırım olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹ Orta Çağ'da Fransa'da bulunan çeşitli zindanlara ve kalın taş duvarlara sahip ayrıca insanların hapsedildiği odaları bulunan 8 kulenin de yer aldığı *Bastille* (1370) en ünlü kraliyet hapisanesidir.⁴² Almanya'da XIII. yüzyıla kadar siyasal suçluları ıslah etmek için de ayrıca zindanlar yapılmıştır.⁴³

Müşterek hukuk açısından bakıldığında hapis cezası *zararsız hale getirme* metodu ile beden terbiyesi olarak ölüm cezasının affedilmesi durumunda geçerlidir. Mahkûmun ekonomik durumuna göre şehir kuleleri, belediye bodrumları, kimsesizlerin kapatıldığı hapisaneler, manastır hapisaneleri, asillerin hapisaneleri mevcuttur. İmparator V. Karl⁴⁴'ın 1532'de yürürlüğe koyduğu hapis cezası düzenli yaptırım olarak uygulanmaya başlanmıştır.⁴⁵ Bu uygulamayla hapis cezası diğer yaptırımların yanında yasal bir ceza türü olarak ilk kez Carolina⁴⁶'da düzenlenmiştir. Carolina'nın esası korkutma ve kefarettir. Müşterek hukukta hapis cezasının infazı ile mahkûmun ıslahı ya da iyileştirilmesi amacı güdülmemektedir. Bu dönemde bedene uygulanan cezalar ifa edilene kadar mahkûmun karanlık ve küçük zindanlarda tutulması esastır.⁴⁷

XV-XVII. yüzyıllarda Coğrafi Keşifler ile birlikte İspanya, Güney Amerika'ya; İngiltere Kuzey Amerika ve Avusturalya'ya; Fransa Tunus, Cezayir ve Guyan'a suçluları sürgün olarak göndermiş ve kolonizasyonda kullanmıştır.⁴⁸ Daha sonra bu uygulamanın yerini hapisanelerin nüfusunu azaltmak maksadıyla birbirine zincirli şekilde mahkûmların gemi ve tersane işlerinde çalıştırılması almıştır.⁴⁹ XVI. ve XVII. yüzyıllarda toprak üzerinden ve bonolar

³⁹ Foucault, *Büyük Kapatılma*, 105.

⁴⁰ Artuk, Alşahin, "Hapis Cezalarının", 151.

⁴¹ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 8.

⁴² Yıldız, *Mapusâne*, 16.

⁴³ Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", 92.

⁴⁴ Kutsal Roma Germen İmparatoru (1500-1558).

⁴⁵ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 10.

⁴⁶ *Constitutio Criminalis Carolina*: Alman ceza hukukunun ilk organı olarak kabul edilmektedir.

⁴⁷ Artuk, Alşahin, "Hapis Cezalarının", 152-153.

⁴⁸ Soyaslan, *Kriminoloji*, 184; Yıldız, *Mapusâne*, 55.

⁴⁹ Yıldız, *Mapusâne*, 55.

sayesinde muhafaza ve mübadele eden servet, zenginlik; XVIII. yüzyıl İngiltere’inde artık para yerine mallara, stoklara, atölye ve hammaddelere dayalı yeni bir servet biçimi kendini göstermiştir. Kapitalizmin kurumsallaşma ve dönüşümü sürecinde gemilerin, mağazaların, depoların, atölyelerin korunması sorunu ortaya çıkmıştır. Zenginliğin bu yeni şeklinin korunması gerekliliği denetim mekanizmalarının da sistemsel anlamda yerleşmesini hızlandıracaktır.⁵⁰

1690 yılında Floransa’da Aziz Benoit tarikatına mensup Mabillon çocuk ıslahevi inşasına yönelik bir eser yayınlanmıştır. *Dini Tarikatların Hapishaneleri Üzerine Düşünceler* adlı bu eser ceza infaz ilminin ilk alameti sayılmaktadır. Eser, mutlak tedrici eleştiren, hapishane için hijyen, ziyaretçi kabulü, havalandırma, çalışma ve cezanın şahsileştirilmesi konularında iyileştirmeler teklif ederken modern hapishanenin de taslağını çizmiştir.⁵¹ Mabillon’un etkisiyle Avrupa’nın Katolik ülkelerinde (Torino-1757, Milano-1759, Venedik 1760) model hapishaneler kurulmuştur.⁵²

Hürriyet bağlayıcı cezanın ve cezaevlerinin evrim süreci⁵³ özellikle Avrupa ve Amerika merkezli gelişme göstermiştir. Hürriyet bağlayıcı cezaların infazının gelişim süreci için 3 dönem genel kabul görmektedir. Günther Kaiser⁵⁴’e göre bu dönemler: 1. Amsterdam hapishanelerinin doğuşu ve XVII. yüzyıl Avrupa’sına tesiri; 2. Kuzey Amerika ceza infaz modellerinin etkisi ve XIX. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan tartışmalar; 3. Hapishanelerin yerini alması ve XX. yüzyılın ikinci yarısında hükümlülere muamelede asgari esasların uygulanması. Albert Krebs’e göre ise hapishanelerin gelişimi şu 3 döneme ayrılmaktadır: 1. Birinci dönem XVII. yüzyıl başından 1789 Fransız İhtilali’ne kadarki dönem. 2. Aydınlanma Çağı’ndan I. Dünya Savaşı’na kadar devam eden dönem. 3. I. Dünya Savaşı’ndan günümüze kadar etmekte olan dönem.⁵⁵ Hristiyan öğretilerde inzivaya çekilen din adamlarının manevi olarak suç sayılan eylemlerden uzaklaştığı inancından yola çıkılarak XVI. yüzyılda mahkûmların da hapishane sistemi içerisinde cezalandırılmak sureti ile manen iyileştirileceği düşünülmüştür.⁵⁶

⁵⁰ Foucault, *Büyük Kapatılma*, 235; burjuva zenginliğinin korunması çabası, halkın zenginliğin talanı ile ilgili suça eğilimden uzak tutulması gayreti. Bahar, “Hapishaneler, Sorunlar”, 50.

⁵¹ Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 151.

⁵² Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 156.

⁵³ Babil’den 1846 yılına kadar hapishane gelişim süreci için bkz. **EK-10**: Hapishane Tarihi Zaman Çizelgesi.

⁵⁴ Alman hukuk bilgini ve kriminolog. (1928-2007)

⁵⁵ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 11; Sevcin Öztürk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, 9.

⁵⁶ Öztürk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza*, 9-10.

Hürriyet bağlayıcı cezaların infazına ilk defa 1555'te Piskopos Ridley tarafından Bridgewell Şatosu'nda iş esasına göre mahkûmlara cezalarının uygulanması ile başlanmıştır.⁵⁷ Kral IV. Edward tarafından Londra'daki bulunan Bridgewel'in kilisenin de talebi üzerine kamu için bir çalışma evi olarak düzenlenmesini sağlamıştır. Şehirleri dilenci ve serserilerden korumak için açılan bu mekânlarda düzenli çalışmak üzerine eğitim verilmiştir.⁵⁸ Bazı görüşlere göre ilk hapisane olarak kabul gören Bridgewel, bize göre modern anlamdaki ilk hapisane özelliğini taşımamaktadır. Öncelikle hedef kitle dilenci ve serserilerle sınırlıdır ayrıca modern hapisane anlayışının temel felsefesi olan sosyalleştirme, iyileştirme ve topluma yeniden kazandırma hedefleri yerine Bridgewel'de sadece çalışma eğitimi verilmektedir.

XVI. yüzyıl sonlarına doğru dini düşüncelerin de etkisi ile hürriyetten yoksun bırakma ile ilgili köklü bir değişiklik getirilerek modern ceza hukuku anlayışı doğmuştur. Temel fark işlenen eylemin cezalandırılması yerine mahkûmun yeniden topluma kazandırılması maksadıyla sosyalleştirilmesi ve iyileştirilmesidir. Bu düşünce XVII. yüzyılda Avrupa'da etkisini göstermiştir. Bu anlayış aslında 1588'de Amsterdam'da ceza mahkemesi jürisinin genç bir hırsız alışımlışın dışında ölüm cezası yerine eğitim verilerek iyileştirilmesi yönünde verdiği karara dayanmaktadır. Bundan 7 yıl sonra 1595 yılına gelindiğinde şehir meclisinin kararı ile Klarissen Manastırı'nın bir kısmının çalışma ve iyileştirme maksadıyla düzenlemesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹

Bugünkü manada ilk modern hapisane Amsterdam'da 1595'te erkekler için yapılan hapisane kabul edilmektedir.⁶⁰ 1597'de ise kadınlar için Spinnhaus yapılmıştır. Bu kurumlarla mahkûmların çalışma ve eğitimle iyileştirilmeleri hedeflenmiştir. Bu anlayışla ilgili maddi ve dinî bağlantı Merkantilizm⁶¹ ve Kalvinizm⁶²'dir. 30 yıl Savaşlarının (1618-1648) Avrupa'yı yordduğu ve nüfus ve çalışan iş gücü olarak aşağılara çektiği bir dönemde çalışkan zanaatkârlar beslenmiştir. Kalvinizm de yoksulluk ve dilenciliği günah kabul edip çalışmayı esas hedef olarak benimseyerek teşvik etmektedir.

⁵⁷ Artuk, Alşahin, "Hapis Cezalarının", 146.

⁵⁸ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 13; Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", 92; Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 13.

⁵⁹ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 12.

⁶⁰ Faoucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 189. Tüm kıta Avrupası ve Kuzey Amerika için örnek teşkil edecektir.

⁶¹ XVI. yüzyılda Batı Avrupa'da başlamış ekonomik bir teoridir.

⁶² John Calvin'in XVI. yüzyıl başlarında ortaya attığı görüşlere dayanarak kurulan bir Hristiyanlık mezhebidir.

XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başında Batı’da cezalandırmada, günden arınma ve intikam yerine korkutma ile birlikte mahkûmu ıslah ederek topluma yeniden kazandırma çabası öncelikli amaç olarak belirlenmiştir. Bu dönemle birlikte bedene yönelik cezalar yerine özgürlüğün belli bir süre kısıtlandığı cezalar tercih edilmiştir. Bu süreçte Almanya, İtalya ve Belçika’da da modern tarzda hapishaneler görülmektedir.⁶³ Mahkûmlar arasında herhangi bir ayırım yapılmayan bu sistem aynı zamanda toplu hapis sistemi örneğidir.⁶⁴ Hürriyet bağlayıcı cezalar XVIII. yüzyılın sonuna kadar Orta Çağ alışkanlıklarının da etkisiyle bedeni cezalarla birlikte uygulanmıştır. Zincire vurma, kürek cezası, kaleye kapatma cezaları uygulanmaya devam edilmiştir.

Aydınlanma ve sonrası XVII. ve XVIII. yüzyılda yaşanan sürekli savaşlar suçlu ve başıboş insan sayısını ciddi oranda artırmıştır. İdari anlamdaki maddi yetersizlik hapishanelerin aşırı dolu ve sağlıklı olmayan ortamlara dönüşmesine sebep olmuştur. Hatta bu sebepten toplu ölümler de yaşanmıştır. Savaşların etkisi, kapasite üzerinde aşırı doluluk (en büyük problem), maddi yetersizlik, ısıtma sisteminin bulunmaması, yeterli beslenme imkânının olmaması, sağlıklı olmayan koşullar, idari anlamdaki keyfilik, mahkûmların ucuz iş gücü olarak görülmesi gibi sebeplerle Hollanda dışındaki Avrupa hapishaneleri vahşetin yaşandığı, *suçun yüksekokulu* olarak tanımlanmaya başlamıştır.⁶⁵ Yine XVIII. yüzyıl cezalandırma usullerinin sorgulandığı, ıslah konusunda reformların başladığı bir dönem olmuştur.⁶⁶

Çözüm arayışlarına bakarsak: 1667 Floransa, 1703 San Michele (Roma) ve 1775 Gent (Belçika) Hapishaneleri mahkûmların yeniden sosyalleştirilmesinin yanında çalışma yoluyla eğitime kararlı bir şekilde devam eden infaz kurumları arasında yer almaktadır. Avrupa’nın genç suçluları için ilk hapishaneleri olarak kabul edilen Roma ve Torino Hapishanelerinde Clemens Sistemi⁶⁷ (1757) uygulanmaktadır.

İngiliz John Howard⁶⁸ (1726-1790) savaş esiri olarak 1756’da Beyaz Rusya Brest’te hapishane dünyasını yakından tanıma fırsatı bulacaktır. Bu deneyimden etkilenmiş olacak ki 12 yıl boyunca özellikle kıta Avrupası ve Rusya’da uzun bir seyahat yaparak farklı şehir ve

⁶³ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 93; Ergüden, *Hapishane Çağı*, 68.

⁶⁴ Pınar Canel, *Türkiye’de Cezaevleri ve F Tipi Uygulaması*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, 9.

⁶⁵ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 15-16.

⁶⁶ Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 154.

⁶⁷ Susarak gün boyu çalışma, geceleri tecrit edilen hücrelerde kalma.

⁶⁸ Bedford Yargıcı olarak da bilinmektedir.

cemiyetlerdeki farklı ceza sistemlerini inceler. İzlenimlerini 1777'de *İngiltere ve Waller'deki Cezaevlerine İlişkin İlk Değerlendirmeler ve Bazı Yabancı Cezaevleri Hastanelerinin Dökümü* adlı eserle sunar. Howard'ın önerileri neticesinde 1779 Cezaevi Yasası İngiliz Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Howard Hapishanelerin ıslahı için yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamıştır: 1. Sağlık kurallarına riayet ve yeterli beslenmenin sağlanması 2. Tutuklu ve hükümlülere farklı disiplin kurallarının tatbik edilmesi 3. Ahlaki ve dinî terbiye 4. Çalışma zorunluluğu ve mesleki öğretim 5. Dinî, ahlaki ve mesleki terbiye ile temellendirilerek hafifletilen hücre usulü.⁶⁹ Bundan başka XVIII. yüzyılda Avrupa'da mağazaları, stokların bulunduğu depoları, üretim yerlerini korumak için polis teşkilatı kurulmuştur. Yeni mülk paylaşım sistemi yeni toplumsal denetim gereklerini ortaya çıkarmıştır.⁷⁰

XVIII. yüzyıl sonu, XIX yüzyıl boyunca süren sanayileşme döneminde (sanayileşen Batı ülkelerinde) toplumdaki uzaklaştırılması gereken kitle hapishaneler aracılığıyla sosyalleştirilerek iş gücüne eklenmektedir.⁷¹ Mahkûm sayısı arttıkça hapishanelerin fiziksel koşulları olumsuz hale gelmiş ve mahkûmların ruhsal, fiziksel şartları bu durumdan etkilenmiştir. Cezaevlerinde yaşanan bu olumsuz durum suç oranının da artmasına sebep olmuş, 1808'de İngiliz Adshead Hapishaneleri yine “*suçun yüksekokulu*” olarak tanımlamıştır.⁷² Yine 1871 yılında mahkûmların koşullarının iyileştirilmesi amacıyla açılan ilk cezaevi davasını ABD Yüksek Mahkemesi reddetmiş ve mahkûmların hakları olmayan “*devletin esiri, sivil ölümler*” olduğu ifade edilmiştir.⁷³ Bu kararın değişmesi için ABD'de II. Dünya Savaşı yıllarına kadar beklenilmesi gerekecektir.

Hapis Cezası İnfaz Sistemlerinin Reform Çağı, günümüze kadar gelen sürecin şekillendiği dönemdir. Toplu Hapis Sistemi ya da Müşterek Hapis Kıta Avrupa'sında ilk hapishanelerde görülmektedir. Tutuklu veya hükümlü olma durumu, yaş, daha önce suç işlemiş olma durumu, ruhsal ve bedensel farklılıklar dikkate alınmadan değişik gruplardan insanlar, tüm tutuklu ve mahkûmlar bir arada tutulmuşlardır. Bu durum doğal olarak olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Karşılıklı olarak olumsuz etkileşim; pişmanlık ya da ıslah yerine, topluma karşı intikam alma eğilimlerini artırmıştır.⁷⁴ Amsterdam Hapishanesinde uygulanan ve Amsterdam

⁶⁹ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 17-18. Ayrıca Bkz: Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 155.

⁷⁰ Foucault, *Büyük Kapatılma*, 236.

⁷¹ Öztürk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza*, 13.

⁷² Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 99. *Suç okulunu yaratan şey, kaşarlanmış suçlularla bir arada bulunmaktır.* Othmani, *Hapishaneden Çıkış*, 73.

⁷³ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 100.

⁷⁴ Canel, *Türkiye'de Cezaevleri*, 9-10.

Sistemi olarak da anılan bu sistemde 150 kişilik erkek mahkûmlar küçük koğuşlarda barındırılırken; ağır iş yükü, dini eğitim ve sosyal yaşama hazırlık ve iyileştirme uygulamaları da yer almıştır. Bu sistem diğer ülkelere de örnek olmuştur.⁷⁵ Olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla susma yasağı uygulanmak istenmiş fakat mutlak bir sessizlik sağlanamamıştır. Bu durum mahkûmların ıslahı için yeni yöntem arayışlarını gerekli kılmıştır.⁷⁶

Pensilvanya Sistemi ya da Tecrit-Hücre sistemi ABD kaynaklıdır. İnançları sebebiyle İngiltere’de ağır cezalara çarptırılan Quaker Tarikatı üyeleri ABD Pensilvanya’ya göç ederek eyaletin kurucusu olmuşlardır. Quakerler 1776’da dinî güdülerle yönlendirdikleri Philadelphia Cezaevi Vakfı⁷⁷nı kurmuşlardır. Bu vakfın aldığı kararlar neticesinde hapisane reformları başlatılmış ve 1790 yılında 30 kişi kapasiteli Philadelphia iyileştirme kurumu-hapishanesi hizmet vermeye başlamıştır. Mahkûmlara burada tek kişilik hücre sistemi içinde katı bir tecrit uygulanmaktadır. Mahkûmlara gece ve gündüz mutlak yalnızlık içerisinde, vicdan azabı çektirilmekte ve Tanrı’yla barışma süreci içinde İncil okuyarak ve sadece gardiyanları görerek azami süresi 12 yıl olan bir mahkûmiyet yaşatılmaktadır. Mahkûmlar, din ve çalışma ile kontrol altına alınarak dünyadan soyutlanmışlardır.⁷⁸ 1829 yılında dünyanın en modern ilk cezaevi yine vakfın gayretleriyle açılmıştır. Fakat iyi niyetli bu ıslah çabaları ölümler ve akıl hastalıklarıyla neticelenir. Mahkûmlar tahliye sonrası sosyal hayata tekrar uyum sağlamakta zorlanmaktadır.⁷⁹ Dönemine göre ileri seviyede mimari özelliklere sahip olan hapisane ruhi ve fiziki bir işkence mekânı haline gelir, başarısız olunur ve hücre kapıları açılarak toplu çalışma esasına geçilir.⁸⁰

*Auburn Sistemi*⁸¹ ya da sessizlik olarak tanımlanan sistem yine ABD kaynaklıdır. Pensilvanya sisteminden çıkarılan dersler neticesinde Auburn Cezaevinde, solitary (tek başlılık) yerine New York eyaletinin Auburn bölgesinde 1823’te⁸² Auburn sisteminde silent

⁷⁵ Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 158.

⁷⁶ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 94.

⁷⁷ Dünyanın ilk cezaevi iyileştirme vakfı.

⁷⁸ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 19-20. Hücre Sisteminin avantajları için ayrıca bkz. Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 163-164.

⁷⁹ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 95. Bu dönemde 1826’da Almanya’da kurulan Renwestfaller Cezaevi Derneği mahkûmların bireysel bakımını amaç edinerek ruhsal yönden gösterilecek özen ve eğitim ile infazın iyileştirilmesini talep etmiş, tek kişilik infaz şekli uygulaması taleplerini de 1846’da Frankfurt’ta yapılan uluslararası Cezaevi Kongresi’nde dile getirmişlerdir. Canel, *Türkiye’de Cezaevleri*, 42. Bu dönemde 1833 yılında Belçika’da Cezaevleri Genel Müfettişi olan Dupectiaux’un hapisane ıslahı raporu önceleri hücre hapsini istisnai durumlar için desteklemekte iken takip eden yıllarda suçla mücadelede en geçerli yol olarak değerlendirmiştir. Şükrü Bilgiç, *Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme*, Ankara: Vadi Yayınları, 2012, 74.

⁸⁰ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 19-20.

⁸¹ Ayrıca bkz. Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 345-346.

⁸² Artuk’un makalesinde tarih 1816 olarak verilmiştir. Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 166.

(sessizlik) uygulaması getirilmiştir. Tek kişilik hücre yerine sıkı-mutlak bir konuşma yasağı getirilerek atölyelerde günlük çalışmaların birlikte yapılması, toplu olarak yemek yenmesi; boş vakitlerin ve gece istirahatlerinin tek kişilik hücrelerde geçirilmesi uygun görülmüştür. Mahkûmların sadece gardiyanlarla ve alçak sesle konuşmalarına izin verilmiştir. Bu sistem Avrupa'da Gent Hapishanesinden ilham almış⁸³ ve hemen hemen tüm Kuzey Amerika'da uygulanmış fakat zamanla uygulamadan kalkmıştır.⁸⁴ Çok fazla gözetim memuruna olan ihtiyaç, ekonomik yönden ucuz olmaması, mahkûmların birbirleriyle ve idarecilerle konuşmamlarının pek mümkün olmaması, konuşma yasağının da mahkûmu konuşmaya özendirmediği sistemin olumsuz değerlendirilen özelliklerindedir.⁸⁵

*Panopticon*⁸⁶ Sistemi, eğitime dayalı bir sistemdir ve İngiltere kaynaklıdır. *Pan* kelimesi bütün anlamına gelirken, *opticon* kelimesi gözlemlemek anlamını taşımaktadır. *Panoptikon* kelimesi de *Bütünü Gözetlemek* anlamı taşımaktadır.⁸⁷ *Hukuk ve Ceza Mevzuatı* isimli eserinde İngiliz hukukçu ve filozof Jeremy Bentham mahkûmlar için *Panopticon*⁸⁸ adını verdiği bir hapishane modeli önermiştir (1785). Dairevi bir mimari modelde tasarlanan hapishanedeki dairenin merkezinden tüm hücreler kontrol edilebilecek, güvenlik kaygısı daha ekonomik yöntemlerle karşılanabilecektir. Bentham'ın ıslah yöntemleri: Mahkûmların çalıştırılması ve hapishane sonrası yaşantılarını sürdürebilmeleri için bir meslek öğretilmesi, ahlaki ve dini terbiye verilmesi, kötülük derecelerine göre mahkûmların gruplara ayrılması, hapishanede çalışırken elde ettikleri paranın bir kısmıyla suçtan zarar görenlerin tazmin edilmesi şeklinde sıralanmıştır.⁸⁹ Bu tasarımdaki ana düşünce, geniş kitleleri denetim altına almak, otorite odaklı olmaktır. Hapishanenin, tecrit etme, eğitim gibi farklı sahalarda da kullanılabilmesi düşünülmektedir. *Görünmeden gözetleme* uygulamasıyla hedeflenen, mahkûma gözetlendiği hissi yerleştirilerek kendini sürekli olarak mevcut otoritenin talep ettiği şekilde kontrole tabi tutmasıdır. Panopticon modelinde inşa edilen hapishane binaları yuvarlak yapıda tasarlanmıştır, iç alanda boş bir meydan ve meydanın ortasında gözetleyici bir kule, kulenin 360 derece çevresinde birbirinden bağımsız hücreler sıralanmıştır. Hücrelerin içe-kuleye bakan tarafı

⁸³ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 20.

⁸⁴ Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", 96; ayrıca bkz. Foucault, "Hapishaneler", 19.

⁸⁵ Artuk, Alşahin, "Hapis Cezalarının", 167.

⁸⁶ Zihnin, zihin üzerindeki bir tür iktidarına imkân tanıyan mimari bir biçim. Foucault, *Büyük Kapatılma*, 224.

⁸⁷ Gizem Özdel, "Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve "Panoptikon" ile "İktidarın Gözü" Göstergeleri", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2/ 1 (January 2012), 23. Ayrıca bkz.: Gürbilek, Savaşır, "Foucault'nun Hapishanelerine Giriş", 8.

⁸⁸ Ayrıca bkz. Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 289-331.

⁸⁹ Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı", 21.

pencerelerle kaplıdır ki sürekli kule tarafından gözetleme hissi bu sayede verilmek istenmiştir.⁹⁰ İngiltere Parlamentosunca Panopticon sisteminde bir cezaevi yapımına izin verilmişse de 1811’de inşaat durdurulmuştur. 1916-1925 yıllarında ABD’de Stateville Hapishanesi Panopticon modelinde yüksek bir maliyetle yapılabılmıştır. Panopticon modelinin XIX. yüzyıl boyunca hapishane mimarisi üzerinde ciddi bir iz bıraktığı açıktır.⁹¹

İngiliz Sistemi: İrlanda Sistemi olarak adlandırılan ve Norfolk Adası’ndaki mahkûmların cezalarının infazı için 1840 yılında Moconochie⁹² tarafından uygulanmaya başlanan bu sistemde *çalışma ve iyi hal*⁹³ ana etken sayılmakta, mahkûma not verilmekte ve bu notlara bağlı olarak da ceza süresinin belirlenmesi esas alınmaktadır. Moconochie, mahkûma hapishaneye girişinde suçun ağırlığına göre bir not belirler⁹⁴ ve mahkûmdan çalışma ve iyi hâl göstererek hapishanede geçirdiği süre zarfında bu notları doldurması bekler. İngiliz sisteminin temel amacı; Pensilvanya ve Auburn Sistemlerinin iyi yönlerini almak ve sakınca yaratan unsurları ortadan kaldırarak cezanın ıstırap verici yönüyle eğitici-terbiye edici amacı uzlaştırmaktır. Bu sistem 3 aşamalıdır. Öncelikle cezanın infazı sert bir şekilde 18 ay süresince tek kişilik hücrede başlatılır, ikinci aşamada bir İngiliz kolonisine gönderilen mahkûm üçüncü aşamada şartlı salıverilir. Mahkûm iyi davranışıyla cezasında indirim elde edebilir. Bu sistemin ortaya çıkışındaki bir diğer ticari etken XVIII-XIX. yüzyıl kolonilerine iş gücü sağlama düşüncesidir. Bu İngiliz Dereceli Sistemi daha sonra 1851/1854 yılında Sir Walter Crofton⁹⁵ tarafından *İrlanda Sistemi* olarak yeniden geliştirilmiştir.⁹⁶ Not esasına dayanan sistemden başarılı sonuçlar elde edilmiş ve tercih edilir hâle gelmiştir. Günümüzün açık infaz kurumlarının temelleri dereceli sistem ile atılmıştır.⁹⁷ İngiliz Sistemi, günümüzde artık uygulanmayan bir sistemdir.⁹⁸

⁹⁰ Özdel, “Foucault Bağlamında”, 23-24.

⁹¹ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 21.

⁹² Alexander Moconochie: İskoç deniz subayı, coğrafyacı ve ceza reformcusu.

⁹³ Ceza süresi hesaplanırken mahkûmun hapis sürecinde gösterdiği iyi hal dikkate alınmalıdır. Foucault, “Hapishaneler”, 24.

⁹⁴ Sanayi Devrimi etkisiyle eğitim sistemi düzenli olarak notlandırma sistemine (Daha önce mesela öğrenciler Oxford Üniversitesi’nden diplomayla ya da diplomasız şekilde ayrılabilirdi) geçiş yaparken fabrika ve bürokrasi de sayıların diliyle düşünmeye ve uygulamaya başlamıştır. Her öğrencinin kıymeti not üzerinden ölçülmeye başlamıştır. İngiliz-İrlanda Sisteminin bu gelişmeler paralelinde şekillendiği kanaati ağır basmaktadır. Yuval Noah Harari, *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*, İstanbul: Kolektif Kitap, 11. Baskı, 2017, 179.

⁹⁵ 1854 ile 1862 tarihleri arasında İrlanda Hükümlü Hapishaneleri’nin Yönetim Kurulu başkanı.

⁹⁶ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 22; Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 16.

⁹⁷ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 97.

⁹⁸ Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 171.

Müşahede ve Sınıflandırma Sisteminde, suçlunun cezasının kesinleşmesini müteakip belirlenen süre gözlem altında tutulmaktadır. Bu süreçte onun karakteri, ailesi, onu suçlu olmaya iten nedenler, diğer mahkûm ve hapisane personeline karşı davranışları, iş yeteneği, manevi hâli belirlenir. Toplanan bilgiler göz önünde tutularak mahkûmun infazı için grubu ve gideceği hapisane tayin edilir.⁹⁹

Aynı dönemde Bonneville¹⁰⁰, 1846'da hazırladığı *şartlı tahliye* projesini: ‘*yasal otoritenin onayına bağlı olarak yönetimin, yeterli bir kefaret süresi sonunda tamamen ıslah olmuş mahkûmu en küçük haklı bir şikayet durumunda tekrar hapisaneye iadesi şartıyla geçici olarak serbest bırakma hakkı*’ olarak tarif etmiştir. Bu *şartlı salıverme* mahkûmun düzelme derecesine göre belirlenen sürede hedeflenen sonuç alınmadığı takdirde hapis süresinin uzatılmasını ve bir takım ek eziyetler uygulanmasını öne sürmektedir. Uzatılan süre, asıl hapis cezasının sekizde birini aşmamalı, şartlı salıverme de ceza süresinin dörtte üçü tamamlandıktan sonra yürürlüğe konmalıdır.¹⁰¹

1908'de Almanya'da 1061 cezaevi vardır ve her biri kendi iç yönetmeliğine sahiptir. Deli gömleği giydirme, el ve ayakların zincire vurulması ve 3 aylık tecrit gibi sert disiplin tedbirleri halen uygulanmaktadır. İlk Alman gençlik cezaevi 1912'de Wittlich'te kurulmuştur. 1923 yılında Genç Mahkemeler Kanunu kapsamında ilk kez ceza infazında pozitif hukuk olarak eğitim amacından bahsedilmiştir. Weimar Dönemi¹⁰²nde ceza infazında eğitim fikri kesin olarak hayata geçirilmiştir.

20. yüzyılın ilk yarısında tüm dünya etkileyen I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekrar hapisaneler ile ilgili müspet gelişmeler hayata geçirilmiştir. İnfazın insanileştirilmesi maksadıyla uluslar arası reform hareketleri görülmeye başlanmıştır. ABD de ise infaz konusunda reformlara 1950-1960 yıllarında yeni bir boyut getirilecektir. 1955 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Cenevre'de düzenlenen kongre sonrası 31 Temmuz 1957 yılında ‘‘Hükümlülere Muamelede Uygulanacak Asgari Standart Kurallar’’ onaylanmıştır. 19 Ocak 1973 yılında da Avrupa Konseyi tarafından ‘‘Hükümlülere Muamelede Asgari Kurallar’’ onaylanırken 1987 yılında 100 adet ‘‘Avrupa Ceza İnfaz Kuralı’’ belirlenmiştir. Ayrıca 1984

⁹⁹ Uyanık, ‘‘Batı ve Doğu Kültüründe’’, 98. Ceza İnfaz Sistemleri için ayrıca bkz. Soyaslan, *Kriminoloji*, 187-190.

¹⁰⁰ Arnould Bonneville de Marsangy: Kriminoloji alanında öncü Fransız bir yargıç.

¹⁰¹ Foucault, ‘‘Hapishaneler’’, 26-27 ve 37.

¹⁰² Weimar Cumhuriyeti, Alman İmparatorluğu (1918-1933)

yılında Birleşmiş Milletler ve ABD’de işkencenin önlenmesi ile ilgili sözleşmeler hayata geçirilmiştir.¹⁰³

Günümüz genel hapisane sorunları; insani olmayan koşullarda çalışma, tıbbi yetersizlikler, gardiyan şiddeti, idarece verilen keyfi, ilave cezalar olarak sıralanabilir.¹⁰⁴ Mahkum ve gardiyan davranışları ile ilgili Stanford Hapishane Deneyi de güncel ve çok bilinen bir deneydir.¹⁰⁵ Modern iktidarlar okul, hastane, tımarhane, kışla, resmî kurumlar, fabrika ve hapisane aracılığıyla toplumu bireyselleştirmiş, rakam olarak ifade etmiş, gözetim altında tutarak ona egemen olmuştur.¹⁰⁶ Görüldüğü gibi hapisane reformları ile ilgili olarak Avrupa ve Amerika ilerleme göstermiş ve öncülük yapmıştır. Zaten Osmanlı reform sürecinde de en çok Avrupa hapisane örneklerinden faydalanılacaktır.

2. Osmanlı Hukukunda Asayiş ve Hapishane

Cezalandırıcı, hizaya getiren gözetim yapıları olan hapisaneler bir yere kapatma, alıkoyma, dışarı çıkarmama eylemlerini gerçekleştiren mekanlardır. Özellikle Sanayi Devrimi’nden itibaren ülkelerin sahip olduğu hapisanelerin fiziksel şartları, uyguladığı hukuk kuralları, mahkûmlara sağladığı sosyal ve insani haklar *medeniyet ölçüsü* olarak dikte ettirilen hapisane reformlarına dönüşmeye başlamıştır ve bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Doğu kültüründe kapalı tutma, alıkoyma aracı olarak hapisaneden önceki mekan olarak kullanılan *zindan* kavramına Batı kültüründen de önce rastlanmaktadır. Eski Ahit’te Hz. Yusuf’un zindana atıldığı, Hz. Musa’ya zindana atılmakla gözdağı verildiğinden söz edilir. İbraniler boş sarnıçları, Farslılar, Sasaniler zindanları kullanmaktadır.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti’nde hukuk; geleneksel kurallar, şeriat ve padişah iradesi öğeleriyle ifade edilmektedir. Çok uluslu bir yapısı olan Osmanlı Devleti’nde hukuki anlamda İslami kuralların baskın olduğu açıktır. Bu sebepten öncelikli olarak Osmanlı Hukuk sisteminin

¹⁰³ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı”, 23-27; Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 100.

¹⁰⁴ Foucault, *Büyük Kapatılma*, 123.

¹⁰⁵ Güncel bir deneye göz atacak olursak; Philip Zimbardo adlı sosyolog tarafından 1971 yılında yapılan ve sonrasında meşhur olan Stanford Hapishane Deneyinde, üniversitenin bodrum katında bir grup üniversite öğrencisine gerçek kıyafetler giydirilerek gardiyan ve mahkûm rolleri verilmiştir. 6 gün içerisinde bu sıradan öğrencilerin bir kısmı sadist, şiddet uygulayan gardiyanlar ve diğer kısmı korkup pasifleşen mahkûmlar haline gelmişlerdir. <https://evrimagaci.org/stanford-hapishane-deneyi-944>. Erişim 11.06.2018.

¹⁰⁶ Saadet Tekin, “19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, 35/205 (Ocak 2001), 11.

¹⁰⁷ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 103.

etkilendiği İslam Hukukunu incelememiz gerekir.¹⁰⁸ Uygulamada hapis cezası İslam Hukuku¹⁰⁹’nda kabul görmüş had, kısas, ta’zir suçlarında tamamlayıcı ya da aslî ceza olarak tatbik edilmiştir. Had suçları, hırsızlık, zina, zina iftirası, içki içmek, yol kesmektir. Bu suçların cezalandırma şekli ise sürgün, el-ayak kesmek, değnek ile dövme, taşlayarak öldürmek ve ölümdür. Kısas öç alma temelli bir cezadır. Öldürenin öldürülmesi kısas iken; suç sebebi ile ziyana uğrayanlara ya da arkasında bıraktığı mirasçılara ödenen bedele *diyet* denmektedir. Ta’zir İslam hukukunda cezası belirlenmemiş suçlar için uygulanan cezaları kapsamaktadır.

İslam’ın kurucusu ve peygamberi Hz. Muhammed’in ihtiyati tedbir olarak hapis cezasını uyguladığı görülmüştür. Cezanın çektirilme mekanı olarak mescit, ev, kuyu, dehliz, geçit gibi yalıtılmış yerler seçilmiş kapalı alıkoymak için özel bir yer inşa edilmemiştir. Bu sebeple bu uygulama hapisten ziyade tutuklama, gözaltı olarak kabul edilmektedir.¹¹⁰ Kutsal kitap Kur’an- Kerim’de suçlunun cezalandırılma şekli olarak hapis cezası uygulaması yer almamaktadır. Fıkıh âlimleri, birçok ayette ifade edilen *sürgün* cezasının suçluyu toplumdan ayrı tutmak olarak değerlendirerek hapis cezasını da kapsadığı yorumunu getirmişlerdir. Fıkıh âlimlerinin yorumunun dayanağı ise sürgün yerine hapis cezasının dört halife devri ortalarından itibaren yaygınlık kazanmış olmasıdır.¹¹¹ Aslında İslam hukukunda hapsetmekten ziyade bedene yönelik cezalar esastır. İlk defa Hz. Ali döneminde hapishane maksatlı özel bir bina yapılmış, hapishane kurumsallaştırılmış sonra daha güvenli binalara geçilmiştir.¹¹² Küfe şehrinde, kamış ve çamurdan inşa edilen ve güvenli olmayan bu ilk hapishane *Nafi* adını almış daha sonra taştan inşa edilen hapishaneye *Mahyes*, *Muhayyes* denmiş, hapishanenin emniyet ve yönetimiyle vazifeli görevliler belirlenmiştir.¹¹³

Dört Halife Devri sonrasında Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de hapis cezası aslî bir ceza olarak kullanılmıştır. Emeviler, iktidarı ele aldıklarında hapishane tüm alt üniteleriyle kurumsallaşırken, Abbasiler Döneminde yeraltı hapishaneleri inşa edilmiştir. Memlûkler devrinde şehirlerde inşa edilen hapishaneler suçluların cinsiyeti, suç türü, suçlunun mesleği ölçütlerine göre sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Yine bu dönemde mahkûmlar zincirli bir

¹⁰⁸ Hasan Şen, “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, 18.-20. Yüzyıllar, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 204.

¹⁰⁹ İslam Hukukunda hapis, suç ve ceza kavramları ile ilgili olarak ayrıca bkz.: H. Mehmet Günay, “İslam Hukuku Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2000), 1-19; Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/1 (2003), 167-181.

¹¹⁰ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 18; Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 105.

¹¹¹ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 17.

¹¹² Artuk, Alşahin, “Hapis Cezalarının”, 174.

¹¹³ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 111.

şekilde inşaat işlerinde kullanılmıştır. Timurlular devrinde de saray, kale, ada gibi korunması kolay mekânlar hapisane olarak seçilmiştir.¹¹⁴

Yıldırım Beyazıt döneminde Germiyanoglu Yakup Bey ve yardımcılarının hapsedilmesi Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk hapis uygulamasıdır.¹¹⁵ Tanzimat dönemine kadar hapisane ve cezaevi karşılığı olarak *zindan* kelimesi kullanılmıştır.¹¹⁶ Hapisane kavramı ise Osmanlı hukukuna XIX. yüzyılda girmiştir.¹¹⁷ 1850'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde merkezileşme ve modernleşme aşamaları ceza ve cezalandırma konularında esaslı kırılmalara neden olmuştur.¹¹⁸

Cezalandırma eyleminde karar verici konumda olan Adliye¹¹⁹ sisteminde yaşanan genel sıkıntılar ise ihtiyacı karşılayacak personel yetiştirilememesi, tahsisat yetersizliği, sınırlı yerlerde mahkeme olması, adli binalardaki fiziki eksiklikler, biriken dava dosyaları, davaların zamanında başlamaması olarak sıralanabilir. Bu sorunlar direkt olarak hapisanelere de yansımaktadır. Hukuk ve ceza davalarının personel yetersizliğinden birleştirilmesi ve tek dairenin yükü haline gelmesi, iş yükü artan ve biriken dosyalarla mücadele eden mahkemelerin davaları ertelemesine yol açmaktadır.¹²⁰ Mahkemede görevli memurların kanunen tatil günleri dışında günde 5 saat mahkemede mesai yapmaları gerektiği hâlde görevlerini erken terk etmeleri mahkemelerin ağır ilerlemesine bir diğer etkindir. Yine mahkeme heyetlerinin çabucak ve kanun maddelerine özen göstermeden aldıkları kararların temyiz mahkemesinde bozulup tekrar mahkemeye gönderilmesi yargı sürecini uzatmaktadır.¹²¹

¹¹⁴ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 115-116.

¹¹⁵ Necdet Öztürk, “Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, 101.

¹¹⁶ “Cezâevleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965, 3528.

¹¹⁷ Mustafa Eren, *Kapatılmanın Patolojisi Osmanlı'dan Günümüze Hapishanenin Tarihi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014, 98. Hapishanelerle ilgili Osmanlı Döneminde çıkarılan resmî belge, kanun ve düzenlemeler için ayrıca bkz.: Mustafa Eren, “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi”, *Toplum ve Kuram Dergisi*, 8 (Bahar 2013), 99-100. Hapishanelerde tutulan defter ve cetveller için ayrıca bkz.: Ahmet Çiçen, *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, 133-134.

¹¹⁸ Şen, “Osmanlı'da Hapishane Mefhumu”, 210-211.

¹¹⁹ AdliyeTeşkilatı için ayrıca bkz.: Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, 167-181; Zafer Toprak, “Adalet Örgütlenmesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, 74-77; Osman Köksal, “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9 (1998), 263-285.

¹²⁰ Fatmagül Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876-1909)”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 190,192.

¹²¹ Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatı”, 194-195. Osmanlı Hukukunda hapis cezası türleri ve infaz kavramı için ayrıca bkz.: Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Hapis Cezası”, *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*, (Mart 2002), 19-

Klasik dönem Osmanlı hukukuna göre, muvakkat ve müebbet sürgün, idam, teşhir, dayak sık kullanılan cezalardandır. Diğer cezalar ise fidye, mala el koyma, prangabentlik, dükkan kapatma, para cezası ve kısastır. İbret alınması için toplumsal suç işleyenlerin idamları meydanlarda, siyasi suç işleyenlerin idamları zindanlarda gerçekleştirilmektedir.¹²² Muvakkat (süreli) ve müebbet kürek cezası, muvakkat ve müebbet kalebentlik cezası, tomruk cezaları da diğer ağır cezalar arasında yer almaktadır. Cezalandırma sırasında din esas alınarak Müslümanlarla Gayrimüslimler ayırma tabi tutulabilmektedir. Aynı eyleme karşılık olarak Gayrimüslimler daha ağır olan kürek cezası alırlarken Müslümanlar kalebentlik cezası alabilmektedirler.¹²³

3. Suç ve Ceza Kavramları

Yukarıda da bahsettiğimiz şekilde Osmanlı Hukukunda suçlar: ta'zir, cinayet ve had olarak 3'e ayrılmaktadır. Kavramları daha geniş ele alırsak: *Had*: Kamu hakkı olarak uygulanması gereken ölçüsü belli olan cezadır. Hem suç hem de ceza için had kavramı kullanılmaktadır. Had cezalarını gerekli kılan suçlar: Devlete isyan etmek, dinden dönmek, zina, hırsızlık, iffete iftira, yol kesmek ve içki içmek. *Cinayat* (Şahsa karşı işlenen suçlar): İnsanın canına ve azasına yönelik yasak olan fiiller, öldürme ve yaralama olarak ikiye ayrılır. Öldürme kasten, kasta benzer şekilde ve kasıt olmadan şeklinde gruplandırılırken; yaralama da yine kişinin niyetine ve vücut organlarından hangisinin yaralandığı hesaba katılarak cezası belirlenmektedir. *Tazir Suçları*: Kısas ve Had cezaları haricinde kalan, miktarı Kur'an ve Sünnet ölçüğünde belirlenemeyen cezalardır.¹²⁴

34; Mustafa Avcı, "Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/3-4 (2004), 87-159.

¹²² Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, 4. Osmanlı idaresinde *zulüm* kavramı halka (reaya) farklı şekillerde haksız ve ağır işlem uygulaması manası taşımaktadır. Zulüm suçları ise: Halktan kanunsuz maddi çıkar sağlamak, zor kullanmak, sahtecilik ve dolandırıcılık yoluyla zulüm, eşkıya ile işbirliği, irtikap (rüşvet) yoluyla zulüm olarak sıralanmaktadır. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 3. Baskı, 2007, 4, 11-19.

¹²³ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 114. Osmanlı hukukunda işlenen suçlara karşılık verilen cezalar ile ilgili ayrıca bkz.: "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler- Bilgiler: Suçlar ve Cezalar I", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, 7 (Temmuz 1984), 28-35; "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler- Bilgiler: Suçlar ve Cezalar II", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, 8, (Ağustos 1984), 8-13; "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler- Bilgiler: Suçlar ve Cezalar III", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, 9, (Eylül 1984), 8-11.

¹²⁴ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Kitabevi, 3. Baskı, 2017, 304-305.

İdam Cezası: İşlediği suça karşılık, devletin planlayarak mahkûmun yaşamına son vermesidir. İnfazlar 1965 yılına kadar halkın izleyebilmesi maksadıyla gündüz vakitlerinde ve alenen İstanbul'da Sultanahmet Meydanı, Ankara'da Samanpazarı, İzmir'de Konak Meydanı gibi belirli noktalarda gerçekleştirilmekteydi. 1965 yılında İnfaz Kanunu'nda yapılan düzenlemeden sonra mahkûmlar güneş doğmadan önce cezaevi avlularında, gizli olarak infaz edilmiştir.¹²⁵

Prangaya Vurma (Prangabentlik): 1650'li yıllarda Osmanlı Devleti'nde mahkûm ve tutuklulara pranga uygulanmakta ve dolayısıyla pranga kelimesi kullanılmaktaydı.¹²⁶ Ağır suçluların ayağına takılan halkaya verilen isim olan pranga, kürek cezasının erken dönemlerinde mahkûmun ayağına takılır bu halkaya zincir geçirilerek diğer bir prangalı mahkûma bağlanırdı, prangabentlik kavramı da bu şekilde doğmuştu.¹²⁷ Prangaya vurulma nedenleri arasında; kalpazanlık, yol kesme, yaralama, cinayet, iftira, kız kaçırma, öşür vermeme, askerlikten firar etmek, İslam aleyhinde görüş beyan etmek, sahtekârlık yapma, gasp, yalancı şahitlik suçları yer almaktadır.¹²⁸ 1851 tarihli Ceza Kanunu'na göre mahkûmların fiziksel olarak çalıştırılıyor olması kürek ve pranga cezalarında ortak noktadır.¹²⁹ Prangabentlik, 1858 Kanununda kürek cezasının infaz şekli olarak yer almış ve sonrasında da uygulanmaya devam edilmiştir.¹³⁰ Pranga, Osmanlı Devleti'nin geç dönemlerinde yeterli hapisane görevlisi ve geniş hapisanelerin olmadığı durumlarda ilgili hapisane yöneticileri için bir tedbir alma şansı ve kurtarıcı vazifesi görmektedir.¹³¹

Kürek Cezası: XVI. yüzyıl itibarıyla büyüyen Osmanlı donanması, gemi imalatı, mürettebat açığı, kürekçi ihtiyacı, yetersiz gönüllü bulunması sebepleri ile savaş esiri ve köleler yeterli olmadığında mahkûmlar bu iş gücü açığını karşılamak için değerlendirilmiş ve uygulama yaygınlık kazanmıştır. XVIII. yüzyılda artık makineleşme ile beraber gemilerde

¹²⁵ Ali Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları Darağacında Kan Sesleri*, Ankara: Doruk Yayıncılık, 1997, 7,15.

¹²⁶ Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refkelsi", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 168. Prangabentlik için ayrıca bkz.: Eren, *Kapatılmann Patolojisi*, 104-107.

¹²⁷ Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl", 170.

¹²⁸ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 15.

¹²⁹ Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl", 178.

¹³⁰ Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 51.

¹³¹ Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl", 189.

suçlu istihdamı terk edilmiş olsa da kürek tabirinin infaz türü olarak kullanımı sürmüştür.¹³² Bu cezaya XVI. yüzyıl ilk çeyreği itibarıyla savaş tutsakları, XVII. yüzyıldan itibaren potansiyel suçlular, cinayet işleyenler, sabıka alanlar da dâhil edilmiştir.¹³³ XVII. yüzyıldan itibaren kürek mahkûmlarına olan ihtiyaç azalmaya başlayınca kürek cezasını hak edecek suçları işleyen mahkûmlar artık genellikle karada hapsedilmeye başlanmıştır. Gemide uygulanan esaslar karada da devam etmiş ve mahkûmlar hareketlerinin kısıtlanması, kontrol altında tutulmaları ve ayrıca günlük gereksinimlerini zahmet çekerek elde etmeleri maksadı ile prangaya vurularak cezalandırılmıştır.¹³⁴ XIX. yüzyıl sonlarında, 5 yıl ve üzeri geçici ve müebbet kürek mahkûmlarının ayrı koşullarda kaldığı kürek merkezleri: Sinop, Bağdat, Rodos Adası, Ergani, Edirne, Hapishane-i Umumi, Selanik, Akka, Trablusgarb, Erzurum, Yanya, Aydın, Adana, Konya, Girit'tir.¹³⁵

Kalebentlik: Hapis ve sürgün¹³⁶ cezasının birleştirilmesidir. Tanzimat öncesi ve sonrasında uygulanmıştır. Muvakkat (geçici) kalebentlik 3-15 sene ve müebbet kalebentlik şeklinde uygulanmıştır. Müebbet kalebentlikte izin verildiği durumlarda mahkûm ailesini de götürebilmektedir. Mahkûm kale içinde serbest bırakılmaktadır. Adi kalebentlikte ise mahkûm hücre cezası gibi kimse ile görüştürülmemektedir.¹³⁷ Surlarla kuşatılmış şehirlerde kalede kalmak koşuluyla mahkûma memleketinden uzakta sürgün cezası uygulanma şeklidir. Kale adada bulunuyorsa ceza *cezirebentlik* adını almaktadır.¹³⁸

Tomruk: Osmanlı'da tomrukhane, tomruk dairesi, tomruk damı denen alıkoyma şeklinde mahkûmlar ayak bileklerinden ya da çenelerinin altından zincirle tomruk adı verilen büyük kalaslara bağlanırlardı. Hatta uzun tomruklara birden fazla mahkûm birlikte bağlanır ve bu mahkûmlar birlikte yürümek, oturmak, uyumak zorunda bırakılırdı. İstanbul'da ve vilayet merkezlerinde valilerin konaklarının yakınında birer tomruk damı olurdu.¹³⁹ Bunun dışında

¹³² Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl", 180-181.

¹³³ Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 49.

¹³⁴ Yıldız, *Mapusane*, 30-31.

¹³⁵ Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl", 186.

¹³⁶ Sürgün cezası için ayrıca bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/1-4 (1952), 56-78; Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5 (Fall 2008), 12-29; Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19 (2006), 283-341.

¹³⁷ Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 50-51. Kalebentlik cezası için ayrıca bkz.: Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984, 79-88; Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 (2002), 1-23.

¹³⁸ Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", 118-119.

¹³⁹ Necdet Sakaoğlu, "Bir Yapı Tomruk: Hapishane ve İşkence", *NTV Tarih*, 5 (Haziran 2009), 88.

mahkûmların başları hariç tüm vücutlarını içine alan tomruklar da bulunmaktadır. Tanzimat Fermanı ile tomruk uygulamasına son verilmiş ve gelir elde etmek maksadıyla tomruklar 1862 yılına kadar satılmıştır.¹⁴⁰

Moltke¹⁴¹, 1838 Mayısında Musul'da, Türklerin *fidye* talep etmek için bazı aşiret ileri gelenlerini *rehin* alıp ahır veya mahzende boğazlarına zincir takılı vaziyette alıkonulduklarından bahsetmiştir. Fidyeye miktarında anlaşma olmazsa rehinelere yıllarca bekletilebilmektedir.¹⁴² 1880'li yıllardan itibaren Anadolu'da Ermeni komitacıların, Trakya'da Makedonyalıların eylemleri neticesinde siyasi suçluların çoğalması ile hapisanelerin mahkûm yükü de artmaya başlamıştır. Devletin sık aralıklarla af çıkartması hapisanelerde yapılması gereken iyileştirme ve reformların gerçekleştirilmesindeki yetersizlik ve gecikmeleri bir nevi telafi olarak değerlendirilebilir.¹⁴³

Osmanlı Devleti'nde firarilerin, kaçakların yakalanmasına katkı sağlayan bir kontrol mekanizması mevcuttu. Osmanlı sınırları içinde yolculuk yapmak isteyen yerli ve yabancıların tamamı yolculuk için izin tezkiresi almak zorundaydı. XVI. yüzyılda "yol hükmü" olarak tanımlanan bu belge XIX. yüzyıla gelindiğinde "*mürur tezkiresi*" olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁴ Osmanlı Devleti sınırları içinde seyahat etmek için seyahat izin belgesi anlamına gelen Mürur Tezkiresi uygulanmaya başlandıktan sonra şehirlerarası seyahat izne tabi oldu. Yurt içi pasaport hükmünde olan bu mürur tezkireleri ile seyahat şehir girişlerindeki kontrollerle suçun denetimi ve hükümlü, sanıkların yakalanması için etkin bir uygulamaydı. II. Meşrutiyet ilanı sonrasında özel basın yanında yayına başlayan Emniyet Umum Müdürlüğü Polis Mecmuası ile de ulusal ve uluslar arası suça karışan hükümlü ve sanıkların fotoğrafları ve karıştıkları suç teşkil eden olay hakkında bilgiler yayınlanarak suçun denetim altına alınması için basın yolu ile gayret gösterilmiştir. Bu maksatla daha sonra Takibat Gazetesi yayınlanmıştır.¹⁴⁵ Adı geçen tezkire sayesinde suçlu şahısların teşhis edilmesi ve yakalanabilmesi kolaylık kazanmaktaydı.

Tutuklama eyleminin (Tevkif etmek) bir şahsı bir yerde denetim altında tutmak, kişinin hâkim kararı ile yargılanmak üzere özgürlüğünden mahrum bırakılarak tutukevinde

¹⁴⁰ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 113.

¹⁴¹ Helmut Karl Bernhard von Moltke: Alman Mareşal (1800-1891).

¹⁴² Helmut Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Baskı, 2016, 225.

¹⁴³ Saadet Tekin, Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17 (Bahar-Güz/2008), 189.

¹⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul 2006, 60.

¹⁴⁵ Eyüp Şahin, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Suç ve Suçluluğun Kontrolüyle Hükümlü ve Sanıkların Yakalanması", *Polis Dergisi*, 10/41 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2004), 48-51.

(tevkifhane)¹⁴⁶ alıkonmasıdır. Tutuklanan kişinin suç teşkil eden fiili işlediğine dair güçlü şüphelerin bulunması gereklidir.¹⁴⁷ Tutukluların tedavi, yiyecek, içecek gibi temel ihtiyaçları devlet tarafından karşılanır.¹⁴⁸

Padişah doğum günleri, tahta çıkış yıl dönümlerinde çıkarılan kısmi *aflar* da aslında daha önce de bahsettiğimiz gibi olumsuz hapisane şartları, uzayan yargılama süreçleri dikkate alındığında yönetimin bu olumsuzlukları karşılama ve kapasitelerini aşan hapisaneleri rahatlatma hamlesi olarak algılanabilir.¹⁴⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti’nde padişahın af yetkisi vardı. Genel ve Özel Af uygulamaları mevcuttu. Genel Af özellikle padişahların tahta çıktığı zamanlarda (cülus) ilan edilmektedir. Bir şekilde padişahı etkileyen kişiler istedikleri mahkûmları aftan faydalandırabilirlerdi. Özel af ise hükmü verilmiş cezayı ortadan kaldıran, azaltan ya da başka bir cezaya çeviren aftır.¹⁵⁰ Her ne kadar hapisanelerdeki izdihamı azaltmak için farklı tarihlerde aflar çıkartılmışsa da ülkenin içinden geçtiği sosyal durum, savaş şartları ve çeşitlenen suç unsurları sebebi ile hapisaneler kısa sürede yeniden dolmuştur.¹⁵¹ XIX. yüzyılda 1840, 1851 ve 1858 yıllarında sivil yaşamdaki suçlara dair 3 defa Ceza Kanunu yayınlanmıştır.¹⁵² Hapisanelerin geçirdiği 3 dönüşüm şu şekilde ifade edilebilir: Hukuksal-yasal düzenlemeler, mimari alanda değişiklikler, ifade düzeyinde değişiklikler. Bu ölçütler referans alındığında Osmanlı’dan bugüne kapatılma mekanları zindan (mahbes), hapisane ve cezaevi olarak 3 şekilde değerlendirilebilir.¹⁵³

4. Kaynak Tahlili ve Yöntem

Dünya genelinde suçluların modern hapisaneler kurularak cezalandırılmaya başlanması çok geçmeden çok uluslu yapıdaki Osmanlı Devleti için de bir zorunluluk haline gelecektir. Hapisane Reformu özellikle Osmanlı Devleti’nin bünyesindeki Gayrimüslim unsurların hamiliğini üstlenen yabancı devletler tarafından devletin iç işlerine karışma vesilesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Durumun farkında olan Osmanlı idarecileri ülke genelindeki hapisanelerdeki mevcut durumu anlamak adına istatistiki cetveller hazırlatmıştır. Yine bu

¹⁴⁶ Çalışmanın tamamında bütünlüğün korunması maksadı ile *tevkifhane* kelimesi kullanılacaktır.

¹⁴⁷ Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Tutuklama”, *Yeni Türkiye*, 6/31 (Ocak-Şubat 2000), 718.

¹⁴⁸ Avcı, “Osmanlı Hukukunda”, 726.

¹⁴⁹ Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatında”, 197.

¹⁵⁰ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 4. Baskı, 2017, 125-126.

¹⁵¹ Ahmet Çiçen, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 167.

¹⁵² Saner, “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl”, 173.

¹⁵³ Eren, “Osmanlı’dan Günümüze”, 94-95.

süreçte reformun nasıl uygulanacağı ile ilgili yerli ve yabancı uzmanlara raporlar hazırlattırılmıştır.

Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918) başlıklı tez çalışmamızın ana kaynaklarını ve omurgasını arşiv belgeleri ve salnameler oluşturmuştur. Osmanlı Arşivi'nde arşiv taraması yapılmıştır. İkincil olarak da tez bağlamında teorik altyapıyı oluşturmak için konuyla ilgili yapılan akademik makale, tez, kitap, bildiriler taranmıştır.

Bitlis Vilayetinin coğrafi, idari, ekonomik ve nüfus verileri ile ilgili olarak özellikle Eralp Yaşar Azap'ın *Bitlis Salnameleri Devlet-Vilayet-Maarif* ve Bülent Cırık'ın *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914)* *Bitlis Sancağı Örneği* eserlerinden faydalanılmıştır. Hapishanelerin reform ve evrimleşme süreci ile ilgili olarak Gültekin Yıldız'ın *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)* ve Ömer Şen'in *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler* adlı çalışmaları literatüre ciddi katkılar yapmıştır. Osmanlı coğrafyasındaki diğer hapishane örnekleri için Ahmet Şerif'in *Anadolu'da Tanin ve Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin*; Halim Demiryürek'in *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun'un *Hapishane Kitabı* adlı eserleri incelenmiştir. Bitlis Vilayet hapishaneleri şu ana kadar Kibar İliş'e ait 2019 yılında yayınlanan *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Hapishaneleri* başlıklı bir yüksek lisans tez çalışmasına konu olmuştur. Fakat bu tez çalışmasında sadece Bitlis Merkez Sancağı ve Ahlat, Mutki, Hizan Kaza Hapishaneleri incelenmiştir. Adı geçen çalışmada: Genç Sancak, Çapakçur Kaza, Kulp Kaza; Muş Sancak, Bulanık Kaza, Malazgirt Kaza, Sason Kaza, Varto Kaza; Siirt Sancak, Eruh Kaza, Garzan Kaza, Pervari Kaza, Şirvan Kaza Hapishaneleri incelenmemiştir. Tez çalışmamız ile Bitlis Merkez Sancağı, merkeze bağlı sancak ve kaza hapishaneleri ile birlikte toplamda 17 adet hapishane incelenmiştir. Detaylı bir şekilde hazırlamış olduğumuz çalışmamızın akademik literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Araştırmanın yöntemi, sosyal ve siyasi gelişmelerin ortaya konulmasını sağlayan tarihsel yöntemdir. Nicel ve nitel veriler toplanmış dönemin konuyla bağlantılı arşiv belgelerinin incelenmesi yoluyla elde edilen veriler sistematik bir düzende analiz edilmiş, farklı coğrafyalardaki benzer durum ve kurumlar mukayese edilerek elde edilen sonuçlar tarihsel yöntemde sentezlenmiştir. Belgelerde karşımıza çıkan yeni alt başlıklarla çalışmamız derinleşmiş, kronolojik sıralama zorunluluğuna uyulmuş fakat alt ve üst tarihsel sınırlamalar esnetilmiştir. Literatüre orijinal bir çalışma kazandırmak adına Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi'nden elde edilen arşiv belgeleri, salname verileri, birinci el kaynaklar azami ölçüde kullanılmıştır.

Tarihsel yöntem çerçevesinde ele alınıp değerlendirilen “*Bitlis Vilayet Hapishaneleri (1908-1918)*” başlığını taşıyan çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Dünya tarihinde modern hapishanenin doğuşu ve hapishane reformları, hürriyet bağlayıcı cezanın ve cezaevlerinin evrim süreci ve Osmanlı Hukukunda asayiş, suç ve ceza kavramları özetlendikten sonra:

Birinci bölümde; Bitlis Vilayeti'nin genel manzarası sunulmak istenmiş bu doğrultuda; Bitlis Vilayeti'nin tarihi coğrafyası, sancak isimlerinin kaynağı, sancakların kısa tarihi ve idari yapısı incelenmiştir. Önce Osmanlı Devleti'nin sonrasında Bitlis Vilayeti'nin nüfusu ve ekonomik yapısı incelenmiştir.

İkinci bölümde; II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren Osmanlı Devleti genelinde ve Bitlis Vilayeti özelinde yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Doğu Anadolu'nun siyasi ve sosyal durumu, bölgede yapılmak istenen fakat I. Dünya Savaşı nedeni ile sekteye uğrayan Doğu Anadolu Islahat Projesi (Vilayat-ı Şarkiyye Islahatı), I. Dünya Savaşı öncesinde bölgedeki hassas ilişkiler, I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin dâhil olması üzerine açılan cepheler ve Ermenilerin eş zamanlı olarak Osmanlı askeri birlikleri arkasından sivil halk için başlattıkları katliam hareketleri ve neticesinde çıkarılan 1915 Sevk ve İskân Kanunu'ndan bahsedilmiştir. Sonrasında I. Dünya Savaşı öncesi Bitlis ve çevresinde Ermeni faaliyetlerinin asayişe etkisi, 1914 Bitlis Vakası (İsyanı), I. Dünya Savaşı'nın Bitlis Vilayetine yansımaları, Bitlis'te uygulanan 1915 Sevk ve İskân Kanunu'nun ardından Bitlis'te Rus işgali (1916) ve Mustafa Kemal komutasında karşı taarruza geçen 8. ve 5. Tümenlerin Rusları bozguna uğrattığı 8 Ağustos sabahı Muş, akşamı Bitlis'in düşmandan geri alınmasından bahsedilmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile hapishaneler üzerinde keyfi uygulama ve teftişler gerçekleştiren İtilaf Devletlerinin hapishane raporlarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde ayrıca Osmanlı Devleti'nde hapishaneler, hapishanelerin mimarisi, hapishane reform ve raporlarından bahsedilmiş; Bitlis Vilayeti'nde adli durum ve asayiş değerlendirildikten sonra çalışmamızın asıl konusunu ve arşiv belgeleri üzerinden omurgasını oluşturduğumuz Bitlis Vilayet Hapishaneleri sancak ve kaza özelinde teker teker incelenmiştir. Belgelerin yönlendirmesi ile sancaklar değerlendirilirken farklı alt başlıklara yer verilmiştir. Hapishanelerin fiziki durumu ve hapishane koşulları, hapishane kira ve tahsisat talepleri, sıhhi şartlar konusu, kadın hapishanesi ihtiyacı, izdiham ve nakil konusu, tamirat ve yeniden inşaat konusu, mahkûm şikâyet ve taleplerinin her sancak için ortak konular olduğu tespit edilmiştir. Mahkûm intiharına Bitlis Merkez Sancak Hapishanesinde rastlanırken, firar girişimi Muş

Sancağı haricinde tüm sancaklarda görülmüştür. Gardiyan ilavesi ile ilgili olarak Muş ve Siirt Sancaklarında yoğun yazışmalar gerçekleşirken; suçu istihdamı konusunda Bitlis Merkez Sancağı, su yolunun onarımı konusunda Siirt Sancak Hapishanesi'nde yazışmalar yapıldığı görülmüştür.

Üçüncü bölümde: Öncelikle Osmanlı Devleti genelinde hapishane çalışanları ve Osmanlı coğrafyasındaki hapishanelerden örnekler verilmiş, hapishanelerin fiziki şartları ve mahkûmların sosyal durumu incelenmiştir.

Ek-1 ve **Ek-9**'da yer alan; *Hastane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal), Hapishane Toplu Kayıt Listesi, Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti, Yapılan Havaleler* adlarını taşıyan çizelgeler, merkezi idarenin emri ile 1911-1912 yıllarında ülke genelindeki hapishanelerde tutulmuştur. Çalışmamız sırasında incelediğimiz belgelerde sadece Siirt Sancağı Hapishanesinde tüm çizelgeler tam olarak doldurulmuştur. Genellikle *Hastane Toplu Kayıt Listeleri* ve hapishanelerde üretim yapılmadığı için de *Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti* çizelgeleri doldurulmamıştır. Bitlis Merkez Sancak Hapishanesi, Genç ve Siirt Sancak Hapishanelerine ait çizelgelere ulaşılrken Muş Sancağı ve kazalarına ait *İstatistik Cetvellerine* ulaşılammıştır. Bu alt başlıkta 1911-1912 yıllarında tutulan *Hastane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal), Hapishane Toplu Kayıt Listesi, Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti, Yapılan Havaleler* çizelgeleri incelenmiştir. Bu çizelgeler dışında ayrıca hapishanelerin *1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvelleri (Mahkûm İstatistikleri)* başlığı altında 1914 yılında Osmanlı Ülkesindeki hapishanelerin tamamından talep edilen *Dört Aylık Yoklama Cetvelleri* incelenmiştir. Bitlis Merkez ve Genç, Muş, Siirt Sancak ve Kaza Hapishaneleri için hazırlanan çizelgelerde mahkûm ve tutuklu sayıları, cinsiyetleri ve işlenen suç türleri hakkında bilgiler vermektedir. Ahlat ve Bulanık Kazalarına ait 1909 yılında doldurulan *Dine Göre Mahkûm Cetvelleri* ile Bitlis ve Siirt Hapishanelerine ait 1914 yılında doldurulan *Hapishane Memur Değişiklik (Tebeddül) Cetvelleri de diğer çizelgeler gibi* üçüncü bölümde incelenmiştir.

Bitlis Vilayet Hapishaneleri çalışanları, tutuklu ve mahkûmlarının sosyal durumu çalışmamız sırasında karşılaştığımız ve ekler kısmında sistematik bir kronolojide sıraladığımız 12 ek, 51 tablo ve cetveller üzerinden incelenmiş, ciddi ve önemli bilgilere ulaşılmış ve yorumlanmıştır. Çalışmamızda 1. Bölümde yer alan 2 tablo dışındaki bütün tablolar ile Ek-6, Ek-11 ve Ek-12 dışındaki bütün Ekler'de yer alan tablo, çizelge ve cetveller süreç içerisinde tarafımızdan arşiv belgeleri verilerine göre oluşturulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİTLİS VİLAYETİ'NİN GENEL DURUMU

1.1. Bitlis Vilayeti'nin Tarihi Coğrafyası

Bitlis, çağlar boyunca coğrafi avantajlarını kullanarak konak, geçit, ticaret kervan rotaları için önemli bir şehir olma özelliğini sürdürmüştür. Bulunduğu bölgede kendisini eşsiz kılan coğrafi ve stratejik özellikleri şehrin elde edilmesi gereken bir hedef olarak görülmesiyle birlikte hırpalanmasına ve istilalara uğramasına da sebebiyet vermiştir. 1899 yılında Bitlis Vilayeti 4 Sancak ve 17 kazadan ibarettir. Bu sınırlar bugün Van, Şırnak, Bitlis, Hakkâri, Batman, Muş, Siirt illerini ve Bingöl, Diyarbakır illerinin de bir kısmını içine alan geniş bir coğrafyadır.¹⁵⁴

Bitlis, içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nin kadim merkezlerindedir. Bitlis¹⁵⁵ şehri, Botan Çayına karışan Bitlis Çayı'nın Güneydoğu Toroslar arasında açtığı pek de geniş olmayan ve derin bir vadide, deniz seviyesinden 1400-1500 metre yükseklikte kurulmuştur. Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'yu birbirinden ayıran Güneydoğu Toroslar geçit vermez özelliktedir. Bitlis şehri ise bu doğal ve sarp engeli, bir dereceye kadar daralmış olduğu bir alanda yarmak suretiyle yüzyıllardır kullanılan bir yolun geçmesine izin veren bir vadi üzerinde kurulmuştur. Bitlis, Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'yı irtibatlar, Güneydoğu Torosları aşan en kestirme yol üzerinde bulunması sayesinde ticaret kervanlarının rotası üzerinde yer almış ayrıca güney-kuzey yönünde mevsimlik göç yapan kitlelerin de hayvanları ile birlikte zorunlu olarak kullandıkları doğal bir koridor olagelmıştır.¹⁵⁶ Bitlis Çayı vadisi, Mezopotamya ve Karadeniz coğrafyası arasındaki geçişlerin nadir güzergâhlarından birisidir.

Şehre farklı yönlerden ulaşıp bir merkezde birleşen akarsular sebebiyle yerleşim vadiler üzerinde ve yıldız şeklinde olagelmıştır. Coğrafi olarak, merkeze doğru yaklaşan bir drenaj ağına intibak eden ‘‘parçalı şehir’’ örneği göstermektedir.¹⁵⁷ Kömüş, Rahva, Hersan, Saray dereleri Bitlis Çayı'nın yan kollarıdır ve şehrin kurulduğu alanda birleşmektedir. Şehrin

¹⁵⁴ Davut Kılıç, ‘‘Rus General Mayewski'nin Raporuna Göre Van-Bitlis Vilayetlerinde Ermenilerin Sosyal-Dini Yapısı ve Ermeni Meselesinin Gelişimi’’, *Turkish Studies*, 9/1 (Winter 2014), 261.

¹⁵⁵ Bkz. **Harita-1** Bitlis Vilayeti.

¹⁵⁶ Metin Tuncel, ‘‘Bitlis Şehri (Tarihi Coğrafya Açısından Yaklaşım)’’, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını, 4/4, (Şubat 1989), 102; Bitlis Ermeni kayıtlarında *Pağış* olarak geçmektedir. Bitlis tarihi coğrafyası hakkında genel bilgi için ayrıca bkz.: *Tarihi Kentler ve Ermeniler Bitlis ve Muş*, Ed. Richard G. Hovannisian, Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016, 8. Aram Çanalaryan'ın *Avantabadum* isimli masal derleme eserine göre Bağış kelimesi kökeni için şu bilgiler aktarılmıştır; ‘‘ahırından soğuk bir kış günü çıkan eşek aşağı vadiye hemen ölmüştü. Eşek sonraki bahar karlar eridiğinde bulunmuştu. Bağ-eş (soğuk eşek) kelimesi burdan gelmekteydi.’’ Hovannisian, *Tarihi Kentler*, 113.

¹⁵⁷ Kenan Arınç, ‘‘Bitlis'te Nüfus Hareketleri’’, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, XXXIII/1-2 (1995), 15.

mahalle düzeni de vadiler boyunca gelişme göstermiştir.¹⁵⁸ Arınç'ın ifadesi ile Bitlis'in kuruluş amacı Karadeniz-Van-Mezopotamya bölgelerini birbirine bağlayan Ticaret ve Maden yolu rotalarının denetlenmesi olmalıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini elinde tutmak isteyen devletler için Bitlis kilit roledir ve elde edilmesi zorunluluk arz etmektedir.¹⁵⁹

Bitlis Salnamesi'nde *Bitlis*'in konumundan şu şekilde bahsedilir: Osmanlı Devleti Asyasının kuzey doğusunda yaklaşık uzunluğu 95, eni 65 saatlik yerel mesafedeki Bitlis vilayeti, deniz seviyesinden 5100 İngiliz adımı yüksekliğinde, altıncı iklimin üç parçasından ikinci parçasının başlarında yer almaktadır. Kuzeyden Erzurum, güneyden Musul Vilayetleri ve Mardin Sancağı, doğudan, kuzey doğudan ve güneyden Van, batı ve kuzey batıdan Diyarbakır ve Elazığ ile sınırdır.¹⁶⁰ Salname'de dağ silsilesinden ise şu şekilde bahsedilir: Vilayet genel itibarla dağlık bir araziye sahiptir. Palandöken, Nemrut, Süphan, Kalems, Mereto, Bingöl Dağları deniz seviyesinden 3500 ile 4500 metre yükseklikindedir ve Osmanlı topraklarında yağmurun en fazla yağdığı dağlar arasında yer alırlar. Salname'de hava şartları ve iklimden ise şu şekilde bahsedilmektedir: Bitlis her zaman soğuk havasıyla meşhurdur. Bu durum vilayetin tamamı için geçerli değildir. Sıcaklık farkları arazinin doğal farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Siirt sancağında az kar yağar ve kış ayları bahar havasında geçmektedir. Kış aylarında aşırı soğuklar görülmez.¹⁶¹

Günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde Bingöl iline bağlı bir ilçe olan *Genç*, Murat Nehri vadisine kurulan ve sıradağlarla çevrili bir ilçedir. 1125 m. deniz seviyesinden yüksekte bulunan ilçe karasal bir iklime sahiptir. Genç ilçesi ve çevresi M.Ö. 3500-2000 yıllarına kadar Hurriler, Mitanniler ardından M.Ö. 1200'lere kadar Hititler sonrasında sırasıyla Urartular, Medler, Persler, Romalılar, İslam hakimiyeti, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti hakimiyetlerine girmiştir. Dara-hini, Dara-heni adlarıyla anılan ilçenin adı Cumhuriyet döneminde Genç olarak değiştirilmiştir.¹⁶²

İnceleme alanımıza giren diğer büyük yerleşim yeri olan *Muş*, Doğu Anadolu'nun kapısı sayılan, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ'da sayısız mücadele ve el değişikliklerine şahitlik

¹⁵⁸ Kenan Arınç, "Geçmişteki Önemi Azalmış Kent Yerleşmelerine Bir Örnek: Bitlis", *Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi*, 1 (1995), 71.

¹⁵⁹ Arınç, "Geçmişteki Önemi", 69. 1901 yılında Bitlis'e kuzey taraftan girildiğinde karşılaşılan manzara için ilgili olarak ayrıca bkz.: Sabite Müftügil, "Geçmişte ve Bugün Şehre Varış Üzerine Yazılanlar, Hatırlananlar ve Şehir Üzerine Düşünceler", *Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayın Organı*, 27/18, (2014), 86.

¹⁶⁰ Eralp Yaşar Azap, *Bitlis Salnameleri Devlet-Vilayet-Maarif*, İstanbul: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, 2017, 20.

¹⁶¹ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 25-26.

¹⁶² Fırat Atan, *Osmanlı Devleti İdari Yapılanmasında Genç Sancağı (XVI-XIX. Yüzyıl)*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020, 1-2, 5-12.

eden bir şehirdir. Muş, Murat ve Fırat Nehirleri'nin suladığı verimli ovanın ortasında yer almakta 1100 metre yükseklikte düzlüklere sahip bulunmaktadır.¹⁶³ Şehir, Muş Ovası'nın güney kenarı ile ovanın güneyini takip eden Güneydoğu Toroslar silsilesinin bağlantı sahasında meyilli bir yüzey üzerindedir.¹⁶⁴ Şeref Han, bölgenin coğrafi yapısını şöyle aktarmaktadır: “Türkler Muş düzlüğüne “Muş ovası” derler. Bu düzlüğün yüzölçümü ise yaklaşık olarak dört ya da beş kere 12 fersahtır... Fırat Nehri bu düzlüğün üçte bir kadarı olan kuzey kesimini yarar, sonra güneye yönelir. Nemrut dağından akan ve “Karasu” adıyla bilinen nehir ise doğu yönünden gelmekte ve yaklaşık olarak düzlüğün ortasını yarararak Fırat'la birleşmektedir.”¹⁶⁵

Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde toprakları olan *Siirt*, küçük fakat yamaçları dik tepelerle çevirili bir şehirdir. Şehir, her dönemde Orta Doğu-Doğu Anadolu ve Azerbaycan rotası üzerinde olmasından dolayı değerini korumuştur. Şehrin adı Osmanlı kayıtlarında Siird veya İs'ird olarak ifade edilir ve Sami dillerine ait olduğu genel kabul görmüştür. Şehrin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Siirt Eski Çağlardan itibaren Asur ve Babil Devletlerine komşu olmuş sonrasında Med, Pers, Büyük İskender hâkimiyetlerine geçmiştir. Orta Çağ'da Sasani, Doğu Roma ve İslam egemenliğine giren Siirt daha sonra Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu hâkimiyetlerine geçmiş 1231 yılında Moğollar sonrasında Timur istilalarını yaşamıştır. Siirt, Akkoyunlu ve Safevi idaresinden sonra Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Savaşı (23 Ağustos 1514) ile Osmanlı topraklarına eklenmiştir. Tahrir kayıtlarına göre şehirde ayakkabıcılık, pamuklu ve yünlü dokumacılık ön plandadır. 1892-1893 yıllarında Osmanlı topraklarında seyahat eden Eduard Nolde'ye göre Siirt şehrinin nüfusu 12.000-15.000 arasında iken I. Dünya Savaşı öncesi Rus kaynaklarında 16.500'dür. Tanzimat'tan sonra idari olarak eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildiğinde Siirt, Diyarbakır vilayetine bağlı iken, 1884'te Bitlis vilayetine nakledilmiş ve Cumhuriyet döneminde ise il merkezi haline getirilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ Hovannisian, *Tarihi Kentler*, 9. Ermeni kayıtlarında Muş, *Daron* olarak geçmektedir. Muş tarihi coğrafyası için ayrıca bkz.: Hovannisian, *Tarihi Kentler*, 45.

¹⁶⁴ Metin Tuncel, “Muş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, 2006, 368.

¹⁶⁵ Yegane Çağlayan, Erhan Çağlayan, “Şeref Han Bitlisi'nin “Şerefname” Adlı Eserinde Muş'un Tarihi”, *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 10-12 Mayıs 2018 Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, 164.

¹⁶⁶ Metin Tuncel, “Siirt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, 173-174.

1.2. Bitlis Vilayeti'nin Kısa Tarihi ve İdari Yapısı

Bitlis'in ilk defa M.Ö. 2000'de Mitanniler tarafından kurulduğu ile ilgili bir görüş mevcuttur. Sonrasında Asurlular, Urartular, Medler, Persler, İslam Orduları, Bizans, Sasaniler, Selçuklular, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, I. Selim Döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Moğol istilası sürecince yağma ve katliamlar neticesinde şehirde yaşayan insan sayısı azalmış ve şehir gerilemiştir. Osmanlı hâkimiyeti sürecinde ise Safevilerle yapılan mücadelenin yaşandığı şehirlerden bir olmuştur.¹⁶⁷

Bitlis'in İslam orduları tarafından ilk kuşatması ve fethi Hz. Ömer döneminde ve hicretin yirmi birinci senesinden sonra İslami idarenin altında bulunmuşsa da çeşitli unsurların rekabet hissiyle birtakım hadiseler meydana gelmiştir. Hicrî 9. yüzyılda fethedilen Bitlis, Hüsâmeddîn Kûrdî'nin oğulları Mevlana İdris-i Bitlisi'nin aracılığı ve isteğiyle Osmanlı idaresine girmiştir. Bitlis, Sultan II. Abdülhamit saltanatının üçüncü yılında vilayet haline getirilmiştir. Engelibeli bir yapıya sahip olan Bitlis'in doğal dağ silsilesi koruma ve doğal istihkâm sayılır. Bitlis şehrinin konumu engelibeli olduğundan, manzarası âdeta dikdörtgen bir vadi gibidir. Bitlis'in merkezi bir noktada bulunması aşiretler ve çeşitli kabilelerin kontrolü ve asayişin korunması için kolaylık sağlamıştır.¹⁶⁸

Bitlis'in Osmanlı Devleti hâkimiyetine girişi Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonrasında gerçekleşmiştir.(1514) Bitlis'in mahalli beyleri İdris-i Bitlisi'nin çabasıyla Osmanlı Devleti'ne tabiiyet bildirdiğinden bahsetmiştik. Ancak bu mahalli beyler farklı vakitlerde sadakatlerini İran'a da göstermişlerdir. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bitlis Emiri IV. Şeref Han Osmanlı Devleti yerine İran himayesine girmiştir. Bitlis 1534 yılında kesin olarak Osmanlı topraklarına eklenirken 1 Haziran 1555 tarihli Amasya Antlaşması neticesinde Safeviler tarafından Bitlis'te Osmanlı egemenliği kabul edilmiştir. Bitlis'in XVII.-XIX. yüzyıllar arasındaki tarihi hakkında daha az bilgi bulunmaktadır.¹⁶⁹

1655'te Bitlis'i ziyaret eden Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* 'nde kalenin iç kısmında 300 ev, tahıl saklanan mağaralar, han, hamam, bedestenden; kalenin dışında 17 mahalle, toprak

¹⁶⁷Mehmet Demirtaş, "XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Bitlis Vilayetinde Nüfus", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1, (2007), 131-133. Ayrıca bkz.: Tuncel, "Bitlis Şehri", 103-105.

¹⁶⁸ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 17-18.

¹⁶⁹ Metin Tuncel, "Bitlis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, 227.

örtülü, bahçeli 5000 evin varlığından bahsetmektedir.¹⁷⁰ Osmanlı Devlet sistemi dâhilinde kısmi otonom bir idareye sahip olan Bitlis Emareti (Şerefoğulları Beyliği) Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortadan kaldırılrsa da tekrar kurularak 1847'ye kadar şehrin yönetimini sürdürmüştür.¹⁷¹

XVII. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olan Bitlis XVIII. yüzyılda “Muhteşem Bitlis” (1859’da şehri ziyaret eden Kotschy¹⁷², nin ifadesi) olarak ifade edilen 15-18.000 kişinin yaşadığı çok canlı bir şehir olma özelliğini taşımaktadır. XIX. yüzyılda gelişmiş bir yerli sanayisi olan şehirde değirmenler ve dokumacılık, boya imalatı ileri düzeydedir.¹⁷³ 1900 yılına gelindiğinde Bitlis, 13 kaza, 30 nahiye, 2.107 köyden meydana gelen bir şehirdir.¹⁷⁴

Şehrin ilk kuruluş ve isminin kaynağı konusunda net bir tespit yapılamamaktadır. Şehre, Asurlular¹⁷⁵ Bit-liz, Persler, Yunanlar Bad-lis ya da Bad-lais, Bizanslılar Bal-Lais-on ya da Baleş, Ermeniler Pağeş-Bageş, Araplar Badlis ya da Kudama, Türkler Bidlis, Kürtler Zülkarneyn adını vermişlerdir.¹⁷⁶ Kökleşmiş bir efsaneye göre ise Bitlis Kalesi Büyük İskender’in komutanlarından Badlis tarafından inşa edilmiştir ve şehrin adı da buradan gelmektedir.¹⁷⁷

Bitlis’in kale şehri olma özelliği de vardır.¹⁷⁸ Doğal ve tarihi koridoru kontrol altında tutan görkemli Bitlis Kalesi şehrin batısında Bitlis Çayı ile Kömüs Deresi arasında kalan ve vadilere dik inerek savunmaya müsait bir saha oluşturan dar bir sırt üstüne inşa edilmiştir.¹⁷⁹ Günümüze kadar çok sayıda tadilattan geçen Bitlis Kalesi’ni Urartuların yaptığı düşünülmektedir. Bu düşünceye sevk eden ise kalenin esas duvarlarının büyük blok taşlardan yapılmış olmasıdır. Tadilatlar sırasında taş ebatları burçlara doğru küçülmektedir ve bu yapı tekniği Urartulara özgüdür. Kyklopi yapılar olarak tanımlanan anıtsal yapılar tonlarca

¹⁷⁰ Demirtaş, “XIX Yüzyılın İkinci”, 134; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi VI. Kitap*, İstanbul: Kardeş Matbaası, 1970, 169-216.

¹⁷¹ Arınç, “Bitlis’te Nüfus Hareketleri”, 19.

¹⁷² Karl Georg Theodor Kotschy (15 Nisan 1813-11 Haziran 1866) Avusturyalı botanikçi ve kâşif.

¹⁷³ Demirtaş, “XIX Yüzyılın İkinci”, 135.

¹⁷⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2010, 428.

¹⁷⁵ Arınç’a göre; Asur yazılı kaynaklarında Bitlis “Vaisis” olarak geçmektedir. Arınç, “Bitlis’te Nüfus Hareketleri”, 17.

¹⁷⁶ Bülent Cırık, *Doğu Anadolu’da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914) Bitlis Sancağı Örneği*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016, 18.

¹⁷⁷ Tuncel, “Bitlis Şehri”, 102; Kasım Ertaş, “19. Yüzyılda Bitlis’te Ermeniler ve Toplumsal Hayattaki Konumları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/60 (Kış 2017), 218.

¹⁷⁸ Arınç, “Bitlis’te Nüfus Hareketleri”, 15.

¹⁷⁹ Tuncel, “Bitlis Şehri”, 102.

ağırlıktaki taşlardan yapılmaktadır. Kalenin stratejik konumu sebebiyle ilk yerleşim bölgesi olduğu ve şehrin bu mınıtkadan başlayarak geliştiği tahmin edilmektedir.¹⁸⁰

Muş şehri'ne geldiğimizde Muş Ovası'nın çevresini kuşatan yüksek dağlar arasındaki daha alçak eşikler ve tabii geçit oluşturan vadiler şehrin çevresiyle irtibatını kolaylaştırır. Muş ve yakın bölgesi Asurlular, Urartular, Med ve Persler, Büyük İskender ve ardılları Selevkoslar ile Roma ve Bizans idaresi altında kalmıştır. Bitlis şehrinde bahsedildiği gibi Muş için de Müslümanlar ilk kez Hz. Ömer zamanında bölgeye ulaşmıştır. Emevi ve Abbasiler Muş'u, merkezi idareyi tanıyan yerel Ermeni hanedanlarının (Bağratî ailesi) idaresine terk etmişlerdir. Bölge, Bitlis gibi Bizanslılar ile Müslümanlar arasında sürekli el değiştirmiştir.

Muş bölgesi, XI. yüzyıldan itibaren Selçukluların egemenliğine geçtikten sonra Ahlatşahlı, Eyyübîler, Moğollar, Karakoyunlular ve Akkoyunluların hâkimiyetine girmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran zaferiyle (1514) Osmanlı idaresi altına alınmıştır.¹⁸¹ Şeref Han eserinde “Muş” kelimesinin anlamı “sis”, “duman” olarak aktarılmakta ve “Orada yoğun dumanın etkisiyle, meyve veren ağaçların çoğu yetişmez.” denmektedir. Bir rivayete göre, Muş adı şehre Asurlulardan firar ederek Muş bölgesine ulaşan İbrani kabileleri tarafından verilmiştir. Çağlayan, Bitlis Vilayet Salnamesinde Muş adının İbranice “Sulak verimli ve otlak” manasında “Muşa” kelimesinden geldiğini aktarmaktadır. Muş adı, diğer bir rivayete göre M.Ö. XII. yüzyılda Ege göçlerinin ardından ilk kez Asur kaynaklarında rastlanan ve Yukarı Dicle vadisinde yaşamaya başlayan Muşkiler'den gelmektedir.

Muş'un Hz. Nuh'un oğlu Yasef'in torunu Muş oğullarınca kurulduğu rivayeti de mevcuttur ve “Muş” Farsça'da “Nehirlerde yolcu taşıyan küçük gemi”, Arapça'da “şeffaf, parlak” anlamları taşımaktadır. Muş adının “sulak verimli ve otlak” anlamı daha makul görünmektedir.¹⁸² Bir diğer iddia Muş adının Urartulardan öncesi bölgeyi işgal eden ve Asurluların Muşki dediği Frigyalılardan geldiğidir.¹⁸³ Şehrin özünü teşkil eden *kale*, güneydeki dağlık kesimi yarararak ovaya inen Çar Deresi ile dereye soldan ulaşan Karni Çayı arasında kalan, dış saldırılara karşı oldukça emniyet sağlayan bir sahada sırt üzerinde konumlandırılmıştır.¹⁸⁴ Şeref Han¹⁸⁵ Muş Kalesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Muş kalesi... Sultan Süleyman

¹⁸⁰ Arınç, “Geçmişteki Önemi”, 75.

¹⁸¹ Tuncel, “Muş”, s.369. ayrıca bkz. Çağlayan, Çağlayan, “Şeref Han”, 167-169.

¹⁸² Çağlayan, Çağlayan, “Şeref Han”, 164.

¹⁸³ Hovannisian, *Tarihi Kentler*, 57.

¹⁸⁴ Tuncel, “Muş”, 368.

¹⁸⁵ Şeref Han Bitlisi'nin “Şerefname” adlı eseri XVI. yüzyılın ve ortaçağın en önemli eserleri arasındadır. Eserde XVI. yüzyıl öncesindeki dönemlere ait olaylara da yer verilmiştir. Çağlayan, Çağlayan, “Şeref Han”, 162.

devrine kadar ayakta durdu. Sultan Süleyman bu kaleyi yıktı ve şehrin batısındaki tepe üzerinde bulunan yarım kaleyi yeniledi; oraya, 50 kadar muhafız askerden kurulu bir birliği toplarla ve gerekli yiyecek ve mühimmatla birlikte bıraktı.”¹⁸⁶

Tanzimat Dönemi (1839-1876) uygulamalarından olan Vilayet Nizamnamesi uyarınca bir vilayeti yönetimi valinin başkanlığında vilayet idare meclisi tarafından sürdürülmeye başlanmıştır. Bitlis için de Vilayet İdare Meclisi seçilmiş 3 Müslüman, 2 Ermeni ve tabii üyelerden oluşmaktadır. 1899 yılı için vali yardımcısı da bir Ermeni’dir.¹⁸⁷ İslahat Fermanı ile Gayrimüslimler devlet kadrolarında daha çok görev almaya başlamıştır. Bitlis’te istinaf, bidayet ve ticaret mahkemelerinde Ermeni azalar, asker ve polis teşkilatlarında farklı kademelerinde yine Ermeniler görev almışlardır.¹⁸⁸

Meşrutiyet Dönemi için Bitlis’te merkezi idarenin temsili anlamında bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar: Vali ve memurların bölgede görev yapmak istememeleri, göreve geç başlamaları, sağlık sebepleriyle maskelemek suretiyle görev yerinde bulunmamaları, vilayeti geçici bir görev yeri olarak görüp ailelerini vilayete getirmemeleri, sürekli vali değişikliklerinden dolayı işlerin vekâleten yürütülmesi olarak sıralanabilir.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti idaresi altında Bitlis kısaca; ilk olarak Erzurum Eyaleti’nin parçasıdır. Yavuz Sultan Selim döneminde 1515 yılı itibarıyla Diyarbakır’a bağlı yurtluk ve ocaklık statüsü kazanmış, 1535’de merkezden atama yapılan paşa sancağı haline getirilmiş, 1548’de Van vilayetine bağlanmıştır. XIX. yüzyılda Van, Diyarbakır ve Erzurum Eyaletleri’ne bağlanmış son olarak 1878 yılı itibarıyla geniş topraklara sahip bir vilayet yapılmıştır.¹⁹⁰ 93 Harbinden sonra (1877-1878) bölgede merkezi idareyi güçlendirmek adına, 1 Aralık 1878 tarihinde vilayet merkezi yapılmıştır. Bitlis, Siirt, Muş ve Genç Sancaklarını sınırları içine alan Bitlis Vilayeti’nin yüzölçümü 30.000 km karenin üzerinde olup toplam nüfusu 400.000 kişiye ulaşmıştır. Bitlis şehri nüfusu aynı tarihlerde 38.886’dır.¹⁹¹

Bitlis Valiliği 3. derecede en düşük valilik sınıfındandır. Memurların bu vilayette görev yapmak istememe sebeplerinden birinin de bu olduğunu değerlendirmekteyiz. İncelediğimiz döneme ait Bitlis Valileri: 1908 yılında Vali Vekili Feyyaz Bey, 1909 yılında Reşid Paşa, Hüsnü Efendi ve Esad Efendi, 1911 yılında İsmail Hakkı Bey ve Ulvi Bey (Beyazıt Mutasarrıfı), 1912

¹⁸⁶ Çağlayan, Çağlayan, ‘Şeref Han’, 164.

¹⁸⁷ Cırık, *Doğu Anadolu’da*, 50.

¹⁸⁸ Ertaş, “19. Yüzyılda Bitlis’te”, 230.

¹⁸⁹ Cırık, *Doğu Anadolu’da*, 54-55.

¹⁹⁰ Cırık, *Doğu Anadolu’da*, 24-27.

¹⁹¹ Arınç, “Bitlis’te Nüfus Hareketleri”, 19; Ertaş, “19. Yüzyılda Bitlis’te”, 218-219.

yılında Nedim Bey ve Ali Paşa, 1913-1918 yılları arasında Mazhar Bey'dir.¹⁹² Bitlis, mülkî taksimat¹⁹³ bakımından da ikinci sınıf vilayetlerdendir, Bitlis, Muş, Siirt, Genç Sancakları ve birinci sınıf mutasarrıflıklardan olan bu sancaklarla birlikte birden çok kaza ile nahiyelerden meydana gelmektedir.

Bitlis Sancağı merkez kazasıyla birinci sınıftan Hizan, Mutki, Ahlat, Kazalarını ve Bitlis merkez kazası ile Huyut, Çukur ve Hizan Kazasında İspayert Nahiyelerini içine alır.

Genç Sancağı merkez kazasıyla birinci sınıftan Çapakçur ve üçüncü sınıftan Kulp Kazalarını ve Genç merkez kazası, Zikti, Göynük, Piçar Nahiyelerini içine alır.

Muş Sancağı, merkez kazasıyla aynı şekilde birinci sınıftan Bulanık, Malazgirt, Varto ve ikinci sınıftan Sason Kazalarını; Muş merkez kazası, Handeris, Kesur ve Malazgirt Kazası da Elmalı Nahiyelerini içine alır.

Siirt Sancağı, merkez kazasıyla yine birinci sınıftan Pervari, Şirvan, Eruh, Garzan Kazalarını ve Eruh Kazası Dirgöl, Şirvan Kazası ve Garzan, Zirki Kazası da Rıdvan, Nahiyelerini içine alır.¹⁹⁴

1.3. Bitlis Vilayeti'nin Nüfusu ve Ekonomik Yapısı

Modern olarak kabul edilen nüfus hizmetleri, Osmanlı Devleti'nde 1831 nüfus sayımına müteakiben Dâhiliye Nezareti bünyesinde kurulan Ceride-i Nüfus Nezareti (Sicili Nüfus Nezareti) ve Defter Nazırlıkları ile hayata geçirilmiştir. İlk genel nüfus sayımının 1831 yılında icra edilmesinden sonra 1844, 1852, 1856, 1866, 1881/82 ve 1905 yıllarında bölgesel, genel nüfus sayımları ile kayıtların güncelliğinin korunması amaçlanmıştır. 1905 yılında yapılan Genel Nüfus Yazımı kayıtları ile 1914 yılında tekrar tertip edilen Sicil-i Nüfus Kanunu Cumhuriyet döneminde nüfus hizmetlerinin esasını teşkil edecektir.¹⁹⁵ Adı geçen sayım çalışmalarının temel amacı vergi ve askerlik ile ilgili güncel verilere ulaşmaktır.¹⁹⁶ XIX. yüzyıl

¹⁹² Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 58.

¹⁹³ Salnamelere göre mülki taksimatta Şırnak kazası Bitlis Vilayetine bağlı olarak yer almasa da 1916 ve 1918 tarihli çizelgelerde Şırnak Kazası Bitlis Vilayetine bağlı kazalar arasında sıralanmaktadır. *BOA_DH_MB_HPS_00160_00042_001_001* Bitlis Vilayeti (14.03.1916).

BOA_DH_MB_HPS_00162_00028_001_001 Bitlis Vilayeti (01.11.1918).

¹⁹⁴ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 20.

¹⁹⁵ Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3 (2012), 183; Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12/2 (2007), 152; Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlihi", *Gazi Akademik Bakış*, 8/15 (Kış 2014), 222; Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Yeni Türkiye*, 6/ 32 (Nisan-Mart 2000), 612.

¹⁹⁶ Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus", 222; Zakir Avşar, Ferruh Solak, "İmparatorluk Türkiye'sinde Yapılan Nüfus Sayımları", *Yeni Türkiye*, 6/32, (Nisan-Mart 2000), 616.

ikinci çeyreğinde gerçekleştirilen bu sayımlarda sadece erkek nüfusun dikkate alındığı, din esasına göre, etnik durum ve iş gücü özellikleri de göz önünde tutularak gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁷

Osmanlı toplumunu teşkil eden milletlere bakıldığında Kürt, Arnavut, Arap, Bulgar unsurlar belli bölgelerde yaşarken Museviler, Ermeniler, Türkler, Rumlar Osmanlı coğrafyasının geneline dağılmışlardır.¹⁹⁸ 1868'den itibaren ise vilayet salnamelerinde nüfus istatistikleri ile birlikte Hristiyan halkın etnik kökenine dair bilgiler de yer almaya başlamıştır. Osmanlı resmî istatistiklerinde 1881/1882 nüfus sayımına kadar etnik kimlik yerine dini aidiyet dikkate alınmıştır.¹⁹⁹ 1878 yılı sonrasında yayılan milli bilinç tesiriyle her topluluk kendi sayısal gücü ile alakadar olmaya başlamıştır.²⁰⁰

Bitlis'in genel nüfus yapısını etkileyen olayların en önemlisi 93 Harbi (1877-1878) ve neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması ile ilk kez uluslararası sorun olarak ortaya çıkan "Ermeni Meselesi"dir. Antlaşma sonrasında bölgede sayısal çoğunluk kurmak ve bu çoğunluğa dayanarak devlet kurmak telaşına kapılan Ermenilerin çıkaracağı aralıksız isyanlar Osmanlı idaresini meşgul edecektir.²⁰¹

Tablo-1 Osmanlı Nüfus Nihai Özeti, 1906-1907, Bitlis²⁰²

Müslüman Erkek	108.820
Müslüman Kadın	89.086
Ermeni Erkek	50.358
Ermeni Kadın	39.861
Ermeni Katolik Erkek	2.832
Ermeni Katolik Kadın	2.342
Protestan Erkek	869
Protestan Kadın	682
Süryani	2810
Bitlis Vilayeti Toplam Nüfus	297660

¹⁹⁷ Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun", 612.

¹⁹⁸ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 34.

¹⁹⁹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 121.

²⁰⁰ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 124.

²⁰¹ Demirtaş, "XIX Yüzyılın İkinci", 145.

²⁰² Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 352; Davut Kılıç, *Salnamelere Göre Vilâyat-ı Sitte'de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, 193.

1906-1907 nüfus kayıtlarına göre vilayet genelinde Müslüman nüfustan sonra gelen en kalabalık nüfus Ermeni nüfustur. Yine 1906-1907 nüfus kayıtlarına göre Ermeni nüfusun en çok Siirt Sancağında sonrasında Bitlis Sancağında bulunduğu görülmektedir. 1890-1915 yılları arasında Ermeni komitecilerle yaşanan uzun soluklu iç savaş ve neticesindeki göç dalgası, asayiş olaylarında yaşanan artış ve güvenliğin ortadan kalkması, I. Dünya Savaşı sırasındaki etnik çatışmalar ve sonrasında göç dalgası bölgede genel nüfusun ve Ermeni nüfusunun düşmesine sebep olacaktır. Göçler daha ziyade Avrupa ve Rusya'ya gerçekleşmiştir.²⁰³

Osmanlı vilayet taksiminde ikinci sınıf bir vilayet olan Bitlis Vilayeti; Bitlis, Muş, Genç ve Siirt sancaklarından ibarettir. Nüfusun büyük çoğunluğu Müslümandır. Diğer unsurlar Ermeni, Protestan, Süryani, Katolik, Keldaniler'dir.²⁰⁴ İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin 1912 yılı Bitlis Vilayet Nüfusu verilerine göre ise vilayetin toplam nüfusu 382.000'dir.²⁰⁵

I. Dünya Savaşı'ndan önce Bitlis Vilayet nüfusunun % 33'ü Ermeni, % 63,7'si Müslümandır diğer bir deyişle nüfusun üçte birlik kısmının Hristiyan olduğu görülmektedir.²⁰⁶ Ermeni nüfusunu en abartılı şekilde gösteren Fransız Sarı Kitabı'na göre bile 1914 öncesinde Osmanlı Devleti'nin hiçbir ilinde ve sancağında Ermeni nüfus çoğunlukta değildir.²⁰⁷

Tablo-2 Osmanlı Nüfusunun Özeti, 1914/ Bitlis²⁰⁸

Müslümanlar	309.999
Ermeniler	114.704
Ermeni Katolikler	2.788
Protestanlar	1.640
Süryaniler	3.992
Keldaniler	4356
Bitlis Vilayeti Toplam Nüfus	437479

Yukarıdaki tabloya göre 1914 yılı itibarıyla Bitlis Vilayeti toplam nüfusu 437.479'dur. Bitlis Salnamesi'ne göre vilayet genelinde 186 kilise ve manastır bulunduğu nakledilirken

²⁰³ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 42-43.

²⁰⁴ Kılıç, *Salnamelere Göre*, 189.

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kılıç, *Salnamelere Göre*, 194.

²⁰⁶ Haluk Selvi, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Vilâyet-ı Şarkiyye'de Nüfus", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVII/ 50 (Temmuz 2001), 319; Demirtaş, "XIX Yüzyılın İkinci", 144.

²⁰⁷ 1310/1892-93 tarihli salname Bitlis Vilayetinin ilk salnamesidir. Selvi, "Mondros Mütarekesi'nden", 311-312.

²⁰⁸ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 396; Kılıç, *Salnamelere Göre*, 194.

Ermeni kaynaklarına göre 1914 itibarıyla Bitlis Vilayeti hudutları dahilinde 510 kilise ve 161 manastır bulunmaktadır.²⁰⁹

1893-1914 yılları arasındaki nüfus değerlerine bakıldığında ise Bitlis nüfusunda 1893-1896 yılları arasında kadar artış, 1896-1906 yıllarında düşüş, 1906-1914 yılları arasında tekrar artış yaşandığı görülmektedir. Osmanlı Sayım Raporlarının Özeti, 1893-1914, Bitlis²¹⁰ Fakat I. Dünya Savaşı sürecinde Bitlis'te nüfus ciddi bir kırıma uğrayacaktır.

Osmanlı Devleti genel ekonomisine bakacak olursak, 1876 yılında *moratoryum*²¹¹ ilan eden ve 5 yıl ödeme yapmayan Osmanlı Maliyesi, İngiltere ve Fransa'nın baskıları neticesinde 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'nin kabulü ile Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kontrolüne girmiştir.²¹² Adı geçen idare merkezi İstanbul'da farklı milletlerden 7 üyesi olan bir idaredir.²¹³ Kurulduktan sonraki süreçte Osmanlı Devleti gelirlerinin % 60 kadarı Düyun-u Umumiye ve askeri harcamalara ayrılmakta diğer geçerli giderler karşılandıktan sonra yatırımlara çok az miktarda bütçe kalmaktadır. Bu durum yeni hapishane inşaatları için kaynak bulunamamasının sebepleri arasındadır.²¹⁴

Düyun-u Umumiye idaresi tuz tekeli ve müteakiben Reji İdaresi (1883) üzerinden tütün tekeli elde etmiştir ve ayrıca Osmanlı Bankası ortaklarından. Viyana merkezli bu yabancı şirket teşkilatlandığı *Kolcu Örgütü* marifetiyle tütün piyasasını kontrol etmek uğruna kaçakçılarla girdiği çatışmalarda binlerce Müslüman Anadolu insanı öldürülmüştür. Elde edilen imtiyaz sayesinde ülke genelinde tütünün ekilmesi, işlenmesi, fiyatının belirlenmesi ve ihracatı bu şirketin yönetimindedir.²¹⁵

Boratav eserinde 9 döneme ayırdığı Türkiye iktisat tarihini sınıflandırırken, inceleme alanımıza giren dönemi *Devrim ve savaş yılları* (1908-1922) olarak nitelendirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de teslim aldığı Osmanlı iktisadi mirası aslında yarı sömürgeleşmiş

²⁰⁹ Ertaş, "19. Yüzyılda Bitlis'te", 225.

²¹⁰ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 400.

²¹¹ Resmî olarak borcu ödemeyi ertelemek.

²¹² Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)*, Ankara: İmaj Yayınevi, 10. Baskı, 2011, 26-27.

²¹³ İngiliz, Fransız, İtalyan, Türk, Alman, Avusturya delegeleri ile Osmanlı Bankası temsilcisi. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, 201.

²¹⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, 234.

²¹⁵ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi*, 5.

bir halk yapısı olarak tanımlanabilmektedir. XIX. yüzyıl sonları itibarıyla iç tüketim ithal ürünlere bağımlı hale gelmiştir. Sanayi Devrimini gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti'nde sadece Marmara ve Batı Anadolu'da cılız sanayi tesisleri görülmektedir.

Yarı sömürge durumunu destekleyen deliller; birbiri ardına alınan dış borçlar, bu borçların ödenemez hale gelen anapara ve faiz tutarları neticesinde kurulan yukarıda açıklanan Düyun-u Umumiye (1881), yeni birtakım ayrıcalıklar almak suretiyle Osmanlı ekonomisine dâhil olan yabancı sermaye mevduatları, ağırlığı artan ve kapsamı genişletilen kapitülasyonlar neticesinde ülke idaresinin ekonomik, askeri, siyasi sahalarda emperyalizmin kontrolüne girmesi olarak sıralanabilir.²¹⁶

II. Meşrutiyet'i izleyen dönem, 10 yıl aralıksız isyan ve savaşların yaşandığı bir süreçtir: Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna Hersek'in ilhakı (1908), Girit'in Yunanistan'a bağlanması (1913), Trablusgarp Savaşı (1911-1912), Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanması (1913), Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918). Bu sıkıntılar zinciri göz önünde bulundurulduğunda asayiş, yatırım, ekonomik istikrar gibi kavramların hayat bulması çok zor görünmektedir.²¹⁷ Özellikle Balkan Savaşları neticesinde yüzyıllardır en fazla yatırım yapıldığı Rumeli'nin elden çıkması, Osmanlı maliyesinde ciddi boşluklar doğurmuş, önemli vergi kalemleri ve ticari hacmi yüksek şehirler kaybedilmiştir.²¹⁸ Ayrıca Osmanlı ekonomisinde içsel bütünlük kurulamaması, sadece Osmanlı vatandaşlarına uygulanmakta olan iç gümrük, dış pazarlara açılma kapasitesi olan Osmanlı şehirlerinin ülkenin diğer sahalarıyla ekonomik bağlarının sınırlı hali neticesinde İç Anadolu'dan İstanbul'a buğday transferini New York'tan buğday ithal etmekten % 75 daha pahalı hale getirmiştir ve bu durum düşündürücü bir örnektir.²¹⁹

Genel anlamda 1908-1914 yılları arasında Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı, sanayide ziyadesiyle geri kalmış, dış ticarete dışa bağımlı ancak bazı dinamizm emareleri gösteren bir yapıdadır.²²⁰ Tarihçi Toynbee ise Osmanlı Devleti'nde tarım toplumunu değerlendirirken, tarım faaliyetinin çiftçiler tarafından atalarının bin yıl önce yaptığı şekilde ilkel metotlarla devam ettirildiğini ifade etmiştir.²²¹

²¹⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi, 16. Baskı, 2012, 19-21.

²¹⁷ Boratav, *Türkiye İktisat*, 23.

²¹⁸ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, IX.

²¹⁹ Boratav, *Türkiye İktisat*, 28. İç gümrük için ayrıca bkz.: Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi*, 17.

²²⁰ Boratav, *Türkiye İktisat*, 32-33.

²²¹ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi*, 7.

Tanzimat'tan (1839-1876) sonra kurulan ‘‘Maliye Islah Komisyonları’’ değişik gelir seviyelerine uygun bir mali sistem adına ‘‘Tarik Mükellefiyeti’’ kanununda yaptığı değişiklikler ile devletin çeşitli bölgelerine gelir seviyeleri tanımlamıştır. Vilayet ve müstakil livalar 3 grupta ele alınmıştır. A yüksek, B orta, C düşük gelir grupları. Bitlis, Van ve Diyarbakır ile birlikte C düşük gelir grubunda tasnif edilmiştir. Nüfusun % 75’i köylerde ilkel usullerle çiftçilik yapmakta ve köklü bir ıslahat girişiminde bulunmadan düşük seviyede üretime devam etmektedir.²²²

XVIII. yüzyıldaki ticari önemini XIX. yüzyıl ortalarında yitirmeye başlayan Bitlis Meşrutiyet ile birlikte tekrar ticari olarak canlanmış şehirde tarım ve hayvancılıkla ilgili sanayi kuruluşları kurulmuştur. Fakat daha ucuz ve hatta kaliteli Avrupa mallarıyla rekabet edilemeyince bölge insanı *geçimlik* üretime dönerek sadece kendi ihtiyacı oranında üretim yapacak sanayi girişimleri istenilen sonucu veremeyecektir. Şiddetli kış, yolların yetersizliği, asayişsizlik da ticareti olumsuz etkilemeye devam edecektir.²²³

1892’de itibaren ise Siirt sancağında daha sonra Diyarbakır ve Bitlis’te de Düyun-u Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bitlis vilayetinde, değerli tuz yatakları sebebiyle bu idarenin merkezi olarak Siirt seçilmiştir.²²⁴ 1908 yılında Bitlis vilayeti bütçesi açık vermiş, jandarma maaşları düzgün ödenemediği için vazifelerini düzgün yapmadıkları Dahiliye Nezaretine ve Sadarete iletilmiştir.²²⁵

İstanbul, Trabzon, Erzurum, Van, Muş, Siirt, Diyarbakır, Musul, Halep ve Bağdat ile ticarî münasebetleri sayesinde Bitlis şehri, ticarî şehirler arasında yer almaktadır.²²⁶ Bitlis Vilayeti’nden; Erzurum, Van, İstanbul, Halep ve diğer yerlere çeşitli tiftik, yapağı, mazu, kitre, ceviz, yumurta, bal, tütün, beyaz ve kırmızı bez, sadeyağ, camus gönü, keçi derisi, pösteki, kuru üzüm, zekerek, katır, at, sığır ve koyun-keçi ihraç edilmiştir. Adı geçen yerlerden de şeker, kahve, çay, çuka, basma, cam, gaz, attariye, manifatura, dokuma, demir-çelik ürünleri ithal edilmiştir. İhracat, ithalatın 10’da 1’ini karşılamamaktadır. Avrupa’dan ithal edilenler, yerli mallarla yarış halinde olduğu için yerel ticareti düşürmüş ve vilayetin ticaretini azaltmıştır.²²⁷

1892-1893 ve 1898-1899 Bitlis Vilayet Salnamesine göre: Bitlis kazasında 202 köy ve merkez kasabada 5.000 köy ile beraber ve bağlı 11.549 hâne, 2 tüccar hanı, 3 hamam, 1 gazino,

²²² Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun*, 8.

²²³ Cımk, *Doğu Anadolu’da*, 243.

²²⁴ Cımk, *Doğu Anadolu’da*, 233.

²²⁵ Cımk, *Doğu Anadolu’da*, 238.

²²⁶ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 21.

²²⁷ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 32.

15 yolcu hanı, 1 eczahane, 1334 dükkân ve mağaza, 3 yağhane, 133 değirmen, 6 derici, 2 mezbaha, 50 boyahâne, 14 fırın, 3 günhane, 15 kahvehâne, 1 matbaa ve 4 lokanta bulunmaktadır. Vilayete bağlı 7 kasaba, 2317 köy, 61734 hane, 2762 dükkân, 908 değirmen, 34 han, 40 fırın, 1 gazino, 32 kahvehane, 76 bezirhane, 54 boyahane, 17 hamam, 5 lokanta, 1 tahta fabrikası, 2 eczahane, 1000 bez ve kilim tezgâhı, 15 derici, 45 yapılı ve yapısız kale, 104 köprü, 1284 anbar, menfez, onarımı yapılmış birçok yol ile çeşme mevcuttur.²²⁸

Vilayet ve bağlı bölgelerinde: Kunduracı, ipekçi, derici, mühürcü, kuyumcu, sıvacı, yorgancı, sobacı, mermerci, duvarcı, kireççi, boyacı, yıkayıcı, iplikçi, hasırcı, tenekeci, ciltçi, kıl dokuyucu, attar, nalbant, saatçi, pabuççu, dikici, yüncü, külahçı, demirci, mumcu, sabuncu, santurcu, semerci, sarraç, kılınçcı, mekareci, tellal, abacı, kazancı, helvacı, kadayıfçı, berber, baytar, aşıcı, dişçi, pamukçu, cülfe, basmacı, dülgere, dokuyucu, çarkçı, terzi, makinacı, tahtacı, çalgıcı, peştemalci, çakmakçı, esnaf ve sanatkârları bulunmaktadır.

Vilayet içerisinde silah süslemeleri ve kap kakak süslemeleri, altın ve gümüşten nakışlı ve nakışsız kadın süs eşyaları yapılmaktadır. Aba, setre ve pantolonluk şallar, beyaz bez ve manise halı, kilim, terlik, pabuç, kundura, keçe, çuval, heybe, çorap, külah, çift takımları ve demir-çelik aletler, baston, seccade, ihram, havlu, eldiven, tuzluk, içki, meşrubat, kanepeler, masa, boru, sandalye, koltuk, bakır kaplar, şamdan, sigaralık, asır, soba, sabun, mum, mermerden mezar taşları, oda döşemesi, şalvarlık, kuşak, ipekten ve meşinden at takımları, gön ve tabaklanmış deri ve testi, hançer, mangal, bardak, kılınç, şamdan üretilmektedir. Bir süredir yabancı mallar ve dokumalar, yerel ürünlere olan talebin düşmesine neden olmuştur.²²⁹

Vilayet arazisinin tarımsal verimi üst düzeydedir. Dinlendirme usulü çok görülen bir uygulamadır. Ahlat ve Garzan Kazaları, Muş Sancağı en çok buğday üretilen yerlerdendir. Burada yaşayanlar yeni tarım aletleri olmadan ve çok fazla zorlanmadan ürün alabilmektedirler. Tarımsal üretimi artıran su kaynakları ve yumuşak hava mevcuttur. Genellikle tarımda eski ve bilinen usuller kullanılmaktadır. Nakliyat öküz arabaları ve daha çok at, öküz, katır ve eşek aracılığıyla yapılır. Siirt'in Erüh kazasından Musul tarafına taşınan tahtalık ve yakmalık ağaçlar, birbirine bağlanmak suretiyle sal şeklinde götürülür.

Üretilen mahsuller: kumdarı, nohut, mercimek, mısır, gilgil, kokoroz, kendir tohumu, keten tohumu, küşne, fasulye, pamuk, buğday, pirinç, çavdar, arpa, akdarı, tütün, yonca, kara yonca, üzüm, elma çeşitleri, armut çeşitleri, nar, incir, alıç, iccas (erik), patates, domates,

²²⁸ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 43.

²²⁹ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 31.

patlıcan, badem, ceviz, fındık, kestane, kiraz, vişne, iğde, ayva, kışmış, tuz, perk, koyun boyası, sumak, zeytun, bittim, erik, zerdali, kayısı, kara erik tut, hıyar, kabak çeşitleri, dereotu, ebem gümece, hindiba, semiz ot, kavun, karpuz, bakla, kereviz, maydanoz, kenger, çiriş, mazu çeşitleri, sarımsak, soğan, bamya, ıspanak, marul, biber, pancar, şalgam, turp, havuç, lahana, salatalık, yabanî enginar, nane, reyhan, uçkun (ribas), yer elması, mantar, anason, çörek otu, tere, palamut, kitre, kök boya, sarı boya ağacı, cehrî ve kudret helvasıdır. Diğer ürünler de peynir, kaymak, bal, pekmez, balmumu, yün, yapağı, bezir yağı, sirke, nardenk, sabun, tiftik, yağ, ipek kozası, ekşi ve tatlı pestilden oluşmaktadır.²³⁰

Yukarıda bahsedilen ürün çeşitliliğine rağmen Bitlis ve Ahlat'ta arazinin yarısından fazlasında susuz tarım yapılması üretimdeki verimi yağmura bağlı kılmakta, kuraklık, nadasa bırakma, geleneksel-ilkel usullerde yapılan ziraat üretimi olumsuz etkilemektedir.²³¹

Bitlis'te her türlü hayvan beslemeye uygun orman, mera ve yaylaklar mevcuttur. Vilayet dâhilinde: 2990 katır, 18.700 eşek, 2979 at, 6756 kısrak, 6789 camuz, 7246 manda, keçi ve tiftik, 40.772 öküz, 50.091 inek, 800102 koyun, 306.500 tavuk, 1020 hindi, 280 kaz, 400 ördek, 20.980 arı kovanı, 12.785 çift takımı, 3081 öküz arabası, 5440 harman döğen bulunmaktadır. Arıcılık ve ipekböcekçiliğinde yetersiz bazı çalışmalar görülmüştür.²³² Fakat 1910 yılında yöre hayvanlarının üçte bir oranında vebadan kırılması üzerine konu ile ilgili harekete geçilmesi için Dahiliye Nezaretine başvuruda bulunulmuştur. Baytar, ilaç eksikliği, nakliye sıkıntıları ve kış şartları durumu daha da zorlaştırmıştır. 1913 yılına gelindiğinde hâlâ veba yüzünden hayvan ölümleri görülmeye devam etmiştir.²³³

Bu bölümde bahsetmiş olduğumuz Bitlis Vilayeti'nin coğrafi zorlukları, sert iklimi, nüfusunun Ermeni, Kürt unsurları da barındırıyor olması, yine nüfusunun % 75'inin köylerde ilkel usullerle çiftçilik yaparak düşük seviyede üretim elde etmesinin maddi sebepli suçların, asayiş olaylarının artmasına sebep olduğu düşünülmektedir. 3. Bölümde suç türlerini ele aldığımızda bu düşünce desteklenecektir. Bunların dışında vali ve memurların bölgede görev yapmak istememeleri, göreve geç başlamaları, çeşitli sebeplerle görev yerinde bulunmamaları, sürekli vali değişiklikleri yaşanmasından dolayı işlerin vekâleten yürütülmesi, bazı yıllarda Vilayet bütçesinin açık vermesi ve jandarma maaşlarının düzgün ödenememesi gibi sebepler de merkezî idarenin Bitlis Vilayeti üzerindeki denetimini zorlaştırmaktadır.

²³⁰ Azap, *Bitlis Salnameleri*, 34-35.

²³¹ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 247-248.

²³² Azap, *Bitlis Salnameleri*, 36.

²³³ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 260-263.

1.4. Bitlis Vilayeti'nde Adli Durum, Asayiş ve Suç

Asayiş konusu, yaşanan olay bir suç unsuru olduğunda ve şahıs tutuklandığında ya da hüküm giydiğinde çalışma konumuzu ilgilendirmektedir. Bitlis Vilayeti ile diğer bölgelerin suç işleme oranlarının kıyaslanması, vilayet genelinde işlenen suçların çeşidi hakkında bilgi vermek maksadı ile bu başlık eklenmiştir. 1908 yılı itibarıyla bütçesi açık vermiş olan Bitlis Vilayeti asayişten sorumlu jandarma maaşlarını istikrarlı bir şekilde ödeyemediğinden bu personelin vazifelerini aksattığı görülmektedir. Bu dönemde Muş'ta da maliye memurları ve askerler maddi sıkıntı çekmektedir. Bu durum tabii olarak asayişsizlik doğurmaktadır.²³⁴

Meşrutiyet öncesinde, 1908 yılı Ocak ayında Bitlis ve çevresinde ortaya çıkan vukuatlar şunlardır: En fazla olay gerçekleşen Siirt'te 4 teşhir-i silah, 1 hırsızlık, 7 yaralama; Ahlat'ta 1 teşhir-i silah; Hizan'da yaralama ve 2 darp; Bitlis Merkez'de 1 yakma olayı, 1 hırsızlık. Meşrutiyet sonrası 1909 yılında Bitlis'te saldırıya uğrayan kervanda 1 kervancı yaralanırken 2 hayvan öldürülmüştür. Ayrıca Ahlat'ta 9 darp ve cerh (yaralama), 3 hırsızlık; Hizan'da 6 darp ve cerh; Bitlis Merkez'de 3 katl, 3 hırsızlık, 5 kötü muamele, 12 darp ve cerh olayı meydana gelmiştir.

1910 yılı Mart ayından 1911 yılı Şubat ayına kadar Polis Müdürlüğü kayıtlarına göre 3 kötü fiil, 48 adi hırsızlık, 3 ıskat-ı cenin, 17 silah atmak, 2 rüşvet almak, 9 serserilik, 4 el koyma, 4 haneye tecavüz, 4 silah taşımak, 2 kaza ile yangın, 1 sarkıntılık, 6 belediye tembihlerine karşı çıkmak, 19 hakaret, 250 darp ve yaralama vakaları yaşanmış ve tüm failer yakalanmıştır.

1912 yılında yapılan aramalarda İran ve Rusya'dan temin edilen silahlar tespit edilmiş ve silah kaçakçılığı ile de mücadele edilmiştir. 1912 yılı Haziran ayında Mutki'de 1 kız kaçırma, 1 katl, 1 rüşvet hadisesi, 1 değirmen yakma, 1 gasp, 1 sirkat; Ahlat'ta 1 silah teşhiri ve hayvan çalma; Hizan'da 2 firar, 1 sirkat, 1 katl, 1 gasp, 1 derdest olayı yaşanırken Bitlis Merkez sakin bir dönem yaşamıştır. Vilayet genelinde 6 ayda 61 cinayet vakası yaşanmıştır. 1912 yılı Ağustos-Eylül aylarında Ahlat'ta 3 sirkat, 17 katl, 1 ıskat-ı cenin, 1 kötü fiile teşebbüs, 1 izinsiz ev inşa etmek; Mutki'de 2 gasp, 1 kız kaçırma, 1 katl ve cerh, 1 darp, 2 adam kaçırma, 4 cerh; Bitlis dahilinde ve nahiyelerinde 10 gasp, 5 cerh, 3 katl ve cerh vakası tespit edilmiştir. 1200 failden yalnızca 324'ü ele geçirilebilmiştir. Bu %27'lik ve düşük bir orandır ki konu ile ilgili

²³⁴ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 238.

olarak Dahiliye Nezareti de Bitlis Vilayeti'ni uyardığıdır. Ekim ayında vilayet genelinde 2 yakma, 1 hırsızlık, 1 katl, 2 gasp, 1 katl ve cerh olayı yaşanmıştır.

Vilayet genelinde 1913 yılı Ocak ayında 26 olay, Şubat ayında 16 olay, Mart ayında 35 olay, Mayıs ayında 66 olay, Haziran ayında 59 olay, Ağustos ayında 74 olay; Ekim ayında 48 olay yaşanmıştır. Bu olaylar da yukarıda sıralananlara benzer suçlardır.²³⁵ Suç türlerine ve tekrar sayılarına bakıldığında Bitlis Vilayeti dahilinde suç oranı yüksektir ve çoğunlukla görülen darp, gasp, kız kaçırmaya, cerh, hırsızlık ve cinayet suçlarıdır. Suç işleme oranı nüfusla orantılı olarak Müslümanlar arasında daha yüksektir.²³⁶

Meşrutiyet Döneminde siyasi cinayet sayılarında yaşanan artışa rağmen Bitlis Sancağında siyasi cinayete rastlanmamıştır. 1908 yılından itibaren hemen her başlıkta suç ve firarda fail sayısı artış göstermiştir. Bitlis Vilayetinde Batı ve Orta Anadolu'ya göre suç %50 oranında fazla, Van ve Mamuretülaziz ile aynıdır. Zaten asayiş Doğu Anadolu Bölgesinde zaman ilerledikçe kötüleşmektedir. Suç yoğunluğu nisan-ekim ayları arasında artış göstermektedir. Suç failleri başka bir etnik unsur hedef almamıştır ve genellikle ağır suçlar kişisel kavgaların silah yolu ile çözülmek istenmesiyle ortaya çıkmıştır.²³⁷

Düzenin ve güvenliğin sağlanmasında kuşkusuz en büyük yük Jandarma teşkilatına düşmektedir. Balkanlar'da ortaya çıkan ve süreklilik arz eden isyanlar neticesinde öncelikle o bölgelerdeki Jandarma Teşkilatı'nın kendini Batılı esaslarla yenileme ihtiyacı hissetmesi Jandarmanın genel okullaşma oranını arttırmış ve eğitim sistemini iyileştirmesine vesile olmuştur.²³⁸ I. Dünya Savaşı sırasında jandarmadan daha fazla istifade edebilmek amacıyla teşkilat düzeni değiştirilmiş, jandarma birlikleri seyyar ve sabit olarak iki bölüme ayrılmıştır. Seyyar jandarmalar ordu birlikleri gibi harpte görevlendirilirken sabit jandarmalar, inzibat ve idari işleri sürdürmüştür.²³⁹

Bitlis Valisinin 1913'te İstanbul'a yolladığı telgrafta; Kürt- Ermeni meselesinin henüz tehlike arz etmediği fakat Müslümanların çoğunlukta olduğu vilayet merkezinde Ermeni

²³⁵ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 282-287.

²³⁶ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 287.

²³⁷ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 291-293.

²³⁸ İsmail Hakkı Demircioğlu, Ebru Demircioğlu, Duygu Yılmaz, "1937 Jandarma Subay Sınıf Okulu Müfredat Programı'nın Değerlendirilmesi", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9/2 (Kasım 2020), 295.

²³⁹ Onur Güven, "Doğu Anadolu'da Jandarma Birliklerinin Asayiş Sağlama Çabaları (1890-1915)", *History Studies*, 12/5 (Ekim 2020), 2681. Jandarma Teşkilatı için ayrıca bkz.: Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik Siyaseti ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16, (Güz 2004), 59-95; Zafer Toprak, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1269-1271.

Kaymakam atanmasına izin verilmemesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca vilayette görevli 500 polis arasında 3 Gayrimüslim; 1500 kişilik Jandarma Alayında 63 Gayrimüslim bulunduğu fakat daha fazla Gayrimüslimin hizmete alınmasının sorun teşkil edeceği bildirilmiştir.²⁴⁰ Çok uluslu bir devlet olmanın doğal bir sonucu olarak farklı din ve etnik kökenden vatandaşlar devlet kademelerinde görev alabilmektedir. (18 Şubat 1856 Islahat Fermanı) Fakat Balkanlarda yaşanan facia, Doğu Anadolu'daki Rus-İngiliz çıkar çatışması devlet idarecilerinin Gayrimüslim personel konusundaki endişelerini diri tutmaktadır.

Muş sancağı için de asayiş konusu ve güvenlik problemleri bir sahadır. Özellikle yerleşik olmayan Kürt Aşiretlerinin yağma ve talan alışkanlıkları asayişsizliğin sebeplerindedir. Hayvan gaspı gibi sebeplerle köyler arasında da anlaşmazlıklar ve çatışmalar görülmektedir.²⁴¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle teşkilatlanmasını sürdüren Ermeni Komitacılarla daha önce bahsi geçen Hamidiye Alayları arasında ciddi çatışmalar yaşanmaktadır.²⁴²

Suç kayıtları için bir diğer başvuru kaynağı Huruf-ı Heca defterleridir. Bu defterler; bidayet, istinaf ve ceza mahkemeleri tarafından tertip edilen suç atlaslarıdır. Huruf-ı Heca defterleri dikkate alındığında Muş sancak sınırları dâhilinde meydana gelen 745 olayın % 4'ü kamu düzenine, % 6'sı ırza, % 44'ü cana, % 46'sı mala karşı işlenmiş suçlardır. 1908 ile 1913 yıllarında 198 kişi katledilirken en yüksek suç oranı cinayet vakasındadır. Yoğunluklarına göre diğer suçlar 137 hırsızlık vakası, 116 yakma vakası, 101 darp ve yaralama vakalarıdır. Nüfusu yoğun olan Muş Merkezde suç oranları daha fazladır. Muş Merkez ile Bulanık'ta cinayet; Malazgirt'te hırsızlık; Varto'da gasp ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Suça karışan 3.196 şahıstan 2.232'si şüpheli, 964'ü ise mağdur iken sancak dâhilinde halkın % 11'i suç işlemiştir. Bu şahısların % 87'si Müslüman erkek % 13'ü Gayrimüslimdir. Olayların % 88'inde failer belirlenirken % 2'sinde tespit edilememiştir. Coğrafi koşullar, kolluk güçlerinin yetersizliği 1039 şüphelinin firar edebilmesine sebebiyet vermiştir. Failer arasında sıradan vatandaşlar olduğu kadar ciddi oranlarda devlet memurlarının da olduğu anlaşılmaktadır. Yine Huruf-ı Heca defterleri dikkate alındığında olayların % 82'si denetimlerin daha zor, az olduğu köylerde ve yaz aylarında meydana gelmiştir. Mahalle ve kasabalarda olayların % 10'u; dağ, bağ, tarla,

²⁴⁰ Güven, "Doğu Anadolu'da", 2687.

²⁴¹ Tarık Ziya Arvas, "19. Yüzyılda Muş Köylerinde Sosyal ve Ekonomik Yapı", *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 10-12 Mayıs 2018 Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, 180-181.

²⁴² Arvas, "19. Yüzyılda Muş", 183.

dere ya da merada ise % 6'sı meydana etmiştir.²⁴³ Muş Sancağının coğrafi, ekonomik koşulları ile birlikte etnik, dini çeşitliliği farklı suçlara ortam yaratmıştır. Olaylarda 69 kadın mağdur iken 23 kadın suça karışmıştır. Suç işleyenlerin yarıya yakını kamu görevlisidir ve en fazla jandarma askerleri suça karışmıştır. Ateşli silahlar birçok olayda suç aleti olarak kullanılmıştır.²⁴⁴

1.5. Bitlis Vilayet Yazışmaları

Bitlis Vilayeti ile Adliye Nezareti, Dahiliye Nezareti, Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti arasındaki yoğun yazışma trafiği göze çarpmaktadır. İstanbul'dan ve adı geçen kurumlardan Bitlis Merkez dışında Genç, Siirt ve Muş Sancaklarını da ilgilendiren yazılar gelmiştir. Bitlis Vilayeti Hapishanelerine geçmeden önce Nezaretler ile Bitlis Vilayeti arasında birçok konuda gerçekleşmiş olan ve çalışma konumuz ile ilgisi olduğunu değerlendirdiğimiz yazışmalara yer verilmiştir. Dahiliye Yazı İşleri Kaleminden, Genel Vilayetler (Umum Vilayat) ve Merkeze Bağlı Olmayan Sancaklara (Elviye-i Gayr-i Mülhaka) ve Mahalli İdarelere gönderilen 8 Mayıs 1906 tarihli *talimatname* ve ertesi gün gönderilen yazı, tüm vilayetlerin merkez ve merkeze bağlı birimlerinde yeniden inşa ya da tamir edilecek hükümet konaklarıyla hapishane ve tevkifhaneler hakkında yürütülecek işlemlerle ilgilidir.²⁴⁵ Talimatnamede hükümet konakları ile hapishane ve tevkifhaneler inşaat masrafı ve tamiri için gönderilen havalelerin senesi içinde kullanılmayarak diğer yılların bütçelerinden tahsiline dönüştürülmesinin hazinenin mali programına aykırı olduğu dile getirilmiştir. Bundan dolayı bunun gibi senesi içinde kullanılmayan havalelerin gelecek seneye dönüştürülmemesine dikkat edilmesi istenmiştir. Ayrıca Siirt Hapishanesi tamirati için gerekli 5000 kuruşun bu sene bütçesinden ödenmesinin mümkün olmadığı dile getirilmiş ve ilgili olduğu sene bütçesinden tahsiline özen gösterilmesi ya da hapishanenin onaylı keşif evrakının gönderilmesi gerekliliği hatırlatılmıştır.²⁴⁶

Sağlık ve hijyen konusu çalışmamız boyunca en çok sıkıntı yaşanan birkaç sorun arasında yer almaktadır ve yazışmalarda da karşımıza çıkmıştır. Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdüriyetinden Dahiliye Nezaretine 12 Nisan 1906 tarihinde gönderilen yazı hapishanelerin

²⁴³ Cem Karakılıç, “Hurûf-I Heca Defterlerine Göre Muş Sancağında Cürüm ve Mücrim (1908-1913)”, *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 10-12 Mayıs 2018, Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, 440-441.

²⁴⁴ Karakılıç, “Hurûf-I Heca Defterlerine”, 451.

²⁴⁵ BOA_DH_MKT_01084_00004_001_002, (08.05.1906).

²⁴⁶ BOA_DH_MKT_01084_00004_002_002, (05.1906).

fiziksel durumu ile ilgilidir. Adliye Müfettişliği raporlarına göre, Muş Sancağı Hapishanesi ile Adilceviz, Kulp, Çapakçur kaza hapishanelerinin karanlık, harap ve nemli ayrıca mahkûmları barındırmak için yetersiz oldukları ve mahkûmlardan hasta olanların tedavisine mahsus hastahane bulunmadığı ve gereğinin yapılması istenmiştir.²⁴⁷ Konu ile ilgili olarak 23 Nisan 1906 tarihinde Bitlis Vilayetinden gereğinin yapılması istenmiştir.²⁴⁸ Yine Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda konu ile ilgili ıslah çalışması için gerekenin yapılması talep edilmiştir.²⁴⁹ Islah konusu 1 yıl sonra Bitlis ve Van Vilayetlerine gönderilen 9 Mayıs 1907 tarihli yazı ile tekrar hatırlatılmıştır.²⁵⁰ Bitlis'ten Dahiliye Nezaretine gönderilen 14 Ağustos 1909 tarihli telgrafta, merkez vilayet ve sancak hapishanelerinin tamamının mevcut mahkûmları barındıramayacak derecede dolu olduğu bildirilmiştir. Bu izdihamın hafifletilmesi için hükümleri kesinleşenlerin kürek mahallerine nakilleri valilikten birkaç defa Adliye Nezaretine yazılmış ise de kürek mahallerinin dolu ve mahkûm naklinin mümkün olmadığı cevabı alınmıştır. Valilikçe bir mahalden diğer bir mahale mahkûm nakli ile maksada ulaşılamayacağı ve vilayetin bütün hapishanelerinin dar, köhneleşmiş ve tehlikeli olduğunun yapılan yazışmalardan anlaşıldığı dile getirilmiştir. Adliye Nezareti ile haberleşilerek hükmü kesinleşen mahkûmların kürek mahallerine nakli için gerekenin yapılması tekrar talep edilmiştir.²⁵¹

Doluluk ve izdiham konusu ile ilgili olarak 24, 25, 27, 30 Ağustos 1909 tarihlerinde Kastamonu, Rodos, İzmir, Beyrut ve Adana'dan gönderilen telgraflarda bu mahallerdeki mevcut hapishanelerin izdiham sebebiyle başka mahallerden mahkûmları içine alamayacakları belirtilmiştir. Genel anlamda hapishanelerde ciddi bir dolulukla karşı karşıya kalındığı anlaşılmaktadır.²⁵²

Bitlis Merkez ve kazaları, Siirt ve Genç Sancakları kazaları ile ilgili 1911 yılı İstatistik Cetvellerine ait açıklamalara III. Bölümde geniş ölçüde yer verilecektir. Hapishanelerin 1911 yılına dair fikir vermesi için Dahiliye Nezaretine gönderilen 11 Nisan 1911 tarihli telgraf şu şekildedir: Merkez vilayet ile merkeze bağlı sancaklar olan Ahlat, Hizan, Bulanık, Varto, Sason, Şirvan, Pervari, Eruh, Garzan, Kulp kazalarında hapishane olarak anılmaya layık olacak surette bina bulunmamaktadır. Bu mekanlar mahkûm ve tutukluları muhafaza edecek derecede

²⁴⁷ BOA_DH_TMIK_S_00062_00059_001_001, (12.04.1906).

²⁴⁸ BOA_DH_TMIK_S_00062_00059_002_002, (23.04.1906).

²⁴⁹ BOA_DH_TMIK_S_00068_00017_001_001, (1906).

²⁵⁰ BOA_DH_TMIK_S_00068_00017_002_002, (09.05.1907).

²⁵¹ BOA_DH_MKT_02906_00075_001_001, (14.08.1909).

²⁵² BOA_DH_MKT_02906_00075_003_001, BOA_DH_MKT_02906_00075_004_001,

BOA_DH_MKT_02906_00075_005_001, DH_MKT_02906_00075_006_001

BOA_DH_MKT_02906_00075_007_001, (24, 25, 27, 30.08.1909).

sihhi şartları sağlamayan, çoğunluğu hükümet daireleri dahilinde mahkûm ve tutuklu için bölünen yerlerden ibarettir. Çapakçur ile Mutki'de de hükümet konaklarının aynı halde olduğu bildirilmiştir.²⁵³ Çalışma konumuzda yer alan hapisanelerden 12 tanesinin bu yazıda yer alması durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir.

Aynı yıl vefat eden mahkûmların *defin masrafları* konusu da gündeme gelmiştir. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 28 Kasım 1911 tarihli yazıda, vefat eden mahkûmların yıkıp kefenlenme masrafının belediyenin acizler ve kimsesizler tahsisatından verilmekte olduğu dile getirilmiştir. Fakat bu durumun belediyenin aydınlatma ve çevre düzenleme gibi zorunlu diğer masraflarının karşılanmasında sıkıntı çıkaracağı düşünülerek adı geçen masrafın hapisane bütçesinden ödenmesi talep edilmiştir.²⁵⁴ Aynı konuda Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine gönderilen 19 Aralık 1911 tarihli yazıda ise mahkûmların yıkıp kefenlenme masrafının hapisanelerin *Muayyenat ve Masarif-i Müteferrika Tertibinden* ödenmesi gerekliliği bildirilmiştir.²⁵⁵ Konu ile ilgili Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Bitlis Vilayetine gönderilen 23 Aralık 1911 tarihli son yazıda, adı geçen masrafın hapisaneler Muayyenat ve Masarif-i Müteferrika Tertibinden ödenmesinin uygun görüldüğü, vilayet ve Muhasebe Müdürlüğünün bilgilendirildiği beyan edilmiştir.²⁵⁶

Bölgenin etnik ve dinsel çeşitliliği, doğu sınırına yakınlığı ayrıca özellikle İngiltere ve Rusya gibi büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda Ermeni ve Kürt unsurlar üzerinden politika üretiliyor olması asayiş olaylarını her zaman hassas kılmıştır. Asayişin sağlanması için ise temel güç jandarma birlikleridir. Bunun dışında bölgeye geçici surette konuşlandırılan ordu birlikleri her ne kadar asayişe müdahade maksadı ile bulunmasalar da vilayet idarecileri için daima güven kaynağı olmuşlardır. Genelkurmay (Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi) Üçüncü Şubesinden Dahiliye Nezaretine 27 Mart 1912 tarihinde gönderilen bir yazıda, askeri birliklerin toplu olarak ve askerî vazife ile meşgul olmaları gerekliliği bilgisi verilmiş, 30. Nizamiye Fırkasına mensup ve Bitlis, Siirt mevkilerinde bulunan askerî birliklerin Erzincan'a getirilmelerinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yerel asayişin sağlanması da talep edildiğinden ve gerekli olduğundan, yerel kumandanlıklara konu ile ilgili gerekli tavsiyelerin yapıldığı ve görev gereği sürekli olarak o bölgede bulunacak Nizamiye Taburlarının mevcutlarının artırıldığı ifade edilmiştir. Memleket güvenliğinin mülki memurlar tarafından

²⁵³ BOA_DH_MB_HPS_00143_00018_001_001, (11.04.1911).

²⁵⁴ BOA_DH_MB_HPS_00096_00009_002_001, (28.11.1911).

²⁵⁵ BOA_DH_MB_HPS_00096_00009_002_002, (19.12.1911).

²⁵⁶ BOA_DH_MB_HPS_00096_00009_001_001, (23.12.1911).

göz önünde bulundurulması, *tahsilat* ve *takibat* gibi sırf jandarmaya ait konular için mümkün mertebe jandarma ile işlerin görülmesi gerekliliği hatırlatılmıştır. Askeri birliklerin mümkün olduğu kadar toplu bulunarak aslî vazifeleri ile meşgul olmalarının vatanı koruma gayretinden olduğu hatırlatılarak konunun ilgili yerlere tebliğ edilmesi istenmiştir.²⁵⁷ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayetine gönderilen 31 Mart 1912 tarihli telgrafta da Genelkurmaydan gelen bir önceki yazı özetlenmiştir.²⁵⁸

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Nisan 1912 tarihli cevap yazısında, Vilayetin özel durumu gereğince bu sıralarda Siirt mevkiindeki askeri birlik sayısının artırılması gerekirken mevcut birliklerin gönderilerek buraların askersiz hale getirilmesinin kesinlikle uygun olmadığı bildirilmiştir.²⁵⁹ Cevap yazısı daha sonra Dahiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilmiştir.²⁶⁰ Mülki idareciler için askeri birliklerin varlığının ne kadar önemli ve güven verici olduğu yazılardan da anlaşılmaktadır. Özellikle yağma, talan, isyan girişimlerinde sayı olarak yetersiz kalan jandarmanın bölgede konuşlanan askerî birliklerle desteklenmesi düşünülerek mülki idareciler tarafından bu birliklerin bölgeden ayrılmaları istenmemektedir.

Sık sık idareci değişikliğine sahne olan Bitlis Vilayetinde görevi devreden valilere²⁶¹ ait değerlendirmeler de önem arz etmektedir. Bitlis Valisi Mirliva Ali Paşa'nın 1 Kasım 1913 tarihli devir ve teftiş esnasındaki gözlemlerini içeren evrakta hapisaneler ve hükümet konaklarına dair değerlendirme şu şekildedir:

“Daha önceki teftişte arz edildiği gibi Muş Hapishanesinin izdihamının kapasitesinin üzerinde olmasından ve yapılan yazışmalardan mahkûmların başka bir kürek merkezine naklinin hâlen imkanı olmadığından Adliye Nezaretinin yazılarından anlaşılmasından dolayı uygun bir hane kiralanıp geçici olarak tevkifhane kabul edilerek hapishanenin izdihamı hafifletilmiştir.

Muş'ta bulunduğum sırada bu sancağa bağlı Bulanık Kazası kaymakamı Hüseyin Faik Efendi'nin kazamızın ahali yardımları ile genişletilen ve tamir edilen bir hükümet konağı inşasını gerçekleştirerek eksiklerini tamamladığı anlaşılarak kendisi resmen takdir edilmiştir. Genç Sancağı Hapishanesinde yapılan muayenede, cünha²⁶² ve cinayet mahkûmlarının ayrı ayrı mahallerde bulundurulması lazım gelirken hapishanenin sahip olduğu iki koğuşta o

²⁵⁷ BOA_DH_SYS_00090_00001_2_002_001, (27.03.1912).

²⁵⁸ BOA_DH_SYS_00090_00001_2_001_001, (31.03.1912).

²⁵⁹ BOA_DH_SYS_00090_00001_2_004_001, (03.04.1912). Vali Ahmet Nedim imzasıyla gönderilmiştir.

²⁶⁰ BOA_DH_SYS_00090_00001_2_003_001, (03.04.1912).

²⁶¹ Bitlis Vilayetinde 1899-1918 yılları arasında görev yapan valiler için bkz. **EK-6:** Bitlis Vilayetinde Görev Yapan Valiler.

²⁶² *Kubbealtı Lügatı:* Cezayı gerektiren, kabahatten ağır, cinayetten hafif suç.

mahkûmların bir yerde bulundurulduğu görülerek bunun kanuna uygun olmadığı ifade edilmiştir. Koşulların yetersizliğinden dolayı ister istemez tercih edilen bu uygulamanın sakıncalarını azaltmak için her iki koşunun da cinayetle suçlanan mahkûmlara ayrıldığı, cünha mahkûmlarının günlük 100 para ücretle hapisane haricinde ve amelelikte çalıştırılmakta olduğu anlaşılmıştır. Bu gibilerin her vakit kaçmaları ihtimali bulunduğu için bu konuda ihtiyatlı davranmak gerekliliğinden ve hapisane dahilinde veya ona bitişik dairelerde inşaat ve tamirat gerektiğinde, dışarıda ameleye verilmekte olan yevmiye ve mahkûmların adı geçen işlerde ustalık derece ve kabiliyetlerine göre belediye ve idare meclislerince verilecek kararda belirlenecek ölçü ve düzene uygun yevmiyelerle; yine zabıta memurlarının gerektiği şekilde gözetimleri altında cünha mahkûm ve tutuklularının çalıştırılması düşünülmüştür.

*Bunların kazanacakları istihkaklarından kendilerine verilmekte olan erzak, giyecek bedeli alıkonularak üst tarafının hapisane memurları huzurunda ellerine verilmesi uygun olacağına göre ihtiyaca göre hareket edilmesi ve hapisanenin tamire ihtiyaç duyan harab bir halde bulunmasından dolayı yeterli derecede getirilmiş olan tahsisattan tamir emrinin süratle tamamlanması yazı ile Genç sancağına tebliğ edilmiştir.*²⁶³

Mirliva Ali Paşa'nın Muş Hapishanesindeki izdihamın giderilmesi, Genç Hapishanesinde uygun olmayan şekilde dışarda çalıştırılan cünha mahkûmlarının hapisane bünyesinde çalıştırılarak firar vakasına engel olma konusundaki girişimlerinin idari öngörü ve vazife takibi açılarından önemli ve takdire şayan olduğu düşünülmektedir. Yer yokluğundan ve yaşanan izdihamlardan kaynaklı olarak hapisaneler arasında zaman zaman gerçekleştirilen mahkûm transfer ve nakillerinin hassas başka bir mesele olduğundan bahsetmiş ve konu ile ilgili 1909 yılına ait yazışmaları incelemiştik. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 1 Ağustos 1914 tarihinde gönderilen başka bir yazıda, Hapishanelerin izdihamının azaltılması, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasının engellenmesi için mahkûmiyetleri kesinlik kazanan cinayet mahkûmlarının kürek mevkilerine nakli hakkında çok sayıda müracaat olduğu, diğer yerlerdeki hapisanelerin de dolu olması sebebi ile mahkûm nakli yerine kiralanan mahallerin kira havalesi için bütçeye ek tahsisat talep edildiği bildirilmiştir.²⁶⁴ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Vilayete gönderilen cevapta yıllık 600 kuruşu aşmamak ve kira tahsisatı ilave edilerek geçici bir mahal kiralınmasıyla izdihamın hafifletilmesinin mümkün olup olmadığı sorulmuştur.²⁶⁵ Fakat Valilik, Dahiliye Nezaretine ay sonuna doğru gönderdiği

²⁶³ BOA_DH_MB_HPS_M_00009_00055_002_001, (01.11.1913).

²⁶⁴ BOA_DH_MB_HPS_00044_00022_002_001, (01.08.1914).

²⁶⁵ BOA_DH_MB_HPS_00044_00022_001_001, (08.1914).

telgrafta, izdihamının azaltılması için Bitlis Merkez ve Muş Sancağı tarafından geçici olarak kiralanacak mahaller için bu rakamın dört katından fazla 2520 kuruş olan yıllık kira tutarını talep etmiştir.²⁶⁶ Dahiliye Nezareti 30 Ağustos 1914 tarihli son yazısında, adı geçen mahallerin bir sene işgaline lüzum olup olmadığı, birkaç ay için kiralanıp kiralanamayacağı, illa ki bir senelik kira verilmek gerekirse en uygun ödeme şeklinin bildirilmesini istenmiştir.²⁶⁷

Bitlis Vilayeti merkez ve kazalarına ait 1915 tarihli bir cetvelde hapishane kiralarnı toplu olarak görmekteyiz. Cetvelde; kiralama başlangıç ve bitiş tarihleri, aylık ve yıllık kira maliyetleri ve gerekli açıklamalar yer almaktadır. Cetvele göre Siirt Erkek ve Kadın Hapishanesindeki tutuklular hükümet malı olan hapishanedeki yer yokluğundan geçici olarak kiralanmış yerlerde 1914 yılı Şubat ayı sonuna kadar tutulmuşlardır. Merkez Vilayet Erkek Hapishanesindeki izdihamdan dolayı da mecburen geçici olarak bir yer kiralanmıştır. Bu 3 örnek dışında 6 erkek ve 8 kadın hapishanesi süresiz olarak kiralanmıştır. En yüksek erkek hapishanesi kira bedeli aylık 120 kuruş ile Muş Erkek Hapishanesi iken; en düşük erkek hapishanesi kira bedeli aylık 16 kuruş ile Sason Erkek Hapishanesine aittir. En yüksek kadın hapishanesi kira bedeli 70 kuruş ile Merkez Vilayet Kadın Hapishanesi iken; en düşük kadın hapishanesi kira bedeli 5 kuruş ile Pervari Kadın Hapishanesidir. Merkez Vilayet ve Siirt Kadın Hapishanesi dışındaki kadın hapishanelerinin tamamının kira bedelleri erkek hapishanelerinden düşüktür.²⁶⁸ Bu farklılık temel olarak kadın mahkûm ve tutuklu sayılarındaki düşüklükten kaynaklanmaktadır.

Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresinden, Hapishane ve Tevkifhaneler Genel Müfettişliğine gönderilen bir yazıda ise genç mahkûmların şarta bağlı olarak cezalarının ertelenmesi usulünün kabulü ve uygulanması hakkında Adliye Nezaretinden alınacak cevaba göre hareket edileceği bildirilmiştir.²⁶⁹

Yine hapishanelerde yaşanan izdihamlarla ilgili Sadrazamlık Dairesinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 11 Haziran 1917 tarihli yazıda, Hapishanelerde izdihamı hafifletmek için tedbir almak üzere teşkil edilecek komisyondan bahsedilmiştir.²⁷⁰ Dahiliye Nezareti

²⁶⁶ BOA_DH_MB_HPS_00044_00022_004_001, (08.1914).

²⁶⁷ BOA_DH_MB_HPS_00044_00022_003_001, (30.08.1914).

²⁶⁸ EK-8: Bitlis Vilayeti 1915 Yılı Kira Bedelleri.

BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_010_001, (11.07.1915).

²⁶⁹ BOA_DH_MB_HPS_00158_00049_001_001, (18.04.1916).

²⁷⁰ BOA_DH_MB_HPS_00109_00049_002_001, (11.06.1917).

Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden 17 Eylül 1917 tarihinde gönderilen yazıya göre komisyonlar şu şekilde teşki edilecektir:

İstanbul Komisyonu: Sıhhiye Nezareti, İstinaf Savcılığı, Hapishaneler ve Polis Genel Müdürlüklerinden tayin olunacak personelden oluşacaktır.

Taşra Komisyonu: Vali, mutasarrıf ve kaymakamların başkanlığında, İstinaf veya Bidayet²⁷¹ Savcısı, Jandarma Kumandanı ve Sıhhiye Müdürü veya hükümet tabibinden oluşacaktır. Adı geçen komisyonlar aracılığıyla; yaşları *on dokuzdan* aşağı ve cünha ile mahkûm olanlar hakkında Padişah affı elde etmeleri ve yaşları *on sekizden* aşağı fakat cinayetle mahkûm olanlar ile diğer bütün mahkûmlar arasından sağlık şartları bozulanların, hapishanede buldukları sürede iyi halleri görülüp ıslah olanların ayrılmasının hükümet tarafından uygun görüldüğü ve gerekli tebliğlerin yapıldığı bildirilerek düzenlenecek defterlerin gönderilmesi istenmiştir.²⁷²

Hapishanelerdeki izdihamın hafifletilmesi adına yukarıda yazılanlardan başka, affına karar verilen mahkûmlar için mahallerinde oluşturulacak komisyonlar marifetiyle bu mahkûmların isim, yaş, suç türü, mahkûmiyet süre ve şekillerini içeren cetvellerin düzenlenip gönderilmesi istenmiştir. Bu konuda Dahiliye Nezaretinden henüz bir yazı gelmediği belirtilerek takip edilecek yol sorulmuştur.²⁷³ İzdiham konusunun en fazla tekrar eden sorun olduğu ve giderilmesi için devletin tüm birimlerinin gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.

²⁷¹ *Kubbealtı Lügatı:* Bidâyet Mahkemesi: Tanzimat'tan sonra kurulan ve önemsiz dâvâlara bakıp bunları karâra bağlayan, istinaf ve temyiz mahkemelerinden daha alt kademedeki mahkemelere verilen isim.

²⁷² *BOA_DH_MB_HPS_00109_00049_001_001,BOA_DH_MB_HPS_00109_00049_005_001, BOA_DH_MB_HPS_00109_00049_003_001*, (17.09.1917).

²⁷³ *BOA_DH_MB_HPS_00109_00049_004_001*, (30.09.1917).

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BİTLİS VİLAYET HAPİSHANELERİ (1908-1918)

2.1. II. Meşrutiyet Döneminde Doğu Anadolu

1907 yılı sona ererken Avrupa Devletleri, Rusya ve Avusturya-Macaristan büyükelçilerinin Makedonya'nın idaresi ile ilgili faaliyetlerde bulunarak bölgeyi Osmanlı Devleti'nden ayırmak niyetleri karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti, hazırladığı protesto içerikli beyannameyi Avrupa temsilciliklerine göndermiştir. İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen 10 Haziran 1908 tarihli Reval Görüşmeleri ise Makedonya olaylarına uygun ortam yaratmıştır. Kolağası Niyazi Bey'in topladığı 100'e yakın bir grupla dağa çıkması ile başlayan ihtilal hareketi netice vermiş İstanbul'da da aynı konu ile ilgili yapılan gösteriler karşısında 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanı sonrasında kin ve kan davaları unutulmuşçasına tüm kesimler birbirleri ile kucaklaşmıştır. Prens Sabahattin'in ifadesiyle bu geçici durum, mantığın üzerine serilen kalın ve tatlı bir sarhoşluk halidir. Padişah genel af ilan etmiş ve Anayasa yeniden yürürlüğe konmuştur.²⁷⁴ Genel af²⁷⁵tan sonra 28 Temmuz 1908 tarihli siyasi af²⁷⁶ konulu genelgeden yüz bulan adi mahkûmların kendilerine göre haklı isyanı netice vermiş ve adi suçlular da salıverilmiştir.²⁷⁷

Meşrutiyet Jön Türkler eliyle ilan edilmiştir. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Jön Türk hareketi için başlangıçta iyimser bir tablo düşündüklerinden bahsetmektedir. “*Jön Türk hareketi, ülkeye eşitlik, özgürlük ve adalet getirmek amacıyla ortaya atılmıştı. Bunlara ulaşmak için Jön Türkler, Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler vesaire gibi yurttaki bütün milletleri birleştirmeyi umuyorlar, böylelikle de sevgili vatanın bağımsızlık ve gelişmesi için birlikte çalışabileceklerini sanıyorlardı. Fakat ihtilali izleyen olaylar, ne yazık ki, bambaşka bir görünüm gösterdi.*”²⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı, millet sisteminin uygulanması

²⁷⁴ Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 106-110. II. Meşrutiyet ile ilgili olarak ayrıca bkz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996. II. Meşrutiyet Dönemi Meclisler ile ilgili olarak ayrıca bkz. Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5 (Mart 2012), 245-284. Bitlis'te II. Meşrutiyet dönemi asayiş olayları için ayrıca bkz.: Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 282-293.

²⁷⁵ Genel af ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Taner Aslan, “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış*, 3/5 (Kış 2009), 41-60; İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 17 (2005), 1-39.

²⁷⁶ Siyasi af ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Ömer Faruk Bulut, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913)*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016. Siyasi tutuklular için İttihat ve Terakki idaresi tarafından II. Meşrutiyet döneminde Beyazıt'ta Harbiye Nezareti bünyesinde oluşturulan *Bekirağa Bölüğü* büyük bir siyasi tevkifhane olarak kullanılmıştır. “Cezâevleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965, 3529. Bekirağa Bölüğü ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Süleyman Sırrı, “Bekirağa Bölüğü”, *Tarih ve Toplum*, 12/73 (Ocak 1990), 58-61; Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, İstanbul: Babil Yayınları, 2006, 109-110.

²⁷⁷ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 279.

²⁷⁸ *Talat Paşa'nın Anıları*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, 2018, 16-17.

neticesinde o vakte kadar korunmuş olan etnik ve dini çeşitliğin “İttihad-ı Anasır” siyaseti, Osmanlıcılık anlayışı ile devletin dağılmasının engellenmesi ve bir arada tutulabilmesi öngörülmüştür. Fakat farklı inanç ve etnik kökene sahip unsurlar, Meşrutiyet’in sağladığı özgürlük ortamında milliyetçiliklerini geliştirmek adına çalışmalarını sürdürdüler. 15 aylık bir aradan sonra özgürlük, adalet, eşitlik prensiplerinin Balkanlardaki Sırp, Rum, Bulgar çetelerini ayrılıkçı eylemlerinden vazgeçireceği umudunun gerçekleşmeyeceği anlaşıldı.²⁷⁹

Doğu Anadolu’nun coğrafi zorlukları, ulaşım ile ilgili imkânsızlıkları, bölgenin tarihi miras olarak devraldığı feodal yapısı, farklı etnik ve dini unsurlar arasında süregelen sorunlar, merkezi idarenin kendini daha zayıf hissettirebilmesi bölgede asayişin ve istikrarın korunmasını çok daha zorlaştırmıştır. Bölgede asayişin sağlıklı kurulamamasının diğer sebepleri: Ermenilerin siyasi suç ve eylemleri, Kürtlerin siyasi kalkışmaları, Kürtlerin işlediği yol kesme, hırsızlık gibi adi suçlar, Hükümetin yeterli önlem alamaması, Rus ve İngiliz ajan tahrikleri ve nüfuz mücadelesi, aşiretler arasındaki problemler, diğer azınlık eylemleri ve sosyo-ekonomik problemler olarak sıralanabilir.²⁸⁰ Moltke de eserinde İran sınırı ile Dicle arasında Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafya için, nesiller boyu aktarılan aile nüfuzu ve otoritesinin yıkılmasının Babıali için imkânsız olduğunu belirtmiştir.²⁸¹

Mayewski²⁸², Bitlis, Siirt, Van ve Genç bölgelerinde Ermenilere ait nüfus bilgilerini aktarırken birçok yerde Ermenilerin dillerini unutup Kürtçe konuşmaya başladığını, Siirt ve çevresindeki Ermeni köylerinde dörtte üç oranında Arapça konuşulduğunu ve Türkçenin çok az bilindiğini belirtmiştir. Mayewski, Papazlar dışında Ermenicenin çok fazla bilinmemesine rağmen halkın kimliğine sahip çıktığını da aktarır.²⁸³ 1890-1896 yılları arasında Van ve Bitlis’te araştırma yapan Mayewski, raporunda Ermeniler tarafından çıkarılan ayaklanmalardan da bahsetmiştir. (I. Sason İsyanı 1894, Zeytun İsyanı 1895, Van İsyanı 1896)²⁸⁴ Mayewski, ileride daha detaylı bahsedeceğimiz Ermeni meselesinin ortaya çıkışında Avrupalı Devletleri ve bilhassa İngiltere’yi sorumlu tutmuştur.²⁸⁵ Anlatılanların aksine Türk vahşeti ile hiçbir yerde

²⁷⁹ Günay, *Zoraki İttifaktan*, 115-116.

²⁸⁰ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakkî’nin Doğu Politikası 1908-1918*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, 151.

²⁸¹ Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, 245.

²⁸² Çarlık Rusyası’nın Erzurum Konsolosu olan Rus General Mayewski, görevi sırasında yaptığı tespitleri bir rapor haline getirmiştir. Dört kitaptan oluşan eser Rusça aslından çevrilmiştir. Bazı istisnalar hariç tutulursa Ermeni meselesinde Türk tezini destekleyen nesnel bir rapordur. *Rus General Mayewski’nin Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistikî*, Haz. Hamit. Pehlivanlı, Erzurum: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2. Baskı, 2018, 16-17.

²⁸³ Kılıç, “Rus General Mayewski’nin”, 269.

²⁸⁴ Pehlivanlı, *Rus General Mayewski’nin*, 29-31.

²⁸⁵ Pehlivanlı, *Rus General Mayewski’nin*, 25-26.

karşılaşmadığını ve bu iddianın bir hakikat olmayıp kasıtlı olarak uydurulmuş siyasi bir hikâyeden ibaret olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶

Osmanlı toplum yapısını inceleyecek olursak büyük oranda köylülerden oluştuğunu görebiliriz. Toprak dağılımındaki adaletsizlik, baskın derebeylik özellikleri taşıyan aşiret düzeni, farklı etnik ve dini inanışlara sahip kitlelerin birlikte yaşamaları birçok problemi kaçınılmaz kılıyordu. Bölgedeki Kürt aşiretlerinin Hristiyan unsurlar dışında devlet otoritesi ile sıkıntıları bulunmaktaydı. Hamidiye Alayları²⁸⁷na katılıp devlet bünyesinde yer alan Kürtlerin dışında yeni rejim ve jandarma, asker ile çatışan Kürtler de mevcuttu. Anayasal haklarla kibre kapılan ve silahlanan Ermenilerin rahat tavırları Kürtlerin onlara karşı daha çok husumet beslemelerine sebep oluyordu. Bazı Ermenilerin I. Dünya Savaşı öncesi halka zulmeden Kürt reislerine karşı hükümet ile birlikte hareket edip silahlı destek verdiği bile olmuştu.

Ruslar²⁸⁸ Doğu Anadolu'nun bu karmaşık yapısından faydalanmak ve bölgede genişleyebilmek için hem Ermenilerle hem de Kürt aşiret reisleri ile aynı biçimde temas kurdu. Süreklilik gösteren Kürt yağmaları Rusya'nın istediği şartları sağlıyordu. Bu yağmalar Osmanlı askerini meşgul ederken mağdur olan Ermenilerin Rusya himayesine yönelmelerine de sebep oluyordu. Meşrutiyet idaresi feodal düzene, imtiyazlı kişi ve gruplara, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi liderliği sorgulanamaz kimselere karşı mücadele etmeyi vazife görüyordu. Hem Müslüman Kürtler hem de Ermeniler, Nasturiler gibi Hristiyan kesim arasında da bu tür önderler mevcuttu ve bu durum tüm Doğu Anadolu yurttaşları için çözülmesi gereken bir meseleydi.²⁸⁹ Bu problemlerin çözümü için bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çözüm önerilerinden bir

²⁸⁶ Pehlivanlı, *Rus General Mayewski'nin*, 113.

²⁸⁷ II. Abdülhamit döneminde doğu illerindeki aşiretlerin kontrol altında tutulması, Ermeni örgütlerinin yıkıcı eylemlerinin engellenmesi ve sınır emniyeti için kurulan Hamidiye Alayları, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından yeniden teşkilatlandırılarak 64 alaydan oluşan kuvvet 23-24 alay seviyesine indirilmeye çalışılmıştır. Fakat kadro dışı kalarak imtiyazlarını kaybeden aşiretlerin protesto ve tepkileri hükümette endişeye sebep olmuştur. Yeni düzenleme ne aşiret alaylarını ne de bu alayları kendilerine karşı tehdit olarak gören Ermenileri tatmin etmiştir. Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", *Ermeni Araştırmaları*, 5-6/20-21 (Kış 2005-İlkbahar 2006), 98-100. Hamidiye Alayları ile ilgili ayrıca bkz.: Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 427-480; Mehmet Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi*, 9/2 (Kasım 2017), 703-724.

²⁸⁸ Rusların I. Dünya Savaşı öncesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt Aşiretlerini kışkırtma çabaları için ayrıca bkz.: Nasrullah Uzman, "19. Yüzyılda Doğu Anadolu ve Rusya", *Yeni Türkiye*, 21/73, (Temmuz-Aralık 2015), 659-671; İsrail Kurtcephe, Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6 (1995), 249-256; Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, 5/17 (Bahar 2008), 133-152; Hüseyin İldeniz, "Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Meydana Gelen Ayaklanmaların Dış Destek Bağlantıları", *V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996, 640-649.

²⁸⁹ Günay, *Zoraki İttifaktan*, 204-206.

tanesi de İsmail Fazıl Paşa'ya aittir. Köklü bir Osmanlı ailesinden gelen, İsmail Fazıl Paşa Osmanlı Devleti'nin dağılma devri ve Millî Mücadele'de görev alan asker ve siyasetçidir. *Islahata Dair Mütala'at-ı Umumiyye* adlı eseri 1913 tarihinde büyük savaştan önce yayımlanmıştır. Eserinde taşra teşkilatının mevcut durumunu ve yapılması gerekli olan şeyleri değerlendirmiştir.²⁹⁰

İsmail Fazıl Paşa, bölgede süregelen problemlerle ilgili hazırladığı eserinde bayındırlık, güvenlik, ziraat alanlarında alınabilecek tedbirler ayrıca Ermeniler, adliye, ordu, vakıflar ile ilgili yapılacak ıslahatlara dair fikirlerini yazmıştır. Devlet yönetiminde esas olanın kurumlar arasındaki ahenk ve temas olduğu ve yurtdışından getirilecek kişilerle arzu edilen neticenin alınamayacağı dile getirilmiştir. Mülki idarede Vilayet sisteminin sakıncalarından bahsedilmiş, çok büyük sahalardan sorumlu valilerin başarılı olamayacağı bunun yerine Sancak (Liva) sistemine geçilerek kontrol ve denetlemenin daha kolay yapılabileceği savunulmuştur.²⁹¹ Doğu Anadolu'da esas problemin genel bir asayişsizlik olduğu değerlendirilmiştir. Bölgede güvenliğin tesis edilmesi ile Ermenilerle ilgili Avrupalı Devletler tarafında dayatılan ıslahat taleplerinin de ortada kalacağı belirtilmiştir. Bu iş için de ödeneğe ihtiyaç olduğu yazılmıştır.²⁹²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imzalanan ve Avrupalı büyük Devletler tarafından geçersiz sayılan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması yerine 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşması ile Rusların Osmanlı Devleti üzerinde elde ettiği imtiyazlara son verilirken azınlıklar büyük devletlerin himayesi altına alınmıştır. Bu antlaşma ile Ermeni meselesinin uluslararası bir boyut kazandığından bahsetmiştik. 1879 yılında müfettişlik konusunu ilk kez gündem yapan İngiltere'nin temel maksadı Doğu Anadolu'da kurdurulacak bağımsız ya da özerk bir Ermenistan'ı idaresi altında tutmaktı. İngiliz emellerinden haberi olan Osmanlı idarecileri 1895-1900 tarihleri arasında Müşir Ahmet Şakir Paşa'yı Anadolu Vilayetleri genel müfettişi olarak atayarak hamle yaptı. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Süvari Alayları ve Aşiret Mektepleri ile asayiş Doğu Anadolu'da eskiye oranla daha iyi hâle getirilmişti. İttihat ve Terakki idaresinde Hamidiye Alay mevcutlarının düşürülmesi ve bölgede cirit atan Rus, İngiliz, Fransız ajanlarının

²⁹⁰ Tülay Ercoşkun, "İsmail Fazıl Paşa'nın (Cebesoy) Islahata Dair Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/42, 2007, 181-182.

²⁹¹ Ercoşkun, "İsmail Fazıl Paşa'nın", 185-186.

²⁹² Ercoşkun, "İsmail Fazıl Paşa'nın", 192.

teşvikleri ile Aşiret reisleri Osmanlı idaresine karşı isyana hazır hale getirildiler.²⁹³ Neticede büyük devletlerin zorlaması ile Ermenilere özerklik kazandırmak maksadıyla iki Umûm Müfettişlik kurdurulmuştur. İlk müfettişlik, 1895-1900 yıllarını kapsayan ve Müşir Ahmet Şâkir Paşa'nın görevlendirildiği Umûm Müfettişliktir. Diğeri ise 1914 yılında “Vilâyat-ı Şarkıyye Islâhatı” adıyla uygulanmıştır.²⁹⁴ Osmanlı idarecileri müfettişlik konusu ile ilgili olarak İngilizler, Fransızlar ve Almanlarla da görüşmeler yapmışlardır. Eski Sadrazamlardan Kamil Paşa da Doğu Anadolu'da devlete sadakat sağlanabilmesi için bölgeye sosyal hizmet götürülmesi ve bölgenin imar edilmesi gerekliliğini savunmuştur.²⁹⁵

Çalışmamızın zaman dilimi içinde yer alan ikinci müfettişlik girişimidir. 8 Şubat 1914 tarihinde Vilâyat-ı Şarkıyye ıslâhatı ile ilgili olarak Yeniköy Anlaşması imzalanmıştır. Bu Anlaşma hükümlerine göre: Doğu Anadolu'daki bu Islâhat sahası iki bölgeye ayrılacak ve her iki bölgeye de Avrupalı iki genel müfettiş tayin edilecektir. Birinci Bölge: Erzurum, Trabzon ve Sivas illerini kapsamaktadır. Çalışmamızın kapsamını daha çok ilgilendiren İkinci Bölge: Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır illerinden ibarettir. Genel müfettişler, sivil idarenin yanı sıra adliye, polis ve jandarmayı kontrol edebileceklerdir. Ayrıca talebi ile yetkileri ölçüsünde askerî kuvvetler de genel müfettişin emrine girebilecektir.²⁹⁶

1914 yılı Nisan ayı ortalarında yapılan seçim sonrası Bitlis, Harput, Van, Diyarbakır mıntıkası Genel Müfettişliğine Norveçli Binbaşı Nicolas Hoff; Erzurum, Trabzon, Sivas, Erzurum vilâyetleri Genel Müfettişliğine de Mr. Westenenk atanmıştır.²⁹⁷ Westenenk'in, 8 Ağustos 1914 tarihinde, I. Dünya Savaşı atmosferi içinde yerine getiremeyeceğini anlayıp görevi hiç başlamadan bırakması ile Müfettişin sorumluluğundaki Erzurum, Sivas, Trabzon'da kurulması düşünülen Ermeni Devleti plânları uygulanma sahası bulamayacaktı. Rusya ve diğer Avrupalı Devletlerin menfaatlerine göre hareket edecek olan Genel Müfettiş, zorlama bir faaliyet neticesinde gerçek dışı bir kurgu ile Ermenilerin bu bölgede çoğunluğu temsil ettiğini

²⁹³ Zekeriya Türkmen, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum (25-27 Ekim 1999 - İstanbul)*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2001, 241-243. Vilâyat-I Şarkıyye Islahatı ve Genel Müfettişliği için ayrıca bkz.: Erdem Karaca, “Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913-1914)”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, 3/6 (Yaz 2010), 15-26; Zekeriya Türkmen, *Vilâyat-ı Şarkıyye (Doğu Anadolu Vilâyetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

²⁹⁴ Fahri Taş, “Vilâyat-ı Şarkıyye Islahatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/42 (Kasım 1998), 923.

²⁹⁵ Türkmen, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde”, 249.

²⁹⁶ Taş, “Vilâyat-ı Şarkıyye Islahatı”, 930.

²⁹⁷ Taş, “Vilâyat-ı Şarkıyye Islahatı”, 934. Ermeni Islahatı ile ilgili ayrıca bkz.: Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşı ve Sonrası Rusya'nın Doğu Anadolu Siyaseti”, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, 17-21 Haziran 1991 Kars, Ankara: Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını, 1992, 312-314.

kanıtlayarak bölgeyi yabancı egemenliğine sokma amacıyla hareket edecekti.²⁹⁸ 1914 yılı Temmuz ayı içinde I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi şarkî Anadolu'nun bu siyasi yıkımdan kurtulmasına zemin hazırlamış, diğer müfettiş Hoff ise Van'a kadar gidip gelebilmiş 31 Aralık 1914'te Meclis-i Vükela kararı ve Padişah iradesiyle Müfettişlik sözleşmeleri sona erdirilmiştir.²⁹⁹ Balkan Harbi felaketinin acı tecrübelerinin tazeliğini koruduğu günlerde büyük devletlerin zorlaması ile hayata geçirilen ıslahat projesinin yapılabilir olmadığı görülmektedir. Görevlendirilen müfettişler ne görev yapacakları bölgeyi, ne bölgenin kültürel ve sosyal durumunu bilmekteydiler. Asıl maksat Ermeni menfaatleri doğrultusunda bölgenin Osmanlı idaresi altından çıkmasına zemin hazırlamaktı.³⁰⁰

2.2. I. Dünya Savaşı'nda Ermenilerle İlişkiler

Osmanlı Devleti bünyesindeki uluslar arasında en güvenilir Hristiyan topluluk olarak görülen Ermeniler 1821 yılından itibaren Rumların da yerini alarak ayrıcalıklı pozisyonlarını güçlendirmişlerdir. Ermeniler Osmanlı coğrafyasının genelinde görülürken asıl olarak Sivas, Van, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis'te yoğun olarak yaşamaktadırlar.³⁰¹ 1890 ve sonrasındaki yirmi yılda Doğu Anadolu genelinde merkezi idareye karşı isyanlar ve Müslüman-Ermeni çatışması alışılmış bir durum haline gelmiştir.³⁰² 1890-1909 yılları arasında yaşanan olaylar aslında 1915'in psikolojik alt yapısını oluşturmaktadır.³⁰³ 1890 yılında Tiflis'te kurulan ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler için özerk bir yapı elde etmek amacıyla hareket eden Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun, EDF) tarafından Dünya Kongresinde, Ruslar ve Osmanlı Devleti arasındaki düşmanlığın nasıl neticeleneceği ile ilgili iki görüş hakimdi. I. Dünya Savaşı öncesindeki az rağbet gören görüşe göre; Rus ordusu ağır bir darbe indirecek ve Osmanlı topraklarında zorlanmadan ilerleyebilecekti. Bu ihtimal doğrultusunda Kafkasya Ermenilerinden teşkil olunacak gönüllüler, Ermeni nüfuslu bölgeleri Kürt ve Türklerin vereceği karışılıktan korumak amacıyla öncü birlik olarak hareket edecekti. Bu sebepten savaş öncesinde Ermeniler Rus Hükümeti ile görüşerek isteklerini bildirmeliydi. Çoğunluk tarafından desteklenen diğer görüşe göre; Rusların diğer cephelerde de birlik ihtiyacı olduğu için süratle ilerlemesi zor görünüyordu. Türkiye Ermenilerine yönelmiş tehlikeler için

²⁹⁸ Taş, "Vilayât-ı Şarkıyye Islahâtı", 947-948.

²⁹⁹ Taş, "Vilayât-ı Şarkıyye Islahâtı", 966.

³⁰⁰ Türkmen, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde", 266-267.

³⁰¹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 140.

³⁰² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sankaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, 130.

³⁰³ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 132.

özsavunma zorunlu ve sınıra yakın Ermeni fedai gruplarının teşkil edilmesi gerekli idi. Tedbirli olunmalı Osmanlı güçleri tamamen imha edildiğinde ya da *Türkiye Ermenileri* tehlike altına girdiğinde sınır geçilmeliydi.³⁰⁴ Kaligian'a göre, Ermeni Devrimci Federasyonu ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yolları daha I. Balkan Savaşı öncesinde ayrılmıştı. Bu durum Avrupa müdahalesi ile ilgili başvuruların tekrarlanması ve Ermenilerin sorunlarının giderilmesinde İttihatçı kadroların başarılı olamaması ile ilişkiliydi.³⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin doğu bölgeleri ile Rusya'nın güneyinde yaşayan insanların kendi aralarındaki bağları anlayabilmek için onları sadece siyasi sınırlar üzerinden değil dinsel yönden de değerlendirmek gerekir. Nasıl Kafkasyalı bir Müslümanın kendisini Kafkas Ermenilerinden ziyade Anadolu Müslümanlarına yakın hissediyorsa; Anadolu Ermenisi de kendisini Anadolu Müslümanlarından ziyade Kafkas Ermenilerine yakın hissetmektedir ve bu gerçek sebebiyle ne Kafkasya'da Rus idaresine sadık bir Müslüman kitleden ne de Doğu Anadolu'da Osmanlı idaresine sadık bir Ermeni kitleden söz edilebilir.³⁰⁶ Ermeni milliyetçiliği incelendiğinde Rus³⁰⁷ ve İngilizler tarafından kışkırtılmalarının dışında başlarda klasik XIX. yüzyıl tepkiselliğini de barındırdığı görülmektedir. Üç ana Ermeni partisi olan Hınçak, yukarıda bahsettiğimiz Taşnak ve Armenakan ulusal hedefleri icap ettiğinde toplumsal vahşet uygulama ve suikast düzenlemeleri açısından Bulgaristan ve Yunanistan'da sonuç almış devrimci gruplara benzemektedirler. Bununla birlikte ele geçirmek istedikleri coğrafyada kendilerinin azınlıkta olmaları yönünden tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İhtilalcilerin planı 1876 Bulgar İsyanı örneğine göre hareket etmektir. Bu uğurda Müslüman ya da Ermeni kıyımından kaçınmamaktadırlar. Avrupalı Devletlerin müdahalesine gerekçe oluşturmak ve Ermeni Devleti kurmak maksadıyla Anadolu Ermeniler Müslümanlara saldırtılacak bu sayede Ermenilerin imhası için Müslümanlar harekete geçirilecektir.³⁰⁸ Rus Çarlığı İstanbul Büyükleçisi 1912'de Avrupa'nın gözünde Ermenilerin Türkler tarafından felakete uğramış gözükmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır. Aslında Çarlık için felakete uğrayanların herhangi bir değeri yoktur. Demir ve petrol, Çarlık için daha önemlidir. Çarlık için "Ermenisiz Ermenistan" gereklidir ki

³⁰⁴ Dikran Mesrob Kaligian, *Taşnaklar ve İttihatçılar*, Çev. Deniz Mutlu Taşyürek, İstanbul: Aras Yayınları, 2017, 304-305. Özsavunma kalıbı *Kedername* adlı eserde de sıklıkla kullanılmaktadır.

³⁰⁵ Kaligian, *Taşnaklar*, 317-318.

³⁰⁶ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 25-26.

³⁰⁷ Balkanlar'da kışkırttığı uydularının ilgisini kaybetmesi ve Balkanlar üzerinden Akdeniz'e (ulusal sıcak denizlere inme hedefi) inme şansının kalmadığını gören Rusya, 93 Harbi sonrasında (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) imzalanan 3 Mart 1878 Ayastefanos ve 13 Temmuz 1878 Berlin Anlaşmaları sayesinde Ermeniler üzerinde nüfuz kurmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin doğusundan aşağı sarkarak hem İskenderun Körfezi ile Doğu Akdeniz'e hem de Basra Körfezi'ne erişmek için uğraşacaktır. Halaçoğlu, "Balkan Savaşı", 309-311.

³⁰⁸ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 127-128.

Türkiye Ermenileri, Türklere kındırıldıktan sonra Doğu Anadolu Rus işgaline uğrayacak ve bölgeye Kazaklar iskân edilecektir. I. Dünya Savaşı projesi bu şekildedir. Boryan³⁰⁹'a göre Ermeni ayaklanmalarının başarısızlığa uğrayacağı en başından belli olduğu halde Taşnaklar, Ermeni kitlelerini emperyalist Rus emelleri uğruna harcamış ve kendi halkına karşı suç işlemiştir.³¹⁰

28 Temmuz 1914-11 Kasım 1918 tarihleri arasında gerçekleşen ve o tarihe kadar dünyanın gördüğü en büyük kitlesel yıkım olan, Osmanlı kaynaklarında *Cihan Harbi* olarak nitelendirilen I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti 30 Ekim 1914 tarihinde dahil olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin genel durumu şu şekildedir: Her iki ittifak da düşünüldüğünde en yoksul ve en az hazırlığı olan, geliri ve sanayi üretimi savaşa katılan ülkelerin en gerisinde olan, tarım toplumu olma özelliğine rağmen üretim kapasitesi açısından kendi kendine yetemeyip buğday, şeker, un, çay gibi temel gıda maddelerini bile ithal eden, sınırlı ve yetersiz bir kara ulaşım ağı³¹¹ olan, kırılğan bir ekonomiye sahip bir devlettir. Osmanlı Ordusu Balkan Savaşı yorgunu, halk sürekli savaşıardan bıkkın, ülke idaresi altındaki Hristiyan unsurların çoğu isyan süreci içerisine girmiş ya da girmek üzere ayrıca Suriye ve Mısır gibi bölgelerdeki Müslüman halklar da kendi millî hareketlerini geliştirme çabası içerisindedir.³¹² İngiltere'nin Orta Doğu petrollerini ele geçirme istekleri, Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme politikası, Almanya'nın demiryolları üzerinden Orta Doğu'ya hâkimiyet kurma ideallerinin çakıştığı Doğu Anadolu'da emperyalizm etnik, dini ve feodal unsurları kullanmak suretiyle hedefini ele geçirmek istemektedir.³¹³

XIX. yüzyıl sonuna doğru Osmanlı sanatkârları, yabancı ülkelerden gelen seri üretim ürünü basmakalıp mallarla rekabeti kaybederek pazardan çekilmişler ve ortaya millî sanayiden mahrum bir tablo çıkmıştır.³¹⁴ 1911 yılı itibarıyla Osmanlı maliyesi daima savaşların etkisi

³⁰⁹ Bagrat Artemoviç Boryan, Komünist Partisi üyesi, Sovyet-Ermeni devlet adamıdır. I. Dünya Savaşı öncesinden itibaren etkin görevlerde bulunmuş, Ermeni meselesi konusunda kendi deneyimleri olan ve otorite olarak kabul gören bir isimdir. Mehmet Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 5. Baskı, 2014, 7-8.

³¹⁰ Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı*, 55-57. Rusların Ermenileri tahrikleri için ayrıca bkz.: Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi Van'da Ermeni Olayları*, Erzurum: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2. Baskı, 2017, 88-92.

³¹¹ 1918 yılında Osmanlı topraklarındaki ulaşım ağı için bkz.: **Harita-3** 1918 Yılı Kara ve Demiryolları.

³¹² Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 657-658.

³¹³ Bayram Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması", *V. Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, 23-25 Ekim 1995, İstanbul, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996, 225. I. Dünya Savaşı ile ilgili ayrıca bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, IIIncü Cilt 6ncı Kısım (1908-1920) İnci Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971.

³¹⁴ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 10.

altındadır. Bütçelerden anlaşıldığı kadarıyla Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın maliyeti 30 milyon Osmanlı Lirasını bulmuştur.³¹⁵ Savaş öncesi dışardan ithal edilen en önemli gıda ürünleri; sömürge erzakı olarak nitelenen buğday, un, şeker, pirinç, çay ve kahve iken ihraç edilen ürünler genelde kuru meyve ve tütünden ibarettir.³¹⁶ 1880'den sonraki bazı girişimlere rağmen memleketin sanayileşmesi gerçekleştirilememiş 1914 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti tarım memleketi özelliği taşıırken Avrupa'ya göre malî anlamda geri kalmış durumdadır.³¹⁷ Savaş sırasında İttihatçı kadrolar, savaş ekonomisi gereği bazı tedbirler almışlar, en başta müttefik Almanya'nın karşı çıkmasına rağmen gümrük vergilerini % 15 daha sonra % 30'a çıkarmışlardır. Bunu gümrük tarifelerinde değişiklik ve kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması izlemiştir.³¹⁸ Askeri Mükellefiyet Kanunu ve ek kanunlar gereği silahlı alınanların sayısı 1918 yılında 2.850.000'ye varmıştır. Adı geçen kitlenin % 80'inin tarımla alakası olduğu düşünüldüğünde ülke iktisadi yapısına vereceği derin tesir kaçınılmazdır.³¹⁹ Tokgöz'e göre ise I. Dünya Savaşı sürecinde çalışma yaşındaki 3 milyona yakın erkek silahlı alınmış ve durum tarımda her alanda işgücü açığı doğurmuştur. Tarımla ilgili kuruluşların idaresini devralan Almanlar üretimi artırmak amacıyla "Zirai Mükellefiyet Kanunu" çıkarmış, köylüye çalışma ve ekim mecburiyeti getirilmiştir.³²⁰

I. Dünya Savaşı sırasında mahkûmlardan da cephede ve cephe gerisinde faydalanmak üzere hafif suçluların askerî birliklere sevki için hapisanelere resmî yazılar yazılmıştır. Seferberlik sona erdiğinde cephede yararlık gösterdiklerini resmî olarak onaylatabilen mahkûmların afları gündeme gelmiştir.³²¹ I. Dünya Savaşı sürecinde memurlar da fakirleşmiş, daha savaşın başlaması ile maaşları % 50 oranında düşürülmüş ve bu durum 1 sene kadar devam etmiştir. Savaş müddetince 2 kez % 20 oranının altında zam alabilen memur maaşlarının alım gücü, fevkalade artan fiyatlar karşısında, % 80 oranında düşmüştür.³²² Bu durum elbette hapishane çalışanlarını da ilgilendirmekte ve çalışma motivasyonlarını kırmaktadır.

³¹⁵ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 14.

³¹⁶ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 7.

³¹⁷ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 2.

³¹⁸ Boratav, *Türkiye İktisat*, 31; ayrıca bkz. Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi*, 17, ayrıca bkz.: Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 27.

³¹⁹ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 33.

³²⁰ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi*, 8.

³²¹ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 66-67.

³²² Boratav, *Türkiye İktisat*, 36.

I. Dünya Savaşı döneminde tarımsal üretim %50'lere kadar gerilemiştir.³²³ Öyle ki Anadolu'da yoksullaşan köylüler ve çiftçiler daha önce bahsettiğimiz *geçimlik tarıma* yani ailesinin temel gıda gereksinimini karşılamaya yönelik yürüttüğü tarımsal üretime mecbur kalmış ve 10 yılı aşkın bir süredir devam eden savaşların olumsuz anlamda en çok etkilediği sınıf olmuşlardır.³²⁴ Savaş elbette tüm devletleri etkisi altına almıştır. Savaş sırasında Almanya'da 1915, Rusya'da 1916 Fransa 1917 yılı sonu itibarıyla ekme, gıda maddeleri vesikaya (Resmî belge) bağlanmıştır.³²⁵ Savaşın finansmanı için hükümetler; yeni vergiler çıkarmak, uzun vadeli borçlanmalara ve yeni emisyonlara gitmek zorunda kalmışlardır.³²⁶ Savaş sırasında tarımsal üretimin düşmesi, ithalatın mümkün olmaması gibi sebeplerle kıtlık ağırlaşarak devam etmiş, gıda tüketiminin savaş sonunda barış zamanına göre % 40 oranında azaldığı görülmüştür.³²⁷

1914-1920 yılları arasında ülkenin doğusunda aslında eş zamanlı olarak iki savaş birden yaşanmıştır. Bu savaşlar: Osmanlı-Rus orduları arasındaki savaş ve Güney Kafkasya, Doğu Anadolu Ermenileri ile Müslümanları arasında yaşanan bir iç savaştır.³²⁸ Bununla birlikte çatışma ve katliamlarda üç taraf bulunmaktadır. Bunlar: yerleşik Müslüman halk (Türk, Kürt, diğer) ile Osmanlı askeri birlikleri; Ermeniler, başka bazı Hristiyanlar ve Rus askeri birlikleri; kendi çıkarlarına göre hareket eden aşiret mensubu Kürtlerdir. Ermeni saldırılarından sağ kurtulanların anlatımları, Ermeni yıkımı sonrasında şahit olunan kanıtlar, zalimce yapılan tecavüzler, öldürülmeden önce kurbanlara yapılan sistematik işkenceler ışığında uzun süredir içselleştirilmiş bir nefretin varlığından söz edilebilmektedir. 93 Harbi, Balkan Savaşları sırasında Müslümanların maruz kaldığı vahşetten farklı olarak bu yıllarda yapılan eylemlerde esas maksadın insanları yerlerinden kaçırmaktan ziyade öldürmek olduğu anlaşılmaktadır.³²⁹

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi ile alınması gereken pozisyonlarla ilgili Ermeni diaspora³³⁰sının yazışmaları³³¹ da mevcuttur. Bunlardan 6 Kasım 1914 tarihli 83 numaralı mektupta Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra İngiltere'de yaşamakta olan

³²³ Boratav, *Türkiye İktisat*, 35.

³²⁴ Boratav, *Türkiye İktisat*, 37.

³²⁵ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 21-22.

³²⁶ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 24-25.

³²⁷ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında*, 47.

³²⁸ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 189.

³²⁹ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 203.

³³⁰ TDK: Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer.

³³¹ Ermeni komitalarına ait, 1878-1923 yıllarını kapsayan tesadüfen ya da aramalar sırasında ele geçirilen mektuplar Osmanlı Devleti aleyhine muzır evrak (zararlı evrak) olarak değerlendirilmiş ve sahipleri hapsedilmiştir. Gizli haberleşme usulleri ile Ermenice yazılan şifreli mektuplar kimyasal çözücüler ve ateşe tutularak okunabilmektedir. Haluk Selvi, *Millet-i Sadıkada İsyani Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları 1878-1923*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, 9-10.

Ermenilerin İngiliz Hükmeti'ne başvuruda bulunarak Türk topraklarında yaşayan Ermenileri esaretten kurtarmak için müttefiklerin yanında yer alacakları ifade edilmiştir.³³² Amerika Ermeni Milli Müdafaa Komitesi tarafından yazılan 84 numaralı mektupta ise Amerika'da yaşayan Ermeniler, patlak veren I. Dünya Savaşı'nın Asya Hristiyanlarını, başta Ermeni ırkını, esaretten kurtarmak için en uygun şartları sağladığını ifade ederken müttefiklere olan sempaticilerini dile getirmişlerdir. Ermeniler Rus ordusunda sözde Türk zorbalığına karşı hareket ederken Türkiye Ermenilerinin de Osmanlı topraklarında Kilikya, Zeytun, Maraş'ı da kapsayan Toroslardan Akdeniz'e kadar tüm bölgeyi savaş alanı haline getirecekleri belirtilmiştir. Akıl vermekten de geri durmayan komita, İngiliz ve Fransızların saldırılarına gereken limanları salık verirken Amerika'daki Ermenilerin de eğitilerek Kıbrıs'ta değerlendirilebileceğini ifade etmiştir.³³³

Yine Amerika Ermeni Milli Müdafaa Komitesi'nin 1915 yılı Eylül ayında savaşa katılması için ABD yetkililerine gönderdikleri mektupta yapılan zorunlu göç; "toplu infaz, katliam, soykırım" olarak yorumlanmış, Ermenilerin hayattaki son vakitlerini yaşadıkları ve bir ırkın yok olmak üzere olduğu ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi tamamen yanlış, gerçek dışı bilgiler verilmek suretiyle bilgi kirliliği yaratılırken Büyük Devletler, Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtılmaya çalışılmaktadır.³³⁴ Ermeniler tarafından icra edilen Müslüman katliamları ve yaşam alanlarının yerle bir edilmesi I. Dünya Savaşı başlangıcında ve sonunda olmak üzere iki zaman aralığında yoğunlaşmıştır. İlk dönem Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olması ve Osmanlı idaresine karşı örgütlü Ermeni isyanı ile başlayıp 1916'da Doğu Anadolu'nun büyük oranda Ruslar tarafından işgali ile neticelenmiştir. İkinci dönem Bolşevik İhtilali sonrasında Rus ordusunun Doğu Anadolu'dan çekilmesi ile başlayıp bu topraklarda Rusların yerini alan Ermeni çetelerinin mağlup edilmesi ile sona ermiştir.³³⁵

Olaylara Avrupa ekseninde bakarsak, Batı'daki basın, kendi okuyucu kitlesini, Osmanlı coğrafyasında yaşananları barbar ve yabani Müslümanların tüm vaktini *peri kılıklı* Hristiyanları

³³² Selvi, *Millet-i Sadıkada*, 237-238.

³³³ Selvi, *Millet-i Sadıkada*, 239-240.

³³⁴ Selvi, *Millet-i Sadıkada*, 241-242.

³³⁵ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 215. Ermenilerin I. Dünya Savaşı sırasındaki Ruslarla iş birliği içerisinde yürüttüğü yıkıcı faaliyetler için ayrıca bkz. Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 449-502. I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da Ermeni eylemleri için ayrıca bkz.: Naci Şahin, "Ermeni Sorunu ve Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Doğu Anadolu'da Ermeni Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1 (Ermeni Özel Sayısı) (Haziran 2005), 123-149.

katletmekle geçirdiği efsanesine³³⁶ inandırma çabasıdadır. Avrupa’da üretilen bu efsanede ise kabahatli sadece Müslümanlardır. Ortodoksların koruyucusu Ruslar da ezilen tüm milletlerin yanındadır. Bu asırlık efsane neticesinde Ermeniler medeni dünyanın koruması altına alınırken çok az kimse yaşanan kargaşa ve kaos ortamını sürdürmeye çalışan perde arkasında bir yönetmenin varlığını sorgulamıştır.³³⁷ Aslında gerçekte olan Ermenilerle Müslümanlar arasında köy, kasaba, şehirlerde devam eden bir savaş halidir ve bu klasik ordular yerine sivil halk grupları arasında yaşanmaktadır.³³⁸ Çarlık askerî rapor, yazışma ve mahkeme tutanakları ile gözler önüne serilen; I. Dünya Savaşı sürecinde işgal edilen mahallerde Ermeni gönüllü birlikleri Müslüman halka karşı sistemli bir soykırıma kalkışmış, taşınır ve taşınmazları talan etmiştir. Emirleri altında Ermeni çeteleri olan Rus subayları bile zorunlu göçten önce yapılan bu vahşet ve etnik temizlik karşısında dehşete kapılmışlardır.³³⁹ Taşnaklar, Türk-Alman bloğunun savaştan galip gelmesi durumunda özerklik elde etmenin mümkün olamayacağından endişe ederek mutlak bir şekilde İtilaf Devletleri safına geçmişlerdir. I. Dünya Savaşı başladığında Taşnakların yönettiği Ermeni Milli Bürosu şu bildiri ile II. Nikolay’a müracaatta bulunmuştur:

‘‘Yeni Şanlı Rus silahlı olmak ve Rusya’nın Doğu’daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuzdur. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır. Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında özgürce dalgalanacaktır. Sizin iradeniz, yüce devletiniz Türkiye boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verecektir.’’³⁴⁰

2 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa’dan Dahiliye Nazırı Talat Paşa’ya gönderilen yazıda; 3. Ordu Komutanlığı’ndan alınan bilgiye göre, Rusların kendi topraklarında yaşayan Müslümanları perişan hâlde Osmanlı sınırlarına doğru sürdükleri

³³⁶ Konu ile ilgili olarak incelediğimiz *Kedername Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Soykırımı 1915 Hayatta Kalanların Tanıklıklarına Dair Belge Koleksiyonu* adlı eser; işkence, dayak, yakma, fide isteme, tecavüz, boğazlama, toplu katliam, silah toplama, tehdit, kaçırma, zorla çalıştırma eylemlerini sürekli olarak tekrar etmektedir. Kaynakçası olmayan eserde *Belgeler* olarak verilen ana kısmın bölüm sonlarında verilen dipnot numaralarının açıklamalarında *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* dışında herhangi bir eser yer almamıştır. Eserin tamamı *tanıklıklar* üzerinden anlatım şeklinde olduğu için akademik ciddiyetten uzak ve gerçekçi bir çalışma olarak değerlendirilememektedir. Kürtlerin, Osmanlı Askerî birliklerinin, düzenli ordunun, Jandarma ve Zaptiyelerin sözde saldırıları üzerinden bir kurgu tekrarlanırken, Ermeni saldırıları *öz savunma* alt başlığı altında aklanmaya ve haklı gösterilmeye çalışılmıştır. *Kedername Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Soykırımı 1915 Hayatta Kalanların Tanıklıklarına Dair Belge Koleksiyonu*, İstanbul: Belge Yayınları, 2014. Bitlis Vilayeti 151-178, Bitlis Sancağı 179-220, Siirt Sancağı 221-229, Muş Sancağı 231-290, Genç Sancağı 291-294.

³³⁷ Edgar Granville, *Çarlık Rusyasının Türkiyedeki Oyunları*, Çev. Orhan Arıman, Ankara: Yarı Yayınları, 1967, 11.

³³⁸ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 140.

³³⁹ Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı*, 89.

³⁴⁰ Mehmet Perinçek, *Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni (Taşnaklardan Asala’ya Yeni Belgelerle)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2015, 66-67.

bildirilmiş; hem bu eyleme karşılık olarak hem de I. Dünya Savaşı'nın başından beri devam eden Ermeni isyanlarına son vermek maksadıyla Ermenilerin aileleriyle beraber Rus sınırına gönderilmesi ya da ailelerini Anadolu içinde farklı yerlere göndererek ayırmak gerekliliğinden bahsedilmiştir.³⁴¹ Dahiliye Nezaretinden Talat Paşa tarafından Erzurum Valisi Tahsin Bey'e 9 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen telgrafta, Van Gölü Havzasında yaşayan Ermenilerin isyan çıkarma emellerinden dolayı yoğun olarak buldukları yerlerden güneye sevk edilmelerine karar verildiği, konu ile ilgili olarak 3. ve 4. Ordu Komutanlıklarına ayrıca Bitlis ve Van Valilerine talimat verildiği aktarılırken gerekli tedbirlerin süratle alınması istenmiştir. 23 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nezaretinden Urfa, Musul ve Zor (Suriye) mülkî amirlerine gönderilen yazıda; Bitlis, Van, Erzurum Ermenilerinden o bölgelere gönderilecek olanlar ile ilgili yapılması gerekenler ve alınması gereken tedbirler bildirilmiştir. Ayrıca iskân, barınma, dinlenme, beslenme, can ve mal emniyeti konularında sevk güzergâhlarında bulunan memurların sorumlulukları bildirilmiştir. 17 Ağustos 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Bitlis Vilayetine gönderilen yazıda, Genelkurmay tarafından Bitlis ve Muş Ermenilerinin tebliğ edilen yerlere sevk edilmelerinin gerekliliğinin bildirildiği aktarılmış ve gereğinin yapılarak bilgi verilmesi istenmiştir.³⁴²

Cephe gerisinde eş zamanlı olarak başlatılan Ermeni isyanları, katliam ve yol kesme haberleri gelmesi üzerine Ermenilerin isyan edemeyecek şekilde ufak üniteler hâlinde dağıtılması maksadıyla ve durumun hassasiyeti üzerine Meclis-i Vükela'dan karar alınmadan geçici bir kanun çıkartılarak Ermeniler için zorunlu göç³⁴³ başlatılmıştır. Dahiliye Nazırı Talat Paşa Bitlis, Van ve Erzurum'da bulunan Ermenileri'in savaş sahası dışına çıkarılmalarına öncelik vermiştir. Yine Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın 4. Ordu Komutanlığına gönderdiği şifreli telgrafta da boşaltılmasını istediği bölgelerin en başında Van, Bitlis ve Erzurum vilayetleri gelmektedir. Bu vilayetlerden çıkarılan Ermenilerin, merkez hariç Urfa sancağına, Zor sancağına ve Musul vilayeti güneyine yerleştirilmeleri istenmiştir.³⁴⁴

İtilaf Devletleri'nin 1890'lı yıllardan beri komiteler üzerinden hazırladıkları Ermeniler, Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'nda savaş dışı bırakmak için kullanılırken çok büyük sivil

³⁴¹ Mehmet Törehan Serdar, "Bitlis'te Ermeni Tehciri ve Sonuçları", *19. Yüzyıldan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi Uluslararası Sempozyumu*, 12-14 Mayıs 2016, Bitlis, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, 284-286.

³⁴² Eralp Yaşar Azap, *Osmanlı Belgelerinde Bitlis*, İstanbul: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, 2015, 433, 435,437. (Resmi Belgelerde Tehcir Kararı: *BOA, DH. ŞFR, 52/281, BOA, DH. ŞFR, 53/91, BOA, DH. ŞFR, 55/55*)

³⁴³ Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulama şekli ile ilgili ayrıca bkz.: Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 17. Baskı, 2010, 70-71; Kemal Çiçek, "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış*, 3/6 (Yaz 2010), 1-14.

³⁴⁴ Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, 65-67.

katliamlarının da yolunu açmışlardır.³⁴⁵ Sevk ve İskân Kanunu ile gerçekleştirilen zorunlu göç kararını *meşru bir güvenlik tedbiri* olarak açıklayan Çiçek, 1915 Olaylarının Ermeni sorununu politik girişimlerle gündem yapmak gayreti olduğu gerçeğini ifade etmektedir. İstanbul'daki Hınçak, Ramgavar, Taşnak Parti ileri gelenlerinden 235 siyasi ismin tutuklanması Ermeni tarihçiliği açısından 1915 Ermeni olaylarının başlangıcı sayılmaktadır. Bu tutuklamalar neticesinde Ermeni siyasi yapısı ciddi bir sarsıntı yaşamıştır.³⁴⁶

Dahiliye Nazırı Talat Paşa anılarında, birkaç kez Ermenilerin göç ettirilmesi ile ilgili kararın yürürlüğe girmesini geciktirdiğini yazmaktadır.³⁴⁷ Genelkurmay Başkanlığı verilerine göre göç ettirilen Ermeni sayısı 413.067, iskân bölgelerine ulaşan Ermeni sayısı yaklaşık 383.000'dir. Ermenilerin göç sırasında çeşitli nedenlerle yaşadığı kayıp toplamı 57.000'e yakındır.³⁴⁸ Osmanlı Devleti bu sevk için talimatnameler hazırlamış, resmî devlet memurlarını görevlendirmiş, bu kontrollü göç için ağır savaş şartlarında bütçe ayırmıştır.³⁴⁹ Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanması sırasında problemleri konulardan bir tanesi kitlesel göçün uygulama sorumluluğu ile ilgilidir. Bu kitlesel göçü gözetmekle sorumlu yerel yöneticiler zaten o süreçte Ruslara karşı düzenli ordu birlikleri ile *klasik savaş*, Ermeni çetelerine karşı da *gerilla* savaşı içerisindeydi. İdareciler hâlihazırda yetersiz olan jandarma unsurları ile bölgelerinde yaşayan Müslüman halkı Ermeni çetecilerin taarruzlarından koruyabilmek ya da Ermeni kabileleri çok sıkı koruma altında göç ettirmek ikilemi arasında kalmışlardır. Göç sırasında en büyük can kayıplarının yaşam için vazgeçilmez olan ihtiyaçların, saldırılar sonucu çalınmasından sonra açlık yüzünden kaynaklandığı ifade edilebilir.³⁵⁰

Ermeni asıllı Osmanlı Ordusu Tabip subaylarından Avedis Cebeciyan³⁵¹, 1916 yılı Haziran ayı ve Temmuz ayının ilk on gününde bulunduğu Maraş'ta ciddi oranda kolera vakaları ile karşılaştığını yazmıştır. Vaka sayıları gün geçtikçe artmaktadır. Ayrıca Antep İslahiye'ye

³⁴⁵ Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararını Alması ve Uygulaması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1, (2005), 78.

³⁴⁶ Çiçek, "Osmanlı Ermenilerinin", 2.

³⁴⁷ *Talat Paşa'nın*, 62-63.

³⁴⁸ Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun", 94.

³⁴⁹ Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun", 98.

³⁵⁰ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 212-213.

³⁵¹ Antep'li Avedis Cebeciyan (1876-1952), I. Dünya Savaşı'nda 1914-1918 yılları arasında Çanakkale ve Doğu Cepheslerinde görev yapan Osmanlı Ordusu tabip subaylarından. İlgili yıllarda Ermeni harfli Türkçe bir günlük tutmuştur. 1914-1916 yılları arasında Çanakkale Cephesinde, sonrasında Doğu Cephesinde (Pervari, Malatya, Maraş, Palu, Diyarbakır, Harput, Siverek, Bitlis, Siirt, Tatvan, Bayazıt, Van) tabiplik yapmıştır. Avedis Cebeciyan, *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*, Çev. Takuhi Tomasyan, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2. Baskı, 2019, 2, 9.

bağlı İntilli (Kozdere) Ermeni köyünden göç ettirilen 12.000'i aşkın Ermeni muhacir ailesini Maraş'tan geçerken gördüğünü belirtmiştir. Aynı yıl Temmuz-Eylül aylarında Pervari'de görev yapan Cebeciyan, asker kaçaklarından, halk arasında görülen tifüs ve kolera vakalarından bahsetmektedir. Ağustos sonuna doğru artan hasta sayısının 500'e eriştiğini ayrıca dağların asker kaçakları ile dolu olduğunu yazmıştır. Bu kaçakların birbirlerini soymak ve vurmakla meşgul olduklarından bahsetmiştir.³⁵² 1916 yılı Eylül ayı ortalarından itibaren Elazığ Palu'ya bağlı Hoşmat (Çakırbaş) beldesinde görev yapmaya başlayan Cebeciyan, bu sefer sokaklardaki Kürt muhacirlerin acılı ve sefil durumlarından, sokaklarda yatıp ölen muhacirlerden bahsetmiştir. Her gün akın akın güneye doğru hareket eden pislik, hastalık, tarifsiz perişanlıkla boğuşan muhacirlerin üzüntü veren hâllerini aktarmıştır.³⁵³ Ermenilere karşı işlediği suçlardan dolayı Osmanlı idaresi 1397 kişiyi cezalandırmıştır.³⁵⁴ 1914-1921 yılları arasında Doğu Anadolu'da Müslüman can kaybı ise 1.190.000 kişidir. İnsanların kitleler halinde yer değiştirdiği iç göç sırasında evini terk etmek zorunda kalan 900.000 kişi vardır.³⁵⁵

2.3. I.Dünya Savaşı'nda Bitlis ve Çevresinde Ermeni Faaliyetlerinin Asayişe Etkisi

Bitlis ve çevresinde, Muş'ta Ermenilerin çete ve eşkıyalık³⁵⁶ eylemleri Meşrutiyetin ilanından bir süre sonra artarak devam etmiştir. Bu Ermeni faaliyetleri silahlı çatışmalar, zorla borç evrakı imzalatma, köylerden tehditle para toplama, Taşnaksüyun Cemiyeti³⁵⁷ adına propaganda yapma gibi eylemlerle genel asayişe ciddi zararlar vermiştir. Kürtlerle Ermeniler arasında anlaşmazlıklar da devam etmekte, karşılıklı eylemler sırasında ölüm ve yaralanmalar yaşanmaktadır.³⁵⁸ Aslında Meşrutiyet döneminde Bitlis ve çevresinde asayişin bir türlü sağlanamadığı, suç oranlarında artış yaşandığı, suçlu takibinde zaafı meydana geldiği görülmektedir. Daha Balkan Savaşı sırasında yaşanan kayıplar ve çözülme Ermenileri

³⁵² Cebeciyan, *Bir Ermeni Subayın*, 128-132.

³⁵³ Cebeciyan, *Bir Ermeni Subayın*, 134-135.

³⁵⁴ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 214.

³⁵⁵ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 359-360.

³⁵⁶ 1890-1905 yılları arasında Bitlis'te gerçekleşen isyanlar için bkz.: Mevlüt Yüksel, "Erzurum, Bitlis ve Mamüretülaziz Vilayetlerindeki Ermeni İsyanları (1890-1905)", *Ermeni Araştırmaları*, 43 (2012), 165-193.

³⁵⁷ Tiflis'te 1890 yılında kurulan sonrasında Anadolu'da teşkilatlanan Taşnaksüyun Cemiyeti'nin hedef vilayetleri arasında Bitlis ve Van da bulunmaktadır. Ermeni milleti adına hareket ettiklerini ifade eden sözde "Ermenilerin kurtarıcısı" olan cemiyet üyeleri meşrutiyetin ilanından sonra bir süre silahlı eylemlere ara verip eğitim alanında yoğunlaştılar. Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 338.

³⁵⁸ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 356-357. Van'dan sonra Erzurum'da Başkonsolos olarak görev yapan Mayewski Van ve Bitlis Vilayetlerinin askerî istatistiğini tutmuş, Rus Genelkurmayı'na rapor olarak sunmuş, sunulan rapor Rusya'da kitaplaştırılmıştır. Mayewski'nin Bitlis ile ilgili raporu için ayrıca bkz. Rus Generali Mayewski, *Ermenilerin Yaptıkları Katliâmlar*, Çev. Azmi Süslü, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1986.

cesaretlendirmiş ve bağımsızlıklarını elde etme fikrini kuvvetlendirmiştir.³⁵⁹ 1908-1914 yılları arasında Bitlis'e 6 vali ve 3 vali vekili atamasının yapılmış olması idari anlamda yaşanan istikrarsızlığı kanıtlar niteliktedir.³⁶⁰ Ermenilerin süreklilik arz eden ayrılıkçı eylemleri karşısında Kürtler arasında da silahlanma eğilimi vardır fakat örgütlenmeleri daha zayıftır. Hristiyanlarla Müslümanların eşit tutulmalarını hazmedemeyen Kürtler, aşiretler arası hesaplaşmaları ve yağma faaliyetlerini önleme çabalarına da iyi gözle bakmamışlardır.³⁶¹

Savaş sebebiyle askeri güçlerin cephelere kaydırılmış olması bölgede asayişin çökmesine neden olmuştur. Güneydoğu ve Orta Anadolu garnizonlarının Kafkasya cephesine sevki ayrıca kırsalda asayişten sorumlu jandarmanın büyük oranda ordunun jandarma birliği olarak örgütlenmiş olması sebebiyle cephe gerisinde çok az jandarma unsuru bırakılmıştır. Osmanlı Ordusunun Kafkas cephesinde bozguna uğraması bölgede Kürt aşiretlerine de baskı unsuru olma yolunu açacaktır. Doğu'da yaşayan şehirli ve toprakla uğraşan yerleşik Kürtler askere yazılıp savaşa katılırken aşiretlere bağlı Kürtleri silahlı hale getirmek için üzerlerinde askerî baskı uygulanması gerekmektedir. Savaş şartlarında bu durum mümkün olmadığı için aşiretlere bağlı Kürtler savaş süresince bazen tarafsız kalmışlar bazen de çıkarlarına göre hareket etmişler, Osmanlı Devleti'nin yenik düşmesi ile Türk askerî birliklerine saldırarak toplu ölümlere sebep olmuşlar ve çevre yerleşim birimlerini yağmalamışlardır.³⁶²

Osmanlı toplumunu oluşturan Rum, Ermeni, Süryani, Kürt ve diğer etnik ve dini unsurlar İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Fransa ve Müttefik Devletler tarafından sürekli isyana teşvik edilmiş ve çeşitli vaatlerle kışkırtılmışlardır.³⁶³ Bitlis İsyanı'nı inceleyecek olursak karşımıza kışkırtma, Ermeni ıslahatlarından hoşnutsuzluk, dağılmak üzere olan bir devlet, yaklaşan savaş gibi sebepler çıkacaktır. Hamidiye Alayları ile Rusya ve Ermeni isyancılara karşı set olarak duran, İslamcılık üzerinden devlete bağlılık gösteren, kendini aslı unsur olarak gören Kürtler, Ermenilerle hukuki olarak eşit olmayı kabul etmemekteydiler.³⁶⁴ Ruslar, ıslahat projesi üzerinde nüfuz elde ettikleri Ermenilerin ardından Kürtleri de etkileme çabası içindeydiler. Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurmak için her iki unsuru elde etme gereği vardı. Kürt milliyetçiliği üzerinden hareket eden Simko, Abdürrezak gibi işbirlikçiler

³⁵⁹ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 521,528.

³⁶⁰ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 515.

³⁶¹ Salâhi R., Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları", *Belleten*, LXI/231 (Ağustos 1997), 392. Kürt-Ermeni ilişkileri, Kürtlerin Avrupalı Devletler ve Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik edilmesi ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun", 387-428.

³⁶² McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 196-197.

³⁶³ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun", 428.

³⁶⁴ Tibet Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyan (1914)", *Toplumsal Tarih*, 208 (Nisan 2011), 67.

Ermenilere verilen ayrıcalıkların Kürtlere de sağlanması adına Ruslarla birlikte hareket etmeye hazırıldılar.

Rus kışkırtması ve yardımı ile gerçekleşen Bitlis Ayaklanması'nın nedenleri olarak: İttihat ve Terakki idaresine duyulan tepki, Doğu Anadolu'da yapılmak istenen ıslahatlardan menfaatleri zarar görecektir olan reis ve şeyhlerin tepkisi, Rusya Bitlis Konsoloslukunun kışkırtmaları, Rusların Bitlis'in coğrafi konumu ve stratejik öneminden faydalanmak istemesi sıralanabilir.³⁶⁵ İsyanın en önemli sebepleri arasında Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ile birlikte Ermenilere dair reform vaatleri sayılabilir. Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi sırasında yukarıda da bahsedildiği gibi yerel imtiyazlarını kaybetmek istemeyen Kürtlerin memnuniyetsizlikleri artmaktaydı. Ayrıca Hamidiye Alayları kurucusu, İslamcı politika ile ülkeyi bir arada tutma gayreti içinde olan II. Abdülhamit'in Kürtler arasındaki prestiji bilinmektedir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi Kürtler arasında merkezileştirme siyaseti güden meşrutiyet yönetimini İslam karşıtı olarak sayma eğilimi yaratmıştır. Doğu vilayetlerinin güney kesimlerindeki Kürt aşiretleri İngiltere'ye; daha kuzey vilayetlerdeki Kürtler Rusya'ya yönelmekteydiler.³⁶⁶

Olaylara Kürtler cephesinden bakıldığında; dağılmakta olan bir devlet, eli kulağında bir dünya savaşı, elde ettikleri dış desteklerle ayrılık hareketlerini sürdüren Arap ve Ermenilerin varlığı, buldukları zor coğrafi koşullar içinde Kürtlerin isyana sürüklenmesi biraz da beklenen bir sonuçtur.³⁶⁷ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da muhalif Kürt aşiretleri Rusya ile birlikte hareket etmeyi sürdürmüştür. Hoy'da bir Kürt okulunun açılması ve genç Kürtlerin eğitim almak için buraya gönderilmesi bu yakınlaşmanın neticelerindedir.³⁶⁸ Bölgedeki Kürtler başlangıçta Ermeni ya da Hristiyan bir devlet kurulmasından çekinseler de bir Kürt devleti kurmak ve bu konuda Avrupa'nın desteğinin alabilmek adına Ermeni devleti kurulmasının gerekli olduğuna kanaat getirmeye başlamışlardır. Ayaklanmadan (1913) önce hakim fikir, ülkenin Kürtler ve Ermenilere ait olduğu ve birlikte idare edilmesi gerektiği şeklindedir.³⁶⁹ 1913 yılında Melikanlı Molla Selim, Muş'taki Taşnak liderleri ile anlaşmış ve Ermeni-Kürt

³⁶⁵ Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, (2013), 311-312.

³⁶⁶ Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde", 68-69.

³⁶⁷ Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde", 72.

³⁶⁸ Nejla Günay, "Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması", *Gazi Akademik Bakış*, 10/20 (Yaz 2017), 53.

³⁶⁹ Günay, *Zoraki İttifaktan*, 345-350.

ittifakının her iki halkın da menfaatine olduğu görüşü hakim olmuştur.³⁷⁰ Dini nüfuz sahibi olan Molla Selim 1913 yılında ayrıca İstanbul'da Hakkari bölgesinde nüfuz sahibi şeyh Ubeydullah'ın İttihat ve Terakki muhalifi oğlu Kürt lider Seyyid Abdülkadir ile görüştüğten sonra Bitlis'e geri gelmiştir. Fakat tasarladığı isyana Van'dan ve Ermenilerden destek sağlayamamıştır.³⁷¹

1914 yılı Mart ayı sonu, Nisan ayının ilk günlerinde Seyyid Ali'nin ardılı Molla Selim 300 kadar silahlı adamıyla Hizan'da iken 40-50 kişilik jandarma ile Yüzbaşı Kahraman Bey tarafından yakalandı. Fakat Bitlis'e nakli sırasında birkaç saat içinde 200 kişilik başka bir Kürt grup tarafından kaçırıldı. Molla Selim İttihat ve Terakki Hükmetine karşı genel bir Kürt isyanının duyurusunu yaptı. Şeyh Şehabettin ve Seyyid Ali'nin de isyana katılımıyla 2 gün zarfında 300 aşiret reisi ve silahlı 8000 adam Bitlis'e saldırmak maksadıyla toplandı. Cami duvarlarına asılan yazılarda isyana destek isteniyor karşı çıkanların öldürüleceği tehdidi duyuruluyordu.³⁷² Bölgenin hassas durumu ortadadır. İç barışın sağlanması şöyle dursun yağma ve kırım eylemlerinin önlenmesi hükümet ve tabii ki Bitlis Valisi için önceliklidir. Bitlis Valisi Ermenilere silah dağıtmış, askerler ve Ermeni fedailerle birlikte isyancı Kürtlere karşı konulmuştur. Çarşamba günü başladığı ifade edilen isyan Cuma günü öğle vakitlerinde bastırılmıştır. Asilerin çoğu mahalle mahalle aranmış ve infaz edilmiştir. Molla Selim'in Rus Konsolosluğuna birlikte sığındığı 13 adamından 10 tanesi firar etmek isterken yakalanmıştır. Çatışmalar sırasında 2 Müslüman ölmüş, 2'si Hristiyan 22 kişi yaralanmıştır. Jandarmadan 2 şehit ve 1 yaralı; askeri kuvvetlerden 2 şehit ve 11 yaralı kayıtlara geçmiştir. 42 kişi tutuklanırken asilerden 150 kişinin öldüğü ya da yaralandığı ifade edilmiştir. Molla Selim Rusya'dan talep edilirken Seyyid Ali Hizan'da ele geçirilmiştir. İsyana Ermeniler ve birçok Kürt aşiret destek vermediği gibi bu aşiretler isyan sonrası Dahiliye Nezareti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. İsyanın lideri her ne kadar Molla Selim ise de isyanın arkasındaki isim olan Abdürrezak Bedirhan bölgede Rus destekli bir Kürt-Ermeni ittifakı için çaba göstermektedir. Daha sonra Rus Konsolosluğuna sığınan Molla Selim'in diğer adamları da teslim olmuştur.³⁷³ Molla Selim Bitlis'te devlete isyan ederek ilin yarısını etkisi altına alabilmiştir. İlave kuvvetler gelince de Rus Konsolosluğu himayesine girmiştir dolayısıyla isyan, Rus konsolosluğunda başlayıp bitmiştir. Bitlis merkezli bu isyan³⁷⁴ nedeniyle Bitlis Valisi Mazhar Bey yetersiz

³⁷⁰ Günay, "Rusya'nın Osmanlı", 58.

³⁷¹ Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet'in", 109-112.

³⁷² Günay, *Zoraki İttifaktan*, 345-350.

³⁷³ Günay, *Zoraki İttifaktan*, 352-354.

³⁷⁴ Bitlis İsyanı için ayrıca bkz.: Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 494-512; Aydoğan, *İttihat ve Terakkî'nin*, 212-213;

görülmüş ve yerine Siirt Mutasarrıfı Mustafa Abdulhâluk Bey Vali olarak görevlendirilmiştir.³⁷⁵ Yargılanan 122 kişiden elebaşı olan 12 kişinin idamı 7 Mayıs günü yapılmıştır. Rus Konsolosluğuna sığınan Molla Selim gıyaben idama mahkûm edilmiştir. İsyancıların bir kısmı Medine'ye sürülür. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Rusya tarafından iade edilenlerden haklarında hapis cezası verilenler affedilirken idama mahkûm edilenler infaz edilir.³⁷⁶ Fakat isyanın önderi Molla Selim sığındığı Rus konsolosluğundan geri alınamamıştır.³⁷⁷ 1914 tarihli irticai ve Kürtçü karakterli ayaklanma sırasında Van jandarma birliklerinin de desteği ile telgrafhane, Hükümet binası, hapishane top ateşi marifetiyle savunulmuş ve asilerin bu yerleri istilasını önlenmiştir.³⁷⁸

Dahiliye Nezaretinden Hicaz Valiliğine gönderilen 31 Mayıs 1914 tarihli belgede de, Bitlis Vakası sebebi ile Divan-ı Harp tarafından Bitlis'ten sürgün edilmelerine hükmedilen Bitlisli eski vekiller olan Sadullah Fevzi, Şeyh Nasrettin ve Nasrullah Efendi ile Simekli Sadık ve Cıbranlı Cümdi Ağaların 18 Mayıs'ta Hicaz için yola çıkarıldıkları bildirilmiştir. 6 Haziran 1914 tarihli belgede, Bitlis Vakası sebebi ile Bitlis Divan-ı Harbi tarafından suçlu bulunan Molla Resul'ün idam edildiği bildirilmiştir. Medine-i Münevvere Polis Merkez Memurluğundan gönderilen 4 Aralık 1914 tarihli belgede, 1914 Bitlis Vakası sebebi ile suçlu bulunan ve sürülen Sadullah Fevzi ve 5 arkadaşının Padişah emri ile affedildiği ile ilgili telgraf alındığı ve şahısların memleketlerine gönderildiği bildirilmiştir.³⁷⁹ I. Dünya Savaşı'nın devam eden dönemlerinde yaşanan problemler ve bölgenin hassas durumu göz önüne alınarak Kürtçü ve irticai karakterli Bitlis İsyanı sebebi ile Medine'de sürgün olan asiler; Bitlis, Ankara, Sivas ve diğer hapishanelerde bulunanlar yine İrade-i Seniyye kararı ile affedilmişlerdir.³⁸⁰

Ermenilerin, I. Dünya Savaşı sırasında emperyalist Batılı Devletler ve Çarlık Rusyası ile birlikte hareket ederek, Osmanlı cephe gerisinde isyanlar çıkarıp Türk ordusunu zor durumda bırakmak ve ayrıca gönüllü Ermeni birlikleri ile Türk savunma hatlarını yarmak suretiyle Rus ordusunun ilerleyişini hızlandırmak üzere çeşitli görevler üstlendiklerinden

Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C XXX/350 (Haziran 1992), 42-45.

³⁷⁵ Taş, "Vilayât-ı Şarkıyye Islahâtı", 955-956.

³⁷⁶ Nejla Günay, "Rusya'nın Osmanlı", 62-64.

³⁷⁷ Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet'in", 109-112.

³⁷⁸ Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması", 221.

³⁷⁹ Azap, *Osmanlı Belgelerinde*, 423,425, 431. (BOA, DH. ŞFR, 41/46, BOA. DH. EUM. EMN,78/4-1, S.F.E. (Sadullah Fevzi Evrağı)),(04.12.1914).

³⁸⁰ Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında", 320-321.

bahsetmiştik. I. Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'ndeki Çarlık Rusya'nın hedefleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Güneyde İskenderun üzerinden Akdeniz'e ulaşmak maksadıyla Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesi.
2. Trabzon'un işgali ve kıyı yolu ile İstanbul'a kadar ilerlemek.
3. Dicle-Fırat havzası ve Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne erişmek.³⁸¹

Bu hedeflerin elde edilmesinde işgal sahalarında gönüllü Ermeni kuvvetlerinin Müslüman halka uyguladığı sistemli ve vahşi soykırım, bu vatandaşların mallarının yağmalanması karşısında çok sayıda Ermeni rütbeli, rütbesiz asker Çarlık ordusu mahkemelerinde idama mahkûm edilmiştir. Bu katliam ve yağma faaliyetleri zorunlu göçten önce gerçekleşmiştir.³⁸² Ermeniler ve Rus askerî makamları arasında 1914 yılı Aralık ayında gerçekleşen yazışmalarda; ad, soyadı, doğum yeri, yaş, medeni hal bilgilerinin yer aldığı 346 kişilik Ermeni gönüllü listesi arasında Bitlis'ten 1, Siirt'ten 5 ve Muş'tan 13 gönüllü bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca daha birçok Türkiye Ermenisinin Çarlık ordusuna katılmak için başvuruda bulunduğu bildirilmiştir.³⁸³ Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından sonra Ermeniler doğuda Ruslar ayrıca güneyde Fransız ve İngilizlerle birlikte Osmanlı ordusuna taarruzda bulunmaya başlamışlardır.³⁸⁴ I. Dünya Savaşı ilanından sonra Ermeni gerillaları tarafından Ermeniler zorla ya da gönüllü olarak Rus kontrolündeki topraklara göçe tabi tutulmuş, bu unsurlar arasından çete faaliyetleri için savaşçı temin edilmiş bundan başka Osmanlı Ordusundan firar edip bu çetelere katılan ciddi miktarda Ermeni askeri olmuştur. Bu süreçte Bitlis, Van ve Muş'tan gelen 6000-8000 civarı Ermeni'ye Kağızman'da Ruslar tarafından askerî eğitim verilmiştir.³⁸⁵ Osmanlı askerî birlikleri, posta hizmetleri, askerlik daireleri, jandarma karakolları 1914 Aralık ayından başlanarak eş zamanlı hücumlara maruz kalmaya başlamış müteakiben telgraf telleri kesilirken savunmasız Müslüman köylerinde katliamlara girişilmiştir. 1915 yılı Mayıs ayına gelindiğinde Doğu Anadolu'da kanlı bir iç savaş yaşanmaktadır.³⁸⁶

³⁸¹ Cavid Qasimov, "Sovyet Askeri Tarihçilerinin Araştırmalarında Kafkas Cephesi, Rus Birlikleri ve Ermeni Çeteleri Tarafından Muş'un İstilasası", *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 10-12 Mayıs 2018, Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, 318.

³⁸² Mehmet Perinçek, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Ermenilerinin Rus Ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2011), 11.

³⁸³ Perinçek, "Birinci Dünya Savaşı'nda", 23. Anadolu'da Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin Çarlık Rusyası ordusunda görev alabilmek için Kafkas Orduları Kurmay Başkanı ile Ermeni Hınçak temsilcisi arasında gerçekleşen yazışmalar ve 346 kişilik Ermeni gönüllü listesi için ayrıca bkz.: Perinçek, "Birinci Dünya Savaşı'nda", 15-23.

³⁸⁴ Selvi, "Mondros Mütarekesi'nden", 324.

³⁸⁵ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 199-200.

³⁸⁶ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 201-202.

Ermenilerin en yoğun yaşadıkları ve Van'dan sonra en fazla isyan eylemi gerçekleştirdikleri Vilayet Bitlis'tir. Bu sebepten Bitlis, zorunlu göçün de ağırlıklı olarak yaşandığı illerin başında gelir.³⁸⁷ 1915 yılı başlarında asker toplamak ve firarileri ele geçirmek maksatları ile Hizan ilçesi Sekür Köyü'ne gönderilen Jandarma birliğine silahla karşılık veren köylüler, hükümeti tanımadıklarını ve asker vermeyeceklerini açıkça göstermişlerdir. Yine bu dönemde Bitlis ve Hizan'da ayaklanmalar baş göstermiş, Van ve Bitlis arasında bulunan Gevaş yolu kapatılmış, telgraf hatları kesilmiştir.³⁸⁸ Birleşik donanmanın Çanakkale Boğazını denizden geçemediği tarihten kısa süre sonra Doğu illerindeki Ermeni isyanları şiddetlenmiş, 1915 yılı Nisan ayında Bitlis, Van, Çatak'ta çok sayıda sivil halk, devlet memuru ve jandarma katledilmiştir.³⁸⁹

Bitlis Ermenilerinin sevki ile ilgili Vali Mustafa tarafından hazırlanıp Dahiliye Nezaretine gönderilen en detaylı rapor 27 Haziran 1915 tarihli dir. Raporda Siirt'in bütünüyle tahliye edildiği; Bitlis Sancağındaki Ermenilerin bütünüyle, Bitlis Merkez Kazası ve Simek Nahiyesi'ne bağlı 4 köy haricindeki tüm köylerdeki Ermenilerin sevk kanununa tabi olarak Diyarbakır ve Musul'a gönderildiği bilgisi paylaşılmıştır. Raporda Muş ve Genç'te henüz tahliyelerin başlamadığı da belirtilmiştir.³⁹⁰ Bitlis'te Ermeniler ve Kürtler hükümete karşı ortak hareket etmek adına bir plan hazırlamışlar ise de Sevk ve İskân Kanunu kararı sonrasında Bitlis'e binlerce Ermeni köylüsü sığınmış ve bunlardan 8000 kadarına Amerikalı misyonerler alaka göstermişlerdir. Haziran ayı başında bu Ermeniler Siirt'e göç ettirilirken 1915 yılı Temmuz ayı başı itibarıyla da Suriye yönünde zorunlu göç başlatılmıştır.³⁹¹

Bitlis'teki Ermeni nüfusu, Ermeni Patrikhanesi kayıtlarında 180.000 Osmanlı kaynaklarında 110.000-120.000 olarak ifade edilse de henüz zorunlu göç kararı alınmadan evvel, Rus ordusunun Anadolu'da ilerlediği sırada 90.000 Ermeni Rusya'ya göç ederek

³⁸⁷ Serdar, "Bitlis'te Ermeni Tehciri ve Sonuçları", 279.

³⁸⁸ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 413-416, 418-420.

³⁸⁹ Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun", 82.

³⁹⁰ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 413-416, 418-420.

³⁹¹ Hovannisian, *Tarihi Kentler*, 199. I. Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni çetelerinin Türk Müslüman halka ve jandarmasına yapmış olduğu insanlık dışı vahşet Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv belgelerinde de görülmektedir. Van işgali sırasında Ruslarla birlikte hareket eden Ermenilerin katliamları ve bu katliamdan canını kurtaran 80.000 Müslüman'ın yok olmamak için Bitlis'e doğru hareket ettiği 1915 yılı Mayıs ayı içinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na Erzurum Konsolosluğundan bildirilmiştir. 1915 yılı Ağustos ayında Şam'dan Alman Başbakanı'na aktarılan başka bir belgede, savaşın öncesinde ve savaş başladıktan sonra Ermenilerin İngiliz, Fransız ve Rus ordularında gönüllü olarak yer aldıkları bildirilmiştir. Selami Kılıç, *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Ermeni İhtilafı ve Sonuçları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, 166-167.

yerleşmiştir. Dahiliye Nazırı Talat Paşa Bitlis'ten 109.521 Ermeni gönderildiğini belirtse de bu rakam Bitlis'te yaşayan, kütüğe kayıtlı Ortodoks Ermeni toplamıdır. 90.000 Ermeni'nin zorunlu göçten önce Rusya'ya göç ettiği hesaba katılırsa 20.000 Ermeni Sevk ve İskân Kanunu'na tabi olmuştur. ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı kayıtlarında Bitlis'ten göç ettirilen Ermenilerin ilçe seviyesine kadar nerelere sevk edildikleri bilgisi yer almaktadır.³⁹²

Osmanlı topraklarına beklenen Rus işgali³⁹³ öncesinde, bölgeyi kontrol edebilmek ayrıca yaylalardaki ve Muş Ovası'ndaki Ermeniler arasında iletişim kurabilmek adına Osmanlı Jandarma kuvvetlerine saldırmak ve Muş kışlasını işgal etme stratejileri üzerinde durulmuştur.³⁹⁴ Müteakiben Rus ilerleyişinden önce Ermeniler Bitlis'te Osmanlı idaresine karşı isyan hareketi başlatmışlardır. Müslüman siviller hedef gözetmeksizin sokaklarda kovalanıp öldürülmeye başlanmıştır. Rus ordusunun öncü kuvveti olarak hareket eden Ermeni ve Kazak birlikleri köylerde de aynı şekilde hareket ederek halkı katletmişlerdir. Van örneğindeki gibi, halkı sivil bir direniş için organize edebilecek olan, şehirdeki Osmanlı Hükümeti temsilcilerinin öldürülmesi için özel bir gayret gösterilmiştir.³⁹⁵ General Abasiyef komutasındaki Rus birlikleri Temmuz 1915'te Bitlis boğazını aşıp şehre giremeyince bir hileye başvurmuşlardır. Askerlere beyaz elbiseler giydirilerek gece karanlığında Dideban Dağı'ndaki gözetleme kulesinde bulunan ve halkı ateş yakarak uyaran nöbetçi 16 Türk askeri şehit edilmiştir. 3 Mart 1916 tarihinde 05.30 sularında Bitlis işgal edilmiştir. İşgal sonrası ağır kış şartlarında 6 metre kar kalınlığı olduğu halde 40.000 nüfuslu Bitlis sakinlerinin büyük çoğunluğu güneye doğru göç etmişlerdir. Göç esnasında bu kitlenin büyük kısmı hayatını kaybetmiştir.³⁹⁶ Muş ve Bitlis'in 3 Mart 1916'da işgali sonrasında Bingöl ve Van'ın takviyesi için 5. Tümen Bitlis'e sevk edilmiş, 16 Mart 1916'da bölgedeki 16. Kolordu Kumandanlığına da Çanakkale kahramanı Miriliva Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Bitlis'in güneyinden Murat Nehrine kadar 120 km'lik saha Ahmet İzzet Paşa³⁹⁷'nin komutasındaki 2. Ordu ve Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki 16. Kolordu ile tutulmaktadır. Rus General Oganofski³⁹⁸ komutasındaki 4. Rus Kolordusu Bitlis, Muş ve Bingöl bölgesinde yer almaktadır. Oganofski, iki Türk birliğine ayrı ayrı taarruz etmiş olsa da 14. Türk Tümenin gelişini ile Rus taarruzu kesilir. Rusların takviyesi için Erzurum'da

³⁹² Serdar, "Bitlis'te Ermeni Tehciri ve Sonuçları", 288-289.

³⁹³ İşgal edilen bölgeler için bkz. **Harita-2** Doğu Anadolu'da Rus İşgali 1914-1917.

³⁹⁴ Hovannisian, *Tarihi Kentler*, 200-201.

³⁹⁵ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 208. 1915 yılında Bitlis'te Ermenilerin yaptığı katliamlar ve 1916 yılında Bitlis ve Muş'ta Rus işgali sonrasında Rus ordusu ile Ermenilerin birlikte yaptıkları katliamlar, yakılan köy ve mahalle isimleri için bkz. Yılmaz Karadeniz, "Bitlis'te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar Ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rolü (1913-1919)", *Turkish Studies*, 6/1 (Winter 2011), 1405-1420.

³⁹⁶ Karadeniz, "Bitlis'te Ermenilerin", 1411; Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 413-416, 418-420.

³⁹⁷ I. Dünya Savaşı sona erme sürecinde sadrazamlık yapan Arnavut asıllı Osmanlı asker ve devlet adamıdır.

³⁹⁸ Rus 4. Kafkas Kolordusu Komutanı.

bulunan 5. Tümen yola çıkarılmış ise de Mustafa Kemal komutasında karşı taarruza geçen 8. ve 5. Tümenler Rusları bozguna uğratmayı başarır. 5 ay 5 gün süren işgal 8 Ağustos sabahı Muş, akşamı Bitlis düşmandan geri alınarak sonlandırılır. Bu kesin başarı sonrasında 2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'yı samimi duygularla tebrik eder.³⁹⁹

Erzurum ve Bitlis'ten sonra 8 Mart'ta Rize, 16 Nisan'da Trabzon, 17 Temmuz'da Bayburt, 25 Temmuz 1916'da Erzincan düşmüştür. Yılın kalan bölümünde işgal edilen bölgeler tasfiye edilmiştir. Bu süreçte yukarıda bahsettiğimiz yegâne zafer Mustafa Kemal Paşa Komutasındaki 2. Ordu tarafından Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş'un geri alınmasıyla gerçekleşmiştir. Fakat Bitlis 1916 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru yeniden işgale uğrayacak⁴⁰⁰ Çapakçur Muharebeleri ile Bitlis tekrar düşmandan temizlenecektir. 5 ay süren işgal, Bitlis adına insan kaynağı ve şehrin genel durumu açısından çok ağır kayıplara neden olmuştur. 1916 yılı Mart ayında Erzincan'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta; Rusların işgal ettiği Bitlis'te, Ermeni çetelerinin bölge kırsalında 2-3 bin kişiyi katlederek büyük bir soykırım yaptıkları bildirilmiştir.⁴⁰¹ Ruslar Bitlis'ten çekildikten sonra Ermeni komitacıların çıkardığı isyan ve kaos ortamı şehrin hareketliliğini ve nüfus yoğunluğunu yitirmesine sebep olmuştur.⁴⁰² Dahiliye Nazırı Talat Paşa da I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Rus işgali ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır: *“Rusların Van'ı, Bitlis'i, Muş'u, Erzurum'u işgali sırasında yapılan ve bizzat Ruslar tarafından itiraf olunan zulüm ve cinayetler o derece vahşicesine işlenmişti ki, Müslüman halk artık konutlarında kalmaya cesaret edemeyip, aç ve çıplak olarak göçe başlamıştır. Böyle göçen Müslümanlardan altı yüz bin kişi ölmüştür.”*⁴⁰³ Bitlis ilk geri alındığında bir araştırma heyeti ile şehirdeki yıkım tespit edilmeye çalışılmıştır. 13 cami, okullar, hamamlar, dini yapılar, tüm köprüler, belediye ve il binaları ile asayişle görevli polis ve jandarma binaları yerle bir edilmiş, ticari ve askerî depolar yakılmış, Müslümanlara ait evlerin çoğu da yok edilmiştir.⁴⁰⁴ Bitlis'te tahrip edilen köprüler Hatuniyye, Diyadin, Şorpınar, Arap, Alemdar, Safer Bey'dir. Yakılan polis karakollarının isimleri ise: Saparkur, Kömüs,

³⁹⁹ Metin, Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasi Hayatı*, Ankara: Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 157, 160, 162.

⁴⁰⁰ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 194.

⁴⁰¹ Kılıç, *Alman Dışişleri*, 166-167.

⁴⁰² Metin Tuncel, “Bitlis Şehri”, 107.

⁴⁰³ *Talat Paşa'nın*, 72. Rus ordusunun işgal ettiği yerlerde (Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bitlis, Gümüşhane, Bayezid, Muş) Müslüman nüfus Orta Anadolu ve daha batıya sürgün gönderilerek yerlerinden edilmiştir. Bu zorunlu göçe maruz kalan nüfusun yarıya yakını bir daha geri dönmemiştir. Selvi, “Mondros Mütarekesi'nden”, 307.

⁴⁰⁴ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 209.

Çarşı, Zeydan, Kurupınar'dır. İngiltere ve Rusya'ya ilave olarak Fransa ve Amerika konsoloslukları aracılığıyla da Doğu Anadolu'da Bitlis'in de aralarında olduğu birçok vilayete silah sevk edilmiştir. Ayrıca İngiltere, Rusya vasıtasıyla Kafkaslardan getirttiği Ermenilere Müslüman pasaportu sağlayarak Anadolu'ya göndermiş ve bu Ermeni çeteleri sayısız katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Görüldüğü gibi Avrupalı Devletler Müslümanların Ermeniler tarafından katledilişini el birliği ile finanse etmişlerdir.⁴⁰⁵

Rusya'da yaşanan 1917 yılı Şubat İhtilali'nden sonra Rus askerlerinde çözülme başlamış ekim ayındaki ihtilal neticesinde Rus ordusu Anadolu'yu bütünüyle terk etmiş, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yalnızca subaylar ve Ermeni ağırlıklı birlikler kalmıştır. Doğu'da meydana gelebilecek daha büyük miktarda toprak kaybını Sovyet İhtilali'nin engellediği düşünülebilir.⁴⁰⁶ Bitlis'i nüfus açısından değerlendirecek olursak, 1915 yılında Sevk ve İskân Kanunu ve ardından yaşanan Rus işgali sırasındaki Rus-Ermeni katliamları ve bu sebepten yaşanan göçler nedeniyle şehir nüfusunda düşüş yaşanmıştır. O tarihe kadar gelişmiş ticaret, sanayi ve kültürel işlevlere sahip olan şehir ekonomik ve nüfus olarak parlaklığını yitirmiştir.⁴⁰⁷ 1914-1923 yılları arasında Anadolu insanının %20'si, Bitlis nüfusunun hemen hemen %50'si⁴⁰⁸ hayatını kaybetmiştir. 1919 tarihli Yüzbaşı Niles ve yardımcısı Sutherland⁴⁰⁹ isimli iki subayın Paris Barış Konferansı'na sunduğu raporlarında Bitlis, Erzurum ve Van vilayetlerindeki Ermeni Nüfusun düşüş sebebi ile ilgili olarak Rus işgaliyle birlikte hareket eden Müslüman-Türk ahalinin katliamında rol oynayan Ermenilerin yine Ruslarla birlikte kaçarak bölgeyi terk ettikleri belirtilmiştir.⁴¹⁰

I. Dünya Savaşı yıllarında Rus ordusu ve bilhassa Rus üniforması giymiş Ermeniler tarafından Bitlis'ten başka Muş Sancak merkezi, Bulanık, Malazgirt gibi kaza, köy ve mahallelerde de Türk ve Müslüman halka yönelik sistemli soykırım ve yağma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.⁴¹¹ Savaş sırasındaki yükümlülüklerle ilgili Dahiliye Nezareti ile Bitlis

⁴⁰⁵ Karadeniz, "Bitlis'te Ermenilerin", 1418-1419.

⁴⁰⁶ McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 194-195.

⁴⁰⁷ Arınç, "Bitlis'te Nüfus Hareketleri", 20.

⁴⁰⁸ McCarthy'ye göre 1912-1922 yılları arasında Bitlis'te Müslüman nüfus kaybı 169.248 kişidir ve bu kayıp % 42 oranındadır. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 265.

⁴⁰⁹ Yüzbaşı Emory H. Niles ve yardımcısı Arthur E. Sutherland, 13 Temmuz-13 Ağustos 1919 tarihleri arasında Doğu Anadolu'da faaliyet yürüten ilk Amerikan heyeti üyelerindedir Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu bölgenin durumu hakkında dış gözlem yapmışlardır. Brian Johnson, "Amerikalıların Anadolu Gözlemleri: Emory Niles Ve Arthur Sutherland'ın 1919 Saha Çalışması Notları", *Ermeni Araştırmaları*, 50, (2015), 189.

⁴¹⁰ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 46.

⁴¹¹ Osman Akandere, "Ermenilerce Muş Sancağı'nda Yapılan Zulüm ve Katliamların Şekil ve Yöntemleri", *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 10-12 Mayıs 2018, Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.300. I. Dünya Savaşı

Vilayeti arasında gerçekleşen 19 Ağustos 1914 tarihli yazışmada, Muş Ermeni delegesinin savaş yükümlülüklerine (tekalif-i harbiye) karşı çıkmaları konusunda ahaliyi tahrik ettiği ve bundan vazgeçmediği takdirde Divan-ı Harb-i Örfi'ye verileceğinin kendisine bildirildiği bilgisi aktarılmıştır.⁴¹² Dahiliye Nezareti 2 gün sonra Adliye Nezaretinden adı geçen delegenin patrikhane tarafından derhal uyarılması ve neticenin bildirilmesini istemiştir.⁴¹³ Adliye Nezareti konu ile ilgili verdiği 8 Eylül 1914 tarihli cevapta, Muş Ermeni delegesinin uyarılması konusunda Ermeni Patrikliğine gerekli tebligatın yapıldığı, adı geçen delegenin savaş yükümlülüklerine karşı çıkmaları konusunda ahaliyi tahrik etmediği bildirilmiştir. Bundan başka şehrin ileri gelenlerinden Nasrullah Efendi'nin beraberindeki 12 jandarma ile memur olarak Sernuk Köyüne gittiği, burada kanuna aykırı hareket ederek görevini kötüye kullandığı, şikâyet eden ahaliyi uzaklaştırıp adı geçen delegeye hakaret ettiğine dair bazı ifadelerin olduğu bildirilmiştir. Ayrıca savaş yükümlülükleri tahsil eden memurlardan bir kısmının hükümet adına gerekli olmayan eşyayı bile aldıkları, kanuna aykırı hareket ederek ahalinin elinde ihtiyacı kadar hububat, erzak bırakmadıkları için şikâyet içeren evrakın gönderildiği ve bu evrakın içeriğine bakılarak gerekli işlemlerin yapılması talep edilmiştir.⁴¹⁴ Bitlis Vilayeti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde yaşadığı isyan, I. Dünya Savaşı sürecinde maruz kaldığı Sevk ve İskân Kanunu uygulaması ve Rus işgaline çalışmamız kapsamında değinilmiştir. Bundan sonra asıl çalışma alanımız olan hapishane konularındaki alt başlıklar ile devam edilecektir.

2.4. Osmanlı Devleti'nde Hapishaneler

Suç ve karşılığında ceza kavramı insanın yaratılışından itibaren birlikte var olan kavramlardır. Hapishane kurum olarak kapalı kalmasını sağladığı insan öznesini nesneleştirmeyi amaçlayan bir organizasyondur. Kapatma fiili, sistemin sürdürülebilirliği, devlet organizasyonunun devamı için gereklidir. Çalışmamızın Giriş kısmında hapishane öncesi kapatma eylemi için kullanılan mekânlardan ve hapishanelerin gelişim sürecinden genel anlamda bahsedilmiştir. Türklerin İslamiyete geçişinden sonra ceza hukuku ve şekli değişikliğe uğramıştır. İslam ceza hukuku gereği vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlarda kısas ve diyet; kamu düzenine karşı işlenen suçlarda sürgün, ölüm ve kırbaç cezaları tatbik edilirken, hapis

yıllarında Muş sancağında Ruslar ve özellikle Ermeniler tarafından yapılan katliam çeşitleri için bkz.: Osman Akandere, "Ermenilerce Muş Sancağı'nda", 299-315.

⁴¹²BOA_DH_SYS_00123_1_00002_1_002_001, (19.08.1914).

⁴¹³BOA_DH_SYS_00123_1_00002_1_001_001, (21.08.1914).

⁴¹⁴BOA_DH_SYS_00123_1_00002_1_004_001, (08.09.1914).

cezası tedbir ve yaptırım aracı olarak kullanılmıştır.⁴¹⁵ XVI. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde hapis cezasının infazı için genellikle kale burçları ve zindanları seçilmiştir. Kale zindanlarının yanı sıra resmî bina bodrum katları, sarayların özel bölümleri de hapisane olarak değerlendirilmiştir.⁴¹⁶

Avrupa'da özellikle XVIII. Yüzyıl, hapisane reformlarının yoğun bir şekilde yaşandığı bugünkü manada hapisanelerin kurulmaya başlandığı öncü bir dönemdir. Fakat Osmanlı Devleti'nde hapisanelerle ilgili reform çabaları Tanzimat Dönemi (1839-1876) ile hayat bulabilecektir. Daha somut girişimler II. Abdülhamit ve devamında İttihat ve Terakki Döneminde gerçekleştirilecektir. Avrupa'nın baskısı ve modernleşme gayretleri içerisinde hapisaneler her zaman güncelliğini korumuştur. Avrupa ceza hukuku örnekleri esas alınarak suçlar ağırlıklarına göre cinayet, cünha (Cezayı gerektiren kabahatten ağır ve cinayetten hafif olan suç) ve kabahat olarak sınıflandırılmıştır. Fakat uygulamada aksaklıklar görülebilmektedir. Farklı derecelerden mahkûmlar aynı koğuş ve şartlarda hapisane süreçlerini geçirebilmektedir.⁴¹⁷ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti nihayet hapis cezasını esas alan bir uygulamaya geçmiştir. Planlanan hatta projelendirilen hapisaneler, süreklilik arz eden ekonomik ve siyasi buhranlar sebebiyle istenilen oranda hayat bulamamış; hapisanelerin fiziksel yetersizlikleri, kapatılan nüfusun kalabalıklaşması ile salgınlar baş göstermiştir. Mekân olarak; eski tarihlerde inşa edilen iki katlı taş binaları, kiralanan sıhhsiz bodrum katlarını hapisaneye dönüştürme eğilimi görülmüştür.⁴¹⁸

2.4.1. Hapisanelerin Mimarisi

Cezanın infaz edildiği kurumların mimari olarak ifadesi; mahkûma yeterli fiziki alan, aydınlatma, ısıtma ve havalandırma imkanlarının sağlanması olarak sıralanabilir.⁴¹⁹ Eren'e göre Osmanlı dönemi dahil Türkiye hapisane tarihini mimari gelişmeler, yasalar, uygulamadaki düzenlemeler esas alınarak 3 döneme ayırmak mümkündür. Bu bölümler:

XIX. yüzyıla kadar süregelen, mahbes (zindan) dönemi: Müstakil ve amaca uygun hapisane binalarının inşa edilmesi yerine resmî bina bodrum katlarının, kale burçlarının, kiralanan

⁴¹⁵ Canel, *Türkiye'de Cezaevleri*, 7.

⁴¹⁶ Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", 117-118.

⁴¹⁷ Yıldız, *Mapusâne*, 183.

⁴¹⁸ Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", 124.

⁴¹⁹ M. Yılmaz Sağlam, "Ceza İnfaz Kurumları Mimarisi ve Türk İnfaz Sisteminde Mimari Özellikler", *Adalet Dergisi*, 14 (Ocak 2003), 9.

mekanların, muhtar-imam hanelerinin hapsetmek üzere değerlendirildiği, mahkûmların toplu halde tutulduğu, kapatılma ile ilgili özel yasaların olmadığı dönem.

XIX. yüzyıldan 1970'lere kadar devam eden dönem: Hapishanelerde iyileştirmelerin gündem oluşturduğu, bizzat hapishane olarak yapılan binaların kullanıldığı, koğuş sisteminin kullanıldığı, hapis cezasının ve hapishane idaresinin yasalarda yer aldığı dönem.

1970'li yıllarda başlayıp 2000'li yıllarda şekillenen oda sistemi olarak yaygınlaşan dönem: 1960'lı yıllarda gelişen sol hareketin tesirinin yaşandığı, hapishanelerin suçluların iyileştirileceği *ceza infaz kurumları* olarak değerlendirildiği, işkence ve karşı direnişin görüldüğü, koğuş sisteminden oda sistemine evrilme yaşanan dönem.⁴²⁰

Mekân algısı ve mevcut malzeme sebebi ile Osmanlı topraklarında birbirinden farklı tipte hapishane binaları inşa edilse de merkezi avlulu plan en fazla karşılaşılan plan tipidir. Bazı hapishanelerde suç türleri ve cinsiyet hesaba katılarak koğuşlar tasarlanmışsa da ekonomik şartların gölgesinde birçok hapishanede sadece birkaç koğuş ve gardiyan odaları ile karşılaşmaktadır. Osmanlı Hapishanelerinde temelde 7 farklı plan tipi uygulanmıştır. Bunlar: “U”, “T”, “H”, kapalı form, merkezi avlulu tip, haç biçimli ve ışınsal planlı tip olarak sıralanmaktadır.⁴²¹ Bunun dışında mimari açıdan infaz kurumlarında Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yılları, 1950-1970, 1970-2000, 1992-2002 olarak 4 farklı jenerasyon olduğu ifade edilmektedir. İlk jenerasyona dahil olan Osmanlı hapishanelerinin, başka amaçlarla yapılan binalarda yapılan tadilatlar ile hapishaneye dönüştürüldüğünden bahsetmiştik. Kale, tersane, kışla, resmî binalardan tadilatı ile dönüştürülen bu ilk hapishanelerde herhangi bir sınıflandırma işleminin yapılmadığı *topluluk sistemi* uygulanmaktadır. Her ne kadar 1882 Nizamnamesi ile mahkûmların yaş, cinsiyet ve işledikleri suçlara göre sınıflandırılması bir zorunluluk haline gelse de bu ayırma, sınıflandırma sistemine geçiş kağıt üstünde kalacaktır. Basit, düşük maliyetli olan *topluluk sistemine* göre yapılan ya da çoğunlukla başka amaçlarla yapılan binalardan dönüştürülen ve yetersiz ödenek, personel açığı ile mücadele eden Osmanlı hapishanelerinin sınıflandırma sistemine geçişi Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir.⁴²²

2.4.2. Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu, Nizamnameler

Foucault, *Hapishane Koşulları* ile ilgili 7 evrensel ilkeyi şu şekilde sıralamaktadır: Islahın ilkesi, sınıflandırma ilkesi, cezaların çeşitlendirilmesi ilkesi, zorunlu ve hak ilkesi olarak

⁴²⁰ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 14.

⁴²¹ Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2021, 367-368.

⁴²² Sağlam, “Ceza İnfaz Kurumları”, 13,15.

çalışma, hapishane eğitiminin ilkesi, tutukluluğun teknik denetimi ilkesi, ek kurumlar ilkesi.⁴²³ Bu evrensel ilkelerin elde edilme çabası günümüzde de devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin dikkate alınması ve ıslah edilmesi iç dinamikler kadar dış dinamik ve dayatmalarla, batıya ayak uydurma gayreti ile de yakından ilgilidir. Osmanlı yenileşmesinin en önemli padişahlarından II. Mahmut döneminde (1808-1839) *Avrupalılaştırmanın* da etkisiyle İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde "Hapishane-i Umumi"⁴²⁴ kurulmuş, İstanbul dışında ise kalelerin zindan olarak kullanılması sürdürülmüştür.⁴²⁵ 1832'de yapılan Sultanahmet Hapishanesi Osmanlı Devleti'nde mimari olarak tasarlanan ilk hapishane binasıdır. *Hapishane* kelimesi ise 1850'li yıllardan itibaren daha ziyade kullanılmaya başlanmıştır.⁴²⁶ Hukuki olarak hapishanelerle ilgili Nizamnameleri şu şekilde özetleyebiliriz: Osmanlı Devleti'nde hapis cezası Tanzimat Modernleşmesi ile başlamıştır. Bu süreçte hukuksal anlamda 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun ve 1879 tarihli Memaliki Mahrusa-i Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname çıkarılmıştır. 1840, 1851, 1858 (Ceza Kanunname-i Hümayun) tarihli ceza kanunları ile hapis cezaları, ağır suçlar için devlet tarafından belirlenen kalelerde belli bir süre ya da ömür boyu; hafif suçlar için ise belirlenen devlet hapishanelerinde infaz ettirilmiştir. Tanzimat Dönemi (1839-1876) kanunlarına kadar hakim takdiri ile belirlenen hapis cezalarının bu dönem çıkarılan kanunlarla alt ve üst sınırları belirmeye başlamıştır. Yine bu dönem mahbesten hapishaneye geçişi temsil etmektedir.⁴²⁷ Hapishaneler ve mahkûmların pek de iç açıcı olmayan durumunu hükümet gündemine taşıyan ilk kez Zaptiye Müşiri Hafız Mehmed Paşa'dır. Mehmed Paşa farklı dereceli suçlardan mahkûm olanların bir arada bulunmaması gerektiği ve işlenen suça göre mahkûmların farklı mekânlarda tutulmasını sağlayacak yeni binaların yapılmasının zorunluluğunu dile getirmiştir. Mehmed Paşa'nın teklifi ile İstanbul'da yeni bir bina yapımına başlanmıştır. 1847 yılında Sinop'ta da yeni bir hapishane yapımı için ödenek ayrılması ile hapishane ıslahatı için önemli bir adım atılmıştır.⁴²⁸ XIX. yüzyılda 1856 Islahat Fermanı'nın da etkisi ile hapishane ve tevkifhanelerin ıslahı ile ilgili kararlar alınmıştır. Şartların iyileştirilmesi, hapishanelerin daha iyi hâle

⁴²³ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 390-392.

⁴²⁴ Hapis cezası Tanzimat Döneminde yürürlüğe girmiştir. Artuk, Alşahin, "Hapis Cezalarının", 174-175.

⁴²⁵ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 17.

⁴²⁶ Eren, "Osmanlı'dan Günümüze", 97-98.

⁴²⁷ Mustafa Avcı, *Hürriyet Bağlayıcı*, 48.

⁴²⁸ Jülide Akyüz Orat, "Hapishane Islahatı Bağlamında Çerkes Hapishanesinin Modernleşme Çalışmaları", *Folklor/Edebiyat*, 7/66 (2011/2), 85.

getirilmesi ile ilgili yönetimin kararlı tutumu, bu konunun sıklıkla arşiv belgelerinde de yer almasından anlaşılmaktadır.⁴²⁹

Hürriyet bağlayıcı cezalar, 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi⁴³⁰nde kalebentlik, kürek ve hapis cezasından oluşmaktadır. Hürriyet kısıtlayıcı cezalar da nefiy (sürgün) ve Zabtiye Nezareti altında kalmak cezalarından ibarettir. Osmanlı Devleti'nde 1800 yılı itibarıyla hapishaneler yapılmaya başlanmış yüzyılın ikinci yarısında bu yoğunluk artmıştır.⁴³¹ 1859 tarihli Muhakemat Nizamnamesi'nde hapishane koşullarının sürekli olarak düzgün bir vaziyette olması, mahkûmların ve arkalarında bıraktıklarının yokluktan korunması, hastalandıklarında uygun şekilde muamele edilmelerinin sağlanması kararlaştırılmıştır.⁴³² 1864 tarihinde hapishanelerin idaresi Dahiliye Nezaretine yani valilere bağlı hale getirilmiştir.⁴³³

Osmanlı hapishane reformu sürecinde iç ve dış dinamiklerin (motivasyon) baskı oluşturduğundan ve bir tür *Avrupalılaşıma* yaşandığından bahsetmiştik. Toprak kayıplarına bağlı olarak nüfusta yaşanan yer değişiklikleri, artan asayiş olaylarına karşı refleks gösteren devlet merkezileşme gayreti çerçevesinde kurum ve kuruluşlarını inşa etmeyi sürdürmüştür.⁴³⁴ Sıhhi, fenni ve medeni kurallara uygunluk hapishane modernleşmesinde dış motivasyon unsurlarıdır.⁴³⁵ Raporlar doğrultusunda yapılması gereken yenileme, ıslah tüm hapishaneleri kapsıyor olsa da maddi yetersizliklerden dolayı öncelik İstanbul'daki hapishanelere verilmiştir. 1870'te açılan *Hapishane-i Umumi* bu çabaların sonucudur. İlk modern hapishane olarak anılmaktadır.⁴³⁶ 1870'lerin sonu itibarıyla Osmanlı coğrafyası genelinde taş veya tuğladan yapılan iki katlı kargir modern hapishaneler görülmeye başlanmıştır.⁴³⁷ Bu süreçte ilk kez 1876

⁴²⁹ Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", 201; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 2010, 109-112.

⁴³⁰ 1858 Ceza Kanunnamesi öncesinde ta'zir sınıfı suçlar için hapis cezası verilmektedir. Osmanlı Hukuku adına hapis cezasına referans ta'zir ve kanunname kararlarıdır. Klasik dönemde hırsızlar, halka zulmeden devlet memurları, kalpazan ve karaborsacılara hapis cezası uygulanırken ağır suçlulara aynı ceza süresiz uygulanmaktadır. XVI. yüzyıldan başlayarak kürek, XVIII. yüzyıldan başlayarak kalebentlik hapis-sürgün cezası olarak uygulanmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi Tanzimat dönemine kadar hapis cezası aslî bir ceza olarak uygulanmamaktadır. Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 20.

⁴³¹ Artuk, Alşahin, "Hapis Cezalarının", 174-175.

⁴³² Bozkurt, *Batı Hukukunun*, 109-112.

⁴³³ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 135.

⁴³⁴ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 117.

⁴³⁵ Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında*, 370. Dış dinamiklere örnek olarak: 30 Mart 1860 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine İngiliz elçisi Henry Bulver tarafından Osmanlı Hapishaneleri ile ilgili Hariciye Nezareti'ne bir nota verilmiş; 5 Ocak 1861 tarihinde ise İngiliz yargıç Edmund Stanley'e ait bir proje Hariciye Nezareti'ne sunulmuştur. Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 130-131.

⁴³⁶ Yıldız, *Mapusâne*, 183.

⁴³⁷ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 138.

yılında *Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi* ile gardiyanlara dair bir düzenleme yapılmıştır. Adliye Nezareti 1879 yılında hapishanelerin ıslahı ile ilgili bir nizamname layihası hazırlayarak II. Abdülhamit'e takdim etmiştir.⁴³⁸ 1879 itibarıyla hapishane ıslah çalışmaları sırasında mahkûmların işlenen suça göre ayrı sürelerde ve ayrı türden hapishanelerde tutulacağı, kadın erkek hapishanelerinin ayrı olacağı kararlaştırılmıştır.⁴³⁹ Tanzimat Meclisi mazbatasında hapishanelerin olumsuz koşulları sebebiyle Büyük Devletlerin suçluları teslim etmedikleri dile getirilmiştir. Mazbata gereğince *hapishaneler*: a) Tevkifhaneler b) Kabahat c) Cünha d) Cinayet suçluları için 4 çeşit; *tevkifhaneler* de çocuklar, kabahat, cünha ve cinayet suçluları için 4 daire olarak belirlenmiştir. Tevkifhanelerin her biri 3 oda olacak; birinci oda 20 kişilik ve çocuklara, ikinci oda 30 kişilik ve cünha, cinayet suçu işleyenlere, üçüncü oda 100 kişilik kabahat işleyenlere tahsis edilecektir. Kabahatten hüküm giyenlerin 24 saatten 1 haftaya, cünhadan hüküm giyenlerin 1 haftadan 6 aya ya da 6 aydan 3 seneye kadar alıkonacakları 2 ayrı tip; cinayetten hüküm giyenlerin ise 3 seneden 15 seneye ya da müebbet olarak kürek cezası verilenlere özel 2 ayrı tip hapishanede alıkonacakları belirtilmiştir. Kadın ve erkek hapishanelerinin ayrı olacağı da belirtilmiştir.⁴⁴⁰

II. Abdülhamit (1876-1909) iktidarı sırasında çıkarılan, İsviçre, Fransa ve İtalya'da uygulanan hapishane kanunlarını esas alan 1880 tarihli *Hapishane ve İslahevi Nizamnamesi* (Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede mevcut Tevkifhaneler ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname) içerik açısından; hapishanelerde sağlık koşulları, hijyen, genel hayat şartlarının düzene koyulması, farklı tip mahkûmların bir arada tutulmaması, hapishane iç idaresi, hapishane görevli personelinin vazifeleri (gardiyan, hekim, müdür, memur), mahkûmların yapacağı faaliyetleri de kapsayan 97 maddeden ibarettir. Yine bu nizamname ile 18 yaş altındakilerle kadınlar için ayrı koşulların hayata geçirilmesi; tutuklu, hükümlülerin dışarı ile olan teması kurala bağlanmakta, mahkûmlara çalışma zorunluluğundan bahsedilmektedir. Hapishaneler bu süreçte önce Adliye Nezareti'ne sonrasında tekrar Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır. Yapılan değişikliklerle her kaza, liva ve vilayet merkezinde yapılacak *hapishaneler* ve 5 yıl üzerinde kürek cezası alan mahkûmlar için kurulacak olan *umumi hapishaneler* olarak iki tip proje ortaya çıkarılmıştır.⁴⁴¹ Adı geçen 20.05.1880 tarihli

⁴³⁸ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 21-22.

⁴³⁹ Bilgiç, *Hapsedilme, İyileştirme*, 77-78.

⁴⁴⁰ Bozkurt, *Batı Hukukunun*, 109-112.

⁴⁴¹ Kent F. Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistiklerini Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerindeki Etkileri", Levy, Noemi; Toumarkine, Alexandre, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 220.

Nizamname, tevkifhane ve hapishanelerin idaresi için bir başkâtip, gerektiği kadar katip, bir müdür, gardiyanlar, bir başgardiyân, doktor, hademe, bir imam, ruhani bir memur, kadın gardiyanlardan oluşacak bir kadroyu öngörmektedir. Vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde yer alan hapishane ve tevkifhane müdürleri direkt Adliye Nezareti tarafından tayin edilirken Hapishane-i Umumi Müdürleri Adliye Nezareti'nin resmî yazı ile bildirmesinden sonra Padişah emri ile tayin edilmektedir. Tevkifhaneler mahkemeleri süren ve haklarında hüküm verilmeyen sanıkların; hapishaneler ise hüküm giyen mahkûmların yer aldığı mekânlardır. *Kaza hapishaneleri* kabahat ve cünhadan 3 aya kadar hüküm giyenlerin; *sancak ve merkez vilayet hapishaneleri* 3 yıla kadar hüküm giyenlerin; *umumi hapishaneler* ise 5 seneden fazla kürek cezasına çarptırılan mahkûmların kapatıldığı mekânlardır.⁴⁴² 1880 Nizamnamesi aynı zamanda zorunlu çalıştırma ve topluluk sistemini kurallı hale getirmiştir.⁴⁴³

Çıkarılan nizamnamelerde Avrupalı Devletlerin uygulama ve yayınları referans alınmaktadır. Bu nizamnamelerden bir diğeri 4 Temmuz 1893 tarihlidir. Fransızca aslından Serkiz Karakoç tarafından çevrilen ve Jandarma Mirivasi Bülent tarafından sunulan bu nizamnamede ülkedeki hapishanelerin genel durumu anlatılmıştır.⁴⁴⁴ Çevirisi yapılan metin, genellikle hapishaneye sonradan dönüştürülen binalar olmalarından kaynaklı olarak Osmanlı Hapishanelerinin pek çok alanda reforma ihtiyacı olduğunu detaylı olarak açıklamıştır. Havalandırma, aydınlatma, büyüklük, kapıların özellikleri gibi fiziksel şartlar yanında; işlenen suça göre mahkûmların ayrılmaları gerekliliği, mahkûmların ne şekilde meşgul ve disipline edilecekleri, mahkûm kıyafetleri, yemek saatleri, hapishane teftişleri gibi diğer pek çok konuda yapılması gerekenler belirtilmiştir.⁴⁴⁵ Hapishane ve tevkifhanelerin detaylı incelendiği 1893 tarihli rapor Avrupa tarzı hapishane binalarını gündeme getirmiş fakat maddi imkânsızlıklar bu konudaki çalışmalarını büyük oranda engellemiştir.⁴⁴⁶ Dahiliye Nezareti bünyesinde II. Abdülhamit'in reformlarını hızlandırmak ayrıca yapılan reform programlarını takip ve teftiş için 1896 yılında kurulmuş olan *Tesr-i Muamelat ve Islahat Komisyonu* daha çok hapishane,

⁴⁴² Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. Baskı, 2010, 291-293. 1880 Nizamnamesine göre de hapishaneler; hapishane-i umumi, hapishane ve tevkifhane olarak 3 kategoride kurulacaktır. Eren, "Osmanlı'dan Günümüze", 100.

⁴⁴³ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 141.

⁴⁴⁴ Hatice Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies*, 3/3 (2011), 27.

⁴⁴⁵ Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane", 35.

⁴⁴⁶ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 40. Bu tarihte (1893) Meclis-i Vükela toplantısında görüşülerek kabul edilen mahkûmların fotoğraflarının çekilmesi özellikle siyasi zanlı ve suçluların tespit ve takibine dair bir tedbirdir. Bu çerçevede fotoğrafçılık ve (ahz-ı eşkal) mahkûm eşkalinin alınması ile ilgili Osmanlı memurları yetiştirilmeye başlanmıştır. Yıldız, *Mapusâne*, 422.

hastane ve kamusal alalarda hijyen ve sağlık problemlerini araştırmaya ağırlık vermiştir.⁴⁴⁷ Bu Komisyon 1896-1908 tarihleri arasında aktif olarak çalışmış, özellikle hapishanelerin sağlık ve hijyen durumları ile ilgili hatırı sayılır miktarda rapor sunmuştur. II. Abdülhamit devrindeki reform abaları İttihat ve Terakki iktidarı için önemli bir miras olmuştur.⁴⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde hapishaneler ile ilgili yapılan reformlar, çıkarılan yasa ve kanunnameler, hkimlerin keyfi hareketlerine getirilen sınırlamalar biraz da “*Avrupa medeniyetine ait olma*”, medeniliğe geçişi hızlandırma gayretidir.⁴⁴⁹ Avrupalı devletlerin *uygarlık lt* olarak gördüğü modern hapishaneler, himaye ettikleri etnik köken ve dindaşlarını da bahane ederek, kendileri dışındaki devletlere “*Medeni olmak için hapishaneniz olmalı*” ifadeleri üzerinden içişlerine müdahale aracı olarak kullanılmıştır.⁴⁵⁰ Bu müdahaleler Avrupalı Devletlerin büyükelçileri vasıtasıyla kendi himayeleri ya da tabiiyetleri altındaki şahısların mevcut hapishanelerdeki fiziksel şartlarda alıkonmalarına itiraz etme olarak da kendini göstermiştir.⁴⁵¹ Daha önce dekonusu geçtiği gibi Osmanlı Devleti gelirlerinin % 60 kadarı Düyun-ı Umumiye (1881-1928) ve askerî harcamalara ayrıldığından bu kalemlerin dışında kalan kurumsal harcama ve yatırımlar için çok az miktarda para ayrılabilir. ⁴⁵² Düyun-u Umumiye İdaresi girişimleri neticesinde bu dönemde başlatılan ıslah çalışmalarının büyük oranda hayata geçirilmediği görülmektedir. Asıl kalıcı adımlar II. Meşrutiyet Döneminde gerçekleştirilecektir.⁴⁵³ 1909 yılına gelindiğinde *Hapishaneler İdaresi* kurulmaya karar verilmiş ve taşradaki hükümet konaklarının imar konuları da bu idareye bağlanmıştır. Bu idareye *Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi* denilmiştir. Adı geçen idare tutuklu ve mahkûm yiyecek, giyecek tedarikinden memur maaşlarına kadar birçok konudan mesul tutulmuştur. Meşrutiyet sonrasında ilan edilen umumi af sonrasında hapishanelerin nüfusu azalsa da 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) sonrasında mahkûm edilen muhalifler ve Balkan Savaşları sırasında yaşanan yoğun Türk gi ile asayiş oranlarındaki artış hapishaneleri yine kapasitesinin üzerinde bir nüfusla baş etmek zorunda bırakmıştır.

Artan şikâyetler neticesinde, sorunların yerinde belirlenmesi ve mümkünse üzülmesi maksatlarıyla *Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişliği* vazifelendirilmiştir. Ulaşan raporlara göre çeşitli değerlendirme ve çalışmalar yapılmıştır. Hapishanelerin aylık yoklama ve

⁴⁴⁷ Akın, “Osmanlı Devleti'nde Hapishane”, 26.

⁴⁴⁸ Schull, “Tutuklu Sayımı”, 221-222, 224.

⁴⁴⁹ Schull, “Tutuklu Sayımı”, 219.

⁴⁵⁰ ztrk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza*, 93.

⁴⁵¹ Akın, “Osmanlı Devleti'nde Hapishane”, 24-25.

⁴⁵² Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 234.

⁴⁵³ Schull, “Tutuklu Sayımı”, 222.

vukuat cetvelleri, mahkûm tahliye-nakil işlemleri, inşaatı planlanan hapishane keşif ve proje defterleri, tamire ihtiyaç duyulan hapishaneler, sağlık koşullarının iyileştirilmesi ve mahkûmlara yapılan kötü muamelenin önlenmesi maksatlarıyla tüm raporlar tetkik edilmiştir. Hapishane masrafları için keşif pusulası düzenlenmiştir. Bunlardan başka kadın hapishanelerinin yaygınlaştırılması, görevini layıkı ile yerine getirmeyen hapishane personelinin cezalandırılması, çocuk mahkûmların darülacezeler bünyesinde özel mekânlarda tutulmalarının sağlanması ile ilgili girişimlerde bulunulmuştur.⁴⁵⁴

II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı kadrolar, 1911 yılında Dahiliye Nezaretine bağlı olarak iletişim ve idari bütünlük kurmak adına, 1 müdür, 1 muavin, 6 memurdan ibaret olan⁴⁵⁵ *Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti*⁴⁵⁶’ni kurduktan sonra 1912’de hapishaneler için yeni bir reform programı başlatmıştır.⁴⁵⁷ Bütün Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinden vukuat ve yoklama defterlerinin nizami olarak gönderilmesi istenmiş ve Umumi İstatistik Cetvelleri oluşturulma gayreti gösterilmiştir.⁴⁵⁸ Bu sayede hapishanelerden ilk geniş kapsamlı istatistikler toplanmış ve aynı yılın nisan ayında hapishanelerin sağlık ve hijyen koşulları ile ilgili geniş ölçekli reform çalışmaları başlatılmıştır.⁴⁵⁹ Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti 18 Ocak 1912 tarihinde hapishane idarelerinden, mahkûmlarla ilgili; cinsiyet, medeni hal, din, milliyet, eğitim düzeyi, meslek, çocuk sahibi olup olmama durumları, işledikleri suç türü, mahkûmiyet tarihleri gibi bilgiler talep etmiştir. Ayrıca ölüm, hastalık, hastalık tedavi bilgileri ve masrafları, çalışan masrafları, onarım masrafları dâhil hapishane bütçe bilgileri, varsa imalathane-atölye ile ilgili bilgileri de talep etmiştir.⁴⁶⁰ 1912 yılında hapishanelerden toplanan istatistiklere göre mahkûm sayısı 21 milyonluk nüfusun % 0.13’ünden ibarettir.⁴⁶¹

⁴⁵⁴ Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak*, 53-54.

⁴⁵⁵ Serpil Bilbaşar, “Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi”, *Birikim*, 136 (Ağustos 2000), 3.

⁴⁵⁶ Dahiliye Nezaretine bağlı olarak kurulan Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti Balkan Savaşları nedeni ile verimli çalışmamıştır. Yasemin Saner Gönen, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitapevi, 2010, 176. Hapishane ve tevkifhane müdürleri ise idari anlamda Adliye Nezaretine tabi bulunmasına rağmen 1911 yılında hâlâ müdür ve gardiyanlar başkentte Zaptiye Nezareti, taşrada vali ve mutasarrıfça atanmaktadır. Bilbaşar, “Hapis Cezasının”, 3.

⁴⁵⁷ Mücahit Özçelik, “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7/14 (Güz 2011), 20.

⁴⁵⁸ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 152.

⁴⁵⁹ Schull, “Tutuklu Sayımı”, 231.

⁴⁶⁰ Schull, “Tutuklu Sayımı”, 212-213.

⁴⁶¹ Schull, “Tutuklu Sayımı”, 214.

Osmanlı hapishaneleri hakkında ülke çapında bir başka veri toplama girişimi 1914 tarihlidir. Dahiliye Nezareti ile vilayetler arasında gerçekleşen yazışmalarda kaza seviyesine kadar detaylı olacak şekilde vilayet hapishanelerinin tamamını kapsayacak cetvellerin düzenlenerek gönderilmesi istenmiştir. Bitlis Vilayeti Hapishaneleri ile erzak ve hesapta olmayan masraflar için gerçekleşen yazışmalar ilginçtir. Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden 20 Nisan 1914 tarihinde Bitlis Vilayetine gönderilen yazıda, vilayet hapishanelerinin geneli için yalnız bir cetvel düzenlenmesi talep edilmiş bu yüzden Muş, Ahlat, Mutki hapishanelerine ait cetvellerin iade edildiği bildirilmiştir.⁴⁶² Buna rağmen Bitlis Vilayeti ısrarla Dahiliye Nezaretine erzak ve hesapta olmayan masraflar (masarif-i müteferrika) içeren Genç Sancağına ait cetveli 19 Aralık 1914'te⁴⁶³; Muş Sancağı ve Hizan kazasına ait cetvelleri 30 Aralık 1914'te⁴⁶⁴; Mutki kazasına ait cetveli 6 Ocak 1915'te⁴⁶⁵; Ahlat kazasına ait cetveli 13 Ocak 1915'te⁴⁶⁶; Siirt sancağına ait cetveli 26 Ocak 1915'te⁴⁶⁷ göndermiştir. Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden, Bitlis Vilayetine Merkez ve merkeze bağlı hapishanelerin erzak ve hesapta olmayan masrafları ile mahkûmların mevcutları için ayrı ayrı cetvel düzenlenmesine gerek olmadığı ve vilayet hapishanelerinin tamamını kapsamak üzere yalnız bir cetvelin doldurulup gönderilmesinin yeterli olacağı 27 Ocak⁴⁶⁸ ve 8 Mart 1915'te⁴⁶⁹ tekrar hatırlatılmıştır.

XX. yüzyıl başlarında 1912, 1914, 1917 yıllarında hapishane ıslah çalışmaları kapsamında tek tip mimari plana bağlı kalınması, bahçeli hapishanelerin inşası, sağlık koşullarının iyileştirilmesi üzerinde de çalışılmıştır.⁴⁷⁰ Eserinde verdiği hapishanelere dair örneklerden faydalandığımız, 1909-1914 yılları arasında Anadolu Hapishanelerini gezen ve tespitlerini Tanin Gazetesinde aktaran Ahmet Şerif'e göre XX. yüzyılda Osmanlı hapishanelerinde 28.000 mahkûm bulunmaktadır fakat bu mekânlar bir insanın hayatını idame ettiremeyeceği kadar nemli, ışıktan mahrum, sıhhsiz, emniyetsiz ve dardır. Ayrıca hapishanelerde mahkûmlar için iaşe yetersizliği, açlık da başka bir ciddi meseledir.⁴⁷¹

⁴⁶² BOA_DH_MB_HPS_00057_00049_001_001, (20.04.1914).

⁴⁶³ BOA_DH_MB_HPS_00057_00049_006_001, (19.12.1914).

⁴⁶⁴ BOA_DH_MB_HPS_00057_00049_002_001, (30.12.1914).

⁴⁶⁵ BOA_DH_MB_HPS_00057_00049_004_001, (06.01.1915).

⁴⁶⁶ BOA_DH_MB_HPS_00057_00049_003_001, (13.01.1915).

⁴⁶⁷ BOA_DH_MB_HPS_00058_00004_002_001, (26.01.1915).

⁴⁶⁸ BOA_DH_MB_HPS_00057_00049_005_001, (27.01.1915).

⁴⁶⁹ BOA_DH_MB_HPS_00058_00004_001_001, (08.03.1915).

⁴⁷⁰ Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe", 125.

⁴⁷¹ Ahmet Ali Gazel, "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitapevi, 2010, 143-151.

I. Dünya Savaşı yıllarında günlük yaşam, hapishane dahilinde sekizer saatlik uyku, çalışma ve dinlenme vakitleri olarak 3 dilime ayrılmış, senede 3 kez değişen programda mevsim şartlarına göre çalışma saatleri düzenlenmeye çalışılmıştır. Tabii burada sözkonusu olan, kontrolü Osmanlı Devleti'nde kalmış olan hapishanelerdir.⁴⁷² Savaş devam ederken Hapishaneler İdaresinin 27 Kasım 1917 tarihli yazısında ihmal edilen Osmanlı hapishanelerinin yeniden inşa edilmesi gerekliliği ortaya koyulurken bu yeni hapishanelerin *müterakki hücre* adı verilen hücre sistemine göre inşa edilmesi düşüncesi savunulmuştur.⁴⁷³ 20 Mart 1918 tarihli bir yazıda ise hapishane reformu kapsamında bir gardiyan okulunun açılmasından bahsedilmektedir. Fakat bu okul ancak Cumhuriyet Döneminde açılacaktır.⁴⁷⁴

Hapishanelerle ilgili şikâyetlerin hapishanenin fiziksel imkânsızlıklarının yanında ağır işleyen adalet sisteminden de kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ertelenen davalar, mahkeme çalışanlarının karıştığı yolsuzluklar, okuma yazma bilmeyen mahkeme azaları, yetersiz mahkeme çalışanları, adliye memurlarının işlerini zamanında yapmamaları II. Meşrutiyet sonrasında da adli teşkilatın aşamadığı ve süregelen sıkıntılardandır. Bu sıkıntıların hapishaneleri ve mahkûmları doğrudan etkilediği ortadadır. Yaşanan bir diğer sorun da tutukluların mahkemede hâkim karşısına çıkmalarında yaşanan gecikme ile ilgilidir.⁴⁷⁵

Genel anlamda Tanzimat Fermanı ile başlayan, II. Abdülhamit Döneminde somutlaştırılan, II. Meşrutiyet Döneminde tekrar ivme kazanan hapishane reformları ile hedeflenenler; hapishane personelinin nitelikleri ile ilgili asgari kriterler, mahkûmlarla ilgili düzenlemeler, hapishane binalarının ıslahı ya da yeniden inşasını kapsamaktadır. Merkezi otoritenin kendini hissettirme gayreti, artan asayişsizlik ve suç oranları hapishane sayısının artırılmasını, mevcut hapishanelerin ıslahını zorunlu kılmıştır.

2.4.3. Osmanlı Devleti'nde Hapishane Raporları

Osmanlı hapishanelerinde yapılmak istenen iyileştirmelerle ilgili olarak Mösyö Gordon, Stratford Canning, Henry Layard, Celestine Bonnie ve Dr. Polliç Bey (Paul Pollitz) Avrupa'dan getirtilen reformcular arasında öne çıkmaktadırlar. Osmanlı Devleti topraklarında Avrupa tarzı hapishane düzenine geçilmesi adına ilk tavsiye İngiliz Elçisi Stratford Canning'den gelmiş hatta

⁴⁷² Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 64.

⁴⁷³ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 164.

⁴⁷⁴ Gönen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri", 183.

⁴⁷⁵ Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu*, 296-299.

hapishane ıslahının takipçisi olmuştur. Canning “Hapishane ve Hapishane Disiplini Hakkında İnceleme” başlığını taşıyan 30 soruluk bir anketi Osmanlı topraklarındaki konsoloslarına göndermiştir. Konsoloslardan görev sahalarındaki hapishanelerle ilgili yapacakları saptamaları anket sorularını cevaplamak suretiyle aktarmalarını ve İstanbul büyükelçiliğine tekrar göndermelerini talep etmiştir. Konsoloslardan gelen raporları birleştirmek suretiyle 1851’de ‘‘Osmanlıdaki Hapishanelerin Islahı’’ başlıklı bir rapor sunmuştur.⁴⁷⁶

Rapora göre derhal halledilmesi gereken sorunlar şunlardır:

1. Hapishanelerin fiziki koşullarının ıslahı.
2. Hapishanelerde asayiş ve emniyetin sağlanması.
3. Mahkûmların sıhhatlerinin korunması, ahlaklarının ıslahı.
4. Hapishanelerde iç mekân şartlarının iyileştirilmesi (Hava, ışık, ısıtma, temizlik)
5. Mahkûmlara adil olunması.
6. Mahkûmların şikâyetlerinin adli makamlara ulaştırılması.
7. Farklı inançlara mensup mahkûmların dini vazifelerini yapabilmelerine ortam hazırlanması.⁴⁷⁷

Canning Raporu tesiriyle 1856 Islahat Fermanı’nda hapishane koşullarının iyileştirilmesine dair kararlar alındığı görülmektedir.⁴⁷⁸ Buradan inşa edilen, kiralanan Osmanlı Hapishanelerinin daha kuruluş aşamasında asgari şartları karşılamaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. 1858 tarihinde İngiliz Binbaşı Mösyö Gordon ile Osmanlı Hapishaneleri ıslah süreci devam edecektir.⁴⁷⁹ Mösyö Gordon’un raporuna göre mahkûm ve tutuklu kadın, erkek ve çocuklar ayrı yerlerde tutulmalıdır. Yine mahkûmlar cinayet, cünha ve kabahat suçlarına göre sınıflandırılarak ayrı ayrı tutulmalıdır.⁴⁸⁰ Bunlardan başka 1877-1880 tarihlerinde İngiliz Elçiliği yapan Henry Layard’ın hapishaneler hakkındaki raporunu 1887 yılında Celestine Bonnie raporu izlemiştir.⁴⁸¹

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya’da hapishanelerle ilgili uluslar arası bir kongre düzenlenmiştir. Hapishanelerin ıslahı ile ilgili olarak toplanan ve ABD, Japonya, İngiltere, Fransa, Norveç gibi dünyanın önde gelen ülkelerinin katıldığı 1890 tarihli Petersburg Hapishaneler Kongresi’ne Osmanlı Devleti de saygınlığının artacağını hesap ederek Ceza İşleri

⁴⁷⁶ Yıldız, *Mapusane*, 110-112; Canning Raporu için ayrıca bkz.: Schull, “Tutuklu Sayımı”, 217-218.

⁴⁷⁷ Yıldız, *Mapusane*, 137.

⁴⁷⁸ Uyanık, “Batı ve Doğu Kültüründe”, 122.

⁴⁷⁹ Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak*, 20.

⁴⁸⁰ Eren, “Osmanlı’dan Günümüze”, 100. Gordon Hapishane Reformu Planı için ayrıca bkz.: Yıldız, *Mapusâne*, 172-225.

⁴⁸¹ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 143.

Müdürü Celal Bey'i temsilci olarak vazifelendirmiştir. Osmanlı Devleti de kongrede hapishaneler ile ilgili mevcut uygulamaları, iyileştirmeleri içeren bir rapor sunmuştur. Önemli konular görüşülen kongreden dönüşünde Celal Bey bir rapor hazırlamıştır. Kongrede; hapsedilme usulleri, suç işleyen çocukların ıslahı, hapishanede suç işleyenlere verilecek cezalar, mahkûmların çalıştırılması, hapishanelerde asayiş, müebbet veya uzun süre ceza alanların ayrı bir yere nakledilmesi, hapishane müdürü gibi yüksek dereceli memurların eğitimi, hapishane görevlilerinin maaşlarının vazifelerinin önemine uygun olması, tutuklular için ayrı olarak tevkifhanelerin inşası, mahkûmlara meslek kazandırılması, hapishane istatistikleri düzenlenme şekli konuları görüşülmüştür. Kongrede alınan kararlarla ilgili olarak gerekli düzenlemelerin yapılması adına Adliye ve Zaptiye Nezaretlerinden birer memurun katılımı ile Dahiliye Nezareti tarafından bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Kongrede görüş bildirilen ve karar alınan konuların güncelliğini koruduğu görülmektedir.⁴⁸² Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kongreye ilgisiz kalmaması hapishane ıslahı konusuna verdiği ciddiyeti de göstermektedir.

XX. yüzyıl başlarından itibaren süreklilik gösteren ve genellikle kaybedilen savaşlar neticesinde elden çıkan topraklardan kitleler halinde gelen Müslüman, Türk nüfusun Anadolu'da asayiş ve sosyal düzenin bozulmasına neden olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu gelişmeler karşısında devletin merkezi otoritesinin korunmasında hapishaneler önemli bir araç haline gelmiştir.⁴⁸³ Savaşların doğal sonucu olarak maruz kalınan nüfus hareketliliği, ulaşılmak istenen çağdaşlık hedefi çerçevesinde suç, suçlu ve suçluya müdahale metotlarındaki değişimi mecbur hale getirmiştir.⁴⁸⁴ I. Dünya Savaşı sürecinde de İttihatçı kadroların kontrolünde hapishane iyileştirme gayreti devam etmiştir. 1915 yılına ait bir Alman Raporunda hapishanelerdeki yabancı uyruklular için mevcut olan konsolosluk denetiminin kaldırılmış olmasının hoş karşılanmadığı ve Osmanlı Ülkesinde adalet ve hapishane reformu yapılması zorunluluğunun dile getirilmesi açısından önemlidir.⁴⁸⁵ XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı toprak bütünlüğünden vazgeçen İngiltere yerini artık Türk-Alman yakınlaşmasına bırakmıştır. Bu yakınlaşmanın etkisi ile reform çalışmalarında Alman uzmanlar Osmanlı Ülkesine getirtilmeye başlanmıştır. Buna güzel bir örnek de 1916 yılında Dr. Polliç (Pollitz) Bey'in Osmanlı hapishane ve tevkifhanelerinde Müfettiş-i Umumi olarak görevlendirilmesidir. Polliç

⁴⁸² Fatmagül Demirel, "1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi", *Toplumsal Tarih*, 89 (Mayıs 2001), 11-14.

⁴⁸³ Saadet Tekin, "Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24, (2008), 207.

⁴⁸⁴ Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane", 203.

⁴⁸⁵ Bozkurt, *Batı Hukukunun*, 113.

Bey; ceza türleri, ülke genelinde hapisane ve tevkifhanelerin sayısı, durumları ve yapılacak hapisanelerin ayrıntılı tablolarını Dahiliye Nezaretine bir raporla arz etmiştir.⁴⁸⁶ 1916-1919 yılları arasında Osmanlı hapisanelerinde müfettişlik görevini yerine getiren⁴⁸⁷ Polliç Bey, Osmanlı Devleti içerisindeki birçok hapisanede teftişlerde bulunmuş, hapisanelere gönderilmesi için anket hazırlamıştır. Ankette hapisane personeli görevleri, isim listesi, hapisane adı, mahkûmların cinsiyetlerine göre sayıları, siyasi mahkûmlar dışında cezasının bitmesine 6 aydan az kalan ve çiftçi, yol tamircisi olarak değerlendirilebilecek mahkûm sayısı, hapisanenin yemek ihtiyacının karşılanma şekli bilgileri yer almaktadır. Polliç Bey Raporlarına göre Osmanlı Hapisanelerinin durumu hiç de iç açıcı değildir. Hapisane binaları bakımsız, güvenlik zafiyeti olan ve hijyen şartlarını sağlamaktan uzak haldedir. Bu çalışmalara istinaden 1916 yılında tekrar *Hapisane Nizamnamesi* hazırlanmıştır. 1916 Nizamnamesi 5 bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm mahkûm ve hapisanelerin sınıflandırılması; 2. Bölüm hapisane memur kadro ve dereceleri; 3. Bölüm hapisane memurlarının göreve alınma ve yükselmeleri; 4. Bölüm hapisane memurlarının vazifeleri; 5. Bölüm hapisanelerin genel düzeni, mahkûmların 24 saati ile ilgili konuları kapsamaktadır. Maalesef maddi sıkıntılar, mevcut hapisanelerin fiziki yoksunlukları ve I. Dünya Savaşı'nın ağır koşulları bu nizamnamenin de hayata geçirilmesine büyük engel teşkil etmiştir.⁴⁸⁸ Polliç Bey'in yeni hapisaneler için ihtiyaç duyulan maddi tutarın karşılanması maksadıyla mahkûmların çalıştırılması fikri de benimsenmiş 1916'da bu maksatla mahkûmların çalıştırılması ile ilgili bir nizamname çıkarılmıştır.⁴⁸⁹

1918 yılına gelindiğinde Polliç Bey, Aydın vilayeti sınırları dâhilindeki hapisaneler ile Prusya hapisanelerinin durumlarını mukayeseli izah eden bir rapor sunmuştur.⁴⁹⁰ Rapora göre: Prusya Adliyesine bağlı Berlin Hapisanesi toplamda 202 kişilik bir kadroya sahiptir. Bu yüksek rakamlı istihdam arasında en dikkat çeken 20 tabip, 9 müfettiş ve inşaat ustalarının da bu kadroda yer almış olmasıdır. 4 katlı olan kadın tevkifhanesinde 55 kişilik tekli koğuşlar ve 32 yataklı bir hastane yer almaktadır. Erkek tevkifhanesindeki hücrelerde elektrik lambası, lavabo ve bir kalorifer radyatörü bulunmaktadır. Işık, ısınma ve hijyen şartlarının hücre özelinde bile sağlanmış olduğu görülmektedir. Yine koğuşlarda karyola ve yatak takımları

⁴⁸⁶ Tekin, "Dr. Polliç Bey'in", 208.

⁴⁸⁷ Eren, "Osmanlı'dan Günümüze", 101.

⁴⁸⁸ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 154-158. Dr. Polliç Bey'in çalışmaları için ayrıca bkz.: Schull, "Tutuklu Sayımı", 235-236.

⁴⁸⁹ Eren, "Osmanlı'dan Günümüze", 101.

⁴⁹⁰ Tekin, "Dr. Polliç Bey'in", 205.

bulunmaktadır. Bu son derece modern tevkifhanede birçok yerde musluklar, elektrikli aydınlatma, sıcak su, banyo, hamam, asansör, mektep, ibadethane bulunmaktadır.⁴⁹¹

Dr. Polliç'in Raporunda Aydın Hapishaneleri ile ilgili olarak ise koşulların aşırı kalabalık olduğu ve koşullarda gereksiz yer işgal eden eşyaların satılarak hapishaneye gelir elde edilebileceği ve uyuz hastalığının da önlenebileceğini değerlendirmiştir. Saruhan Kaza Hapishanesinde bina emniyeti için iç ve dış duvarların ve pencerelerin sağlamlaştırılmasının zorunlu olduğu yazılmıştır. Denetlenen başka bir hapishane 3 binadan oluşmaktadır. Tahtadan yapılmış eski bölümde mahkûmlar, yeni yapılan tavanları örtülü bölümde tutuklular barınmaktadır. Tahtaların ayrılmaya başladığı bölümün tuğla ile kapatılması, zeminin onarılması ve binanın tahta kurtlarından kurtarılması gerekliliği belirtilmiştir. Hapishanede atıl durumda oldukları tespit edilen kadın ve erkek mahkûmların hapishane içinde gerekli organizasyon yapılarak reji ve fabrika siparişleri için çalıştırılabileceği değerlendirilmiştir. Hatta kadın mahkûmların polis ve jandarma çamaşırlarını yıkayabileceği bu sayede atıl durumdan kurtulan mahkûmların gelir de elde edebileceği belirtilmiştir. Ayrıca anneleri ile birlikte hapishanede kalan çocuklara ayrıca yiyecek verilmediği için annelerinin yiyeceklerini çocukları ile paylaşıyor olmasının göz önünde bulundurulması teklif edilmiştir.⁴⁹² Berlin ve Aydın Hapishanelerinin koşulları itibarıyla birbirinden derin farklara sahip olduğu ortadadır. 1918 yılı Kasım ayına gelindiğinde I. Dünya Savaşı sona erecek ve Osmanlı Devleti topraklarında kalan hapishanelerde Mondros Mütarekesi şartları gereği İtilaf Devletleri'nin Teftiş Heyetleri ve komisyonlarının kontrolü söz konusu olacaktır.

2.4.4. Kadın Hapishaneleri

Teokrasi ve geleneksel kuralların hâkim olduğu, otoriter yönetimlerin idaresi altındaki Osmanlı Devleti'nde kadın, uzun süre fiziksel ve zihinsel olarak eve kapatılmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı ile kadının toplum içindeki yeri tartışmaya açılacaktır. 1854 yılına gelindiğinde insan hakları için bir utanç vesikası sayılan insan ticareti (cariyelik ve kölelik) kaldırılmış ve kadın *ticareti yapılabilen* bir ürün olmaktan kurtarılmıştır. 1858 yılından itibaren

⁴⁹¹ Tekin, "Dr. Polliç Bey'in", 211-212. Berlin Hapishanesi ile kıyas yapabilmek adına Osmanlı Hapishanelerinde kullanılan ilaç bedelleri için ayrıca bkz. **Ek-4:** Vilayetlerin 1919 Yılı Hapishane Hapishane İlaç ve Tayın Bedelleri.

⁴⁹² Tekin, "Dr. Polliç Bey'in", 213-215.

de Gayrimüslim ve Müslüman kızlar orta dereceli okullarda tahsil hayatına başlamıştır.⁴⁹³ Otoriter, gelenekçi, teokratik esaslara bağlı monarşik Osmanlı idaresi altında kadının ev haricindeki hayatı kısıtlı, izne tabi ve erkeğin gerisinde kalmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile kız çocukları atalarından kalan mirasta erkek kardeşleri ile eşit haklara kavuşabilmiştir.⁴⁹⁴ İlk medeni kanun olarak kabul edilen Mecelle 1868 yılında hazırlandığında kısıtlı olarak kadın haklarına değinilse de bu konuda temel adımlar İttihat ve Terakki iktidarında II. Meşrutiyet Döneminde atılacaktır.⁴⁹⁵ Kadınların zamanla Osmanlı coğrafyasında sosyal hayatta, toplumda daha görünür olmaya başlaması ile işledikleri suç ve kadın hapisanelerine olan ihtiyaç artışı doğru oranda bir artış sergilemiştir. Hapishane reform sürecinden önce de kadınların hapisanelerde ayrı yerlerde kapatıldığı bilinmektedir. Kadınlar için ayrı hapishane inşası ilk defa 1858’de reformcu İngiliz Binbaşısı Mösyö Gordon’un da hazır bulunduğu Tanzimat Meclisi (1854-1861) özel komisyon toplantısında gündem olsa da uygulanamamıştır.⁴⁹⁶

1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi’nde ise kurulacak hapishane ve tevkifhanelerde kadınlara da bir daire ayrılması gerektiği artık hüküm altına alınmıştır. Bu nizamnameye göre erkek ve kadın tüm mahkûmlar için çalışmak zorunlu hâle getirilmiştir. Bu konuda isteksizlik gösterenlere havalandırmaya çıkmaktan mahrumiyet cezası, günlük tayınlarından kesinti ve dışardan yiyecek-eşya satın alınmasının engellenmesi cezaları uygulanacaktır. Osmanlı Devleti’nin halihazırda çözüm üretmede yetersiz kaldığı hapishane sistemine şimdi bir de kadın hapisaneleri eklenmiştir. Kadın hapisanelerindeki sorunlar da aslında erkek hapisaneleri ile benzerlik gösterir. Kadın hapisanelerindeki iki temel sorun; kadınların alıkonacakları yer, mekân ve bu alıkoymadan sorumlu kadrolu, tecrübeli gardiyan eksikliğidir. Diğer bir deyişle 1880’den önceki kanun ve talimatlarda bu konunun hesaba katılmamış olmasıdır. Mevcut kadın hapisanelerindeki diğer sıkıntılar; fiziksel eksiklikler, hijyen sorunu, güvenlik ve ödenek sorunları olarak sıralanabilir. Kadın gardiyan ve yer eksikliğini çözebilmek adına ise bulunan en pratik çözüm kaza idarecilerinin tespit ettiği ilçe ve köylerde kendisine güvenilen kadınların evlerinin hapishane, ev sahiplerinin gardiyan olarak değerlendirilmesi, kira bedeli ve gardiyanlık ücreti tahsis edilmesidir.

⁴⁹³ Umut Karadoğan, “Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı “Nisa Hapishaneleri Örneği””, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/17 (2018), 298-300.

⁴⁹⁴ Saadet Tekin, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/47, (2010), 85-86.

⁴⁹⁵ Karadoğan, “Meşrutiyet Döneminde Hukuksal”, 298-300.

⁴⁹⁶ Karadoğan, “Meşrutiyet Döneminde Hukuksal”, 327.

1912 yılından itibaren artan kadın mahkûmları için yeni tedbirler alınması zorunlu hale gelmiştir. Mevcut erkek hapisanelerinden bir koğuşun kadınlara ayrılması ya da yeni bir koğuşun ilave edilmesi, buna imkân yoksa çevre kaza, sancaklara kadın mahkûmların nakledilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca bütçe elverdiği oranda kadınlara mahsus tevkifhaneler de yapılmaya başlanmıştır. Hapishanelerin işleyiş ile ilgili Avrupalı N. Ralhf tarafından sunulan başka bir raporda da merkez ve umumi hapishanelerde kadınlar için ayrı koğuşların bulunması konusu detaylı bir şekilde dile getirilmiştir. Ayrıca her 30 mahkûm için 1 başgardiyen tayin edilmesi, 3 ve daha fazla kadın mahkûm olması halinde 1 kadın gardiyenin görevlendirilmesi istenmiştir.⁴⁹⁷ Süreklilik arz eden savaşlar 1911-1918 yılları arasında maddi anlamda kendini sürekli olarak hissettirecektir. XX. yüzyıl başlarında Bandırma, Çeşme, Isparta, Aydın, Kırkağaç, Niğde, Çankırı, Tosya, Konya, Haymana, Marmaris, Tarsus, Silvan, Şirvan, Yafa ve ayrıca kaybedilen Kavala, Sakız Adası ve İşkodra'da kadın hapishaneleri mevcuttur.⁴⁹⁸

İmkânsızlıklar sebebiyle yukarda sayılan yerlerin dışında kadın mahkûmlar, ayrı hapishaneler yerine erkek mahkûmların bulunduğu hapishanelerde kendilerine özel koğuşlarda tutulmaya devam edilmişlerdir. Bununla birlikte kadın mahkûmların muhtar ya da imamın evinde ya da kiralanmış bir hanede tutulmaları da yukarda bahsedildiği gibi sıkça görülen uygulamalardandır. Kadınlar arasında suç oranlarının ve mahkûm sayısının düşük olması uzun süre ayrıca bir hapishanenin varlığına ihtiyaç duyulmasına engel olmuştur. Birçok kazada kadın hapishanesinin olmaması, az sayıdaki kadın mahkûm için yer kiralama ve kadın gardiyen maaş bedelleri devleti maddi anlamda zorlamaktadır.⁴⁹⁹ Osmanlı coğrafyasında kadınların yaygın olarak işledikleri suçlar: Şirretlik, hür insan ticareti, yataklık, fahişelik, hırsızlık, kerhanecilik, fitne-fesat, borç ödememe, katle neden olmak olarak sıralanabilir.⁵⁰⁰

1916 tarihli Hapishane Nizamnamesi'nde mahkûmların tek tip elbise giyme zorunluluğu varken 6 aydan az mahkûmiyet alanlar bu kuralın dışında tutulmaktadır. Kadın mahkûmlara tayin edilen elbiseler şunlardır: gömlek, entari, başörtüsü, iç hırka, don, çorap, terlik. Ayrıca kadın mahkûmlara her sene için 3 başörtüsü, 3 gömlek ve don, 2 entari, 1 iç hırka ve 2 çift terlik, iki senede bir hırka verilmektedir.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ Karadoğan, “Meşrutiyet Döneminde Hukuksal”, 312-316.

⁴⁹⁸ Gönen, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri”, 174.

⁴⁹⁹ Tekin, “Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, 94.

⁵⁰⁰ Beyza Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri (1864-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, 62.

⁵⁰¹ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 111.

Kadın mahkûmların 5-6 yaşına kadar olan çocukları anneleri ile birlikte kalmaktadır. Küçük yaştaki bu çocukların annelerinden ayrılmaları da hapisane ortamında yetişmeleri de ciddi ruhsal sorunlara gebedir. Ayrıca bu durum anne için de ruhsal çöküntü sebebidir.⁵⁰²

Tablo-3 Kadın Hapishaneleri Kira Bedelleri⁵⁰³

Aylık/ Kuruş	Hapishaneler
42,2	Muş Kadın Hapishanesi Kirası
15	Genç Kadın Hapishanesi Kirası
20	Ahlat Kadın Hapishanesi Kirası
70	Bitlis Kadın Hapishanesi Kirası
40	Siirt Kadın Hapishanesi Kirası
20	Sason Kadın Hapishanesi Kirası
25	Sason Erkek Hapishanesi Kirası

1919 yılına ait olduğunu düşündüğümüz Kadın hapishanelerine ait kira bedelleri tabloda görülmektedir. En yüksek kira bedeli Bitlis'te en düşük kira bedeli Genç'te ödenmektedir.

Birkaç kadın hapishanesi örneği inceleyecek olursak: 1900'lü yılların başında denetlenen Alanya Hapishanesinde erkeklere ait hapishanenin bir bölümünden ibaret olan kadın hapishanesinin penceresiz olduğu, zindandan farksız mekânda sağlık koşullarının çok ağır olduğu, aşırı yağmurlarda hapisane damından akan suların mahkûmları hasta ettiği rapor edilmiştir. 1912 yılında Aydın ilindeki erkek hapishanesine bir kat daha eklenmesi ile yeni yapılan kadın koğuşunun fiziksel yetersizlikleri sağlıksız ve üzüntü veren bir haldedir.⁵⁰⁴ 1913 yılı Aralık ayında İstanbul Umumi Hapishanesi'nde görülen kolera ve uyuz vakaları için kadınlar koğuşunda tedbir almak ve şifahaneye su aktarılması maksadıyla ödenek talep edilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki kadın mahkûm sayısının düşüklüğü ve kadınların temizlik kurallarına daha çok riayet etmesi sebepleri ile salgın hastalıklar kadın mahkûmlar arasında çok fazla görülmemiştir.⁵⁰⁵ Kadının toplumsal hayatta daha fazla görünmeye başlaması ile birlikte artan kadın hapishanesi ve kadın gardiyan ihtiyacı konunun artık geçici tedbirler ile çözülemeyeceğini ve daha fazla ödenek, dikkat verilmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir.

⁵⁰² Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", 97-98.

⁵⁰³ *DH_MB_HPS_M_00042_00057_008_002*, (1919).

⁵⁰⁴ Karadoğan, "Meşrutiyet Döneminde Hukuksal", 315-316.

⁵⁰⁵ Karadoğan, "Meşrutiyet Döneminde Hukuksal", 318.

2.5. Bitlis Vilayet Hapishaneleri

2.5.1. Bitlis Merkez Sancak Hapishanesi

Yetersiz, güvenlik zafiyeti olan ve hapishane olarak kullanıma uygun olmayan binalar; bu binalardaki izdiham, olumsuz sağlık koşulları; bölgenin idari yapısı, coğrafi konumu, iklimi, etnik durumu, sosyal yapısı, nüfus çeşitliliği, ekonomisi suç işleme motivasyonu hakkında sosyo-ekonomik açıklamaları barındırmaktadır. Hapishane ortamı; yirmi dört saatin aynı kapalı mekânda yaşandığı mahpusluk sürecinde koğuş, dört duvar, belli vakitlerde açılan kapı, yemek kabı geçecek kadar büyüklüğe sahip sürgü yeri, havalandırma deliği, gözetleme deliği, tuvalet, ortak kullanım alanlarıdır.⁵⁰⁶ Ortak bir yaşam alanında birbirlerini seçmemiş, genelde benzer suç türü sebebiyle zorunlu olarak bir arada olan mahkûmlar doğal bir sonuç olarak bir süre sonra zaman algılarını da kaybederek tekrar duygusu yaşamaya başlamaktadırlar.⁵⁰⁷ İncelediğimiz hapishaneler arasında bu ortak yaşam alanlarından en büyüğü olan Bitlis Vilayet Hapishanesi ile ilgili yaptığımız arşiv taramaları sırasında karşılaştığımız belgelerin tasnifinde yapılan sıralama ve önceliklendirme mümkün olduğu kadar diğer hapishanelerde de korunmaya çalışılmıştır.

2.5.1.1. Fiziki Durumu, Hapishane Koşulları

Bitlis Vilayeti ve kazalarında daha ziyade kiralık daireler ve hükümet konaklarının alt katları hapishane olarak kullanılırken müstakil hapishane binasına rastlamak oldukça güçtür. İklim şartlarının çetinliği hapishaneleri fiziksel olarak yıpratmakta ve sürekli bir onarım ihtiyacı doğurmaktadır.⁵⁰⁸ Bitlis Merkez Hapishanesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yekpare bir kaya üzerine inşa edilmiş olan Hükümet Konağının adliye, maliye, polis dairelerinin alt kısımda irili ufaklı 14 oda ve 3 avludan ibarettir⁵⁰⁹ ve şehrin merkezinde yer almaktadır. Hapishanenin bir kısmının surlara dayandırılarak inşa edilmiş olması yapının iyileştirmesinde zorluklara neden olmuştur. İslah maksadıyla pencereler genişletilmiş, tabandaki su yolu değiştirilip zemine ve duvarlara tahta kaplaması yaptırılarak rutubetin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁵¹⁰ İklimin sert ve soğuk olması sebebi ile pencereleri dar, koğuşlar rutubetli ve karanlıktır. Rutubet sorunu

⁵⁰⁶ Ergüden, *Hapishane Çağı*, 100.

⁵⁰⁷ Ergüden, *Hapishane Çağı*, 102.

⁵⁰⁸ Kibar İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Hapishaneleri*, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, 5.

⁵⁰⁹ Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul: Babıalı Kültür Yayıncılığı, 2019, 203.

⁵¹⁰ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 10.

Beyrut Vilayeti Lazkiye Sancağı Markab Kaza hükümet konağı alt kısmında yer alan kaza hapishanesi için de mevcuttur. Hapishanenin ciddi manada rutubetli ve herhangi bir sağlık şartı taşımadığı hekim raporlarında da sabittir. Mahkûmlar çoğunlukla bir hastalığa yakalandıktan sonra bu hapishaneden çıkma şansı elde edebilmektedir.⁵¹¹

İhtiyaç oldukça Bitlis Vilayeti Hükümet Konağına eklemeler yapılarak bina büyütülmüştür.⁵¹² 1909'da oluşturulan hapishane müdürlük birimi, 1914'e kadar mahkûm ihtiyaçları ve bina tamiri ile ilgilenmiştir. Hapishaneye donanımlı bir hastane eklenmiş, polis dairesi altındaki odanın penceleri iyileştirilmiş ve rutubet azaltılmıştır. Umumi banyo olmadığı için tuvalet aralığı ahşapla ayrılmış tabanı tahta kaplanıp banyo inşası tamamlanmıştır. Müdüriyetin oluşturulmasından sonra koğuş kapıları kapatılmamış, mahkûmların gece tuvaletlerine gidiş gelişleri serbest hale getirilmiş ve bu sayede koğuşlardaki pisliğin önüne geçilmiştir. Emniyet maksadıyla 2 ana kapı da (cümle kapısı) güçlendirilmiş, azılı suçlu takibi için polis dairesi çatısına nöbet kulübesi inşa edilmiştir. Koğuşların bazıları dışardan demir parmaklıklı olmasına rağmen içerden ikinci bir ahşap parmaklıkla donatılmış fakat hava ve ışık almaya engel olduğu için daha sonra kaldırılmıştır. Temizlik adına süprüntüler toplanmış, tuvaletlere kireç, asitfenik gibi maddeler döktürülmüştür. 1910 yılından itibaren ayda 2 kez mahkûmların çamaşırları ücretsiz yıkattırılmaya başlanmış, tedavilerine özen gösterilmiştir. İlaç kullanmayı kabul etmeyen mahkûmların varlığına rağmen hapishanede görülen hastalık çok az, senelik ölüm vakası ise 2'yi geçmemektedir. Yer bulunamaması nedeniyle hapishanede sağlık şartlarının daha iyi hale getirilmesi, mahkûm ve tutukluların birbirinden ayrılması sağlanamamıştır. Kadınlar için Hükümet Konağına yakın aylık 70 kuruşa kiralanan ve kadın hapishanesi olarak kullanılan bir ev bulunmaktadır.⁵¹³

Merkezde yaşanan yer sıkıntısından dolayı izdihamı azaltmak maksadıyla 1912 yılında Bitlis Vilayeti dâhilinde Doğu Anadolu'da bir bölge hapishanesi için Ahlat'ın göl sahili ve Tatvan alternatifleri üzerinde durulmuştur. Ahlat'ta hapishane inşaatında kullanılacak taşların olması etken iken Tatvan'da tren yolunun bulunması etkili olmuştur. Sonuç olarak Ahlat'ın hapishane inşaatı için daha uygun görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Fakat savaş şartları ve maddi imkânsızlıklar sebebiyle bu girişim sonuçsuz kalacaktır. I. Dünya Savaşı başlarından

⁵¹¹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 274-275.

⁵¹² İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 6-7.

⁵¹³ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 204-206. 1914 itibarıyla hapishanede 155 erkek, 2 kadın toplam 157 mahkûm bulunmaktadır.

1916 yılına kadar hükümet binası ve alt katında hapisane olarak kullanılan yapı günümüzde Bitlis Bölge Jandarma Komutanlığı tarafından kullanılmaktadır.⁵¹⁴

Karşılaşılan belgelerde hastane olarak adlandırılan mekânlar aslında bir oda, bir doktor ve birkaç yataktan ibaret revirdir.⁵¹⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi Bitlis Vilayetinde müstakil kadın hapisanesi bulunmadığı için kadın mahkûmlar genelde “papaz evi”, “imam evi”, “muhtar evi” olarak adlandırılan yerlerde ya da kiralanmış hanelerde cezalarını çekmişlerdir.⁵¹⁶ Yine Bitlis’te çocuk mahkûmlar için müstakil bir hapisane yoktur. Bitlis Vilayet Hapisanesi birçok yönden ülkede bulunan diğer hapisanelerle benzerlik göstermektedir.⁵¹⁷

2.5.1.1.1. İzdiham ve Nakil Konusu

Osmanlı hapisane sistemi içerisinde kapatılma mekânlarında yaşanan izdihama varan doluluk oranı ve yer yokluğunun başta gelen sorunlardan olduğunu belirtmiştik. Sırası geldikçe tüm sancaklarda izdiham, yer yokluğu ile ilgili yazışmalara yer verilecektir. Yazışma yoğunluklarına bakıldığında Bitlis Vilayet Hapisanesi’nde bu sorunun sancak hapisanelerine göre daha az yaşandığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili ilk belge 27 Kasım 1907 tarihinde Adliye Nezareti’ne yazılmıştır. Yazıda, Bitlis Vilayet Hapisanesi’nin hükümlü ve tutukluları içine almakta yetersiz kaldığı ve başka bir yer tedarikinin mümkün olmadığından bahsedilmiş; bu yığılma ve izdihamın hastalık gibi vakalara sebebiyet vermemesi için savcılık tarafından hükmü kesinleşen 35 mahkûmun Diyarbakır Hapisanesi’ne nakli için talebin Bitlis Vilayetinden gönderildiği belirtilmiştir.⁵¹⁸

Diğer bir nakil hadisesi I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde 1914 yılı Haziran ayında gerçekleşmiştir. 8 Haziran 1914 tarihinde Ankara Valiliği’nden Dahiliye Nezareti’ne acil olarak gönderilen yazı, Bitlis Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından mahkûm olanlardan bir kısmının Ankara Hapisanesi’ne gönderileceğinden bahsetmektedir. Fakat Ankara’da bulunan hapisanenin *kerpiçten* inşa edilmiş olması, eski, harap hali, zaten ciddi bir izdiham içerisinde olması, adi mahkûmları bile barındıramayacak durumda bulunması gibi sebeplerden ötürü adı

⁵¹⁴ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 15,17,21.

⁵¹⁵ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 66.

⁵¹⁶ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 70.

⁵¹⁷ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 75.

⁵¹⁸ *BOA_BEO_003196_239658_001_001*, (27.11.1907).

geçen mahkûmların başka mahallere sevkinin uygun olacağı ifade edilmektedir.⁵¹⁹ Konu ile ilgili Harbiye Nezaretinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1914 tarihli yazıda Bitlis'deki mahkûmların Konya ve Ankara Hapishanelerinde tutulacaklar ise de Ankara Hapishanesi'nin *kerpiç* yapısı nedeniyle emniyetli olmadığı tekrar edilmiştir.⁵²⁰ Hapishaneler Müdürlüğü'nden (Bab-ı Ali Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti) Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderilen (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti) 20 Haziran 1914 tarihli yazıda Ankara Hapishanesi'nin emniyetsiz durumu tekrar dile getirilmiş, Ankara Valiliği'nden alınan yazı ile de mahkûmların muhafazasına imkan olmadığı anlaşılmıştır. Mahkûmların Ankara yerine Konya ve Adana Hapishanelerine gönderilmeleri konusunda gereğinin yapılması istenmiştir.⁵²¹ 29 Haziran 1914 tarihli yazı ile adı geçen mahkûmların Konya ve Adana Hapishanelerine gönderilmesinin uygun olacağı, Hapishaneler Müdürlüğü tarafından bu kez Harbiye Nezareti ve Ankara Valiliği'ne bildirilmiştir.⁵²²

Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1914 yılı Ağustos ayına ait başka bir yazıda, bütçede alıkonmuş tahsisat olmadığından Bitlis Hapishanesi için ilaveten kiralanan hane için talep edilen kira bedelinin ödenmesine şimdilik imkan bulunmadığının bildirildiği fakat bu hanenin kiralanmasının da zorunlu olduğu, *Bitlis Hadisesinden* dolayı hapishanede ortaya çıkan izdihamın bu mecburiyeti doğurduğu ifade edilmiştir. Adı geçen hanenin mevcut yılın nisan ayı başından itibaren aylık 85 kuruşa kiralandığı, ayrıca bu hanenin içine bir grup mahkûmun da nakledilip yerleştirildiği belirtilmiştir. Ayrıca mahkûm miktarının zaten Bitlis Vilayet Hapishanesinin kapasitesinin çok üzerinde olduğu, Vilayetçe başka bir şekilde hareket tarzı mümkün görülmediğinden önceki talebe ait tahsisatın ödenmesi ve gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁵²³ Görüldüğü gibi vilayet merkezine ait hapishanede bile izdiham ve tahsisat sıkıntısı yaşanabilmekte ve bu durum uzun süren yazışmalara konu olabilmektedir.

2.5.1.1.2. Sıhhi Şartlar Konusu

Hapishelerin fiziksel yetersizlikleri, genelde bodrum katların ışık ve havadan mahrum mekanların alıkoymak maksadıyla kullanılıyor olması Osmanlı Hapishane sistemi içerisinde sıhhi şartlar ve hijyen konusundaki sıkıntıları ortaya çıkarmaktadır. Konu ile ilgili Adliye Nezareti tarafından (Adliye ve Mezahib Nezareti Umur-ı Cezaiye Müdüriyeti) Dahiliye

⁵¹⁹ BOA_DH_MB_HPS_00096_00047_002_001, (08.06.1914).

⁵²⁰ BOA_DH_MB_HPS_00096_00047_003_001, (10.06.1914).

⁵²¹ BOA_DH_MB_HPS_00096_00047_004_001, (20.06.1914).

⁵²² BOA_DH_MB_HPS_00096_00047_001_001, (29.06.1914).

⁵²³ BOA_DH_MB_HPS_00044_00028_005_001, (04.08.1914).

Nezaretine yazılan 30 Kasım 1907 tarihli yazıda, (Van ve Bitlis vilayetleri Adliye Mufettişliğinden bildirildiği şekilde), Bitlis Vilayeti Merkez Tevkifhane ve Hapishanesinde tutuklu ve mahkûmlardan hastalananların tedavisi ve yıkanma ihtiyacına mahsus bir yer bulunmadığı, bazı mahkûmların giyecek elbiseye muhtaç olduğunun tespit edildiği bildirilmiştir. Her hapishanede bir hastane ile yıkanmaya mahsus bir yerin lüzumunun meydana geldiği, muhtaç bulunanların sağlıklarının korunması için giyecek tedarik edilmesinin Hükümdarın merhameti ile uygun bulunduğu belirtilmiştir.⁵²⁴ Bitlis Vilayetine yazılan 13 Aralık 1907 tarihli yazıda aynı konular tekrar edilerek işlerin hızlandırılması istenmiş ve *Islahat Komisyonunun* bilgisinin olduğu beyan edilmiştir.⁵²⁵ İlgili yazıya ithafen Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne verilen 14 Nisan 1908 tarihli cevap ciddi ekonomik sorunlar yaşandığını gözler önüne sermektedir. Merkez Vilayet Hapishanesinde yer darlığı sebebiyle, hapishane içinde ve yakınında hastane ve yıkanma yeri inşasının mümkün olmadığı ve yalnız merkez hapishanesinde giyecek ihtiyacı olan 72 nefer⁵²⁶ mahkûm bulunduğu, merkeze bağlı hapishanelerde de ihtiyaç sahibi birçok şahsın bulunacağı dile getirilmiştir. Bununla birlikte vilayet bütçesine dâhil bulunan mahkûmların muhtaç kısmına verilen *tayın bedellerinin* bile yeterli gelmediği ve hapishane masrafı tertibinden de elbise bedeli ödemesinin mümkün olmayacağına açık olduğu ifade edilmiştir. Merkez ve merkeze bağlı hapishanelerde bu tür masraflarda sarf edilmek üzere yıllık otuz bin kuruşun bütçeye eklenerek gönderilmesinin gerekliliği vilayet Jandarma Kumandanlığı ve Vilayet Muhasebesi ifadesiyle talep edilmiştir. Ayrıca 18 Nisan 1908 tarihinde, verilen tayın miktarı belli olduğundan ve bu miktarı zorlamanın mümkün olmayacağından konu ile ilgili gerekli işlemlerin yapılması adına muhasebeye bilgi verilmesi istenmiştir.⁵²⁷ 19 Mayıs 1908 tarihinde Bitlis Vilayetine verilen cevapta, Islahat Komisyonu tarafından hapishanelerde emir ve talimatlara aykırı hallerin meydana gelmemesine özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵²⁸

Sıhhi Şartlar her dönem sorun teşkil etmiş ve farklı yıllarda yazışmalara yansımıştır. Sıhhiye Umum Müdürlüğünden Dahiliye Nezaretine 19 Nisan 1913 tarihinde gönderilen yazıda, birkaç sene önce hapishanelerin ıslahı ve sıhhi şartlara sahip olmayan hapishanelerin terk edilerek bu şartlara sahip yeni hapishanelerin inşa edilmesine dair projelerin düzenlendiği

⁵²⁴ BOA_DH_TMIK_S_00070_00055_001_001, (30.11.1907).

⁵²⁵ BOA_DH_TMIK_S_00070_00055_002_002, (13.12.1907).

⁵²⁶ Nefer kelimesinin Arşiv belgelerinde hem *mahkûm* hem *hademe* hem de *gardiyan* ifade edilirken kullanıldığı görülmüştür.

⁵²⁷ BOA_DH_TMIK_S_00070_00055_003_001, (14.18.04.1908).

⁵²⁸ BOA_DH_TMIK_S_00070_00055_004_002, (19.05.1908).

hatırlatılmıştır. Bitlis Vilayeti'nin öneminden dolayı burda yeni bir hapishanenin inşa edilmesi ve ayrıca tasarıda (layiha) gösterilen sıhhi işlerin Sıhhiye Müdürü nezareti altında hemen hayata geçirilmesi için yeterli tahsisatın verilmesi talep edilmiştir.⁵²⁹ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü'nden Maliye Nezaretine 25 Haziran 1913 tarihinde gönderilen yazıda ise Bitlis Hapishanesi sıhhi şartlarının kesinlikle uygun olmadığı ve hapishanede izdiham yaşandığı ifade edilmiştir. Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti raporu da dikkate alınarak hapishanede yeniden inşa ve tamirine gerekli görülen mahaller için 25.085 kuruş verilmesi ve adı geçen hapishanenin süratle sıhate uygun bir hale getirilmesi için yukarıda yazılı miktarın kullanımına izin verilmesi istenmiştir.⁵³⁰

Vilayet Sıhhiye Müdürü tespitlerini içeren 1913 yılı Eylül ayına ait tıbbi yazıda hapishanenin mevcut fiziki, sıhhi şartları gözler önüne serilip, ıslah için alınması gereken sıhhi tedbirlere yer verilmiştir. Yazıya göre; hükümet binası seviyesinden beş metre kadar aşağıda ve gayet nemli, ıslak bir zeminde inşa edilmiş olan hapishanenin mevcut on koğuşundan yalnız doğu ve batı cephelerinde bulunanların birer pencereleri olduğu, hava ve güneş ışığından mahrum bulunduğu, koğuşlara kapasitesinin üzerinde mahkûm yerleştirildiği, koğuşlarda kömür yakıldığı, yemek pişirildiği, temizlik, hijyen kurallarına uyulmadığı ve bu sebeplerle adı geçen hapishanenin terk edilmesi ve yerine talep edilen sıhhi şartlara uygun yeni bir hapishane inşası öngörülmüştür. Böyle bir hapishane vücuda getirilinceye kadar mevcut hapishane koğuşlarına badana yapılması ve zeminine kalın bez serilmesi, hava ve ışığın serbestçe girebilmesi için müsait pencereler açtırılması ve helaların kötü kokularının giderilmesi için zeminin meyilli bir surette çimento ile sıvanması ve sık sık temizlenmesi istenmiştir. Ayrıca koğuşlardaki fazla eşyanın bir depoda tutulması, koğuşlarda kömür yakılmasına ve yemek pişirilmesine izin verilmemesi, her gün koğuşların havalandırılması ve mahkûmlara dışardan getirilen içecek ve yiyeceğin tabip tarafından muayene edilmeden hapishaneye sokulmamasına dikkat edilmesi istenmiştir. Sıhhiye Müdürünün sıhhi tavsiyelerini küçümseme casareti gösteren hapishane müdürünün cezalandırılmasının özellikle talep edildiği bildirilmiş ve hapishane müdürünün vazifesi sırasında bu eylemi yapması sebebiyle gerekli soruşturmanın açılması istenmiştir. Yiyecek, içecek ve tamirat gibi sıhhi işlerin Sıhhiye Müdüriyetinin nezareti altında hemen yapılması için gerekli tedbirlerin alınması ve ayrıca tamiratla ilgili araştırma ve keşfin süratle gönderilmesi talep edilmiştir.⁵³¹ Sıhhiye Müdürü tespitlerinden anlaşıldığı gibi

⁵²⁹ BOA_DH_MB_HPS_00004_00019_002_001, (19.04.1913).

⁵³⁰ BOA_DH_MB_HPS_00004_00019_003_001, (25.06.1913).

⁵³¹ BOA_DH_MB_HPS_00004_00019_001_001, (21.09.1913).

Vilayet hapishanesinin durumu içler acısıdır. Hükümet binası seviyesinden beş metre kadar aşağıda bulunan bir mahzende ortalama bir insanın sağlığını korumasının pek de mümkün olmadığı düşünülmektedir.

Hapishanelerdeki olumsuz sıhhi şartlarla ilgili çok fazla örnek bulunmaktadır. 1913-1916 yılları arasında Alanya Hapishanesi ile yapılan yazışmalarda hükümet konağının altında, alçak tavanlı, güneş görmeyen hapishanenin rutubetli ve sağlıklı koşullarda olduğu, mahkûm ve tutukluların bir arada tutulduğundan bahsedilmektedir. Kadın hapishanesinin penceresiz ve zindan biçiminde olduğu, bazı mahkûm ve tutukluların bulaşıcı hastalık taşıdığı, tedavi için gerekli donanım ve ilacın bulunmadığı dile getirilirken yeni bir hapishaneye olan talep de yazışmalara yansımaktadır. Hapishane tamir ile daha yaşanabilir hale getirilmeye çalışılmıştır.⁵³² Yine 1912 yılında Bursa Hapishanesinde sağlıklı koşullar sebebi ile verem, tifüs, kolera gibi solunum yolu hastalıkları görülmüş ve hastalık görülen mahkûmlar hastanelere sevk edilmiştir. Rutubetli, dar ve kapasitesinin 2-3 katı mahkûm barındıran hapishanede hastalığın yayılması doğal bir sonuçtur.⁵³³

1915 yılına gelindiğinde Adliye Nezareti ile Dahiliye Nezareti arasında geçen yazışmalardan Merkez Hapishanesinde bir hastahane inşa edildiği anlaşılmaktadır. Adliye Müfettişliğinden gelen 8 Mart 1915 tarihli teftiş yazısında Bitlis Merkez Hapishanesinin 4 yataklı hastahanesinin olduğu, hasta sayısındaki artıştan dolayı bir diğer koğuşun da ayrılarak hastahane olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Yazının devamında Sıhhiye Müdürü'nün merkezde bulunmaması, askerî doktorun hastalanması ve hükümet merkez tabibinin de askeri hastahane meşgul olması sebepleriyle hapishanedeki hastalara bakılmadığı tespit edilmiştir. Teftiş sırasında 15 mahkûmun ağır hasta bulunduğu görülmüş imkan ölçüsünde gereken tedaviler vilayete bildirilmiştir. Şahsi hürriyetleri olmayan mahkûmlardan hasta bulunanların tedaviden mahrum bir halde bırakılmalarının uygun olmayacağı, konu ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir.⁵³⁴ Dahiliye Nezareti ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden Bitlis Vilayeti'ne 23 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen yazıda konu ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁵³⁵

⁵³² Naskali, Altun, *Zindanlar*, 57-59.

⁵³³ Çiçen, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 156.

⁵³⁴ BOA_DH_MB_HPS_00074_00022_002_001, (08.03.1915).

⁵³⁵ BOA_DH_MB_HPS_00074_00022_001_001, (23.05.1915).

Bir diğ er yazış ma mahkûmlardan muayene şartlarına sahip olanlar için düzenlenen deftere, bazı yerlerde kadınların dahil edilmediğ inin anlaşılması üzerine gerçekleşmiştir. 17 Haziran 1917 tarihli yazıda kadınların da tebliğ edilen şartlar dairesinde aftan istifadeleri adına muayene edilerek deftere dahil edilmesi istenmiştir.⁵³⁶ Vilayet bunun üzerine Dahiliye Nezaretine, bu yazının *Divan-ı Örfiden* mahkûm bulunan ve sıhhi durumları bozuk olup ahlaken düzelmiş, ıslah olmuş cünha ve hafif cinayet mahkûmlarını da kapsayıp kapsamadığını sormuştur.⁵³⁷ Dahiliye Nezareti, *Divan-ı Harb* mahkûmlarından muayene şartlarına sahip olanların da deftere dahil edilmesi gerektiğ ini bildirmiştir.⁵³⁸

2.5.1.1.3. Şikayetler ve Mahkûm Talepleri

Mahkûmların çeşitli konularda yaşadıkları sıkıntılarla ilgili yazdıkları dilekçeler adli makamları yönlendirmesi ve bilgilendirmesi açısından önem arz etmektedir. Mahkûmlar arasında okuma yazma oranının çok düşük olduğu göz önüne alındığında mevcut dilekçelerin yaşanan sıkıntıları dile getirmekte yetersiz kaldığı anlaşılabilmektedir. Adliye ve Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiş olan tarihsiz bir belgede, katil maddesinden dolayı 15 ve 20 sene müddetle Bitlis Hapishanesinde kürek cezasına mahkûm olan, yaşlı ve malul olduklarından dolayı af talep eden *Mutkili Hami oğlu Berik, Hoşgeldi Köyünden Mustafa oğlu Ahmet ve Çiranlı Aşiretinden Nadir* adlarını taşıyan şahısların hakikaten malul olduklarının tıbben de anlaşıldığı ifade edilmiştir. Padişahın tahta çıkması hürmetine adı geçenlerin affı hakkında Dahiliye Nezareti ve Adliye Nezareti ile gerekli yazışmalar gerçekleştirilmiştir.⁵³⁹

Çalışmamızın yıl sınırlamasının dışında olmasına rağmen Bitlis Hapishanesi hakkında önemli veriler barındıran 4 Aralık 1901 tarihli bir diğ er dilekçe şu şekildedir:

“...bila-sual bila-muhakeme on bir aydır zindanda mahbusum. Mahbus olduğum yer üç arşın vüsatında taştan bir hücredir. Bu mezar gibi yerde havasızlıktan, ziyasızlıktan rutubetten taaffünden verem oldum. Verem olduğum etibba muayenesiyle müsbettir. Sebeb-i hapsimi bilmiyorum fakat masumiyetimden eminim. Sadakatim, namusum hiçbir vakit şaibedar ve hanel olmamıştır. Zindana atılmaklığımı icap eden esbap ne ise iftiradır, saniadır, garazkarlıktır. Kuru kof iddialarla ben masumum demek başkadır, masumiyetimi inde'l-muhakeme ispat etmeğ e muktedirim demek başkadır. Muhakememin icrası için cihet-i Adliyeye teslim olunmaklığım a dair atabe-i felek-mertebe-i hazreti hilafet-penahilerine on yedi telgraf keşide ve sekiz ariza takdim eyledim hiçbiri derdime çare

⁵³⁶ BOA_DH_MB_HPS_00108_00011_001_001, (17.06.1917).

⁵³⁷ BOA_DH_MB_HPS_00108_00020_002_001, (05.08.1917).

⁵³⁸ BOA_DH_MB_HPS_00108_00020_001_001, BOA_DH_MB_HPS_00108_00020_002_002, (08.08.1917).

⁵³⁹ BOA_BEO_001367_102462_001_001, (Tarihsiz).

olmadı. Bir heyet-i adliyenin birkaç günde bu abd-i ahkarlarının muhakemesiyle işigali halinde devlet ve millete bir zarar mı arız olacak. Ceraim-i meşhude ashabı bile isticvab olunuyorlar, kulları da isticvab olunayım alelusul muhakemem rüyet olunsun ve tebeyyün edecek neticeye göre hükm-i kanun icra edilsin...’’⁵⁴⁰

Dilekçeden anlaşıldığı kadarı ile Bitlis Hapishanesinde mahkûm olarak tutulan Hizan Eski Kaymakamı ve tanınmış alimlerden Merhum Adil Paşa torunu Mehmed Asaf olduğu anlaşılan şahsın, sorgulanmadan ve mahkemeye çıkarılmadan 11 aydır tutulduğu Bitlis Hapishanesi rutubetli, ışık ve hava almayan sıhhsiz şartları ile mahkûmun verem olmasına sebebiyet vermiştir. Masumiyetini ispata hazır olduğunu beyan eden mahkûm, iftira üzerine bu duruma düştüğünü ve adli bir heyetin birkaç gün içinde kendisini sorgulayabileceği halde ve resmî makamlara 17 telgraf ve 8 dilekçe göndermesine rağmen bir sonuç alamadığını dile getirmiştir. Hapishanelerin fiziksel imkânsızlıklarının yanında adalet sistemindeki ağırlık ve dilekçelere geri dönüş yapılmaması da mahkûmların yaşam şartlarını zorlayan diğer sebepler arasındadır. Dahiliye Nezaretine 23 Aralık 1901 tarihinde gönderilen yazı ile Hizan Eski Kaymakamı Mehmet Asaf imzasıyla gelen dilekçe üzerine süratle adaletin yerine getirilmesi için inceleme yapılması istenmiştir.⁵⁴¹

2.5.1.1.4. İntihar, Firar, Af Konuları

Firar meselesi ile ilgili Bitlis Hapishanesinden ilk örnek 1907 yılına aittir. 1907 yılı Aralık ayında Pençenar Aşireti’nden haydut Derviş ile Eruh sakinlerinden idam cezası mahkûmu haydut Mehmet Resul Bitlis Hapishanesinden firar etmiştir. Yakalanmaları için ciddi bir gayret sarf edilmiştir. 1908 yılında ise kürek cezalılı Muhyiddin ve üç sene hapis cezası olan kardeşi Tahir ve şüpheli diğer kardeşi Kasım firar etmelerinden kısa süre sonra yakalanmışlardır.⁵⁴² Aşiret firar olayına benzer bir örnek de Diyarbakır’da yaşanmıştır. Aslında Diyarbakır Hapishanesinde firar olayıyla nadiren karşılaşılmaktadır. Koçer Aşiretinden bir mahkûmun 1891 yılında firar etmesine hapishane gardiyanlarından Mahmut Çavuş’un yardım ettiği tespit edilmiş ve gardiyan cezalandırılmıştır.⁵⁴³

⁵⁴⁰ BOA_BEO_001769_132604_002_001, (04.12.1901).

⁵⁴¹ BOA_BEO_001769_132604_001_001, (23.12.1901).

⁵⁴² İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 57.

⁵⁴³ Jülide Akyüz Orat, Fadimana Çelik, “Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/7 (İlkbahar 2011), 83.

Belgelerde Bitlis Vilayeti Merkez hapishanesiyle ilgili sadece 1 intihar vakasına rastlanmıştır. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 24 Nisan 1913'te yazılan yazıda, hırsızlık maddesinden dolayı üç sene kürek cezasıyla mahkûm olan ve Bitlis Hapishanesi'nde bulunan Ahlat kazasının Tunus Mahallesi sakinelerinden Mustafa kızı Gülfidan'ın hapishanede gece vakti kendini asmak suretiyle intihar ettiği bilgisi verilmiştir.⁵⁴⁴

Af uygulamasının Padişahların tahta çıkmaları üzerine ve savaş şartlarında gösterilen hizmetler gözönünde bulundurularak dönem dönem mahkûmlar lehine çıkartıldığından daha önce bahsetmiştik. Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Sadrazamlık makamına gönderilen 26 Eylül 1914 tarihli yazıda, ot yakma sebebiyle 3,5 seneye mahkûm edilen ve bir seneden beri Bitlis Hapishanesinde tutulan Çerkes Eşref'in affı ile yaralama ve katl meselesinden suçlanan ve Muş'ta tutuklu Çerkes Allahverdi hakkındaki soruşturma ve kovuşturmanın ertelenerek tahliyesi için gerekli izinlerin verilmesi istenmiştir.⁵⁴⁵ Sadrazamlık makamından Adliye Nezareti'ne aynı tarihte gönderilen yazıda da Çerkes Eşref'in affı ve Çerkes Allahverdi'nin hakkındaki soruşturma ve kovuşturmanın ertelenerek tahliyesi için gerekenlerin yapılması istenmektedir.⁵⁴⁶ Sadrazamlık makamından Adliye ve Dahiliye Nezaretlerine 4 Kasım 1914 tarihinde gönderilen yazıda; 3,5 sene kürek cezasına mahkûm edilen Çerkes Eşref'in kişi hakları baki kalmak üzere, cezasından kalan sürenin affına Vekiller Meclisi (Meclis-i Vükela) kararı ve Padişah (Sultan Mehmed Reşad) iradesiyle müsaade edildiği; yaralama ve katl maddesinden suçlanan Çerkes Allahverdi hakkında da Vekiller Meclisi görüşmelerinde soruşturmanın ertelenmesinin uygun görüldüğü ve Dahiliye Nezaretine bilgi verildiği, işlemlerin gerektiği şekilde onaylandığı bildirilmiştir.⁵⁴⁷

Mahkûm nakilleri sırasında da firar olayları yaşanması her zaman ihtimal dahilindedir. I. Dünya Savaşı sırasında ülke genelinde birçok hapishanede olduğu gibi Bitlis'te de mahkûmlar savaşa destek vermeleri için sevk edilmiştir. 3. Ordu'ya yiyecek nakli için 250 mahkûm vazifelendirilmiş ve bu mahkûmların firar etmemeleri için ayrıca jandarma marifetiyle tedbir alınmıştır.⁵⁴⁸ Yine I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte Bitlis Merkez ve kazalarındaki mahkûmlar da af kapsamına dahil edilerek büyük oranda tahliye olmuştur. Bitlis Merkez Hapishanesinde: 1911'de 51 mahkûm; 1912'de 413 mahkûm; (1912'de çıkarılan af

⁵⁴⁴ BOA_DH_EUM_EMN_00025_00023_001_001, (24.04.1913).

⁵⁴⁵ BOA_BEO_004312_323369_002_001, (26.09.1914).

⁵⁴⁶ BOA_BEO_004312_323369_001_001, (26.09.1914).

⁵⁴⁷ BOA_BEO_004319_323898_001_001, (04.11.1914).

⁵⁴⁸ İliş, II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis, 59,61.

sonrası) 1913'te 157 mahkûm; 1914'te 83 mahkûm bulunmaktadır. 1914-1915 yılına ait Yoklama Cetvelinde Bitlis Merkez Hapishanesinden 42 erkek 1 kadın toplam 43 mahkûm tahliye edilirken mahkûm sayısı bir sonraki cetvelde 4'e kadar gerilemiştir.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Bitlis Hapishanesi harabeye dönmüştür. Hapishane hem aşırı yağışlar sebebiyle hem de işgal sırasında ciddi tahribat yaşamıştır. Mahkûm ve tutuklu olmadığı için hapishane çalışanlarının maaşları kesilmiştir.⁵⁴⁹ Savaş müddetince çıkartılan genel aflar, mahkûmiyetinin üçte ikisini bitirmiş olan mahkûmlar için çıkarılan aflar, asker açlığını kapatmak için cepheye gönderilenler mahkûmlardan başarılı olanların da affa tabi tutulması ile hapishanelerdeki mahkûm mevcutları çok düşük seviyelere gerilemiştir.⁵⁵⁰

2.5.1.1.5. Tamirat ve Yeniden İnşaat Konusu

Farklı nitelikteki binaların ihtiyaçtan dolayı hapishaneye çevrilmiş olması hapishane olarak kullanılan binaların sürekli sorun çıkartmasının temel sebepleri arasındadır. Tamirat konusunda ilk yazışma olan Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 30 Nisan 1903 tarihli belgede Merkez vilayet hükümet konağı ve hapishanesinin tamir masrafları olan 3183 kuruş tutar için izin verildiği, vilayetin tamirat tertibi olarak bulunan 10500 küsur kuruşdan ödenebileceği bildirilmiştir.⁵⁵¹ 1903 yılı Temmuz ayında Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen diğer bir yazıda gerektiğinde bir sancağa tahsis edilmiş olan masrafın diğer sancağa naklinin uygun olacağı, merkez vilayet hapishanesinin tamiri için kullanılması gereken 3183 kuruşun merkez ve merkeze bağlı birimler için tertip edilmiş olan genel bütçe üzerinden ödenmesinin uygun olacağı dile getirilmiştir. İlave harcama gerekirse muhasebe marifetiyle beyan edilmesi ve işe süratle başlanması bildirilmiştir.⁵⁵²

Bu yazışmadan 8 sene sonra Bitlis İstinaf Mahkemesi Savcılığı'ndan Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 7 Mayıs 1911 tarihli iyimser yazı, Dahiliye Nezaretinden gönderilmiş olan planlara uygun olarak öncelikle Bitlis Vilayet merkezinde sonrasında Muş ve Siirt'te birer hapishanenin inşası hakkındaki talepleri içermektedir. Gelen yazıya istinaden Valiliğin değerlendirmesi maddeler halinde şu şekilde ifade edilmiştir:

⁵⁴⁹ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 46, 48-50.

⁵⁵⁰ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 65.

⁵⁵¹ BOA_DH_MKT_00703_00025_001_002, (30.04.1903).

⁵⁵² BOA_DH_MKT_00703_00025_002_002, (07.1903).

-Vilayet merkezi ve bağılı sancaklar ve kazalarda Nezaretten gelen yazıdaki özelliklere uyan hapishane adıyla muntazam binalar mevcut değildir.

-Öncelikli olarak Bitlis vilayet merkezi olmak üzere Muş ve Siirt'te acilen Nezaretin planına uygun birer hapishanenin inşası gereklidir.

-Aciliyeti olan Bitlis Vilayet Merkezi ve Siirt ve Muş Sancaklarındaki hapishanelerin bu sene inşası için gerekli ödeneğin derhal tahsisi Adliye ve Dahiliye Nezaretlerinden talep olunmaktadır.⁵⁵³ Bu iyimser maddelerin gereğinin yapılması yani Bitlis, Muş ve Siirt'te yeni birer hapishane inşası şöyle dursun mevcut hapishanelerin yıkılan kısımlarının onarımı için bile yazışmalar devam etmektedir. 30 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda ise Bitlis Hükümet Konağı ve bitişiğindeki hapishanenin tamiri için gereken 2844,5 kuruşun ilgili ödenekten karşılanması istenmiştir.⁵⁵⁴ 1911 yılı Haziran ayında Dahiliye Nezaretine yazılan yazıda ise, Bitlis Hükümet Konağı dahilindeki hapishanenin yıkılan mahallerinin tamiri talebiyle daha önce yazılan yazıya ek olarak aynı yapının duvarlarının farklı kısımlarının yıkılmasının muhtemel olması üzerine gerekli izin ve ödeneğin tahsisi talep edilmiştir.⁵⁵⁵ Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda bahsi geçen duvarların yıkıldığı bu sebepten tamir için gerekli ödeneğin havalesinin bir an evvel yapılması ve buna dair bilgi verilmesi talebi yer almaktadır.⁵⁵⁶

Yaklaşık 2,5 ay sonra Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan yazıda, Bitlis'te gerekli görülen yeni bir hapishane inşası için talep edilen 137 bin 241 kuruşun ilgili deftere kaydedildiği ve 1912 senesi bütçesinin onaylanmasını takiben ödenmesi hakkında kesin karar alındığı belirtilmiştir. Gecikmeye müsaade edilmeden hapishanenin keşfinin şimdiden yapılması ve keşif evrakının gönderilmesi tavsiye edilmiştir.⁵⁵⁷

Maliye Nezareti Emlak Müdüriyeti Fen Heyeti Kalemi'nden Dahiliye Nezaretine 2 Ekim 1913 tarihinde gönderilen yazıda, Bitlis Vilayet Merkez Hapishanesinin gerekli mahallerinin yıkılıp yeniden inşası ve tamire muhtaç kısımlarının da tamiri için düzenlenen rapor ve keşif evrakında beyan edilen hususların usul ve esaslara uymadığı gerekçesiyle *iade edildiği* ve 30 Aralık 1909 ve 53 numaralı Genelge gereğince raporun ve keşif evrakının tekrar

⁵⁵³ BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_002_001, BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_002_002, (07.05.1911).

⁵⁵⁴ BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_001_001, (30.05.1911).

⁵⁵⁵ BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_005_001, (06.1911).

⁵⁵⁶ BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_004_001, (12.06.1911).

⁵⁵⁷ BOA_DH_MB_HPS_00034_00025_001_001, (08.1911).

düzenlenerek gönderilmesi istenmiştir.⁵⁵⁸ Bitlis Vilayeti'ne 6 Ekim 1913'te yazılan yazıda, *iade* edilen ve adı geçen genelge gereğince düzenlenmesi istenen raporun ve keşfin ayrıca Maliye Nezareti'ne gönderilmesi istenmiştir.⁵⁵⁹ Yeni bir hapisane inşa talebi için yazışmaları yapılmışsa da maddi yetersizlikler sebebi ile mevcut hapisane üzerinde tamir ve tadilattan daha fazlasının yapılamadığı görülmektedir.

1914 yılında ise Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden gönderilen yazıda, Bitlis Hapishanesinde *balkon tamiri* ve diğer masrafları için hazırlanan 4658 kuruşluk hesap pusulası incelendiğinde, tamiratın genişlik miktarının gösterilmediği ayrıca döşeme kirişi hesabının yanlış olduğu ve incelemenin bu şekliyle mümkün ve güvenilir olamayacağı ifade edilmiştir. Dosyada inşaat malzemesinin tür, ebat ve fiyatına dair bilgi olmadığı, inşaat malzemesinin tamamına dair çeşit, ebat, fiyat bilgisi ile birlikte tamiratın çeşit, genişlik miktarının bilinmesinin gereği hatırlatılmış ve evraklar yeniden düzenlenmek üzere mahalline iade edilmiştir.⁵⁶⁰ Tamirle ilgili 11 Kasım 1914 tarihli cevap yazısında, Merkez Kondüktörü ve Baş Mühendis imzaları bulunan bir tablo gönderilmiştir.⁵⁶¹

Bitlis Vilayet Hapishanesinin fiziki emniyetini artırmak maksadıyla aynı yıl nöbetçi kulübelerinin iyileştirilmesi hakkında da yazışmalar gerçekleşmiştir. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 23 Mayıs 1914 tarihinde yazılan yazıda, Bitlis Merkez Hapishanesinin *Nöbetçi Kulübelerinin* tamiri için (1913 senesi bütçesinden) Maliye Nezareti tarafından tahsis edilen 1035 kuruşluk ödeneğin vaktinde kullanılmadığı ve 1914 senesinde kullanılabilmesi için talep yazısı gönderilmiştir.⁵⁶²

Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden gönderilen 19 Temmuz 1914 tarihli cevap yazısında, Bitlis Merkez Hapishanesinde 4 adet nöbetçi kulubesi inşasına ait olan keşif evrakının kabul gördüğü, 1035 kuruş için geçici bütçelerin hapishaneler tamirâtı faslından Bitlis Vilayetine havale düzenleneceği belirtilmiştir.⁵⁶³ Aynı konuda 1914 yılı Ekim ayında Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen yazıda, bahsi geçen dört adet *nöbetçi kulubesi*, Muş

⁵⁵⁸ BOA_DH_MB_HPS_00004_00019_005_001, (02.10.1913).

⁵⁵⁹ BOA_DH_MB_HPS_00004_00019_004_001, (06.10.1913).

⁵⁶⁰ BOA_DH_MB_HPS_00113_00036_011_001, (1914).

⁵⁶¹ BOA_DH_MB_HPS_00113_00036_013_001, (11.11.1914).

⁵⁶² BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_006_001, (23.05.1914). (1914 yılında bu tür tamiratlar için ödenek tahsis yetkisi Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresindedir).

⁵⁶³ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_006_002, (19.07.1914).

Hapishanesinin kapısı ile 12 adet penceresinin ahşap kısımlarının ve Malazgirt Hapishanesi helalarının inşası için sarfı gerekli toplam 3461 kuruş 10 parayı içeren keşif evrakı suretlerinin ve Hapishaneler İdaresince düzenlenen cetvellerden ikişer nüshanın gönderildiği bildirilmiştir. Cetvellerin birer nüshasının arkasında yazılı talimata göre gerekli şekilde doldurularak gönderilmesi istenmiştir.⁵⁶⁴

1915 yılı Mayıs ayına gelindiğinde Bitlis Vilayetinden, Merkez Vilayet Hapishanesi nöbetçi kulubelerinin tamirâtı için *mecidi*⁵⁶⁵ *yirmi kuruş hesabıyla* 931 kuruş 30 para gönderildiğine dair cetvellerin takdim edildiği bilgisi verilmiştir.⁵⁶⁶ Nöbetçi kulübeleri konulu 6 Temmuz 1915 tarihli yazımda nöbetçi kulubelerinin tamiri için ilk keşif gereği başlangıçta 1500 kuruş havale edildiği fakat gönderilen harcama cetvellerinin toplamının *sağ akçe*⁵⁶⁷ ile 885 kuruş 10 paraya ulaştığı ve geçerli olan piyasa fiyatı gösterilmediği için bahsedilen miktarın karşılığının havale edildiği bildirilmiştir.⁵⁶⁸ 10 Ağustos 1915 tarihli yazıda ise Merkez Vilayet Hapishanesi tamirâtına sarf edilmiş 885 kuruşun *gümüş mecdi* on dokuz kuruş hesabıyla meydana geldiğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir.⁵⁶⁹ 11 Ağustos tarihli bir diğer yazıda, hapishane tamirâtıyla ilgili önceki sene gönderilen havalelerden yapılan sarfiyata ait cetvellerin gönderildiği, Muş ve Siirt Sancaklarından gelecek cetvel ve keşif belgelerinin de ayrıca gönderileceği arz edilmiştir.⁵⁷⁰

Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresinin şu tespiti ilginçtir. Nezaret, Bitlis Vilayeti Merkez Hapishanesi tamirât masraflarına ait cetveller incelendiğinde malzeme kısmında yanlışlıkla (*sehven*) fazla bulunan *on kuruş* düşürülerek toplamın *mecidiye* on dokuz kuruş hesabıyla 875 kuruş 30 para olarak düzeltilmesi gerektiği, daha önce keşfi gereği verilen 1535 kuruş olan tahsisattan 659 kuruş 5 para noksan sarfiyat gerçekleştiğinin anlaşıldığı ve o şekilde kaydının kapatılması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁷¹ Hesapların titizlikle takip edilmesi ve gereğinin yapılması görevli memurların hassasiyet ve ciddiyetini göstermesi bakımından önemli görülmüştür. Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden Bitlis Vilayeti'ne

⁵⁶⁴ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_001_001, (14.10.1914).

⁵⁶⁵ *Kubbealtı Lügatı*: Sultan Abdülmecid tarafından 1844'te bastırılmış olan 20 kuruş değerindeki gümüş sikke.

⁵⁶⁶ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_013_001, (26.05.1915).

⁵⁶⁷ *Kubbealtı Lügatı*: Karşılığı ve eksiği olmayan, ayarı ve ağırlığı tam olan para.

⁵⁶⁸ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_012_001, (06.07.1915).

⁵⁶⁹ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_015_001, (10.08.1915).

⁵⁷⁰ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_016_001, (11.08.1915).

⁵⁷¹ BOA_DH_MB_HPS_00114_00046_001_001, DH_MB_HPS_00008_00065_016_002, (08.1915).

gönderilen 23 Aralık 1915 tarihli tamirat ile ilgili son belgede de düşürülen tutara göre cetvellerin düzeltilmesi istenmiştir.⁵⁷²

2.5.1.1.6. Sucu İstihdamı Konusu

Modern şehirler ve su şebekeleri kurulmadan önce kuyulardan çekilen suyun taşınması ihtiyacı vardı. İncelediğimiz hapishanelerin büyük çoğunluğu kaza ve sancaklarda su şebeke sisteminin olmadığı yerlerdedir. Bu sebeple temiz su tedariki hapishaneler için bir diğer meseledir. 21 Eylül 1910 tarihinde Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda, 1910 yılında hapishaneler maaşları tertibinden mahkûmlara dışardan su tedariki için muvazzaf bir hademe tayininin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Su tedariki için gerçekten bir adama ihtiyaç varsa bu kişiye verilecek maaşın vilayet dahilindeki hapishaneler memur ve müstahdem maaş ödeneğinden karşılanması gerektiği, bu şekilde mümkün olmazsa hapishane içerisinden birinin su tedarikçisi (saka) olarak çalıştırılması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁷³

1912 yılına gelindiğinde yine su tedarikini üstlenen aileye yapılan ödeme ile ilgili sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Dahiliye Nezareti'ne Bitlis Valisi⁵⁷⁴ imzası ile 16 Haziran 1912 tarihinde gönderilen yazıda, diğer vilayetlerden ayrı tutulmayarak merkez hapishanesine 4 hademe istihdamının uygun görülmediği belirtilmiştir. Ayrıca her vilayet hapishanesinin mevki ve vaziyetinin farklı olduğu, bazı hapishanelerde hapishane dahilinde su bulunduğundan 2 hademenin yeterli olduğu, Bitlis Hapishanesinin değil dahilinde civarında bile akarsu, nehir bulunmadığı ifade edilmiştir. Hapishane mevcudunun mahkûm ve tutuklu olarak 150 kişiden aşağı düşmediği ve bu kitlenin içmek ve abdest almak için kullanacağı suların uzak kaynaklardan getirildiği belirtilmiştir. Bu hizmeti sürdüren hademe Abdülkadir'in, ailesi halkından bir iki kişi ile beraber sürekli bu işle meşgul olduğu halde ancak su yetiştirebildiği ve ara sıra işi yapmakta acizlik gösterdiği, hizmeti yerine getirmediği dile getirilmiştir. Diğer hizmetçinin mahkûmlara gerekli erzak ve eşyanın satın alınması ve başka hizmetler ile meşgul olup sucuya yardımda bulunamamasından dolayı Abdülkadir'in vazifeyi terk ettiği belirtilmiştir. Sorunun çözümü için ya mevcuda ilaveten 150 kuruş maaşla bir hizmetlinin

⁵⁷² BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_014_001, (23.12.1915).

⁵⁷³ BOA_DH_MB_HPS_00087_00018_001_001, (21.09.1910).

⁵⁷⁴ Ali Paşa (Mirliva), Azap, *Bitlis Salnameleri*, s.167-168.

istihdamı veya da Abdülkadir'in kendisine dışardan yardımcı bulması için maaşının 300 kuruşa yükseltilmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilerek konu ile ilgili gerekli iznin verilmesi talep edilmiştir.⁵⁷⁵ Anlaşıldığı kadarıyla bu taleple ilgili bir geri dönüş olmamıştır. Bitlis Valisi tarafından 22 Eylül 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne hatırlatma yazısı gönderilmiştir. Bitlis Hapishanesinde bir hizmetçinin ilaveten istihdamı ya da sucu maaşının arttırılması hakkındaki önceki talep yazısına atıf yapılarak gereğinin yapılması tekrar talep edilmiştir.⁵⁷⁶

Sucu istihdamı ile ilgili son yazışmalar 1914 yılına aittir. Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, *1914 Bitlis Hadisesi* sebebiyle hapishane mevcudunun bir misli artması üzerine dışarıdan bir hanenin kiralanarak hapishane olarak kullanılmasından dolayı bu yeni yere su getirmek üzere aylığı 150 kuruş ücretle geçici bir sucunun istihdamına ihtiyaç duyulduğu aktarılmıştır. Maaşı hapishane genel ödeneğinden verilmek üzere 28 Nisan 1914 tarihinden itibaren Bitlisli Arif oğlu Ahmet'in sucu olarak tayin edilip kaydının yapıldığı bildirilmiştir.⁵⁷⁷ Fakat Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne 1914 yılı Mayıs ayında gönderilen yazıda hapishane suculuğuna geçici olarak istihdam olunan şahsa verilecek ücretin, genel maaş ödeneğine giremeyeceği hatırlatılmıştır. Bu sebeple kaydının yapılamayacağı bunun yerine bu ücretin *masarif-i müteferrika* (Hesapta olmayan çeşitli masraflar için ayrılmış para) kaleminden ödenmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir.⁵⁷⁸ Sucu istihdamına Dahiliye Nezaretinden sıcak bakılmadığı açıktır.

2.5.1.1.7. Hapishane Kiralama Bedelleri

Hapishanelerin mülkiyet sorunu da yazışmalara konu olmuştur. Yeni bir bina satın alınamadığında ya da inşa ettirilemediğinde uygun sayılabilecek bir hane ya da bina kiralama yoluna gidildiği görülmektedir. Fakat kiralama yöntemi uygulandığında, kiralanın mekanın mahkûmların muhafazasına ne kadar uygun olduğu ve halkın ortak kullanım alanlarından ne kadar uzakta bulunduğu gibi temel sorulara uygun cevaplar verilebilmelidir. 5 Ağustos 1914 tarihinde Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne sunulan yazıda, 23 Nisan 1914'te Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden gönderilmiş olan *hükümet konağı ve hapishaneler tarih ve kira bedellerine ait cetvellerin* vilayet muhasebesi tarafından doldurulup gönderildiği

⁵⁷⁵ BOA_DH_MB_HPS_00087_00018_002_001, (16.06.1912).

⁵⁷⁶ BOA_DH_MB_HPS_00087_00018_003_001, (22.09.1912).

⁵⁷⁷ BOA_DH_MB_HPS_00072_00067_002_001, (1914).

⁵⁷⁸ BOA_DH_MB_HPS_00072_00067_001_001, (30.05.1914).

bildirilmiştir.⁵⁷⁹ 15 Ağustos 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti, Bitlis Vilayeti'ne tebligata rağmen Nüfus İdaresi için izin alınmadan hane kiralanmasının sebebi sormuştur.⁵⁸⁰ Eylül ayında Dahiliye Nezareti'ne gönderilen cevap yazısında, Bitlis Hapishanesine ilaveten kiralanın binanın ihtiyaçtan dolayı bir sene daha kullanılması gerektiği ayrıca eylül ayı sonunda ihtiyaç kalmayacağından Muş'taki binaların tahliye edilebileceği ifade edilmiştir. Bu binaların bu sürelerle ait kira bedellerinin 2520 kuruş olduğu ve bu miktarın Vilayetçe karşılanmasının mümkün olmayacağı belirtilmiştir.⁵⁸¹ 8 Eylül 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir diğer yazıda, Vilayet Nüfus İdaresinin daha önce bulunduğu mahallin yıkıldığından dolayı bu idarenin başka bir yere naklinin zorunlu olduğu ve bu yüzden hane kiralandığı bilgisi verilmiştir. Bu mahallin aslında jandarma dairesine ait olduğu bilgisi de verilmiştir. Ayrıca Hükümet Konağı ve Hapishanelerin kiralarına ait cetveller doldurulup onaylanarak arz edilmiştir.⁵⁸² 9 Eylül 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretinden gönderilen yazıda, gerekli masraflar arasında olan Hükümet konakları ve Hapishane kiralarının havaleler ile birlikte gönderilmekte olan *müfredat cetvellerinde* zaten yazılı halde bulunduğu hatırlatılmış ve bu cetvellerin dikkate alınmamasının asla uygun olmayacağı şeklinde bir eleştiri getirilmiştir. Ayrıca kira konusunda gönderilen cetvellerde tahsisatla ilgili çok sayıda düzeltme yapıldığı ve birçok tutarın alıkonulduğunun anlaşılmış olduğu, kiralama konusunda gerekli görülen değişiklikler için Nezaretten izin ve durumun Vilayet muhasebesince kayıt altına alınması gerektiği bildirilmiştir. Hükümet Konaklarından sadece dahiliye dairelerine ait kira bedelleri ile Hapishaneler için bahsi geçen cetvellerin iade edildiği belirtilmiştir.⁵⁸³ 24 Eylül 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden gönderilen yazıda, Vilayet tarafından alıkonmuş olan miktarlar ve vilayet Nüfus İdaresi için kiralanın hane konuları tekrar hatırlatılmıştır.⁵⁸⁴

1914 yılı Ekim ayında Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine çekilen cevap niteliğindeki telgrafta, cetvel açıklamaları için merkeze bağlı birimlerle görüşüldüğü, talep edilen sonucun arz edilmesi için vakte ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir. Bu süreçte Nüfus İdaresinin bulunduğu hanenin kira bedelinin ödenmesi gerektiği, mevcut hali ile oturmaya ve görev yapmaya kesinlikle elverişli olmayan hanenin en kısa sürede tamiri için istenilen

⁵⁷⁹ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_004_001, (05.08.1914).

⁵⁸⁰ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_001_001, BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_002_001, (15.08.1914).

⁵⁸¹ BOA_DH_MB_HPS_00044_00028_007_001, (03.09.1914).

⁵⁸² BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_006_001, (08.09.1914).

⁵⁸³ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_003_001, (09.09.1914).

⁵⁸⁴ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_005_001, (24.09.1914).

tahsisatın gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁸⁵ Dahiliye Nezareti'nden Nüfus İdaresi kira bedeli hakkında gelen cevapta Nezaretin ödeme yapmama hususunda direnç gösterdiği gözlemlenmektedir. Tahsisat yokluğunun yeniden kira ödemesine engel olduğu ayrıca idarenin mevcut kayıtlarına bakıldığında o tarihe kadar verilen tahsisatın zaten sarf edilen miktardan fazla olduğunun görüldüğü bildirilmiştir. Nüfus İdaresinin bulunduğu hane için istenilen kira ödemesinin bu konudaki araştırma neticesinin bildirilmesine bağlı olduğu yine eleştirel bir yaklaşımla aktarılmıştır.⁵⁸⁶

1914 yılı Aralık ayı sonunda *Hapishane Olarak Kullanılan Mahallerin İsim ve Kira Bedellerini Açıklayan Cetvel* ile, *Hükümet Konakları Olarak Kullanılan Mahallerin İsim ve Kira Bedellerini Açıklayan Cetvel*'in onaylı şekilde Bitlis Defterdarı imzası ile gönderildiği bildirilmiştir.⁵⁸⁷ 1915 yılı Şubat ayında Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, vilayet dahilinde hapishane olarak kullanılan yerler ve hükümet konakları kira bedelleri ve gerekli açıklamaların birleştirilip vilayet muhasebesi tarafından yeniden düzenlenerek takdim edildiği bildirilmiştir. Bu cetveller gereğince hükümet konakları için yıllık 9675 kuruş ve hapishaneler için yıllık 2234 kuruşun tahsis edildiği aktarılmış ödemenin buna göre yapılması talep edilmiştir.⁵⁸⁸ Dahiliye Nezareti, kira cetvelleri gereğince tahsis ve dağıtım ve kayıtlarının incelendiğini, yeni bir yazı ile şuanki tahsisattan yapılan harcamalar hakkında derhal bilgi verilmesini istemiş, düzeltilen ve yeniden ödenmesi gereken miktarlar için de Nezaretten izin istenmesi zorunluluğunu hatırlatmıştır.⁵⁸⁹ Vilayet Nüfus İdaresi için Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, adı geçen idarenin yerleştirildiği hanenin 20 Mayıs 1914-30 Ekim 1914 tarih aralığına ait aylığı 100 kuruş olan kira bedeli havalesinin henüz gönderilmediği arz edilmiştir. Hane sahibinin alacağı için müracaatta bulunduğu ve adı geçen hanenin 6 ay 10 günlük kira bedeli olan 633,5 kuruşa ait havalenin gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁹⁰

28 Haziran 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Vilayet'e gönderilen yazıda, dağıtım cetveli incelendiğinde 1915 senesine ait 6 aylık havalenin içerisinde, hükümet konakları kira bedeli olarak yazılmış 10.012 kuruş içerisinde nüfus idaresi için talep edilen (aylık) 100 kuruşun da bulunduğu anlaşıldığı bildirilmiştir. Nüfus İdaresi kira bedeli dahil olduğu halde yıllık 20.025 kuruşun sarf edilmekte olduğu, kalan miktarın yıl sonunda kesin hesap alındı kağıdı

⁵⁸⁵ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_008_001, (19.10.1914).

⁵⁸⁶ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_007_001, (21.10.1914).

⁵⁸⁷ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_010_001, BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_011_001, (27.12.1914).

⁵⁸⁸ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_012_001, (02.1915).

⁵⁸⁹ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_009_001, (21.02.1915).

⁵⁹⁰ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_014_001, (24.05.1915).

beyanından sonra gönderileceği ve ayrıca havale göndermeye gerek olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁹¹ İhtiyaç sebebi ile fazladan kiralanan bir hanenin mali yükünün ne kadar sıkıntı çıkardığı ve çok sayıda yazışmaya neden olduğu görülmektedir.

Mütareke döneminde de kira konulu yazışmalar devam etmiştir. 18 Şubat 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, tekrar Vilayet Adliyesinin kurulması, yeni yerleşkenin hapisane-tevkifhane şeklinde imar edilmesi gerekliliği dile getirilmiştir. Bitlis Merkezde devlete ait (emlak-ı emiriyyede) sağlam bina kalmaması ve başka mahal bulunamaması sebebiyle adliye dairesi için belediye binasının alt katındaki iki odanın aylık 400 kuruş bedel ile hapisane ve tevkifhane olarak kullanılacağı bildirilmiştir. Yapılan sözleşmeye bağlı olarak mart ayından itibaren bir senelik kira bedeli olan 4800 kuruşun gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁹² 10 Mart 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen yazı aslında bir önceki yazıya eklemiştir. Yazıda, Merkez Vilayette amele teşkilatı faaliyeti ve ikmali olduğundan Siirt'te bulunan merkeze ait tutukluların Bitlis'e getirileceği, önceden hapisane olarak kullanılacağı beyan edilen yere yerleşim mümkün olamasa da tutukluların getirilmesinin zorunlu ve kanuni olduğu bildirilmiştir. Tutuklular Siirt'ten getirilme sürecindedir. Mevcut hapisanede soba, mangal, hasır benzeri malzemeler bulunmadığı; aydınlatma, tahta, kilim, halı ve erzağa ihtiyaç olduğu ve acilen havale gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁹³ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayetine gelen kira konulu son yazıda merkezden başka, merkeze bağlı birimlerde hapisane olarak kiralanan yerlerin aylık kira miktarlarının bildirilmesi talep edilmiştir.⁵⁹⁴

I. Dünya Savaşı sırasında Bitlis'te hapisanelerin de zarar gördüğünden bahsedilmiştir. Kadın hapisanesi için de durumun geçerli olduğu Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. 2 Haziran 1919 tarihinde Adliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, Bitlis Merkez Vilayetinde Kadın Hapisanesi olarak kullanılacak bir mekan olmadığı için *cünha* suçu işleyen kadın mahkûmlarının ister istemez serbest bırakıldığı bildirilmiş ve bu konuda gerekenin yapılması istenmiştir.⁵⁹⁵ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 7 Haziran 1919 tarihli yazıda ise uygun bir mekan bulunarak mahkûmlar

⁵⁹¹ BOA_DH_MB_HPS_00029_00036_013_001, (28.06.1915).

⁵⁹² BOA_DH_MB_HPS_00048_00008_002_001, (18.02.1919).

⁵⁹³ BOA_DH_MB_HPS_00048_00008_003_001, (10.03.1919).

⁵⁹⁴ BOA_DH_MB_HPS_00048_00008_001_001, (22.03.1919).

⁵⁹⁵ BOA_DH_MB_HPS_00049_00039_002_001, (02.06.1919).

hakkında geçerli hükümlerin yerine getirilmesi adına gerekenlerin yapılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir.⁵⁹⁶

2.5.1.2. Ahlat Hapishanesi

1895 yılında Ahlat Kazasında halkın da yardımıyla yapılan Ahlat Hapishanesi Hükümet Konağının alt katında on kişi kapasiteli, mahkûm ve tutukluların birlikte tutulduğu bir yerdir.⁵⁹⁷ Asayişin sağlanamaması ve eşkıyalık sebebi ile Bitlis Hapishaneleri Doğu Anadolu'nun en yoğun mahkûm oranına sahip hapishaneleri arasındadır. Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne 24 Kasım 1907 tarihinde gönderilen yazıda Ahlat kazası hükümet konağının zemin katında ancak on kişiyi barındırabilecek olan bir odanın tevkifhane ve hapishane olarak kullanıldığı ve hastalanan tutuklu ve mahkûmların tedavi edilmedikleri Van ve Bitlis vilayetleri Adliye Müfettişliği'nin bildirimlerine atfen resmî yazı ile bildirilmiştir. Mahkûm ve tutukluların bir arada bulundurulmalarındaki sakıncaların açıklama gerektirmeyecek kadar ortada olduğu, hastalananların da tedavilerine gereken itina gösterilmediği hatırlatılmış ve bu durumun gereğinin yapılması istenmiştir.⁵⁹⁸ Bitlis Vilayeti'ne 21 Aralık 1907 tarihinde yazılan yazıda da konu özetlenmiş, süratle gereğinin yerine getirilmesi talep edilmiştir.⁵⁹⁹ 1908 yılı Ocak ayı için 12 kişi kapasiteli Ahlat Hapishanesinde 62 mahkûmun alıkonuyor olması izdihamın boyutlarını açıkça göstermektedir.⁶⁰⁰

Hapishanelerin yetersizliği 1907-1914 yıllarına ait yazışmalara da birçok kez yansımıştır. 1911 yılında da Bitlis ve Ahlat'ta yaşanan mahkûm izdihamlarını hafifletmek adına yeni hapishaneler yapılması için çalışmalar yapılmıştır.⁶⁰¹ Maliye Nezareti Emlak İşleri Müdüriyetinden Dahiliye Nezaretine 13 Ekim 1913 tarihinde gönderilen yazıda hapishaneler inşaatı için elde edilen dört milyon kuruşluk tahsisatla *Ahlat*, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar), Halep, Bağdat ve Harput mevkilerinde 2 sene içinde inşa edilecek genel hapishanelerin bu sene yaptırılacak kısımları için süratle gerekenin yapılması ve keşif evrakının gönderilmesi talep edilmiştir.⁶⁰²

⁵⁹⁶ BOA_DH_MB_HPS_00049_00039_001_001, (07.06.1919).

⁵⁹⁷ İliş, II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis, 26.

⁵⁹⁸ BOA_DH_TMIK_S_00071_00019_001_001, (24.11.1907).

⁵⁹⁹ BOA_DH_TMIK_S_00071_00019_002_002, (21.12.1907).

⁶⁰⁰ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 326.

⁶⁰¹ Cırık, *Doğu Anadolu'da*, 324-325.

⁶⁰² BOA_DH_MB_HPS_00148_00105_001_001, (13.10.1913).

Osmanlı Ülkesinde mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere 14 Aralık 1913'te düzenlenen Sual Varakası⁶⁰³'ndan edindiğimiz bilgilere göre: Ahlat Hapishanesinin özel bir adı bulunmamaktadır. Kadınlara özel bir hapishane mevcuttur ve anladığımız kadarıyla aylık 20 kuruş kira bedeli vardır. Hapishanenin mevcudu 9 erkek 2 kadın toplamda 11 mahkûmdur. Hükümet konağının alt katında bulunan erkek mahkûmların bulunduğu hapishane arazisinin değeri bulunduğu bölge itibarıyla beş yüz kuruştur. Hapishanenin, hükümet konağının en alt katında sokağa bakan bir penceresi varsa da içi rutubetli olup insan sağlığına uygun değildir ve bundan dolayı yeniden bir hapishane inşası gerekir. Hapishanenin tamir ile talep edilene uygun bir hale getirilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁰⁴ Maalesef I. Dünya Savaşı öncesindeki bu talepler savaş süresince olumlu bir karşılık bulamayacaktır.

2.5.1.3. Hizan Hapishanesi

Hükümet Konağı bünyesinde olan Hizan Kaza Hapishanesi haricinde kazada kadın hapishanesi bulunmamaktadır.⁶⁰⁵ Tamir ve genişletme imkânı olmadığı için Jandarma Bölük Komutanı yeni bir hapishane yapılmasını talep etmiştir. 1913 itibarıyla 27 mahkûm bulunmaktadır.⁶⁰⁶

2.5.1.4. Mutki Hapishanesi

Mutki'de diğer kazalardan farklı olarak, hapishane ve tevkifhane olarak jandarma binasında Jandarma koğuşunda küçük bir oda kısa süreli alıkoymalar için kullanılmıştır.⁶⁰⁷ Osmanlı Ülkesinde mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere 24 Ocak 1914'te düzenlenen Sual Varakası'ndan edindiğimiz bilgilere göre: Mutki Hapishanesinin özel bir adı bulunmamaktadır. Kadınlara özel bir hapishane yoktur. Mahkûm adedi ve hapishanenin bulunduğu arazi ile ilgili bilgi verilmemiştir. Hapishane genel durumu ile ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir: Jandarma koğuşu olarak kabul edilen ve kiralanılan yerin bir tarafının tahtayla bölünmesi ile erkeklere mahsus bir hapishane elde edildiği ve burda tutuklu

⁶⁰³ 1913-1914 yıllarında hapishanelerin genel durumunu belirlemek amacıyla hazırlanan; vilayet, sancak, kazalara gönderilen ve pek çok soru içeren formlardır.

⁶⁰⁴ *BOA_DH_MB_HPS_M_00010_00031_001_001*, (14.12.1913).

⁶⁰⁵ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 37.

⁶⁰⁶ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 206.

⁶⁰⁷ İliş, *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis*, 35-36.

muhafazasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu yüzden yakalanan şahısların hemen merkez vilayete gönderildiği ve ayrıca bu yerin rutubetli, barınmaya uygun bir yer olmadığı yazılmıştır. Bununla beraber merkez kazada hükümet konağının bile bulunmadığı, yerel idare memurlarının benzer yerlerde çalışmak zorunda kaldıkları, vazifelerini yerine getirmekte zorlandıkları ve genel sağlıklarının tehdit altında bulunduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁸ Benzer şekilde Balkan hapisanelerinden olan Koçana Hapishanesinin en fazla 30 mahkûm barındırma kapasitesi olduğu, genel sağlık şartlarını taşımadığı, rutubetli ve hava akımına müsait olmayan eski bir bina olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Belediye Tabibi tarafından koleranın hüküm sürdüğü bir zamanda bu gibi bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve kasabanın da korunması maksatlarıyla hapishanenin sağlık şartlarının iyileştirilmesi gerektiği 1911 yılı Ocak ayında rapor edilmiştir.⁶⁰⁹ Bundan başka Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdüriyetinden Dahiliye Nezaretine yazılan 1911 Şubat ayına ait bir yazıda, Taşlıca Sancağı hapishane ve tevkifhane mevcudunun hapishanenin kapasitesinin üzerinde olduğu ve sağlık şartlarına tamamen aykırı bulunduğundan bahsedilmiş⁶¹⁰ ayrıca mart ayına ait bir yazıda da Vulçitrin ve Koçana Hapishanelerindeki mevcut durumun çeşitli salgın hastalıklara yol açacağı ifade edilmiştir.⁶¹¹ Bitlis Vilayet Hapishanesi ve Vilayete bağlı kaza hapishanelerinin ardından alfabetik sıra ile Sancak Hapishaneleri incelenecektir.

2.5.2. Genç Sancağı Hapishanesi

2.5.2.1. Fiziki Durum ve Hapishane Koşulları

Bitlis Vilayetine bağlı 3 sancaktan biri olan Genç'te kiralık bir kadın hapishanesi bulunmaktadır. Kagir⁶¹² yapıdaki sancağın erkek hapishanesi hükümet konağı müstemilatında kamu binası statüsündedir. 15'er kişi kapasiteli iki koğuş, bir avlu, bir çeşme, bir ambar, birkaç hela, memur ve gardiyan odalarından oluşan hapishane jandarma koğuşu ve Rüştüye Mektebi ile komşudur. Tamire ihtiyacı olmayan hapishanenin izdihama neden olan yer darlığı, bahçe ve dinlenme alanlarının olmaması gibi sıkıntıları bulunmaktadır. Bu nedenlerle hükümet konağı yakınında yer satın alınarak hijyen şartları taşıyan yeni bir hapishane yapılması talep edilmiştir. 1914 itibarıyla hapishanede 70 erkek mahkûm bulunmaktadır.⁶¹³

⁶⁰⁸ BOA_DH_MB_HPS_M_00010_00031_001_002, (24.01.1914).

⁶⁰⁹ BOA_DH_MB_HPS_00034_00007_003_001, (18.01.1911).

⁶¹⁰ BOA_DH_MB_HPS_00034_00007_004_001, (27.02.1911).

⁶¹¹ BOA_DH_MB_HPS_00034_00007_006_001, (12.03.1911).

⁶¹² TDK: Taş veya tuğladan yapılan yapı, kargir.

⁶¹³ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 221-213.

2.5.2.1.1. İzdiham ve Nakil Konusu

Hapishanelerin yaşadığı aşırı doluluk kaynaklı izdiham problemleri için çeşitli çözüm yolları üretilmiştir. Yeni bir bina inşasına bütçelerin genelde yeterli olmamasından dolayı hapishane yakınında bir hane kiralamaya da yakından başlayarak başka bir hapishaneye mahkûm nakletme bu yollar arasındadır. Muş Sancağı'ndan 3 Ekim 1907 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta, Muş Hapishanesindeki izdihamın hafifletilmesi için 400 kişiye yakın mevcuttan 70 mahkûmun emniyetli bir şekilde Genç Hapishanesine nakil için gönderildiği; Genç Mutasarrıfının ise günlük yemek (tayinat-ı yevmiyeleri) gibi zorunlu masraflardan kaçınmak maksadıyla ve Genç Hapishanesinin dar olmasını bahane ederek gelen mahkûmları iade etmek istediği bildirilmiştir. Bu durum karşısında adı geçen mutasarrıflığa acilen emir verilmesi talep edilmiştir.⁶¹⁴

Muş Sancağı'ndan Sadrazamlık Dairesine bir gün sonra çekilen telgrafta, önceki yazı genişletilerek anlatılmıştır. Van Adliye Müfettişliği'nden Muş Sancağına verilen emirde, derhal 70 kadar tutuklunun ayrılarak emniyetli bir şekilde Genç Sancağına sevk edilip hapishanenin izdihamının hafifletilmesi istenmiştir. Fakat mahkûmlar Genç Sancağına vardığında *mutasarrıf* kendisine hiçbir şekilde resmî bilgilendirme yapılmadığını ve hapishanenin gelen mahkûmları içine alabilecek durumda olmadığını beyan ederek işlemi kabul etmemiştir. Memurların bildirdiğine göre yirmi dört saatten beri mahkûmlar sokak ortasında kalmışlardır. Yapılan sevkın alınan karar gereği olduğu beyan edilmişse de mutasarrıf denilenleri dikkate almayarak kendisinin padişah emri ile göreve geldiğini ve bu mahkûmları iade edeceğini inatla beyan etmiştir. Muş Mutasarrıfına göre aslında Genç Hapishanesi 130 kadar mahkûmu barındırabilecek kapasiteye sahiptir ve savcılık, jandarma ve memur beyanlarına göre hapishane mevcudu şüpheye yer bırakmayacak şekilde 50 mahkûmdan ibarettir. Durum İran hududunda bulunan Bitlis Valisine yazılmışsa da mesafenin uzaklığı sebebi ile henüz netice alınamamış bu arada mahkûmlar yağmur altında ve çamur içinde bırakılmış, geceyi başka bir mahalde geçirmişlerdir. Muş mutasarrıfına göre, hapishanenin darlığına dair gerçek dışı bir rapor düzenlenmiş ve böyle manasız ısrar ve itizar ile mahkûmların açıkta kalmalarına sebebiyet verilmiştir. Bu durumun *siyasi* mahkûmların firarlarını kolaylaştırmış olmasının yanında izdiham ile ilgili Muş'taki konsolosların da bu gelişme

⁶¹⁴ BOA_DH_TMIK_M__00256_00028_001_001, (03.10.1907).

üzerine iğneleyici eleştiride bulunacak olmaları beklenmektedir. Münasip olanın yapılması talep edilmiştir.⁶¹⁵

İstanbul'dan Bitlis vilayetine konu ile ilgili gönderilen yazıda, Genç Hapishanesine gönderilen mahkûmların kabul edilmeyerek yağmur altında bırakıldığına Muş Sancağından bildirildiği, mahkûmların hasta olmayacakları şartlarda tutulmalarının sağlanması için gerekenin bir an önce yapılıp neticenin bildirilmesi istenmiştir.⁶¹⁶ 5 Ekim 1907 tarihinde Genç Sancağından İstanbul'a acil olarak gönderilen telgrafta ise aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir: Haber verilmeden, resmî yazışma yapılmadan Muş sancağı tarafından 57 mahkûmun Genç Hapishanesine nakil için sabah erkenden yola çıkarıldığı, 2 Ekim 1907 tarihinde alınan telgraf üzerine Genç Hapishanesinin mevcut mahkûm sayısı göz önünde bulundurularak ve bu şekilde haber verilmeden bir mahkûm kafilesinin yola çıkarılması uygun olmayacağından adı geçen mahkûmların geri aldırılması cevaben bildirilmiştir. Genç Hapishanesinin ne kadar mahkûm alabileceği sorusuna verilen cevapta durumun doğrulanmış olmasına rağmen sevkiate devam ve ısrar edildiği görülmüştür. Müdürsüz, 120 ve 80 kuruş maaşlı sadece iki gardiyan idaresinde bulunan Genç Hapishanesinin en çok 55 mahkûm alabilecek genişlikte olduğu, çoğunlukla içinde 60 kadar mahkûm bulunması nedeniyle de hapishanenin genişletilerek gardiyan sayısının artırılmasının defalarca resmî olarak bildirildiği ifade edilmiştir.⁶¹⁷ Genç Sancağından gönderilen diğer bir yazıda, görevli memurların huzurunda yapılan araştırma ve keşif neticesinde hazırlanan tutanakta 3 gün önce tahliye edilen 7 mahkûmdan başka yazının gönderildiği gün itibarıyla mahkûm mevcudunun 46 olduğu beyan edilmiştir. Merkez sancakta mevcut koşullarda yaşam sürdürmenin zor olduğu, jandarma mevcudunun az ve asker kökenli olmadığı bildirilmiştir. Mahkûmların emniyetinden sorumlu müfreze subayına, resmî yazışma yapılmadan kafilenin yola çıkarılmasından ve duruma çare bulunamamasından dolayı mahkûmların iadelerinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Huzurlu bir ortamı olan Genç Sancağının böyle zararlı fikirlere sahip mahkûmlar ile karşılaşmasının uygun olmayacağı, bundan sonra da bilgi verilmeden bir sevkiate izin verilmemesi istenmiş; adı geçen mahkûmların da hapishanesi müsait başka bir mahalle nakilleri talep edilmiştir.⁶¹⁸

⁶¹⁵ BOA_BEO_003161_237043_002_001, (04.10.1907).

⁶¹⁶ BOA_BEO_003161_237043_001_001, (10.1907).

⁶¹⁷ BOA_BEO_003161_237043_003_001, (05.10.1907).

⁶¹⁸ BOA_BEO_003161_237043_004_001, (10.1907).

Muş Sancağından gelen telgraf üzerine, sevk edilen 57 mahkûmu barındırmaya Genç Hapishanesinin yeterli olup olmadığının belirlenmesi için yapılan muayenede hapishanenin iki koğuş ve bir hastahaneden ibaret olduğu tespit edilmiştir. Her iki koğuştaki toplam 46 mahkûm olduğu ve önceki kış 60 kadar mahkûm sebebi ile meydana gelen izdiham sırasında dizanteri hastalığının yayılarak birçok ölüme sebep olduğu tespit edilmiştir. Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında sağlık, hijyen noktasında adı geçen hapishanenin dışardan gelen mahkûmları barındırma imkanı bulunmadığının anlaşıldığı bildirilmiştir.⁶¹⁹ Genç Sancağı mutasarrıfının haber verilmeden yapılan sevkiyat için yapılan kural hatasına karşı duruşu ve hapishanesinin zaten bu nakle uygun olmamasını ısrarla beyan etmiş olması bu mahkûm kafilesini iadesi ile neticelenmiş ve Genç Hapishanesi adına yerinde bir karar alınmasını sağlamıştır.

İzin alınmadan yapılan bir diğer mahkûm nakli 1912 yılında gerçekleşmiştir. 10 Ekim 1912'de Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Vilayet Makamının emriyle mahkûm Halid oğlu Kasım'ın Genç Sancağı Hapishanesine nakledildiği fakat bu hapishanenin *nemli, rutubetli*⁶²⁰ bulunması yüzünden yakalanmış olduğu hastalığın şiddetini arttırdığı ayrıca sancakta tabip bulunmaması yüzünden tedavi edilemediğinden dolayı adı geçen mahkûmun tekrar Bitlis Hapishanesine iadesi için dilekçe yazdığı bildirilmiştir. Vilayet İstinaf Mahkemesi Savcılığı ile yapılan yazışmada adı geçen şahsın 4 arkadaşı ile birlikte merkez vilayet hapishanesine tekrar naklinde sakınca olmadığı ve Genç Hapishanesinden de adı geçen şahsın hasta olduğunun ifade edilmesinden dolayı Bitlis Hapishanesine iadesi desteklenmiş ve bilgi verilmiştir. *Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesinin* 8. Maddesinin açık olarak ifade ettiği şekilde, izin alınmaksızın (istihsali mezuniyet) bir hapishaneden diğerine mahkûm naklinden kaçınılması ve böyle bir durum gerekli olduğunda yazı ile Vilayete bildirilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.⁶²¹ 14 Ekim 1912'de Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen yazıda, Genç Hapishanesinde tekrar Bitlis Hapishanesine iadesi desteklenen Halid oğlu Kasım'ın nakli hakkında Genç'e bilgi verildiği, *Nizamnamede* ifade edildiği şekilde, izin alınmaksızın bir hapishaneden diğerine mahkûm naklinden kaçınılması istenmiş ve böyle bir durum gerekli olduğunda yazı ile üst makamlara bildirilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.⁶²²

⁶¹⁹ BOA_BEO_003161_237043_005_001, (10.1907). (Yazı İşleri (Tahrirat) Müdürü Mehmed, Muhasebeci Vekili Yasin, Mutasarrıf Muavini Mekki Naib Nazif, Belediye Tabibi Yovanaki, Binbaşı Vekili Süleyman, Savcı Muavini Sıtkı, Ceza Reisi Mehdi, Baş Komiser Ali Rıza).

⁶²⁰ BOA_DH_TMIK_S_00029_00016_001_001, (10.10.1912).

⁶²¹ BOA_DH_MB_HPS_00104_00029_002_001, (10.1912).

⁶²² BOA_DH_MB_HPS_00104_00029_001_001, (14.10.1912).

Bitlis Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne 11 Kasım 1912 tarihinde gönderdiği savunma tarzında yazılan yazıda, izin alınmadan mahkûm nakledilmemesi emredilmiş ise de Halid oğlu Kasım'ın Genç'e nakil sebebinin, bu şahsın Bitlis'teki mahkûmlardan bazılarıyla birlikte hapishanenin düzenini bozacak ve diğer mahkûmların da ahlakını kötü etkileyecek hareketlerde bulunması olarak beyan edilmiştir. Bu özellikteki mahkûmlara uygulanan hapishane nizamnamesindeki cezalardan bir sonuç elde edilemediği ayrıca mahkûmların zararlı hareketlerini önlemek ve yıldırım maksadıyla masrafsız olarak vilayet hapishanesinden sancak hapishanelerine ve sancak hapishanelerinden vilayet hapishanelerine yapılan nakillerin hapishanelerin tertip ve düzenini sağlamaya yardımcı olduğu belirtilmiştir. Bu nakil işlerinin Adliye Nezareti ile görüşülerek cevap beklenmesi sırasında sakıncalar ortaya çıkacağı için vilayet dışına gönderilecek mahkûmlar hakkında izin almanın sürdürülmesi; vilayet dahilinde olan nakillerin haber verilmeksizin gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Bu uygulama için izin verilmesi talep edilmiştir.⁶²³ Aradan geçen sürede talep reddedilerek Vilayet dahilindeki mahkûm nakilleri için de izin alınması gerekliliği Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden 2 Aralık 1912 tarihinde gelen yazı ile hatırlatılmıştır. Bunun üzerine 4 Ocak 1913 tarihinde Bitlis Vilayeti'nden konu ile ilgili tekrar izin talep edilmiştir. Yazıda, Bitlis Vilayetinin başkente olan uzaklığı sebebiyle vilayet dahilindeki hapishanelerin birinden diğerine acilen nakli gereken mahkûmlar için nezaretten izin almak için geçen süre zarfında gecikmeden kaynaklı sakıncaların oluşmaması adına gerekli evrak daha sonra takdim edilmek üzere nakliyenin icrası için vilayete izin verilmesinin gerekliliği hatırlatılmıştır.⁶²⁴

1914 yılında yaşanan nakil bu sefer sancak sınırları içerisindedir. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 28 Mart 1914 tarihinde gönderilen yazıda, Genç hapishanesi'nin en çok 60 mahkûmu barındırabilecek olmasına karşın içerisinde 100'ü aşkın mahkûmun topluca bulunması tahammül edilemez bir izdihamı neden olmuştur. Kasabada hüküm süren influenza⁶²⁵ hastalığının bu izdiham sebebi ile hapishaneye de yayılmasının muhtemel olmasından dolayı hapishane civarında 19 Şubat 1914 tarihinden itibaren aylık 60 kuruşa bir hane kiralanmış ve *hafif suçlular* oraya nakledilmiştir. Kiralanan bu hanenin kira bedeli için gerekli havalenin gönderilmesi için Dahiliye Nezareti'nden izin talep edilmiştir. 7 Mayıs 1914 tarihindeki takip eden yazıda, Genç Hapishanesindeki izdihamı hafifletmek ve influenza

⁶²³ BOA_DH_MB_HPS_00104_00029_004_001, (11.11.1912).

⁶²⁴ BOA_DH_MB_HPS_00104_00029_005_001, (04.01.1913).

⁶²⁵ TDK: Enflüanza: Grip.

hastalığının yayılmasını engellemek maksadıyla kiralanan yerin aylığı 60 kuruştan üç aylık kirası için 180 kuruş havalenin düzenlenmesi ve önceki seneye ait ödenmeyen miktarın borç ödemelerine tabi tutulması gerekeceğinin Vilayete bildirilmesi talep edilmiştir.⁶²⁶ 14 Mayıs 1914 tarihli yazı ile Genç Hapishanesi civarında kiralanan hane kirası hakkındaki izin talebi tekrarlanmıştır.⁶²⁷ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne, 3 gün sonra gönderilen cevapta, kiralanan mahal için aylığı 60 kuruştan üç aylık 180 kuruş için havale gönderildiği bildirilmiş ve kiralanan hanenin önceki seneye ait kira miktarının, borç ödemelerine tabi tutulması uygun görülmüştür.⁶²⁸ Yaşanan son örnekte, salgın hastalık tehdidi üzerine verilen yerinde bir refleks ve bu refleksle Nezaret tarafından verilen destek görülmektedir.

2.5.2.1.2. Sıhhi Şartlar Konusu

Çalışmamız sırasında vilayet dahilinde izdihamdan sonra sorunlu konu başlıklarından bir diğeri olarak sağlık koşularının geldiği görülmüştür. Adliye Nezareti Cezai İşleri Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 30 Aralık 1899 tarihinde gönderilen yazıda Genç Sancağı Hapishanesinin sağlık, hijyen kurallarına uygun olmadığı ayrıca nemli, rutubetli olduğunu ifade etmektedir. Mahkûm ve tutuklular için ayrı ayrı iki koğuş inşasının çok lüzumlu olduğu, hapishane müdürü olmadığından bu vazifeyi yerine getiren okuryazar olmayan jandarma onbaşısının yazışmalarla ilgili aksamalar yaşanmasına sebebiyet verdiği bildirilmiştir. Genç Sancağına bağlı Kulp Kaza Hapishanesi ve Muş Sancağına bağlı Sason Hapishanesinin de sağlık, hijyen kurallarına uygun olmadığı ve bu iki kaza hapishanesinde mahkûm mevcudunun hapishane barındırma kapasitesinin üzerinde olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Sason Hapishanesinin bir jandarma çavuşunun idaresi altında olduğu için talimatlara uygun herhangi bir defter ve kayıt görülemediği Van ve Bitlis Vilayetleri Adliye Müfettişliği'nden gelen teftiş raporlarında bildirilmiştir.⁶²⁹

Bitlis Vilayeti'ne konu ile ilgili olarak 13 Şubat 1900 yılında gönderilen yazıda, teftiş raporundaki aksaklıklar sıralandıktan sonra *Islah Programı* (müfredat-ı İslâhiye) hükümlerine uygun olarak bütün hapishane ve tevkifhanelerin sağlık, hijyen kurallarına uygun hale sokulması gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca Vilayet dâhilindeki hapishane ve

⁶²⁶ BOA_DH_MB_HPS_00043_00072_002_001, (28.03.1914, 07.05.1914).

⁶²⁷ BOA_DH_MB_HPS_00043_00072_003_001, (14.05.1914).

⁶²⁸ BOA_DH_MB_HPS_00043_00072_001_001, (17.05.1914).

⁶²⁹ BOA_DH_TMIK_S_00029_00016_001_001, (30.12.1899).

tevkifhanelerin, gönderilen numuneye ve tarife göre tamir ve yenileme yollarından hangisine uygun ise keşfinin yapılması ve evrakının gönderilmesi istenmiştir. *Islahat Komisyonu* 'ndan bu konuların usulüne uygun olarak süratle yerine getirilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶³⁰ Benzer şekilde XX. yüzyıl başlarında Diyarbakır Hapishanesinin nemli ortamı, kapasitesinin üzerinde mahkûm barındırması bulaşıcı hastalıklara davetiye çıkarmıştır. Yetersiz beslenme de salgın hastalığa karşı mahkûmların vücut dirençlerini düşürmüştür. Salgına çözüm olarak mahkûmların nakli ya da aşı metoduna başvurulmuştur. Çiçek, kolera, tifo, dizanteri hastalıklarına karşı ciddi miktarda aşılama yapıldığı görülmektedir. Diyarbakır Vilayeti hapishanelerinde 2606 mahkûma aşı uygulanırken 22 mahkûm vefat etmiştir. Rakamlara bakıldığında aşı uygulamasında başarı elde edildiği anlaşılmaktadır.⁶³¹

Sıhhi şartlarla alakalı Dahiliye Nezareti'nden gönderilen bir diğer yazıda, Genç Sancağı Hapishanesindeki mahkûm ve tutuklulardan fakir ve muhtaç olanları bittin kurtarmak, kendilerini ve çamaşırlarını yıkatmak için sabun dağıtımı gerekli görülmüştür. Mahkûmların haftada bir çamaşır değiştirmesi ve muayene sırasında bitli ve kirli kişilerin temizlenmesi istenmiştir. 8 Eylül 1914 tarihli yazıda ise sabun ve diğer malzemenin nereden ne şekilde temin edileceğinin açıkça ifade edilmediği konunun aydınlatılması gerektiği bildirilmiştir.⁶³²

2.5.2.1.3. Şikâyetler ve Mahkûm Talepleri

Hapishane koşulları ile ilgili mahkûmların zaman zaman en üst mercilere kadar ulaşabildikleri de görülmektedir. Meclis-i Mebusan Başkanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne 21 Mart 1909 tarihinde gönderilen yazı da bu tür bir dilekçeyi konu almaktadır. Genç Hapishanesinden 50 mahkûm adına *Mehmet* imzasıyla gönderilen ve hapishanenin her yönden düzensizliğini, hukuk ve yaşam için gerekli olan şeylerin temini ile ilgili yaşanan sıkıntıları kapsayan dilekçenin yer aldığı telgraf dikkat çekici bulunmuş ve Dahiliye Nezareti'nden gereğinin yapılması istenmiştir.⁶³³ Üç gün sonra Dahiliye Nezareti'nden Bitlis'e gönderilen yazıda, Genç Hapishanesi'nden Meclis-i Mebusan'a çekilen telgraftaki dilekçenin incelenerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁶³⁴ Dahiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na aynı yıl Ekim ayı içerisinde gönderilen yazıda, konu açıklığa kavuşturulmuştur. Bitlis

⁶³⁰ BOA_DH_TMIK_S_00029_00016_002_001, (13.02.1900).

⁶³¹ Orat, Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri", 84-85,89.

⁶³² BOA_DH_MB_HPS_00068_00047_002_001, (08.09.1914).

⁶³³ BOA_DH_MUI_00026_1_00030_002_001, (21.03.1909).

⁶³⁴ BOA_DH_MUI_00026_1_00030_001_002, (24.03.1909).

Vilayetinden konu ile ilgili alınan telgrafta, dilekçeyi yazan mahkûmların maksatlarının affa ulaşmaktan ibaret olduğu, yoksa yargılamaların sırası dâhilinde devam ettiği, yağmur ve kar yağışından dolayı kısa bir süre hapishanenin damının aktığı fakat süratle tamir edilerek ıslah ettirildiği bildirilmiştir.⁶³⁵

2.5.2.1.4. Firar Konusu

Belgelerde Genç hapishanesinde yüzyılın hemen başında gerçekleşen 2 firar olayı karşımıza çıkmaktadır. Bitlis'ten 28 Eylül 1902 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta anlatılan ilk firar olayında, hapishane kapısının, gece gardiyan tarafından içeriye bir şey verilmek için açıldığı sırada 14 mahkûmun firar ettiği, firarilerden 3 tanesinin yakalandığı ve diğerlerinin takip edildiği anlatılmıştır. Yaşanan durumun hapishane memurunun anahtarı gardiyana vermesinden ve gardiyanın da kapıyı gece açmasından ileri geldiği, gerekli soruşturma ve yakalama faaliyetlerinde bulunulduğu dile getirilmiştir. Firarilerin mutlaka yakalanarak soruşturmanın en iyi şekilde neticelendirilmesi için gerekenin yapıldığı bildirilmiştir.⁶³⁶

Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 21 Ekim 1902 tarihinde gönderilen yazıda, Genç Hapishanesinde yaşanan firar olayına yol açanlar hakkında kanuni işlemlerin yapıldığı, firariler hakkında talep edilen defterin ilgili hapishaneden elde edilerek nezarete takdim edildiği bildirilmiştir.⁶³⁷ Adliye Nezareti'ne 6 Kasım 1902 tarihinde gönderilen yazıda, bir önceki yazı özetlenmiştir.⁶³⁸

⁶³⁵ BOA_DH_MUI_00026_1_00030_003_001, (10.1909).

⁶³⁶ BOA_DH_TMIK_M_00133_00026_001_001, (28.09.1902).

⁶³⁷ BOA_DH_TMIK_M_00133_00026_004_001, (21.10.1902).

⁶³⁸ BOA_DH_TMIK_M_00133_00026_005_002, (06.11.1902).

Tablo-4 Genç Hapishanesinden 25 Eylül 1902 tarihinde Firar Eden Mahkûm İsimlerini Açıklayan Defter⁶³⁹

Tutklanma Başlangıç Tarihi/ İbtida-yı Tarih-i Tevkif		İsim ve Şöhret	Mahkûmiyet Süresi	Suç Türü
Miladi	Rumi			
22 Mayıs 1901	9 Mayıs 317	Şemsan Köyünden Mustafa oğlu Hüseyin	-	Katil maddesinden
4 Haziran 1902	22 Mayıs 318	Umranın Beder Mezraından Hüseyin oğlu Hasan	-	Fiil-i cinayet türünden gasp
10 Haziran 1902	28 Mayıs 318	Umran Köyünden Halil oğlu Maho	-	Gasp
20 Ekim 1901	7 Teşrinievvel 317	Keran Köyünden Şemo oğlu Abdullah	-	Sur Köyünden Yusuf oğlu Osman'ın katlinden dolayı
28 Haziran 1902	15 Haziran 318	Hotor Köyünden Resul oğlu Haydar	-	Yaralama/Cerh
30 Ocak 1902	17 Kanunusani 317	Gölbakan Köyünden Suad oğlu Hasan	-	Habta Köyünden Ahmed'in kızı Azel'i darp ve üzmele suretiyle çocuk düşürmesine ve vefatına sebep olmasından dolayı
16 Ağustos 1902	3 Ağustos 318	Derehine Köyünde Yusuf Ağa oğlu Mustafa Ağa	-	Katil, yakma/ıhrak ve saireden dolayı
9 Haziran 1901	27 Mayıs 317	Terki Nahiyesine tabi Deznak Köyünden Kenan oğlu Ali	-	Asker bakaya evrakını zor kullanarak zabıttadan almak maddesinden dolayı
20 Ağustos 1902	7 Ağustos 318	Dağsör Köyünden Mehmed oğlu Abdullah	-	Yakma/ıhrak

Bir diğer toplu firar girişimi 1 sene sonra 1903 yılında meydana gelmiştir. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 23 Nisan 1903 tarihinde gönderilen telgrafta, Genç Sancağı Hapishanesindeki mahkûmların 20 Nisan gecesi topluca firar etmek istedikleri, hapishanenin iç kapısını yerinden çıkardıkları fakat süratle firarı engelleyen tedbirlerin alınması ile bu girişimin engellendiği ve olay çıkmasına izin verilmediği bildirilmiştir.⁶⁴⁰ Bitlis Vilayeti'ne 27 Nisan 1903 tarihinde gönderilen uyarı mahiyetindeki yazıda, hapishanelerde firar olayına ve hastalıkların yayılmasına meydan vermemek için özen gösterilmesi, konu ile ilgili merkez ve merkeze bağlı memurların açık ve kesin bir dille uyarılması istenmiştir. Bundan başka hapishanelerin ıslahına ait tedbirlere dayanak olmak üzere istenilen keşif evraklarının da süratle gönderilmesi talep edilmiştir.⁶⁴¹

Kastamonu'ya bağlı Çerkes Hapishanesinin de yüzyılın başından itibaren sorunlu sahalarından biri mahkûm firarlarıdır. Duvar ve çatısı yeterince sağlam olmayan hapishanenin

⁶³⁹ BOA_DH_TMIK_M_00133_00026_003_001, (25.09.1902).

⁶⁴⁰ BOA_DH_TMIK_S_00044_00030_001_001, (23.04.1903).

⁶⁴¹ BOA_DH_TMIK_S_00044_00030_002_002, (27.04.1903).

1901 yılı Nisan ayında çatısında kızgın demirle 50 santimlik delik açılmak suretiyle 5 mahkûm firar etmiştir. 1910 yılında bu sefer hapishane duvarı delinerek cinayet mahkûmları firar etmiştir.⁶⁴² Yakın tarihlerde 1913 yılında Antalya Sancağı Akseki kazasında 66 ve Elmalı kazasında 26 mahkûmunda firarda olduğu bildirilmektedir. Hapishanelerin sıhhsiz ve emniyetsiz halleri açıkça görülmektedir.⁶⁴³

Genç Hapishanesindeki son firar olayı yine 1903 senesine aittir. Dahiliye Nezareti'nden Sadrazamlık makamına gönderilen 19 Eylül 1903 tarihli yazıda, Genç Sancağı Derahini Köyünden Hacı Mustafa Ağa adlı şahsın cinayetle ilgili konulardan dolayı mahkûm bulunduğu Genç Hapishanesinden firar ettiği ve takibe rağmen yakalanamadığı fakat yaptığı bütün eylemlerden dolayı pişmanlık duyarak Padişahın affına sığındığı bildirilmiştir. Bu örnekten yola çıkarak, pek çok eşkıyanın haklarındaki *şahsi davalar* (hukuk-ı şahsiye) baki kalmak üzere *kamu davaları* (hukuk-ı umumiye) affedildiği takdirde haydutluk yapmaktan vazgeçebileceği ifade edilmiştir. Bitlis Vilayeti'nden adı geçen şahsın kamu davasından affı hakkında gelen 29 Ağustos 1903 tarihli yazının takdim edildiği belirtilmiştir.⁶⁴⁴ Bitlis vilayeti ve Danıştay (Şurayı Devlete) ile yapılan görüşmelerden adı geçen şahsın öldürme, gasp ve mal yakma gibi birçok kabahati işlediği anlaşılmış ve böyle bir şahsın *kamu davalarından* affının topluma zarar veren kişilerin cesaretini artırmasına sebep olması gerekçesi ile af uygun görülmemiştir. Bu şahsın daha sıkı takip edilip mutlaka yakalanması ve tekrar hapishaneden firarına fırsat verilmemesi istenmiştir.⁶⁴⁵ Yine Danıştaydan gönderilen yazıda, Hacı Mustafa Ağa'nın ne tür cinayetler, suçlar işlediği, hüküm giyip giymediği, ne zaman firar ettiği, firar sırasında ne gibi hareketlerde bulunduğu, hangi vasıtalarla af talebinde bulunduğu konuları ile ilgili Bitlis Vilayeti'nden açıklama istenmiştir.

31 Mart 1904 tarihinde gelen cevapta, Hacı Mustafa Ağa'nın hükümetçe yakalanan 2 kişinin para ve silahlarını gasp ettiği ve bazı kişilere ait malları zorla almaya teşebbüs ettiği, bu bölge halkıyla adı geçen şahıs arasında silahlı çatışma yaşandığı, bazı arkadaşları ile birlikte Timkik Köyüne saldırarak orada da yağma faaliyetinde bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca kendi hizmetkârlarına bir bakireyi katlettiği, Pertek, Lice, Kuyar, Elir Köylerinde de gasp, cinayet, yaralama eylemlerinde bulunduğu, arkadaşlarından birisinin tutuklanması esnasında jandarmalara silah göstermeye cüret ettiği ve suçlu olduğu iddia edilen firari Ahmet ile beraber

⁶⁴² Orat, "Hapishane Islahatı Bağlamında", 87-89.

⁶⁴³ Naskali, Altun, *Zindanlar*, 60.

⁶⁴⁴ BOA_DH_MKT_00769_00032_001_002, (19.09.1903).

⁶⁴⁵ BOA_BEÖ_002305_172847_001_001, (1903).

Hasan Şilink ve yardımcılarının ekinlerini yağmalayıp yaktığı ifade edilmiştir. Bunlardan başka tutuklandığı sırada jandarmaları darp ettiği, hapisten firar ederek diğer mahkûmların de firarlarını kolaylaştırdığı ve daha sonra Elir Nahiyesi merkezine gelerek adalete teslim olduğu bildirilmiştir. Bu kadar suç ve cinayet işleyen bir şahsın *kamu davalarından* affının, topluma zarar veren kişilerin cesaretini artıracığı düşüncesi tekrarlanmış adı geçen şahsın yakalanması ve tekrar firarına fırsat verilmemesi emredilmiştir.⁶⁴⁶ Sadrazamlıktan Dahiliye Nezaretine gönderilen 4 Nisan 1904 tarihindeki yazıda⁶⁴⁷ ve Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 7 Nisan 1904 tarihli konu ile ilgili son yazıda da şahsın affının usule uygun görülmediği tekrarlanmıştır.⁶⁴⁸

2.5.2.2. Çapakçur Hapishanesi

Genç Sancağına bağlı 2 kazadan bir tanesi olan Çapakçur'da erkek hapishanesi olarak hükümet konağının alt katında yer alan bir oda kullanılırken kadın hapishanesi bulunmamaktadır. Jandarma koğuşuna bitişik olan hapishanenin 20 kişilik kapasitesinin artırılması mümkün değildir. Hapishane olarak kullanılan mekânın inşaat tarzı ve hükümet konağı içinde bulunması sebebiyle hapishane olarak kullanıma elverişli olmadığı bildirilmiştir. Hükümet konağı etrafındaki boş araziye tutuklu ve hükümlüler için ayrı bölümleri olan 40-50 kişi kapasiteli yeni bir hapishane inşası talep edilmiştir.⁶⁴⁹ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayetine 1 Kasım 1913 tarihinde gönderilen yazıda, Çapakçur Kaza Hapishanesinin kontrol ve incelemeleri sırasında, mahkûm ve tutuklulara *yiyecek-erzak* verilmemekte olduğunun tespit edildiği bildirilmiştir. Bu durumun tahsisatın yeteri kadar verilmemesinden kaynaklandığının anlaşıldığı, Genç Kaymakamlığından mahkûm ve tutukluların ihtiyaçlarının resmî olarak tespit edilmesi, yiyecek verilebilmesi için de süratle havale gönderilmesi istenmiştir. Konu ile ilgili olarak tahsisatın yeterli gelmemesi durumunda en azından mahkûmlardan ismi resmî olarak yazılı olanların aç bırakılmamasının tavsiye edildiği belirtilmiştir.⁶⁵⁰ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 15 Aralık 1913 tarihli bir başka yazıda, konu tekrar ele alınmış, kontrol-incelemeler sırasında Çapakçur Kazasında tahsisatın yetersizliğinden dolayı güçten düşen mahkûm ve tutukluların aç bırakılmalarının dikkat çektiği, mahkûm ve tutukluların

⁶⁴⁶ BOA_BEO_002305_172847_002_001, (31.03.1904).

⁶⁴⁷ BOA_DH_MKT_00769_00032_002_001, (04.04.1904).

⁶⁴⁸ BOA_DH_MKT_00769_00032_003_002, (07.04.1904).

⁶⁴⁹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 213-214. 1914 itibarıyla hapishanede 20 mahkûm bulunmaktadır.

⁶⁵⁰ BOA_DH_MB_HPS_00072_00027_002_001, (01.11.1913).

yiyecek temini için tahsisat kalmamış ise ilgili kazadan durumun bildirilmesi istenmiştir.⁶⁵¹ 22 Aralık 1913 tarihili yazıda, süratle Genç Sancağıyla irtibata geçilerek sancaktaki erzak tahsisatına ilave 2000 kuruşluk havalenin gönderildiği ve güçten düşen mahmumların aç bırakılmaları gibi bir duruma meydan verilmediği bildirilmiştir.⁶⁵² Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Ocak 1914 tarihli yazıda, erzak sorununun çözüldüğü Çapakçur Kaza Hapishanesi için tahsisatın artırıldığı ve mahkûmların aç bırakılmadığı bildirilmiştir.⁶⁵³

Kastamonu'ya bağlı Çerkes Hapishanesinde de tayınların bedeli alınarak, Nizamnameye aykırı bir şekilde mahkûmların davranışları göz önünde bulundurulup verildiği, Dahiliye Nezareti ile olan yazışmalara rağmen sorunun devam ettiği ileri sürülmüştür. Mahkûmlar 1917 yılı Eylül ayında üç aydır aılıktan yıprandıklarını bildirerek yiyecek ve diğer gereksinimlerinin karşılanmadığını içeren bir dilekçeyi Dahiliye Nezaretine göndermiştir. Fakat hapishane sorumlusu bu iddiayı yalanlayarak tayinat verildiği halde iftira atıldığını beyan ederek istifasını sunmuştur.⁶⁵⁴ Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi'nden de yiyecek konusunda sorun yaşandığı kayıtlarda yer almaktadır. Yeni tevkifhane için çalışmalar devam ederken mevcut tevkifhanede yakacak için ödenek olmadığı için mahkûm ve gardiyanların hemen hepsi hastalanmıştır. Sıcak yemek verilemeyen ve sadece günlük yarım ekmele beslenen mahkûmlar için bu durum ciddi bir sorun olmuştur. Daha da üzücü olan açlık ve yetersiz beslenmeye bağlı ölümlerin olduğunu bildiren Tevkifhane Müdürü konu ile ilgili üst makamlardan yardım talep etmektedir.⁶⁵⁵

Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Şubat 1914 tarihli yazıda, mahalli mahkeme tarafından Çapakçur Kazasında bir kadın hapishanesi açılmasının gerekli görüldüğü bildirilmiştir. Genç Sancağı idaresinin, aylığı 20 kuruşla bir mekanın kiralanması maksadıyla Mart ayından itibaren bir senelik kira için gerekli havalenin gönderilmesini talep ettiği aktarılmıştır.⁶⁵⁶ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 2 Mart 1914 tarihli yazıda bir önceki yazıya atıf yapılarak; Çapakçur Kazası Kadın Hapishanesi için aylığı 20 kuruştan kiralanacak hane için talep edilen tahsisatın gelecek sene bütçesinin onaylanmasından

⁶⁵¹ BOA_DH_MB_HPS_00072_00027_001_001, (15.12.1913).

⁶⁵² BOA_DH_MB_HPS_00072_00027_005_001, (22.12.1913).

⁶⁵³ BOA_DH_MB_HPS_00072_00027_004_001, (05.01.1914),
BOA_DH_MB_HPS_00072_00027_003_001, (20.01.1914). Konu genel hatları ile tekrar yazılmıştır.

⁶⁵⁴ Orat, "Hapishane İslahatı Bağlamında", 87-89.

⁶⁵⁵ Yüksel Çelik, "Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi: İnşası ve İşgali (1912-1923)", *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, Cilt II, s.238-239.

⁶⁵⁶ BOA_DH_MB_HPS_00043_00031_002_001, (12.02.1914).

sonra ödenek kaldığı takdirde havale edileceği bildirilmiştir.⁶⁵⁷ Merkezi bütçenin açılacak yeni hapisane kirası için bu şekilde şart koşuyor olmasının, mahalli mahkemenin talebi karşısında Çapakçur kaza idaresini zor durumda bıraktığı değerlendirilmiştir.

2.5.2.3. Kulp Hapishanesi

Sancağın diğer kazası olan Kulp'ta kiralık bir kadın hapishanesi bulunurken, hükümet konağının bodrum katı erkek hapishanesi olarak kullanılmaktadır. Sağlık şartlarının ve kapasitesi uygun olmayan hapishanenin genişletilmesi de mümkün olmadığı için hükümet konağı yakınındaki arsaya erkek ve kadınlar için 2 katlı yeni bir bina yapılması teklif edilmiştir.⁶⁵⁸ Çapakçur örneğinde olduğu gibi Kulp Kadın Hapishanesinin kira bedeli için de bir yazışma gerçekleşmiştir. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine 1 Temmuz 1913 tarihinde gönderilen yazıda, Kulp Kadın Hapishanesi kira bedelinin nisan ayı başlangıcından itibaren ödeneceği bildirilmiştir.⁶⁵⁹ Vilayetten Dahiliye Nezaretine 3 Ağustos 1913 tarihinde gönderilen diğer yazıda, Kulp Kadın Hapishanesi kirası için talep edilen aylık 15 kuruştan kur farkı düşürüldükten sonra (mecidi farkı ba'de't-tenzil) geriye kalan 14 kuruş 10 paradır. Uygun görüldüğü takdirde 14 Nisan 1913 tarihinden sene sonuna kadarki toplam 156 kuruş 30 para olan kira bedelinin 1913 bütçesinin hapisane kiralari maddesinden tahsisi istenmiştir.⁶⁶⁰ Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne 16 Ağustos 1913 tarihinde gönderilen cevapta bu talebin uygun görüldüğü ve Kulp Kazasında Kadın Hapishanesi kira bedeli olarak talep edilen miktarın gönderildiği bildirilmiştir.⁶⁶¹

2.5.3. Muş Sancağı Hapishanesi

2.5.3.1. Fiziki Durum, Hapishane Koşulları

Muş, Bitlis Vilayeti sınırları içinde yer alan en büyük sancaktır. Hapishane özelinde incelediğimiz sancak izdiham ve nakil konularıyla yoğun mesai harcamıştır. Hapishanenin mimari durumu ile ilgili 1910 yılı Mart ayına ait bir projeye göre Muş Hapishanesinin dikdörtgen şeklindeki planında merkezde bir avlu ve çevresinde fonksiyonu belirtilmemiş 18

⁶⁵⁷ BOA_DH_MB_HPS_00043_00031_001_001, (02.03.1914).

⁶⁵⁸ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 213. Kaza'da 1914 itibarıyla 5 erkek 1 kadın mahkûm ve 33 erkek tutuklu bulunmaktadır.

⁶⁵⁹ BOA_DH_MB_HPS_00041_00064_003_001, (01.07.1913).

⁶⁶⁰ BOA_DH_MB_HPS_00041_00064_004_001, (03.08.1913).

⁶⁶¹ BOA_DH_MB_HPS_00041_00064_002_001, (16.08.1913).

birim yer almaktadır. Pencere açıklıkları ve yuvarlak kemerli kapı açıklıkları da projede yer alan detaylardandır.⁶⁶²

Osmanlı Ülkesinde mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere 14 Ocak 1914'te Muş Hapishanesi için düzenlenen Sual Varakası'ndan edindiğimiz bilgiler daha detaylıdır. Sual Varakasına göre: Muş Sancağında kadınlara özel, hükümete ait bir hapishane binası bulunmamaktadır. Muş'ta Minare Mahallesinde aylık 45 kuruş kira ile bir oda ve bir mutfuğı olan bir hane kiralanarak kadın hapishanesi olarak kullanılmaktadır. 14 Aralık 1913 günü itibarıyla mevcut hapishanede 379 erkek 7 kadın toplam 386 mahkûm bulunmaktadır. Muş'ta devlete ait hükümet konağı bulunmamaktadır. Hapishane, hükümet konağı olarak kiralanmış haneye on beş dakika mesafededir. Hapishane binasının kurulu bulunduğu arazinin tamamı 15-20 lira kıymetindedir ve metresi 40 paradan daha aşağı tutar. Yukarıda açıklanan binanın son dönemde mahkûmlar için yetersiz kalması ve başka yer bulunamamasından dolayı binaya yakın bir ahır aylık 120 kuruş ücretle kiralanmış mahkûmların bir kısmı buraya nakledilmiştir. Kapı ve pencereleri çok eski olan binanın zemini ışıktan tamamen mahrumdur. Abdesthanesi ve mutfuğı içinde olduğundan ve binanın genel vaziyeti bu kısımları dışarı çıkarmaya müsait olmadığından buraya kokudan girilmez. Hapishanede daima 300-400 mahkûm istiflenmiş haldedir. Bu halde mahkûmların tamamı bu hapishane dahilinde ölüme mahkûmdur. Bina tamir edilemeyecek derecede haraptır.

Birçok bakımdan kaygı veren bir durumda bulunması ayrıca mahalle içinde olması sebebi ile konumu da uygun olmayan bu binanın yıkılıp modern koşullara uygun yeni bir hapishane inşası gereklidir. Resim, plan ve keşif evrakı ayrıca takdim edilen 3000 liraya çıkabileceğı anlaşılan bu binanın inşaat masrafının 1000 lirası Muş idaresi tarafından yardım ve diğer şekiller ile sağlanabileceğı belirtilmiştir. Hükümetçe 1915 ve 1916 senelerinde 1000'er liradan 2000 lira tahsisat verilirse mükemmel bir hapishane inşa edilerek maksada ulaşılabileceğı ifade edilmiştir.⁶⁶³

27 Ocak 1914 Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Ahlat ve Mutki Kazaları ile Muş merkezindeki erkek ve kadın hapishanelerine ait bilgi içeren evraklarla beraber krokinin de takdim edildiğı bildirilmiştir. Muş'la ilgili olarak, sancak erkek

⁶⁶² Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında*, 194-195.

⁶⁶³ BOA_DH_MB_HPS_M_00010_00031_001_003, (14.01.1914).

hapishanesinin kalabalık ve insan sağlığına uygun olmayan bir halde olması sebebiyle yeni bir hapishanenin inşasının gerekliliği hatırlatılmıştır.⁶⁶⁴

2.5.3.1.1. İzdiham ve Nakil Konusu

Hapishanede yaşanan izdiham konusu yüzyılın başlarından itibaren defalarca yazışmalarda yer almıştır. 1902 yılında Muş Hapishanesinde yaşanan çökme hadisesi ve gerçekleştirilmek istenen *mahkûm nakli* bu yazışmalara ilk örnektir. Dahiliye Nezareti'ne 28 Nisan 1902 tarihinde Bitlis Vilayetinden gelen şifreli telgrafın içeriği şu şekildedir: Muş Hapishanesinin yer sıkıntısından dolayı önceki yaz mahkûmlardan bir kısmının yerleştirildiği mahallin yanındaki odalar gece yıkıldığı sırada adı geçen mahallin de çatısı çökmüştür. Enkaz altında kalan 64 mahkûmun kurtarıldığı ve firarlarına fırsat verilmediği, 2 Müslüman ile 2 Hristiyan mahkûmun vefat ettiği ve 1 Hristiyan mahkûmun yaralandığı beyan edilmiştir. Ortaya çıkan izdihamın hafifletilmesi için, mahkûmlardan bir kısmının Bitlis ve Siirt Hapishanelerine nakillerinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Muş sancağına gönderilen yazıda, önceki sene de Muş'tan, Bitlis ve Siirt Hapishanelerine mahkûm naklettirilmesi sebebi ile bu hapishanelerin de kapasitelerinin üzerinde mahkûm ile dolu olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte yaralı ve durumu daha ağır olan mahkûmların tedavi ettirilmesi ve gözetimlerine özen gösterilmesi; vefat edenler hakkında adli makamlara bilgi verilmesi ve işlerin uygun bir yolla yerine getirilmesi istenmiştir. Ayrıca önceki emirde Bitlis, Siirt ve Muş Hapishanelerinde hükümleri kesinleşmiş olanların uygun olan hapishanelere nakilleri maksadıyla emrin süratle yerine getirilmesi talep edilmiştir.⁶⁶⁵ Konu ile ilgili Dahiliye Nezareti'nden Sadrazamlık Makamına gönderilen 29 Nisan 1902 tarihli yazıda, meydana gelen çökme hadisesi, mahkûm naklinin gerekliliği, nakle konu olan hapishane mevcudları ve Bitlis Vilayetinden gelen yazı ile ilgili bilgi verilmiştir. Adı geçen mahaldeki çökmenin esasen yapının yıkılmaya yüz tutmuş olmasından ileri gelmiş olacağı düşünülerek mahalli idarenin bu konudaki ilgisizliği üzüntü verici bulunmuştur. Hapishanelerin teftişinin Adliye savcılığı ve yardımcılarının sorumluluğunda olduğu halde adı geçen mahallin teftiş ve kontrol edilmeme sebebi hakkında açıklama istendiği bildirilmiştir. Ayrıca Muş'ta hapishane olarak kullanıma uygun, elverişli ve korunaklı bir mahallin hemen kiralanması ve diğer yerlerdeki hapishanelere nakli istenilen mahkûmlar hakkındaki işlemlerin belirlenmesi istenmiştir. Son olarak teftiş vazifesinin uygulanmasına özen gösterilmesi

⁶⁶⁴ BOA_DH_MB_HPS_M_00010_00031_002_001, (27.01.1914).

⁶⁶⁵ BOA_BEÖ_001840_137947_003_001, (28.04.1902).

maksadıyla savcılıklara ciddi bir uyarıda bulunulması ve Adliye Nezareti'ne yazı gönderilmesi Sadrazamlık makamından talep edilmiştir.⁶⁶⁶

Çökme hadisesi ile ilgili Sadrazamlık'tan, Adliye Nezareti ve Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının içeriği ise şu şekildedir: Muş Hapishanesinde meydana gelen çökme, mahalli idarenin ilgisizliğinden kaynaklı bu tür hadiselerin önüne geçilmesi adına alınması gereken tedbirlerden birinci dereceden sorumlu olanların mülki memurlar olduğu ve uyarılmaları gerektiği bildirilmiştir. Adı geçen mahallin teftiş ve kontrol edilmeme sebebi hakkında açıklama istenmiştir.⁶⁶⁷ Bitlis Vilayetinden Vali imzasıyla gönderilen yazıda da, çökme hadisesi ve sonrasında yaşanan olaylar özetlenmiş önceki yazışmalardan bahsedilmiştir.⁶⁶⁸

Adliye ve Ceza İşleri Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen aynı tarihli yazıda, nakil talebi üzerine kürek merkezlerinin dolu olmasından dolayı Bitlis Vilayetine bağlı sancak hapishanelerine mahkûm naklinin mümkün olup olmadığının tekrar sorulduğu aktarılmıştır. Ayrıca Nahiye teşkilatlarındaki hapishanelerin inşaat masrafları ve tamirleri için 4 milyon 625 bin küsur kuruş ilave edilme talebinin 2 Kasım 1901 tarihinde Adliye Nezaretine bildirildiği bilgisi paylaşılmıştır. Son olarak hapishanelerin kapasitelerinin üzerinde dolu ve kürek mevkilerinin de çoğunlukla dar ve harap olduğu ve defalarca bu konu hakkında müracaatta bulunulduğu halde gereğinin yapılması için herhangi bir teşebbüste bulunulmadığı belirtilmiştir.⁶⁶⁹ Bitlis Vilayetinden Vali Hüsnü imzasıyla gönderilen telgrafın bir suretinin yazı ile Hariciye Nezareti'ne gönderileceği belirtilmiştir.⁶⁷⁰ Sadrazamlık makamı mahalli idareciler ile Adliye memurlarının hapishaneleri kontrol ve teftiş vazifeleri ile ilgili uyarılmaları konusunu tekrarlamıştır.⁶⁷¹ Yine Bitlis Vilayeti, hapishane ve tevkifhanelerinin her zaman teftişe hazır olması konusunda uyarılmıştır.⁶⁷² Konu ile ilgili olarak İslahat Komisyonu ifadesiyle *açıklama istendiği* belirtilmiştir.⁶⁷³

Bitlis Vilayeti'nden 21 Mayıs 1902 tarihinde Dahiliye Mektubi Kalemî'ne gönderilen yazı, olay ve iddia edilen ihmallerle ilgili bir açıklama niteliğindedir. Muş'ta hapishane yanında

⁶⁶⁶ BOA_BEO_001840_137947_002_001, (29.04.1902).

⁶⁶⁷ BOA_BEO_001840_137947_001_001, BOA_DH_TMIK_S_00037_00041_002_001, (04.1902).

⁶⁶⁸ BOA_DH_MKT_02600_00025_002_001, (29.04.1902).

⁶⁶⁹ BOA_DH_MKT_02600_00025_003_001, (29.04.1902).

⁶⁷⁰ BOA_DH_TMIK_S_00037_00041_001_001, (02.05.1902).

⁶⁷¹ BOA_DH_TMIK_S_00037_00041_003_001, (04.05.1902).

⁶⁷² BOA_DH_TMIK_S_00037_00041_004_001, BOA_DH_TMIK_S_00037_00041_005_001, (04.05.1902).

⁶⁷³ BOA_DH_TMIK_S_00037_00041_006_001, (07.05.1902).

bulunan hanenin üst kısmının aşırı yağın yağmurların tesiriyle yıkılması ve enkazından bir kısmının hapishanenin çatısı üzerine düşmesinin çökme ve ölümlere sebep olduğu belirtilmiştir. Hapishanelerde sürekli olarak teftişlerin yapıldığı, hapishanenin çökmesinden 20 gün önce mahkeme reisi, sorgu hâkimi ve savcı yardımcısı tarafından kontrol emrinin yerine getirildiği ve tehlike görülmediği arz edilmiştir. Muş'ta hapishane olarak kullanılabilir elverişli mahal bulunmadığından 38 mahkûmun Bitlis'e gönderildiği belirtilmiştir. Bu 38 mahkûmun 20'sinin Bitlis'te alıkonulduğu, 18'inin Siirt Hapishanesine naklettirildiği; Muş Hapishanesinin mahkûmlarla ağzına kadar dolu olduğu aktarılmıştır. 3500 kuruş harcanmak suretiyle acil olarak yıkılan yerin tamir edilmesi için izin verildiği de belirtilmiştir. Bugün Bitlis, Muş ve Siirt Hapishanelerinin kapasitelerinin üzerinde mahkûmla dolu olduğu ve mevsimden kaynaklı olarak salgın hastalıkların ortaya çıkmasının ihtimal dâhilinde olduğundan en azından 150 mahkûmun bir an önce diğer mahallere nakilmesi gerektiği bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıca vilayet dâhilindeki hapishane ve tevkifhanelerine ait yıllardır hazırlanamayan keşif evrakının eksiklerinin tamamlanmaya başlandığı bildirilmiştir.⁶⁷⁴ 1903 yılı Nisan ayına gelindiğinde aynı konudaki yazışmalar devam etmiştir. Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdüriyeti tarafından Muş Hapishanesinin yer sıkıntısı, rutubetli ve sağlık koşullarına uygun olmayan fiziki şartları ve genişletilmesi gündeme getirilmiştir.⁶⁷⁵ Aynı yıl mayıs ayındaki son yazıda Bitlis idaresine, vilayet dâhilindeki bütün hapishane ve tevkifhanelerinden beklenen keşif evraklarının süratle gönderilmesi hatırlatılmıştır.⁶⁷⁶

Dört yıl sonra gönderilen başka bir yazıda, Muş Hapishanesinin fiziksel yetersizlikleri ve izdiham derecesinde kalabalık olmasının bir hastalığın ortaya çıkma ihtimalini güçlendirdiği ayrıca birçok mahkûmun uzun süredir sorguya çekilmeden ve hükmü belirlenmeden tutulduğunun tespit edildiği bildirilmiştir. Süratle uygun bir mahalle mahkûmların bir kısmını nakledilmesi, hijyene son derece özen gösterilmesi, mahkûmların sorgu işlemlerinin süratle yapılması ve hükümsüz olarak bekleme sürelerinin uzamasına izin verilmemesi istenmiştir. Hapishanenin güncel mahkûm sayısı, hapishanenin genel durumu, hükümsüz, yargılanması ertelenen kaç mahkûm olduğu ve bu yazı üzerine alınan tedbirlerin süratle ve ayrıntılı bir şekilde açıklanması talep edilmiştir.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ BOA_DH_TMIK_S_00037_00041_007_001, (21.05.1902).

⁶⁷⁵ BOA_DH_TMIK_S_00045_00031_001_001, (23.04.1903).

⁶⁷⁶ BOA_DH_TMIK_S_00045_00031_002_002, (14.05.1903).

⁶⁷⁷ BOA_BEÖ_003141_235502_001_001, (10.09.1907).

Adliye Nezareti, bahsedilen sorunlarla ilgili olarak Bitlis Adliye Müfettişinden hemen Muş'a giderek hapisane ve tevkifhanenin durumunu, mahkemelerin yaptığı işlemleri ve sancak idaresinin ne yaptığını inceleyip gerekli görülenlere ihtarda bulunmasını ve neticeleri ayrıntılı bir şekilde açıklamasını talep etmiştir.⁶⁷⁸

Bitlis Vilayetinden, Hükümet'e 12 Ekim 1907'de gönderilen yazı şu şekildedir:
*'Muş Sancağı tarafından haber, bilgi verilmeden ve Genç Hapishanesinin mahkûm kapasitesi, büyüklüğü dikkate alınmadan yapılmak istenen mahkûm nakli Genç Sancağının sert bir şekilde itirazı üzerine gerçekleşmemiştir. Bahsi geçen mahkûmlardan hükümleri kesinleşenlerin Ergani Madenindeki Genel Hapishaneye nakilleri teklif edilmiş, Muş Hapishanesinden henüz cevap gelmemiştir. Bugün hükümleri kesinleşen mahkûmların Maden Hapishanesine nakilleri ve hükümleri kesinleşmemiş mahkûmların ise vilayet dahilinde uygun bir yerde bir hane kiralanmak suretiyle yerleştirilmelerinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Çünkü vilayet dahilindeki hapishanelerin tamamının dolu olması ve mahkûm yerleştirilmesinin mümkün olmaması sebebiyle Maden Hapishanesine kabulleri için Diyarbakır Vilayetine bilgi verilmesi talep edilmiştir.'*⁶⁷⁹

Muş Hapishanesinde yaşanan izdiham uzun yıllar boyunca çözüm getirilemeyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapasitesinin üzerinde mahkûm barındırması ve fazla olan mahkûmları nakledecek başka bir hapisane bulunamaması her dönem hapisane idarecilerini zorlayan bir durum olmuştur. Hükümet'ten Diyarbakır Valiliğine 13 Ekim 1907'de gönderilen yazıda, Muş Hapishanesindeki izdiham dolayısıyla mahkûmlardan bir kısmının başka mahallere naklinin gerektiği, vilayet dâhilindeki hapishanelerin tamamının dolu olduğunun bildirildiği, bu sebepten Muş'tan gönderilecek 40-50 mahkûmun Ergani Hapishanesine yerleştirilmesi için lazım olan işlemlerin yapılması istenmiştir.⁶⁸⁰ 1907 yılına dair yazışmalar bu taleple sona ermiştir.

1911 tarihli belge dizisi hapishanenin alıkoyma konusundaki fiziksel sıkıntılarından bahsetmektedir. Özellikle idam mahkûmlarının hapishaneden firar girişimleri karşısında alelade olarak nitelendirilen Muş Hapishanesinin çok yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 18 Mart 1911 tarihli yazıda, Muş Hapishanesindeki mahkûmların kürek mahallerinden birine naklinin önceki yıl Adliye

⁶⁷⁸ BOA_BEO_003141_235535_001_001, BEO_003149_236114_001_001, (16.09.1907).

⁶⁷⁹ BOA_BEO_003167_237452_002_001, (12.10.1907).

⁶⁸⁰ BOA_BEO_003167_237452_001_001, (13.10.1907).

Nezaretine yazıldığı fakat destek görmediği belirtilmiştir. Muş'taki mahkûmların hapisshanedeki izdihamın da yardımıyla her vakit firar fırsatı aradığı ve düzeni ihlal ettiği, dehşetli birer cani olan ve firarları halinde tekrar yakalanmaları pek de mümkün olmayan bu mahkûmların iki gün önce hapisshane kapısını kırmaya kalkışmaları ve uyarıları dikkate almamaları üzerine silah kullanmaya mecbur kalındığı bildirilmiştir. Bu mahkûmlardan 15 seneye mahkûm edilen *Zaho Oğlu Hasan*'ın yaralanması ile ancak hapisshanedeki kalkışmanın bastırılabilirdiği ifade edilmiştir. Bu durumun tekrar gerçekleşmesini engellemek için hükümleri belli olan mahkûmların kürek mahallerine nakledilmesi ve idama mahkûm olanlar hakkındaki hükmün yerine getirilmesinin gerekliliği bildirilmiştir. Bu kadar çok mahkûmun sıradan binalarda tutulmasının mümkün olamayacağı ve bu mahkûmların firar etmelerinin yeni birçok sorun ve sakıncaya yol açacağından dolayı nakil konusunda süratle emir verilmesi talep edilmiştir.⁶⁸¹ 3 gün sonra Dahiliye Nezaretinden Adliye Nezaretine gönderilen bilgilendirme yazısında, dehşetli birer cani olan mahkûmların firar fırsatı aramaktan geri durmadıkları ve nakil konusunun gerekliliği hatırlatılmıştır.⁶⁸²

Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdüriyetinden, Dahiliye Nezaretine gönderilen cevap yazısında, mahkûm naklinin Bitlis Merkez Vilayet Hapishanesine uygun olacağı bilgisi aktarılmıştır.⁶⁸³ Dahiliye Nezareti, nakilleri gerekli görülen mahkûmların merkez vilayet hapishanesine nakillerinin uygun olacağını tekrarlamıştır.⁶⁸⁴ Bitlis Vilayeti, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Muş Hapishanesinde genelde 300 ve 300'ü aşkın mahkûm bulunduğundan dolayı yapılması düşünülen yeni hapishanenin bu miktarı içine alabilecek genişlikte olması gerektiğini bildirmiştir.⁶⁸⁵ Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdüriyetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 20 Ekim 1912 tarihli yazıda da Muş Sancağı Hapishanesinin mevcut hali ile insan barındıracak şekilde sağlık ve hijyen şartlarına uygun olmadığına gelen hapishane cetvelinden anlaşıldığı belirtilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir.⁶⁸⁶

Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdüriyetinden Dahiliye Nezaretine 15 Mayıs 1913'te gönderilen, kemikleşmiş bir sorun olan izdiham ile ilgili yazıda, 140 kişiyi barındırabilecek kapasitede olan Muş Hapishanesinin 300'ü aşan aşan nüfusunun muhafazasının mümkün olmadığı ve meselenin ciddi boyutlara ulaştığı dile getirilmiştir. İzdihamın hafifletilmesi maksadıyla hapishaneye yakın bir mahallin kiralanması da mümkün olmadığından hükmü

⁶⁸¹ BOA_DH_MB_HPS_00103_00019_002_001, (18.03.1911).

⁶⁸² BOA_DH_MB_HPS_00103_00019_001_001, (21.03.1911).

⁶⁸³ BOA_DH_MB_HPS_00103_00019_004_001, (29.03.1911).

⁶⁸⁴ BOA_DH_MB_HPS_00103_00019_003_001, (01.04.1911).

⁶⁸⁵ BOA_DH_MB_HPS_00144_00085_002_001, (04.02.1912).

⁶⁸⁶ BOA_DH_MB_HPS_M_00007_00041_001_001, (20.10.1912).

kesinleşen cinayetten hükümlü 49 mahkûmun diğer vilayet hapisanesine nakli istenmiştir. Bu nakil mümkün olmazsa hapisanenin genişletilmek maksadıyla tamir ve inşasının Bitlis İstinaf Savcılığında talep edildiği bildirilmiştir. Nakil konusunda bir sakınca olup olmadığı, mevcutları nispeten daha az olan Merkez Vilayet, Genç ve Siirt Hapishanelerine sorulmuş fakat naklin mümkün olamayacağı cevabı alınmıştır. Yapılan araştırma sonucu, Muş Hapishanenin asayişini de olumsuz etkileyen bu mahkûmların Mamuratü'l-aziz Vilayet Hapishanesine (Harput) nakilleri uygun görülmüştür. Adı geçen hapisane ile yapılan yazışmalarda vilayet hapisanesinin 342 mahkûma ulaşan mevcudunun barındırma ve muhafazasında zorluk çekilmekte olduğu bildirilmişse de Mamuratü'l-aziz Hapishanesinin, Bitlis'e kıyasla daha uygun bulunduğu ve naklin zorunlu olduğu tekrar Harput Vilayetine bildirilmiştir. Hapishanelerdeki genel yoğunluk ve izdihamla ilgili tedbirlerin alınması hatırlatılmıştır.⁶⁸⁷ Bu talep üzerine 30 Mayıs 1913 tarihinde, Mamuratü'l-aziz Hapishanesinin haddinden fazla dolu olması sebep gösterilerek Muş Hapishanesinden yapılacak olan 49 mahkûm naklinin iptal edilmesi Adliye Nezaretinden istenmiştir.⁶⁸⁸ Mamuratü'l-aziz Vilayetinin mahkûmun naklini iptal talebi üzerine, bu mahkûmların nakli için uygun bir yer tespiti için Adliye Nezaretine tekrar yazı yazılmıştır.⁶⁸⁹

Bitlis Vilayeti ısrarla nakil için en uygun yerin Mamuratü'l-aziz olduğu belirtilerek naklin yapılması talebini telgraflarla tekrarlanmıştır.⁶⁹⁰ 19 Haziran 1913 tarihli yazıda, sevkleri kararlaştırılan 49 mahkûmun naklinin kabul edilmemesi üzerine Ceza İşleri Müdürlüğünden Dahiliye Nezaretine yazılan yazıda ilk defa bir detaydan bahsedilerek Mamuratü'l-aziz Hapishanesinin *kerpiçten* yapılmış olduğu ve yer yer yıkılmaya yüz tuttuğu ifade edilmiştir.⁶⁹¹ Bitlis İstinaf Savcılığı, Muş Hapishanesindeki izdihamla ya bir yer kiralanması ya da başka bir mahalle nakil ile çözüm bulunmasını Dahiliye Nezaretinden 25 Haziran 1913 tarihinde tekrar yazı ile talep etmiştir.⁶⁹² Eylül ayında Adliye Nezaretinin de onayı ile 49 mahkûmun Mamuratü'l-aziz Vilayet Hapishanesine nakline dair bu sefer Harput Vilayetine yazı yazılmıştır.⁶⁹³ Bitlis Savcılığı da nakle ait işlemlerin hızlandırılmasını talep etmiştir.⁶⁹⁴ Fakat Mamuratü'l-aziz Hapishanesi aynı bahaneleri öne sürerek tekrar naklin iptalini istemiştir.⁶⁹⁵

⁶⁸⁷ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_002_001, (15.05.1913).

⁶⁸⁸ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_003_001, (30.05.1913).

⁶⁸⁹ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_004_001, (05.06.1913).

⁶⁹⁰ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_005_001, (11.06.1913).

⁶⁹¹ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_006_001, (19.06.1913).

⁶⁹² BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_011_001, (25.06.1913).

⁶⁹³ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_001_001, (18.09.1913).

⁶⁹⁴ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_009_001, (18.09.1913).

⁶⁹⁵ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_007_001, (22.09.1913).

Bitlis İstinaf Savcılığı da konu hakkında Dahiliye Nezaretine tekrar yazı yazmıştır.⁶⁹⁶ Harabeye yüz tutmuş hali sebebiyle gönderilmek istenen mahkûmların hakkıyla muhafaza edilemeyeceği ve oluşacak sakıncalardan dolayı mesuliyet kabul edilmeyeceğine dair son yazı Mamuratü'l-aziz İstinaf Savcılığından, Dahiliye Nezaretine 5 Ekim 1913 tarihinde yazılmıştır.⁶⁹⁷

6 Ekim 1913 tarihinde sorun halihazırda çözülememiştir. Bitlis Vilayeti Dahiliye Nezaretine yazdığı telgrafta aşırı izdihamın ciddi sıhhi problemlere yol açacağından bahsetmiştir.⁶⁹⁸ Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla mahkûm nakli konusu çözülememiş ve Muş Hapishanesinin izdiham sorunu ortadan kaldırılamamıştır.

Müstakil Zor Sancak Hapishanesi de 20 Ocak 1914 tarihli Hapishane Müdürü Hüseyin Vehbi'nin açıklamalarına göre, çok eski, sağlık ve düzen açısından kesinlikle hapishane olarak kullanıma uygun olmayan ve izdiham sorunu yaşayan bir diğer Osmanlı hapishanesidir.⁶⁹⁹ İzdiham sorunu Musul Merkez Vilayet Hapishanesi için de ciddi bir sorundur. Öyle ki 1891 yılında hapishanedeki sayıları fazla olan caniler kendi aralarında anlaşarak her gün çatışma çıkardıkları için kürek mahkûmu 30-40 kişinin Bağdat'a nakli gündeme gelmiştir. Musul, Kerkük, Süleymaniye Sancak hapishanelerinde de kapasite üzeri mahkûm olduğu bildirilmiştir.⁷⁰⁰

2.5.3.1.2. Sıhhi Şartlar Konusu

İzdihamdan sonra gelen diğer önemli meselenin sıhhi şartlar olduğundan bahsetmiştik. Harbiye Nezareti Jandarma Genel Kumandanlığından, Dahiliye Nezaretine 28 Temmuz 1910 tarihinde gönderilen bir yazıda, Muş Hapishanesinin yetersiz görevli personeli ve kapasitesi ile ilgili yapılan müracaatların sonuçsuz kaldığından bahsedilmiştir. Yakın bir zaman önce izdiham ve yersizlik yüzünden mahkûmlar arasında bir mahkûmun da yaralandığı ağız kavgası yaşandığı, durumun üst makamlara bildirildiği halde önceki talepler gibi çare bulunmadığı ve mahkûmlar arasında hastalığın günden güne arttığına dikkat çekilmiştir. Muayene memuru bulunamamasından dolayı da sıkıntı ve perişanlık yaşanmaktadır. Bu tür eksikliklerin mahkûmlar arasında fitneye yol açacağı ve çıkarılacak olan bir ayaklanmaya (huruç hareketi) ancak kurşunla karşılık verilerek mahkûmların durdurulabileceği açıkça ifade edilmiştir.

⁶⁹⁶ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_010_001, (30.09.1913).

⁶⁹⁷ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_013_001, (05.10.1913).

⁶⁹⁸ BOA_DH_MB_HPS_00004_00008_008_001, (06.10.1913).

⁶⁹⁹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 291.

⁷⁰⁰ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 45-46.

Hapishaneyi muhafazayla görevli personele de Muş Jandarma Alay Kumandanlığından o yolda bir talimat verildiği belirtilmiştir. Muş Hapishanesi hakkında gerekli işlemlerin süratle yapılmasının Jandarma Genel Kumandanlığı tarafından temenni edildiği bildirilmiştir.⁷⁰¹

Dahiliye Nezareti Genel Haberleşme Dairesinden, Bitlis Vilayetine gönderilen 18 Ağustos 1910 tarihli yazıda, Muş Hapishanesinin harap olmasından ve mahkûm izdihamından dolayı ortaya çıkan hastalığın yayılması, yersizlik yüzünden çıkan ağız kavgası, yaralama ve bu yaşananlarla ilgili yerel idarece çare aranmaması ve ortaya çıkması muhtemel olan ayaklanma karşısında Muş Jandarma Kumandanlığının kurşunla karşılık verileceğini bildirmesinin göz önünde tutulması istenmiştir. Mahkûmların sağlık şartlarının korunması ve daha iyi şartlarda muhafazaları ile ilgili tedbirlerin süratle alınması ve üzüntü verilecek bir duruma müsaade edilmemesi istenmiştir.⁷⁰²

Osmanlı hapishane sistemi içerisinde yetersiz ve eğitimsiz hapishane personeli, hapishanelerin fiziksel imkânsızlarının yanında bir diğer önemli sorunu teşkil etmektedir. Bitlis Mülkiye Müfettişi Sıtkı Bey'den gelen 8 Haziran 1914 tarihli telgraf şu şekildedir; *“Muş Hapishanesinin içinde 7 Haziran 1914 tarihinde 1, 8 Haziran 1914 tarihinde 3 vefat gerçekleşmiştir. Toplamda 510 mahkûm vardır. Günbegün hasta sayısı artmaktadır. Ayrıca bir tabip ve geçici hastahaneye ihtiyaç vardır. Hastalara süt ve diğer yiyeceklerin verilebilmesi için de öncelikle tahsisat verilmesi gerekmektedir.”*⁷⁰³

Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Muş Sancağına gönderilen yazıda, Muş Hapishanesinde hastalık ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak ölümlerin gerçekleştiği, hastalara süt ve yoğurt verilmesi gerektiğinin Muş Müfettişliğine bildirildiği aktarılmıştır. Geçici bir yerin kiralanarak hastalık ortadan kalkana kadar hastane olarak kullanılması ve kira bedelinin bildirilmesinin yanında iaşe tahsisatına göre mevcut ödenekten hastalara süt ve yoğurt dağıtılması istenmiştir. Bu yazıya verilen cevapta, Muş'ta hastane olarak geçici bir yer kiralandığı, hapishanedeki hastaların tedavisine başlandığı, iaşe tahsisatının fazlasıyla verildiğinden hasta olan mahkûmlara süt ve yoğurt verilmesi gereğinin Muş Sancağına telgrafla bildirildiği ifade edilmiştir.⁷⁰⁴ Muş Sancağından Dahiliye Nezaretine 23 Haziran 1914 tarihinde gönderilen yazıda, mahkûm sayısının 330'a ulaşması ile oluşan izdiham sebebiyle tifüs

⁷⁰¹ BOA_DH_MUİ_00123_00003_002_001, (28.07.1910).

⁷⁰² BOA_DH_MUİ_00123_00003_001_001, BOA_DH_MB_HPS_00006_00023_002_001, (18.08.1910).

⁷⁰³ BOA_DH_MB_HPS_00006_00023_003_001, (08.06.1914).

⁷⁰⁴ BOA_DH_MB_HPS_00006_00023_001_001, (09.06.1914).

hastalığına benzer bir hastalığın ortaya çıkışından sonra uygun yerlerin kiralanarak hapisane ve hastane olarak kullanıldığı, izdihamın giderilerek hakiki hastaların mahkûmlardan ayrıldığı belirtilmiştir. Kira bedeli olan aylık 600 kuruşun ödenebilmesi için de vilayetten izin istendiği bildirilmiştir. Şimdiye kadar 10 mahkûmun vefat ettiği, hastaların ayrılmasından sonra tedavi ve temizliklerin yapıldığı, şu an için ağır hasta bulunmadığı, hastaların tedavisine özen gösterildiği ve bahsi geçen gıdaların da mahkûmlara verildiği bildirilmiştir.⁷⁰⁵ Muş Sancağından verilen cevap Mülkiye İşleri Teftiş Heyeti ile paylaşılmıştır.⁷⁰⁶

Mahkûmların tedavisi ile ilgili Mülkiye İşleri Teftiş Heyeti Müdürlüğünden Dahiliye Nezaretine 22 Temmuz 1914 tarihinde gönderilen rapora göre, Muş Hapishanesinde *Sokumlu Migir* isimli mahkûmun bir hafta önceki muayenesinde reçetesi verildiği halde ilaçlarının halen verilmediği tespit edilmiştir. Bu durumun hapisane müdüriyetinden ayrıntılı bir şekilde açıklanması istenmiştir. Konu ile ilgili olarak reçetelerin eczahanelere hazırlatılıp sıraya konulduğu ve işlemlerin çoğunlukla 3 güne kadar uzadığı ifade edilmiştir. Muş Hapishanesine ait her reçete 3 günde yaptırılmakta ise tıbben acil tedaviye ihtiyaç duyacak surette hasta düşenlerin hayatlarından ümit kesmeleri gerekecektir. Bu durum merhamet ve insanlığa sığmayacağından her ne suretle olursa olsun hapisanedeki hastalara zamanında ilaç temin edilmesi için gerekenin yapılması istenmiştir.⁷⁰⁷ Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Mülkiye İşleri Teftiş Heyeti Müdüriyetine 16 Ağustos 1914 tarihinde gönderilen yazıda, Muş Hapishanesine gerekli ilaç tedarikinin düzgün bir şekilde sürdürülmesi, hasta tedavisi sırasında gecikmeye müsaade edilmemesi gerekliliğinin Bitlis Vilayetine bildirildiği ifade edilmiştir.⁷⁰⁸ Mahkûmlar için hastane, revir ve doktora ulaşmak yeterli olmamaktadır. Hastalık hakkında teşhis konulmasından sonra tedavi için ilaç ihtiyaçlarının karşılanması da sorun teşkil edebilmektedir.

2.5.3.1.3. Şikâyetler, Mahkûm Talepleri ve Teftiş Raporları

Bitlis valiliğinden Adliye Nezaretine gönderilen tarihsiz bir yazıda, Muş Hapishanesinde idama mahkûm olan Havadarik köyünden Makar adlı Ermeni için af durumunun yazı ile bildirildiği belirtilmiştir. Aynı yazıda Bitlis Valiliğinden Dahiliye

⁷⁰⁵ BOA_DH_MB_HPS_00006_00023_005_001, (23.06.1914).

⁷⁰⁶ BOA_DH_MB_HPS_00006_00023_004_001, BOA_DH_MB_HPS_00006_00023_006_001, (25.06.1914).

⁷⁰⁷ BOA_DH_MB_HPS_00056_00077_002_001, (22.07.1914).

⁷⁰⁸ BOA_DH_MB_HPS_00056_00077_001_001, (16.08.1914).

Nezaretine gönderilen yazı üzerine Makar adındaki bu Ermeni'nin sadık hizmetlerinden dolayı hakkında af kararı alındığı, kendisinin jandarma içerisinde istihdamı konusunun vilayetle görüşüleceği ve durumun Padişahın fermanına bağlı olduğu bildirilmiştir.⁷⁰⁹

Muş Hapishanesinde tutuklu Halil tarafından gönderilen tarihsiz bir şikâyet telgrafında, bütün Osmanlı vatandaşları hakkında kanunun icra edilmesi ve Hristiyan vatandaşlarından olan mahkûm ve tutukluların da Padişah affına erişme isteğinden bahsetmiştir. Padişah affından faydalandırılmayan mahkûm ve tutuklularının derin üzüntü içinde oldukları, geçimlerinden sorumlu oldukları ailelerinin sokaklarda dilencilik yapmaya başladıkları belirtilmiştir. Adalet bekledikleri, çekilen çok sayıdaki telfraftan bir sonuç elde edemedikleri ve artık tahammül etmenin mümkün olmadığı dile getirilmiştir. İslam adaleti adına merhamet ve Padişah affından mahrum bırakılmamaları talep edilmiştir.⁷¹⁰

Adliye Nezaretine yazılan erken tarihli (19 Kasım 1896) bir yazıda, Bulanık Kazasının Monlakend Köyü ahalisinden *Abdurrahman oğlu Salih*'in katlinden dolayı kesinleşmiş 15 sene kürek cezasına mahkûm edilen ve Muş Hapishanesinde bulunan *Hüsamettin* adlı şahsın şiddetli ve bulaşıcı bir hastalığa yakalandığı bildirilmiştir. Uzayan mahkûmiyet süresi sebebi ile diğer mahkûmların da bu hastalığa yakalanma riskinin ortaya çıkabileceği bildirilmiştir. Adı geçen şahsın ceza süresinin 3'te 2'sini henüz doldurmadığı belirtilse de hastalık sebebi ile Padişah affına erişmesi konusunda izin isteği 9 Kasım 1896 tarihinde yazı ile bildirilmiştir.

Muş Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi tarafından 3 Nisan 1892 tarihinden itibaren 15 sene kürek cezasıyla mahkûm edilen *Hüsamettin*'in bahsedilen hastalığı sebebiyle Padişah affına erişmesi ile ilgili olarak Adliye Nezaretinin yazısı da eklenerek af talebi takdim edilmiş ve Padişah kararı (irade-i seniyye) beklenmeye başlamıştır.⁷¹¹

Meşrutiyet yıllarında siyasi suçlu kavramı ortaya çıkmış ve siyasi mahkûmlar hapishane ve tevkifhanelerinde görülmeye başlanmıştır. Siyasi sebeplerle Muş Hapishanesinde tutuklu *Musa ve arkadaşları* tarafından 31 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderilen dilekçede, en çok 50 kişilik bir tevkifhanede 240 kişinin balık istifi gibi tutulduğu, tifo hastalığına bağlı olarak ölümlerin yaşandığı bildirilmiştir. Mevcut tutukluların % 20'sinin

⁷⁰⁹ BOA_BEO_001891_141762_001_001, (Tarihsiz).

⁷¹⁰ BOA_DH_MKT_02613_00133_001_001, (Tarihsiz).

⁷¹¹ BOA_BEO_000876_065674_001_001, (03.04.1892).

en fazla hafif suçları olsa da soruşturmaların yavaşlığı yüzünden her geçen gün yeni can kayıpları verildiği dile getirilmiştir. Politika ile suçlananların (*siyasi mahkûmlar*) kamu hukuku üzerinden affedilmeleri ile ilgili olarak 1 ve 3 Aralık 1908 tarihlerinde gönderilen diğer 2 dilekçenin kopyaları da eklenerek ve merhamet dilenerek gereğinin İslamiyet adına yapılması talep edilmiştir.⁷¹² Konu ile ilgili Meclis-i Mebusan Başkanlığından Dahiliye Nezaretine 21 Ocak 1909 tarihinde gönderilen yazıda, kapasitesinin üzerinde tutulduklarından şikayetçi olan mahkûmların çok sayıda imza ile Muş'tan çektikleri telgrafın içeriği bütün hapisanelerin ıslahı açısından değerlendirilerek durumun Dahiliye Nezaretine bildirilmesine karar verildiği ve ilgili telgrafların suretlerinin de gönderildiği belirtilmiştir.⁷¹³ Bitlis Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Muş'taki tutuklulardan politika ile suçlananların (*siyasi mahkûmlar*) diğer mahkûmlar gibi affa erişmek maksadıyla müracaatta bulunduğu ve bu konuda İstinaf Savcılığında Adliye Nezaretine gelen yazıya henüz cevap gelmediği bildirilmiştir. 6 Şubat 1909 tarihli yazıda ise, mahkûm ve tutuklu olanların tahliyesinin uygun olamayacağı gibi bu yolda izin istemenin de işin doğasına aykırı olduğu ve gerekli uyarıyı içeren yazının hazırlatıldığı bildirilmiştir.⁷¹⁴

Teftiş Heyeti Reisi Haydar Bey'den Hapishaneler Müdüriyetine gönderilen 7 Nisan 1913 tarihli Teftiş Raporu içerik olarak önemli görülmesinden dolayı etraflıca düşünülüp incelenmek üzere Teftiş Heyeti Başkanlığına sunulmuştur. Rapora göre: “*İdare-i Vilayat Kanununun 31 ve 43'üncü maddelerine uygun olarak valiler ve sancak yöneticileri mahkemelerde işlerin süratle görülmesi için adliye memurlarına uyarıda bulunabilecekleri gibi valiler araştırmanın geciktiğinden haberdar olduğunda gecikmenin sebeplerini savcılıklardan yazılı olarak sorabilirler.*” Telgraf kopyasının alındığında gereğinin yapılması için Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayetine telgraf yazılması gerektiği bildirilmiştir.⁷¹⁵ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Adliye Nezaretine gönderilen 9 Nisan 1913 tarihli yazıda, Muş Hapishanesi mahkûmlarından 8 imza ile nezarete çekilen telgrafın içeriği dikkat çekici olduğundan bir sureti Adliye Nezaretine gönderilmiştir. Ayrıca 7 Nisan tarihli rapora atıf yapılarak meselenin öneminden dolayı Dahiliye Nezareti tarafından da bu konuda kanunun gereklerinin yerine getirilmesi ve sonucu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir.⁷¹⁶ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Bitlis Vilayetine aynı tarihte gönderilen yazıda,

⁷¹² BOA_DH_MKT_02716_00094_001_001, (31.12.1908).

⁷¹³ BOA_DH_MKT_02716_00094_002_001, (21.01.1909).

⁷¹⁴ BOA_DH_MKT_02733_00031_001_001, (03.06.02.1909).

⁷¹⁵ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_002_003, (07.04.1913).

⁷¹⁶ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_003_001, (09.04.1913).

tutukluların geneli adına Mestanlı Aşireti reislerinden Ömer ve arkadaşlarının imzalarıyla Muş'tan çekilen ve içeriği önemli görülen 3 Nisan 1913 tarihli telgrafın süratle değerlendirilmesi ve gereğinin yapılması istenmiştir.⁷¹⁷

Bahsi geçen dilekçenin orijinal hali şu şekildedir: “Bugün Muş Hapishanesinde 150’yi aşkın tutuklu, suçları araştırılmadan ceza süreleri mahkemece açıklanmadan sardalya balığı gibi yerleştirilmiş duruyor. Talep edilen adalete aykırı olarak hakkımızda uygulanan kanun dışı bu uygulamanın sebebini anlamak üzere önceki müracaatımızda bazılarımızın yargılanması, yargılama heyetinin eksikliğinden, büyük kısmının istek kağıtları (talepname) ve tutuklama kararıyla iddianameyi imzalayan azanın hakim heyeti arasında bulunamamasından yargılanmadan sonraya bırakılan evraklarımızın incelenmişcesine sandığa basıldığını anladık ki bu kadar garip, haksızlığa uğramış bütün İslam Milleti muntıkalarındaki ümitsizlik haline karşı bizi düzenden çıkarmaya sebep oluyor. Devam eden durum, ‘heyeti tam bir mahkeme’ huzurunda hükmün sonucunu anlamak üzere hapishaneyi bunaltmaya bizi mecbur eden şey, bu vahşet, yıllık bin evrak inceleyen Muş Mahkemesinin intizamsızlığı sonucu uğradığımız sebepsiz felaket hiçbir vicdan ve adaletle açıklanamaz. Ceza reisi, özellikle hukukumuzun korunmasına memur savcı beyler büyük bir olgunlukla en sonunda sıkılmadan bir de hapishaneye muayeneye gelip halimizi anlamadan geri dönüp hükümsüz tutukluluğumuzu gördükleri halde kendilerini bundan uzak gösteriyorlar. Her birimiz on bir nüfustan fazla ailemizle mahvolduk, karlarımız boşanma ve namusa aykırı davranışlara mecbur kalıyor. Buna sebep olan tabii mana itibarıyla müşterek kabahattir. Mevcut dayanılmaz şartlar bizi Avrupa Devletlerine müracaata engel oluyor. Göz göre göre uğradığımız haksızlıktır. Bu günahların feryadını dinlemeyen, iş başında bulunan efendiler tarafından her tarafta adaletten mahrum olan büyük Osmanlı Milleti bu suretle mi muhafaza edilebilecektir. Heyhat artık tahammülsüzlük bizleri başka tarafa müracaata mecbur etmemek üzere Muş Mahkemesinin bu intizamsızlığına bir son verilmesi ve hemen unutulup köşeye atılan evraklarımızın ele alınmasını olgunlukla bekleriz.”^{718 719} Dilekçe, Muş Hapishanesinde yargılanmayı bekleyen

⁷¹⁷ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_001_001, (09.04.1913).

⁷¹⁸ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_002_001, BOA_DH_MMB_HPS_00072_00004_002_002, (03.04.1913).

⁷¹⁹ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_007_001, (03.04.1913), Muş Hapishanesi tutuklularından 8 imza ile gönderilen telgrafın suretidir. (Tutuklu Erincek Köyünden Ali, Tutuklu Kaçak Köyünden Aşiret Reisi Sadık, Mestanlı Reislerinden Kaçak Köyünden Mustafa, Tutukluların Geneli Adına Mestanlı Aşireti Reislerinden Hintmallu Köyünden Ahmet, Kaçak Köyünden Salih, Tutuklu Davut, Karabaş Köyünden Baran, Taşan Muhtarı Ömer)

büyük bir kitle için adaletin gecikmesi ve yapılması gereken soruşturmaların çok uzun süreleri bulması üzerine aileleri ile birlikte perişanlığa sürüklenen tutukluların feryadının ifadesidir.

Dahiliye Nezaretine 15 Nisan 1913 tarihinde Muş Sancağından gönderilen cevap yazısında, Muş Bidayet Mahkemesi üyelerinden birinin değiştirilmesinden beri yerine başka birinin gönderilmemesinden dolayı yargılamanın mümkün olamadığı ve bu yüzden cinayetle ilgili birçok davanın ertelendiği bildirilmiştir. Adı geçen mahkeme üyelerinden Serkis Efendinin değiştirilme tarihinden beri yerine başka birinin tayin edilmemesinden ve yardımcılığa da vekaleti olan ve sürekli çalışan bir üyenin heyet dahilinde olmamasından dolayı mahkemeler ertelenmiştir. Adı geçen üyeliğe birisinin tayin edilip gönderilmesi ve o üye ulaşana kadar ilgili idarece sürekli çalışan bir üyenin tayin emrinin verilmesi konusu Adliye Nezaretine tekrar yazı ile bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁷²⁰ Aynı tarihlerde Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Adliye Nezaretine gönderilen yazıda, yargılamaların yapılamaması konusu tekrar dile getirilmiştir.⁷²¹

Adliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 5 Mayıs 1913 tarihinde gönderilen son yazıda Muş Hapishanesi tutuklularının hükümsüz bir şekilde tutukluluk sürelerinin uzaması ile ilgili şikayet üzerine Bitlis İstinaf Savcılığına gerekli yazılı bildirim yapıldığı, yargılamanın hızlandırılması için gerekli ödeneğin verildiği, yerel mahkeme gözetiminde süratle sürekli çalışan bir üyenin seçilerek işe başlatılması için ilgili makama tebliğ edildiği bildirilmiştir.⁷²²

723

Bu başlık altında karşımıza çıkan Padişah afına ulaşmak isteyen mahkûm talepleri, siyasi tutukluların af dilekleri, uzun süre yargılanma bekleyen mahkûmların feryatları bize hapishane koşullarının ağırlığı yanında, eksikleri olan ve en temel vazifelerini yerine getirirken yavaş kalan adli sistemin de sorgulanması gerektiğini göstermektedir.

2.5.3.1.4. Tamirat ve Yeniden İnşaat Konusu

Muş Sancak Hapishanesi çalışmamız sırasında tamir ve onarım alt başlığı altında en fazla tablo ile karşılaştığımız hapishanedir. Metin bütünlüğünün korunması adına Ekler kısmına taşıdığımız cetvel, tablo ve krokilere yeri geldikçe atıflar yapılmıştır. Muş Hapishanesinin tamiri ve yapılan keşif konusunda ilk yazışma 24 Nisan 1911 tarihlidir. İnşaat Mühendisi imzası taşıyan Muş Hapishanesinin keşif evrakında, Maliyet Hesaplarını Gösteren Cetvel (keşif-

⁷²⁰ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_005_001, (15.04.1913).

⁷²¹ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_004_001, (16.04.1913).

⁷²² BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_008_001, (05.05.1913).

⁷²³ BOA_DH_MB_HPS_00072_00004_006_001, (08.05.1913). Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Bitlis Vilayetine gönderilen 8 Mayıs 1913 tarihli yazıda bir önceki belge içeriği tekarlanmıştır.

name), yazılı malzemenin piyasa fiyatlarına uygun olarak düzenlendiği ve onaylandığı belirtilmiştir.⁷²⁴ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 6 Mayıs 1911 tarihli yazıda, Muş'ta yapılacak hapishane için süratle ödeneğin verilmesinin mahallinden özellikle bildirildiği dile getirilmiştir.⁷²⁵ 6 Mayıs tarihli yazıya ilave olarak 14 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen diğer yazıda Muş mutasarrıf vekili, kış mevsimi gelmeden ve tabiplerin raporuna göre hapishanedeki izdiham bir hastalığa sebebiyet vermeden harekete geçilmesini istemektedir. Engeller aşılmaya çalışılmakta ise de mevsiminde bir hapishane yapılmadığı takdirde zorlukların ortaya çıkacağı hatırlatılmıştır.⁷²⁶

1911 yılı Haziran ayı içerisinde bu kez Adliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yazılan yazıda, Bitlis Merkez Vilayet Hapishanesi ile Muş Hapishanesinin inşasının mali yıl içerisinde tamamlanması talebi iletilmiş⁷²⁷ ve hemen 2 gün sonra 12 Haziran'da konu tekrar hatırlatılmıştır.⁷²⁸ Dahiliye Nezaretine önceki talep yazılarına ilave olarak gönderilen yazıda, Muş Hapishanesinin yıkılmaya yüz tutmuş olmasından dolayı 250 mahkûm ile muhafazaya memur 39 jandarmanın hayatlarının tehlike altında bulunduğu bildirilmiştir. Mahkûm ve jandarmaların tehlikeden kurtarılmaları için hem jandarma tetfîş heyeti tarafından yazı yazılmış hem de mahalli sancaktan bu konuda müracaatta bulunulmuştur. Gerekli işlemlerin süratle yerine getirilmesine izin verilmesi talep edilmiştir.⁷²⁹⁷³⁰ Dahiliye Nezaretine gönderilen 17 Temmuz 1911 tarihli bir diğer yazıda Muş Hapishanesindeki tehlikeden dolayı jandarmaların emniyet maksadıyla *çadıra* çıkarıldığı, mahkûmların aynı şekilde korunmasının imkansızlığına bakılarak, gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁷³¹

Yeni inşaat ile ilgili son bir müracaat olarak görülen ve Dahiliye Nezareti Genel Yazışma Dairesinden (Muhaberat-ı Umumiye Dairesi) Maliye Nezaretine gönderilen yazıda, Muş Hapishanesinin harap olmaya yüz tutmasından dolayı, gönderilen resim üzerine inşası maksadıyla keşif evrakının gönderildiği hatırlatılmıştır. Hapishanelerin genel inşaatına dair

⁷²⁴ BOA_DH_MB_HPS_M_00001_00026_001_001, (24.04.1911). Bkz. **Ek-7**: Hapishanelere Ait Tamirat Cetvelleri.

Tablo-46 Muş Hapishanesi 1911 Yılı Tamiratları.

⁷²⁵ BOA_DH_MB_HPS_00034_00018_002_001, (06.05.1911).

⁷²⁶ BOA_DH_MB_HPS_00034_00018_003_001, (14.05.1911).

⁷²⁷ BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_008_001, (10.06.1911).

⁷²⁸ BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_003_001, (12.06.1911).

⁷²⁹ BOA_DH_MB_HPS_00034_00018_004_001, (12.07.1911).

⁷³⁰ BOA_DH_MB_HPS_00034_00018_005_001, (12.07.1911).

Dahiliye Evrak Kalemine 13 Temmuz 1911 tarihinde gelen yazıda, aynı konu hakkında vilayetten gelen telgrafların üçüncü şubeye havale edildiği, vilayetin haziran tarihli yazısının henüz gelmediği bildirilmiştir.

⁷³¹ BOA_DH_MB_HPS_00034_00018_006_001, (17.07.1911).

planın neticelenmesi beklenmeyerek sonradan gelen çok sayıdaki telgrafta da Muş Hapishanesinin tehlikeli bir halde bulunduğu ve bir an evvel inşaatın yapılması talep edilmiştir.⁷³² Maalesef sene kapanırken de hala Muş Hapishanesinin inşaatına başlanmadığı 31 Aralık tarihli hatırlatma yazısından anlaşılmaktadır.⁷³³

1914 yılına gelindiğinde Muş Hapishanesinin bu sefer tamir edilmesi için düzenlenen plan ve belediyeden alınan piyasa fiyatlarını içeren belgeye göre gerekli malzeme hesaplanmış, meci diye yirmi kuruş hesabıyla 947 kuruşla tamiratın gerçekleştirileceği Muş Sancağı İnşaat Mühendisi tarafından keşif defterinde düzenlenmiştir.⁷³⁴ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine yazılan yazıyla daha önce Muş'ta askerî hastane olarak kullanılırken hapishaneye çevrilmek üzere terk edilen binanın gerekli kısımlarının tamiri için ise 900 kuruş masrafa izin verilmesi talep edilmiştir.⁷³⁵ Bu yeni bölümün kullanıma alınmasının sebebi hapishane mevcudunun 600'e yaklaşmış olmasıdır. Mayıs ayına gelindiğinde Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti Fen Heyeti tarafından, Muş Hapishanesinin bazı bölümlerinde yapılacak sıva, badana ile ahşap ve demir parmaklıklara ait 947 kuruşu içeren keşif evrakı incelenmiş ve bildirilen tamiratın cinsine, ölçülere bakılarak uygun görülmüştür.⁷³⁶ Hapishanesinin tamire muhtaç 12 penceresinin etrafındaki ağaçların yenilenmesi istenmiş ve yapılacak tamiratla güçlendirilmiş olacağı belirtilmiştir.⁷³⁷ Mayıs ayı sonunda tamirat masrafı olan 947 kuruşdan *mecidi farkı* olan 47 kuruş 15 para düşürüldükten sonra kalan 899 kuruş 25 para için hapishaneler tamirâtı faslından Bitlis Vilayetine havale yapılması istenmiştir.⁷³⁸ Daha sonra hazırlanan keşif evrakının Dahiliye Nezaretine takdim edildiği bildirilmiştir.⁷³⁹ 14 Haziran 1914 tarihli yazı ile Muş Hapishanesinde yapılacak tamirat masrafı olan havale Hapishaneler İdaresine gönderilmiştir.⁷⁴⁰

Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Fen Heyeti tarafından bahsi geçen tamiratlar tekrar uygun görülmüş⁷⁴¹; hapishane kapısı önünde yeniden inşa edilen avlu duvarlarına sarf

⁷³² BOA_DH_MB_HPS_00034_00018_001_001, (19.07.1911).

⁷³³ BOA_DH_MB_HPS_00002_00015_011_001, (31.12.1911).

⁷³⁴ BOA_DH_MB_HPS_00006_00013_002_001, (29.03.1914).

⁷³⁵ BOA_DH_MB_HPS_00006_00013_003_001, (06.04.1914).

⁷³⁶ BOA_DH_MB_HPS_00113_00036_001_001, (19.05.1914), bkz. **Tablo-47** Muş Hapishanesi 1914 Yılı Mart ve Mayıs Ayları Tamiratları, **Kroki-1** Muş Hapishanesi 1914 Yılı Krokisi.

⁷³⁷ BOA_DH_MB_HPS_00113_00036_008_002, (21.05.1914).

⁷³⁸ BOA_DH_MB_HPS_00006_00013_003_002, (25-28.05.1914).

⁷³⁹ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_007_001, (31.05.1914).

⁷⁴⁰ BOA_DH_MB_HPS_00006_00013_001_001, (14.06.1914).

⁷⁴¹ BOA_DH_MB_HPS_00113_00036_006_001, (14.07.1914).

BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_007_002 (19.07.1914).

edilen kireç, ağaç, amele ve ağaç ustası masrafı olan ve cetvelde yazılı tutarın mahallince kullanıldığı da onaylanmıştır.⁷⁴² Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen 1914 yılına ait son yazıda, tamiratı için gönderilen havaleyi de içeren paranın harcanmasına ait yazılan üç nüsha cetvelin takdim edildiği bildirilmiştir.⁷⁴³

Aradan geçen yıllar içinde hapishanenin tamir ihtiyacı devam etmiştir. 12 Ağustos 1919 tarihli yazıda, hapishane olarak kabul edilen Direk Kilisesinin yanındaki müdür, gardiyan ve jandarma dairesinin yıkılmış olan kısımlarının tamir ve onarımı hakkındaki ilk keşif belgesi çerçevesinde 14920 kuruşun sarfı gerekliliği bildirilmiştir.⁷⁴⁴ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 31 Ağustos 1919 tarihli yazıda, 14920 kuruşluk bütçe karşılığı hazırlanan keşif evrakının ekte sunulduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁵ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Bitlis Vilayetine 4 ay sonra 31 Aralık 1919'da gönderilen cevapta, Muş Hapishanesinde jandarmaların ikametine mahsus mahalde çatı, duvar ve abdesthane tamiri için 14920 kuruşu içeren keşif evrakının onaylanmış suretinin geldiği fakat usulün gerektirdiği tarzda ikinci keşfin gönderilmesi gerekliliği hatırlatılmıştır.⁷⁴⁶ I. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında ayakta kalmaya çalışan savaş yorgunu bir hapishane sistemi içinde maddi yetersizliklerle karşı verilen mücadelenin yazışmalara yansdığı görülmektedir.

2.5.3.1.5. Kira Konusu

Ödenek yetersizliklerinden dolayı kadın hapishanelerinin tamamına yakını ve erkek hapishanelerinin de bir kısmı devlet malı olan binalar yerine kiralık yerlerde kurulmuştur. Kira ödemelerinde ilgili hapisane ile Dahiliye Nezareti arasında en fazla kira başlangıç tarihleri ve kira tutarı ile ilgili yazışmalara rastlanmaktadır. 21 Haziran 1902'de Dahiliye Nezareti'nden gönderilen erken tarihli bir yazıda, yeni hükümet konağı yapıldığı için, Muş Hapishanesine ilaveten 1901 senesi Ağustos ayı başından itibaren 50 kuruş bedel ile kiralanan mahal kirasının yatırılmasına gerek kalmadığından arta kalan 232 kuruşun Genç Sancağı Hükümet Konağı tahsisatına aktarılması istenmiştir.⁷⁴⁷ 16 Temmuz 1902 tarihli telgrafta, geriye kalan 232

⁷⁴²BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00009_001_002 (03.08.1914), bkz. **Tablo-48** Muş Hapishanesi 1914 Yılı Temmuz ve Ağustos Ayları Tamiratları.

⁷⁴³BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00009_004_001 (11.08.1914).

⁷⁴⁴BOA_DH_MB_HPS_00017_00024_002_001, (12.08.1919), bkz. **Tablo-49** Muş Hapishanesi 1919 Yılı Tamiratları.

⁷⁴⁵BOA_DH_MB_HPS_00017_00024_003_001, (31.08.1919).

⁷⁴⁶BOA_DH_MB_HPS_M_00042_00057_012_001,BOA_DH_MB_HPS_00017_00024_001_001, (31.12.1919).

⁷⁴⁷BOA_DH_MKT_00530_00058_001_002, (21.06.1902).

kuruşun başka bir yerde kullanılmayarak tutulması ve durumun muhasebeye bildirilmesi istenmiştir.⁷⁴⁸

Tablo-5 Muş Sancağı ve Kazalarına Ait 1914 Yılı Hapishane Kiraları⁷⁴⁹

Yıllık	Aylık	
	50	Sason kazası erkek ve kadın hapishanesi kirası
	40	Malazgirt kazası erkek ve kadın hapishanesi kirası
	30	Bulanık kazası kadın hapishanesi kirası
	300	Muş kazası erkek ve kadın hapishanesi kirası
	85	Merkez vilayet kazası kadın hapishanesi kirası
6060	505	

18 Ağustos 1914 tarihli cetvelde hapishane kiralarına bakıldığında en yüksek kira bedeli Muş Merkeze ait iken en düşük kira bedeli Bulanık Kazasına aittir. Maalesef 1919 yılına gelindiğinde hâlâ tevkifhane ve hapishane için kira bedeli ödendiği anlaşılmaktadır. Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 22 Haziran 1919 tarihli yazıda, Muş Hükümet Konağı için aylığı 1000 ve merkez tevkifhane ve hapishanesi için 400 kuruş kira bedeli tahsis edildiği ve 8400 kuruşluk altı aylık havalenin gönderildiği bildirilmiştir.⁷⁵⁰ Dahiliye Nezaretine gönderilen 19 Temmuz 1919 tarihli Vali Mazhar sonrası gelen Vali Ziya imzalı yazıda ise Muş Hükümet Konağı için Mayıs ayında talep edilen 1000 kuruşluk kira bedeli havalesinin gelmediği belirtilmiş ve süratle gönderilmesi talep edilmiştir.⁷⁵¹

2.5.3.1.6. Gardiyan İlavesi ve Tahisat Talebi

Hapishane personeli konusuna 3. Bölümde daha detaylı değinilecektir. Hapishane personeli olarak sayıca en fazla bulunması gereken gardiyan kadrosudur. Birçok hapishanede yetersiz olan bu kadroların jandarma ile birlikte görev yaptığı hatta bazı durumlarda sadece jandarma personeli ile hapishane emniyetinin sağlanmaya çalışıldığı görülebilmektedir. 1909 yılında Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, ciddi bir güvenlik sorunundan bahsedilmektedir. Postaların ve Muş Hapishanesinin muhafaza, korunmasında memur olan jandarmaların görevlerini yerine getirmemeleri ve sorumluluk bölgelerinden

⁷⁴⁸ BOA_DH_MKT_00530_00058_002_002, (16.07.1902).

⁷⁴⁹ BOA_DH_MB_HPS_00044_00028_005_001, (18.08.1914).

⁷⁵⁰ BOA_DH_MB_HPS_00048_00008_005_001, (22.06.1919).

⁷⁵¹ BOA_DH_MB_HPS_00048_00008_008_001, (19.07.1919).

kaçmalarından dolayı jandarma Alayında personel sıkıntısı çekildiği bildirilmiştir. Boş kadroların doldurulması için yapılan müracaatla ilgili bir sonuç çıkmadığı, noksan personelle vazifenin yerine getirilmesinin güçlüğü dile getirilmiştir. Aynı sıkıntı hakkında Bitlis vilayetinden gönderilen telgrafta, bu şekilde iş görmenin imkânsızlığı sebebiyle jandarmanın düzene sokulması için eksiklerin tamamlanması ve vilayetin asayiş vasıtalarının yeterli hale getirilmesi için gerekenin yapılması talep edilmiştir. Bitlis Vilayetine gönderilen 26 Mayıs 1909 tarihli telgrafta, mahalli masraflar için sürekli olarak hazineden akçe talep edilmesinin uygun olmayacağı ve tahsisatın mahalli idare tarafından karşılanması gerekliliği dile getirilmiştir. Ayrıca Jandarma Alayının düzen ve ıslahı için Harbiye Nezaretine tekrar yazı yazıldığı bildirilmiştir.⁷⁵²

Bitlis'ten Dahiliye Nezareti'ne 7 Haziran 1909 tarihinden gönderilen telgrafta, İstanbul'dan gönderilen postanın 4 dört gün gecikmeli olarak gelme sebebinin bazı noktalarda jandarmaların vazifelerini yerine getirmemesi ve posta için görevlendirilen jandarmaların yarı yolda postayı terk ederek kaçmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Muş Hapishanesi muhafazasında bulunan jandarmaların da maaşlarını alamamaktan ve yaptıkları işi sevmemekten kaynaklı olarak vazifelerini terk ettikleri tekrar dile getirilmiştir. Vilayetin içinde bulunduğu maddi sıkıntı ve yardım ihtiyacı hakkında Maliye ve Dahiliye Nezaretlerine ve Jandarma Alayındaki boş kadrolar hakkında da Harbiye Nezaretine yapılan müracaatlardan bir netice alınamadığı ifade edilmiştir. Mevcut eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda ve özellikle personelin maaşları verilmedikçe kendilerinden hizmet beklemenin imkânsızlığı tekrar hatırlatılmıştır.⁷⁵³ Görüldüğü gibi posta hizmeti ve hapishane emniyetinden sorumlu jandarma personelinin maaş ve disiplin problemleri ile ilgili Bitlis vilayet, Dahiliye Nezareti ve Harbiye Nezareti arasında yapılan yazışmalardan somut bir sonuç çıkmamıştır. Aynı zamanda ailelerini geçindirmekle sorumlu olan bu insanların maddi sebeplerle çalışma motivasyonlarını yitirdikleri görülmektedir.

Muş Hapishanesine ek bir mahallin kiralınması ile ortaya bir gardiyan ihtiyacı çıkmıştır. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 24 Kasım 1913 tarihinde gönderilen yazıda, Muş Hapishanesinin, mahkûm ve tutukluları tamamıyla barındıramamasından dolayı aylığı 120 kuruşla kiralanan bir mahal için mevcut gardiyanlardan bir ikisinin görevlendirilmesinin

⁷⁵² BOA_DH_MKT_02828_00037_002_001, (26.05.1909).

⁷⁵³ BOA_DH_MKT_02828_00037_001_001, (07.06.1909).

mümkün olamayacağı bildirilmiştir. Muş Sancağının yazısı üzerine ayrıca 2 gardiyan istihdamı için tahsisatın verilmesi talep edilmiştir.⁷⁵⁴ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden 13 Aralık 1913 tarihinde verilen cevapta, Muş'ta hapishane olarak kabul edilen mahallin kirası ile şimdilik ilave olarak 1 gardiyanın istihdamının uygun görüldüğü ifade edilmiş kira başlangıç tarihi, gardiyanın istihdamı tarihi ve maaş miktarının bildirilmesi istenmiştir.⁷⁵⁵ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 22 Mart 1914 tarihli yazıda, Muş'ta hapishane olarak kabul edilen haneye mahkûmların 30 Ekim 1913 tarihinde nakledildiği ve gardiyanlığa tayin kılınan Ahmed Oğlu Yusuf'un da 21 Ocak 1914 tarihinde işe başlattırıldığı bildirilmiştir. Aylık 120 kuruşdan sene sonuna kadar kira bedeli için 536 ve gardiyan için de 430 kuruş 15 para ve toplam 947 kuruş 15 para için havale gönderilmesi gerekeceği arz edilmiştir. Gardiyanın tayin tarihine bakılarak aylık 250 kuruş maaşla istihdam edileceğinin hesap edildiği anlaşılmış ise de vilayet dahilindeki hapishanelerde gardiyanların maaşlarının aylık ortalama 150 kuruş olmasından dolayı ve emsallerine kıyasla bu yılın üç aylık geçici bütçe fasıllarından 450 ve 360, geçen senenin bütçe fasıllarından 106 ve 266 kuruş için ayrıca havale düzenlenmesinin muhasebe müdürlüğüne bildirilmesi istenmiştir.⁷⁵⁶ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Bitlis Vilayetine gönderilen 7 Nisan 1914 tarihli yazıda, Muş'ta ayrıca hapishane olarak kullanılmak üzere kiralanan mahalle aylık 120 kuruş kira bedeli verilmesi ve istihdam olunan gardiyana da emsallerine kıyasla aylığı 150 kuruş verilmesi uygun görülmüş, ödeme şekli bir önceki belgeye göre açıklanmıştır.⁷⁵⁷

2.5.3.2. Bulanık Hapishanesi

Muş Sancağı Bulanık Kazasında kadın hapishane bulunmazken erkek hapishanesi kamu binası hüviyetinde olan hükümet konağının içinde yer almakta ve yeni tarzda bir hapishane değilse de ihtiyacı karşılamaktadır. Rutubeti engellemek için zemin ile tavan arasına tahta çakılması gerekmektedir. Mahkûmların hava almasını sağlamak ve koğu kapasitesini arttırmak maksatlarıyla hükümet konağına ilave bir kısmın hapishaneye tahsisi gerekmektedir. Bulanık Hapishanesinde 1914 itibarıyla 15 erkek mahkûm bulunmaktadır.⁷⁵⁸

Bağdat Vilayeti'ne bağlı Divaniye Sancağına bağlı Şamiye Kazasında ise mahkûmlar hükümet konağı kapısının bitişiğinde 9 metrekare bir odada tutulmaktadır. Burası penceresiz, rutubetli,

⁷⁵⁴ BOA_DH_MB_HPS_00043_00048_002_001, (24.11.1913).

⁷⁵⁵ BOA_DH_MB_HPS_00043_00048_001_001, (13.12.1913).

⁷⁵⁶ BOA_DH_MB_HPS_00043_00048_004_001, (22.03.1914).

⁷⁵⁷ BOA_DH_MB_HPS_00043_00048_003_001, (07.04.1914).

⁷⁵⁸ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 209.

karanlık ve çok kötü bir durumdadır. Belgelerde hapisane olmayıp adeta *işkencehane* olarak geçmektedir.⁷⁵⁹

2.5.3.3. Malazgirt Hapishanesi

Muş Sancağı Malazgirt Kazasında kiralık bir kadın hapishanesi bulunurken erkek hapishanesi kamu binası olan hükümet konağı içinde biri büyük, diğeri küçük iki koğuştan ibarettir. Fakat sağlık açısından bu mekân sakıncalıdır. Bu koğuşlarda tuvalet ve teneffüs için bir alan bulunmadığından dolayı mahkûmlar ihtiyaçlarını gidermek için hükümet konağı dışına çıkmaktadır. Hapishaneyi tamir ve genişletme imkânı bulunmamaktadır. Hükümet konağı civarında devlete ait olan boş arsaya 200 kişi kapasiteli gardiyan ve memur odalarını da içeren bir bina yapılması teklif edilmiştir. Malazgirt Hapishanesinde 1914 itibarıyla 73 erkek 4 kadın mahkûm bulunmaktadır.⁷⁶⁰

Malazgirt Hapishanesinde 1914 yılında ortaya çıkan hela ihtiyacı uzun süreli yazışmalar sonucunda olumlu neticelenmiştir. Maliye Nezareti Emlak Müdürlüğünden Dahiliye Nezaretine 23 Haziran 1914 tarihinde gönderilen bir yazıda, Bitlis Vilayetinden gelen talep üzerine, Malazgirt Hapishanesinde inşası gerekli helaların keşfi neticesinde 1330 kuruşa ait havalenin geçen sene gönderildiği ifade edilmiştir. Fakat adı geçen vilayetten alınan son yazıda havalenin vaktinde ulaşmamasından dolayı kullanılmadığı ve ödeneğin tekrar Nezaret bütçesine nakledildiği, gereğinin yapılması için evrakların yönlendirildiği bildirilmiştir.⁷⁶¹ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 5 Temmuz 1914 tarihli yazıda, Malazgirt Hapishanesinde yapılması gerekli görülen hela inşaatı hatırlatılarak Maliye Nezaretinden harcanması uygun görülen paranın mevsim geçmeden gönderilmesi istenmiştir.⁷⁶² Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden gönderilen yazıda, Malazgirt Hapishanesinde inşa edilecek *dört adet* helaya ait ve toplam 1330 kuruş içeren keşif evrakının hatasız ve uygun bulunduğu belirtilmiş ve hapishaneler tamirâtı faslından Bitlis Vilayetine havale yapılması istenmiştir.⁷⁶³

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen son yazıda temmuz bütçesinden gönderilen havalelerin içeriğinin açıklanması talep edilmiştir.⁷⁶⁴ 5 Kasım 1914 tarihinde verilen cevapta, havalelerin Merkez Vilayet, Siirt, Malazgirt ve Muş Hapishaneleri tamir masrafları ve vilayet dahilinde hapisane olarak kullanılan mahallerin kira bedelleri olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁵

⁷⁵⁹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 309.

⁷⁶⁰ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 208-209.

⁷⁶¹ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_009_001, (23.06.1914).

⁷⁶² BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_008_001, (05.07.1914).

⁷⁶³ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_009_002, (06.07.1914).

⁷⁶⁴ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_011_001, (14.10.1914).

⁷⁶⁵ BOA_DH_MB_HPS_00008_00065_010_001, (05.11.1914).

2.5.3.3.1. Kira ve Gardiyan Maaşı Konusu

Gardiyan eksikliği ile ilgili olarak Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 7 Mart 1912 tarihli yazıda, Malazgirt Hapishanesi mevcudunun sürekli olarak 40-50 nüfusu aşıyor olduğu ve bu nüfusun 150 kuruş maaşlı bir gardiyanla idaresinin mümkün olmadığı bilgisi verilmiştir. Bu sebeple 1913 bütçesine dâhil edilmek üzere adı geçen gardiyan maaşının 300 kuruşa artırılması istenmiştir. Ayrıca Muş sancağından bildirilen 150 kuruş maaşla iki veya bir gardiyanın daha ilaveten istihdam edilmesi için izin talep edilmiştir.⁷⁶⁶ 1912 yılındaki gardiyan istihdamı talebine ilave olarak 1914 yılında tekrar gardiyan ilavesi talep edilmiştir. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, mahkûm mevcudu sınırı aşmış olan hapishanelerde izdihamı hafifletmek için uygun mahallerin kiralanması ve fazla mahkûmların oralara nakli hakkında Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü'nden gönderilen *11 Şubat 1914 tarih ve 642 numaralı tebliğ*e Muş Sancağından verilen cevap şu şekildedir: *Sason Kazası için biri kadın ve diğeri erkek mahkûmlara mahsus olmak üzere yeniden kiralanın 2 hanenin aylık 50 kuruş ve Malazgirt Kazasında uygun görülen 1 hanenin aylık 40 kuruş ve toplamda 90 kuruş kira bedelinin bir seneliği olan 1080 kuruş talep edilmektedir. Ayrıca bu hanelerde kalacak mahkûmların gözetim altında tutulması için istihdam edilecek gardiyanların maaşları ile diğeri masraflar için de 11.000 kuruşa ihtiyaç olduğu ve gerekli havalenin gönderilmesi talep edilmiştir.*⁷⁶⁷ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresinden aynı gün verilen cevap yazısında, bu senenin bütçesinin kira ve maaş tertiplerinde fazla tahsisat bulunmadığından Sason ve Malazgirt kazaları hapishaneleri kira bedelleri ve gardiyan maaşları için talep edilen tutarın ödenmesine imkan olmadığı dile getirilmiştir. Adı geçen mahallerin kiralanmasından ve gardiyan istihdamından şimdilik vazgeçilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁸ Bu yazı üzerine Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 15 Temmuz 1914 tarihinde başka bir yazı gönderilmiştir. Yapılan kiralama ve gardiyan istihdamının şartların ortaya çıkardığı lüzum ve ilgili tebliğ'e göre yapıldığı hatırlatılmıştır. Adı geçen kazalarda gardiyan istihdamından vazgeçilse bile hapishane olarak kullanılan mahallerin kira bedellerinin ödenmek zorunda olduğu arz edilmiştir. Aylık 90 kuruş kira bedeli olan hanenin yıllık kirası olan 1080 kuruşun, Bulanık Kazasında da kadın hapishanesi olarak kullanılan mahallin aylık 30 kuruştan bir senelik kirası olan 360 kuruşun ve Muş Hapishanesindeki izdihamın hafifletilmesi ve hastaların ayrı

⁷⁶⁶ BOA_DH_MB_HPS_00143_00004_001_001, (07.03.1912).

⁷⁶⁷ BOA_DH_MB_HPS_00044_00028_002_001, (25.05.1914).

⁷⁶⁸ BOA_DH_MB_HPS_00044_00028_001_001, (25.05.1914).

tutulması için hastahaneye ilave olarak kiralanan mahaller için de aylık 300 kuruş kira bedelinin o mahallerin kiralanacağı süre boyunca verilmek üzere gerekli havalenin gönderilmesi talep edilmiştir.⁷⁶⁹

Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine gönderilen 12 Ekim 1914 tarihli son yazıda, Merkez vilayet, Muş, Bulanık ve Malazgirt kadın, Sason erkek ve kadın hapishanelerinin yıllık 6.060 kuruş olan kira bedelinin tahsisinin uygun görülerek 12 Eylül 1914 tarihinde havale edildiği bildirilmiştir.⁷⁷⁰ İhtiyaçtan kiralanan yerlerin kira bedelleri için ilave ödenek zor da olsa çıkarılabilmiş fakat ilave gardiyanlar için bir ödeme yapılamayacağı beyan edilerek mevcut gardiyanların iş yükü artırılmış ve aynı maaşla çalışmaya devam etmeleri istenmiştir.

2.5.3.4. Sason Hapishanesi

Muş Sancağı Sason Kazasında 20 kuruş kirası olan tek odalı bir evden ibaret kadın hapishanesi bulunmaktadır. 30 kuruş maaşlı bir kadın, gardiyan olarak çalıştırılmaktadır. Mülkiyeti devlete ait olan hükümet konağında 15 kişi kapasiteli tek odalı bir erkek hapishanesi bulunmaktadır. Genişletme imkânı olmayan ve yeniden yapılması gereken hapishanede 6 tutuklu, 8 hükümlü toplam 14 şahıs bulunurken kadın hapishanesinde 1 tutuklu bulunmaktadır.⁷⁷¹ Sason Hapsihanesinin 1913 yılındaki durumu hakkında aydınlatıcı bir rapor bulunmaktadır. Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden gönderilen bu rapor Mülkiye Müfettişlerinden Haracya Efendi tarafından Sason Kazası durumu ile ilgili olarak 20 Aralık 1913 tarihinde düzenlenmiştir. Raporun hapishane ve hükümet konağına ait bölümleri şu şekildedir: *“Hapishane: Hapishanenin, abdesthane bitişiğinde ve insan hayatını yok eder surette gayet kötü kokan ve 15-20 kişiyi ancak içine alabilecek zemin üzerinde karanlık bir koğuştan ibaret olduğu görülmüştür. Gardiyan jandarmalıktan istifa eden 4 aydan beri bu işte istihdam edilmiş Kabilceviz Köyünden Mehmed adında okuyup yazması olmayan biri olup gerekli defterler kendisine sorulduğunda okur-yazar olmadığından jandarma dairesi tarafından tutulmakta olduğunu ifade etmiştir. Simon adında bir jandarma çavuşu huzurunda adı geçen defterler alınarak incelenmiştir. Tutukluların ve mahkûmların defterlerinin onaylı olmadığı ve hapishanede 6 mahkûm ve 23 tutuklu olmak üzere 29 kişi ve bundan başka bir hane içinde kira ile tutulmuş bir odada; biri ahlak dışı fiilden dolayı 7 aydan beri ve diğeri Genco zevcesi İmo*

⁷⁶⁹ BOA_DH_MB_HPS_00044_00028_004_001, (15.07.1914).

⁷⁷⁰ BOA_DH_MB_HPS_00044_00028_003_001, (12.10.1914).

⁷⁷¹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 210.

adında ve 3 aydan beri tutuklu olan iki kadının mevcut olduğu görülmüştür. Kimse hakkında şikayetleri olmadığı ve kendilerine iyi davranıldığı, sorulduğunda mahkûmların ifadelerinden anlaşılmıştır. Hükümet Konağı: Bu kazada hükümet konağının zemin üzerinde dağınık odalardan meydana geldiği görülmüştür. Hiçbir daire oturulabilir bir halde olmadığı gibi Tapu ve Nüfus Daireleri için tahsis olunan odaların girişleri helalara-abdesthanelere çok yakın olduğundan oldukça kötü kokular yayılmakta ve adeta insan içeri giremez bir haldedir. Bu sebepten hükümetin şeref ve haysiyetine zarar verecek ve memurların hayatını teslim eder bir dereceye varmış olan bu hale bir son verilerek bu kazada dahi bir hükümet konağı inşası gerektiği arz edilmiştir.” Mülkiye Müfettişi Haracya.⁷⁷²

Rapora göre Sason Hapishanesi gayet kötü kokan, karanlık ve yaşam için elverişli olmayan bir yerdir. Jandarmalıktan istifa eden gardiyanın okur-yazar olmaması ve kayıtlara hakim olmaması hapishane için bir diğer problemdir. Yukardaki raporun etkisi ile gönderildiğini düşündüğümüz Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine yazılan 6 Ocak 1914 tarihli yazıda, Sason kazası hükümet konağı ve hapishanesinin tamiri ve gereken mahallerinin yeniden inşası için keşif evrakı ve raporunun usulüne uygun olarak düzenlenmesi ve gereken işlemler yapılana kadar da rapor özetinin gönderilmesi istenmiştir.⁷⁷³

4 sene sonra da hapishanede tamir ihtiyacının sürdüğü görülmektedir. 10 Nisan 1918 tarihli yazıda, acilen ifadesi ile tamiri gereken Sason Kazası Hapishanesi için keşif defteri daha sonra getirilmek üzere bu sene bütçesinden 2.000 kuruş ödenmesi talep edilmektedir. Konu ile ilgili olarak havale düzenlenmesi ve harcama için izin verilmesi istenmiştir.⁷⁷⁴ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresinden Bitlis Vilayetine gönderilen 12 Mayıs 1918 tarihli yazıda, acilen tamiri gereken Sason Kazası Hapishanesi için 2.000 kuruşluk havalenin gönderildiği belirtilmiştir. Tamirat tamamlandığında ikinci keşfin düzenlenip gönderilmesi istenmiştir.⁷⁷⁵ Fakat Bitlis Vilayetinden 23 Mayıs 1918 tarihinde tekrar gönderilen yazıda, yıkılmak üzere olan olan Sason Kazası Hapishanesinin acilen tamiri için talep edilen havalenin henüz gelmediği adı geçen tutarın ödenmesine telgrafla izin verilmesi istenmiştir.⁷⁷⁶ Havale geldikten sonra ise başka bir problemle karşılaşmıştır. Bitlis Vilayetinden 25 Haziran 1918 tarihinde gönderilen yazıda, Sason Kazası Hapishanesi tamirat masrafına ait 2.000 kuruşluk havalenin vilayet adına yazılı olmasından dolayı harcanmasının mümkün olamayacağı, havalenin sancak adına tekrar

⁷⁷² BOA_DH_MB_HPS_00005_00022_002_001, (20.12.1913).

⁷⁷³ BOA_DH_MB_HPS_00005_00022_001_001, (06.01.1914).

⁷⁷⁴ BOA_DH_MB_HPS_00014_00061_002_002, (10.04.1918).

⁷⁷⁵ BOA_DH_MB_HPS_00014_00061_001_001, (12.05.1918).

⁷⁷⁶ BOA_DH_MB_HPS_00014_00061_002_001, (23.05.1918).

düzenlenmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷⁷⁷ 8 Ağustos 1918 tarihli yazıda ise Sason Hapishanesi için çıkarılan havalenin ödenmesi için talimat gönderilen Siirt Mal Sandığının yeni kurulmuş olması sebebiyle istenilen ödemenin yapılamadığı bu yüzden de çıkarılan havalenin bu sefer Bitlis Vilayeti adına değiştirilmesi talep edilmiştir.⁷⁷⁸ Konu ile ilgili son yazıda Dahiliye Nezareti Sason Hapishanesi tamirâtı için Siirt Sancağı adına değiştirilerek düzenlenen 2.000 kuruşluk havalenin gönderildiği bildirilmiştir.⁷⁷⁹ Nisan ayı içinde talep edilen 2000 kuruşluk tamir tutarı ancak 4 ay sonra gerçekleşebilmiştir.

Bab-1 Ali Sadrazamlık Makamından 28 Eylül 1918 tarihinde Adliye Nazırı Halil, Sadrazam Vekili Enver imzası ile gönderilen bir yazıda, *Siirt*, Aydın Merkez Askeri Hapishanesi, Demirci, Cebel-i Bereket, Adana, Akhisar, Cenin, Taberiye, Akka, Nablus, Terme, Bafra, Cısr-i Şuğur, İdlib, Maarra, Edremit, Siverek, Diyarbakır, Mardin, Zile, Erbaa, Sinop, Akdağmadeni, Kayseri Hapishanelerinde mahkûm buldukları ve cezalarının üçte ikisini tamamladıkları anlaşılan isimleri cetvelde yazılı 94 şahıs ile *Sason*, Mardin, Adana, Çorum ve Kayseri’de bulunan ve durumlarında düzelme olduğu anlaşılan *siyasi suçlulardan* 68 şahsın kalan ceza sürelerinin affedildiği bildirilmiştir.⁷⁸⁰ Yazı gereği Siirt Sancak ve Sason Kaza Hapishanelerindeki siyasi mahkûmların salıverildikleri düşünülmektedir.

2.5.3.5. Varto Hapishanesi

Muş Sancağı Varto Kazasında kadın hapishanesi bulunmamaktadır. Varto Erkek Hapishanesi ise kiralıktır. İki göz odadan ibaret olan hapishane ihtiyacı karşılamadığı için kaymakam tarafından yeni bir hapishane yapılması için görüş bildirilmiştir. 1914 itibarıyla 30 erkek hükümlü mevcuttur.⁷⁸¹

2.5.4. Siirt Sancağı Hapishanesi

2.5.4.1. Fiziki Durumu ve Hapishane Koşulları

Siirt Sancak merkezinde müstakil erkek hapishanesi ve kiralık bir kadın hapishanesi bulunmaktadır. Hijyen şartları uygun olmayan erkek hapishanesinin kapasitesi de yetersizdir. 1913 yılı itibarıyla kazada 289 erkek, 6 kadın hükümlü bulunmaktadırlar.⁷⁸² Osmanlı Ülkesinde

⁷⁷⁷ BOA_DH_MB_HPS_00014_00061_004_001, (25.06.1918).

⁷⁷⁸ BOA_DH_MB_HPS_00014_00061_005_001, (08.08.1918).

⁷⁷⁹ BOA_DH_MB_HPS_00014_00061_003_001, (10.08.1918).

⁷⁸⁰ BOA_DH_MB_HPS_M_00035_00093_005_001, (28.09.1918).

⁷⁸¹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 209.

⁷⁸² Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 210.

mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere 28 Ocak 1914'te Siirt Hapishanesi için düzenlenen Sual Varakası'ndan edindiğimiz bilgilere göre: Erkek hapishanesi hükümetin malıdır. Hapishane hükümet konağı haricindedir. Hapishanenin kurulu bulunduğu arazinin uzunluğu 29 genişliğin 26 zirai metredir. Hapishanenin genel anlamda yeniden yapılması gereklidir. Tamir ile talep edilene uygun hale getirilmesi mümkün değildir. Hapishane bugünkü durumda insan sağlığına uygun değil, son derece dar ve mevcut mahkûmları barındırmakta yetersiz kaldığından yeniden düzgün bir hapishane inşasına şiddetle ihtiyaç olduğu arz edilmiştir.⁷⁸³

2.5.4.1.1. Asayiş Olayları

Bitlis vilayetinden Bab-ı Ali Sadrazamlık Makamına 27 Ağustos 1907 tarihinde gelen telgrafta Vali Tahir, 26 Ağustos 1907 tarihinde bölgedeki *Diyarbakır İngiliz Konsolosu* ile görüşmesini aktarmaktadır. Görüşmede Konsolosun bölgede yaşanan asayişsizlikten bahsetmesi üzerine, Vali Siirt Sancağında hükümetin gücünü etraflıca göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Eruh aşiretleri tarafından Cizre ve civar köylere saldırıda bulunduğu, Siirt'e gitmek üzere Bitlis'te emir bekleyen iki bölüğün hemen sevki için 25 Ağustos 1907 tarihli Bitlis Valisi'nin telgrafı için doğrulama beklendiği bildirilmiştir.⁷⁸⁴ Aslında bu yazışmalar bölgede aralıklarla yaşanan asayiş sorunları, çete eylemleri ve bu eylemlere verilen karşılığa örnek teşkil etmektedir. 1 yıl sonra Dördüncü Ordu Mareşalliğinden yazılan 17 Mayıs 1908 tarihli telgrafta, Eruh'ta takip yapan kuvvetlerin ve genel kuvvetlerin Deyr-i Şeve'ye hareketleri sırasında Deyr-i Şeveli eşkiya Ömer'e bağlı 400'den fazla haydut ile karşılaştıkları bildirilmiştir. Ömer'in aşiretler arasında seçkin bir mevki elde etmek maksadıyla adamlarıyla birlikte Padişahın askerlerine ve seyyar birlikler üzerine birdenbire kurşun attığı ve dil uzattığı belirtilmiştir. Önceki gün sabah saat 11'de başlayan silahlı çatışma gece 01'e kadar devam etmiş, haydutlar mevkilerini kaybedince geceden istifade ederek merkezleri olan köylerine geri çekilmişlerdir. Çatışma sırasında Yüzbaşı Sadık Ağa'nın kolundan ve Ali Efendi'nin elbisesinden, 1 onbaşı, 6 neferin de bacak ve kollarından hafifçe yaralandığı; 1 neferin atılan taşla şehid olduğu ve haydutlardan 4-5 tanesinin yok edildiği birkaçının yaralandığı aktarılmıştır. Takibe devam edilmekte olduğu için gerekli kuvvetin yetiştirilmesi ve merkez kuvvet kumandanlığının bir Kıdemli Yüzbaşı veya Binbaşya verilmesinin gerekliliği beyan edilmiştir. Yeni bilgiler

⁷⁸³ BOA_DH_MB_HPS_M_00011_00032_002_001, (28.01.1914).

⁷⁸⁴ BOA_BEÖ_003132_234853_002_001, (27.08.1907).

alındıkça arz edileceği bildirilmiştir.⁷⁸⁵ İki bölük askerin sevki hakkında Ordu Komutanına resmî yazı yazılmak ve duyulan haberlerin doğruluğuna dair bilgilendirme yapmak için de Dış İşleri kâtibi Nuri Bey'in İngiltere Elçiliğine gönderilmesi için Dış İşleri Nazırı olan Paşa'ya durumun bildirilmesi istenmiştir. İngiltere elçiliği baş tercümanına durum uygun bir yolla anlatılmıştır.⁷⁸⁶ Genelkurmay Başkanlığına 23 Mayıs 1908'de gelen yazıda, Deyr-i Şeveli eşkıya Ömer'in başına topladığı 400'ü aşkın haydut ile birlikte askeri kuvvetlerle girdiği silahlı çatışma hakkında bilgi verilmiştir. Adı geçen eşkıya ve yardımcılarının takip ve cezalandırılmasıyla bu tür olaylara son verilmesi için gerekenin yapılması ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir.⁷⁸⁷

Başka bir asayiş sorununa Siirt Hapishanesi de karışmıştır. Sadrazamlıktan Bitlis valisi Tahir Paşa'ya gönderilen tarihsiz yazıda, Siirt Hapishanesine halk tarafından hücum edildiği, sancak vekilinin ise bu vakaya karşı tedbir almakta acizlik gösterdiği bildirilmiştir. Bölgedeki Kürtlerin saldırı ve zulümlerinin çoğalmasından ve devam etmesinden dolayı o mahallerde özellikle Malazgirt, Ahlat taraflarında emniyet ve asayişin bozulduğu ve Müslüman halkın heyecan içinde bulunduğu bilgisi verilmiştir. Vali Tahir Paşa⁷⁸⁸'nın görevlendirildiği soruşturmayı yapmak için hududa gitmeden önce durum hakkında süratle araştırma ve gerekli teşebbüslerin yapılması, hoş olmayan olayların meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınması ve durumun bildirilmesi istenmiştir.⁷⁸⁹ Asayiş olaylarının büyüklüğüne göre kaza ve sancaklarda görevli jandarma karakolları yeterli gelmediğinde en yakındaki askerî birlikten Hükümetin bilgisi dâhilinde ve Vali talebi ile destek alınmakta ve ortaya çıkan ayaklanma bastırılmaktadır.

2.5.4.1.2. İzdiham ve Nakil Konusu

Barınma ve mahkûmlara verilen iâşe konularında hemen her dönem sorun yaşandığı görülmektedir. Adliye Ceza İşleri Müdüriyetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 17 Ocak 1906 tarihli yazıda, Van ve Bitlis vilayetleri Adliye Müfettişliğinin teftiş raporlarında, Bitlis vilayeti ile Hizan Kazası Hapishanelerinin mahkûmları barındırmaya yetersiz olduğu ayrıca Siirt Sancağı Garzan ve Eruh Kaza Hapishanelerinde mahkûmlara erzak-yiyecek

⁷⁸⁵ BOA_BEO_003132_234853_006_001, (17.05.1908).

⁷⁸⁶ BOA_BEO_003132_234853_003_001, (05.1908).

⁷⁸⁷ BOA_BEO_003132_234853_004_001, (23.05.1908).

⁷⁸⁸ **EK-6:** Bitlis Vilayetinde Görev Yapan Valiler çizelgesine göre Tahir Paşa 1907-1908 yıllarında görev yapmıştır.

⁷⁸⁹ BOA_BEO_003132_234853_001_001, BOA_BEO_003132_234853_007_001, (1907-1908).

verilmediğinin beyan edildiği bildirilmiştir. Bahsi geçen hapishanelerin ıslahı ve mahkûmlara talimatlara uygun yiyecek verilmesi için gerekenin yapılması istenmiştir.⁷⁹⁰ Adliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti'ne 26 Ocak 1906 tarihinde gönderilen yazıda, aynı konular tekrar edilerek gereğinin yapılması ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir.⁷⁹¹ Şerif Bey'in notlarında yiyecek sorununa Konya'dan benzer bir örnek vardır. 14 Eylül 1909'da ziyaret edilen Beyşehir Hapishanesinde tutuklular, geçici tevkif müzekkireleri⁷⁹²'nin yasal sürelerinin geçtiği halde henüz işlem yapılmamış olmasından ve yiyecek ekmek verilmemesinden şikâyetçidirler. Aynı şikâyetler Seydişehir Hapishanesindeki tutuklulardan da duyulmuştur.⁷⁹³

Bitlis Vilayetinden 6 Şubat 1908 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, Bitlis Hapishanesinde olağanüstü bir surette ortaya çıkmış olan izdihamı hafifletmek için hükümleri kesinleşen mahkûmların umumi hapishanelere nakledilmeleri gerekliliğinin Adliye Nezaretine yazıldığı bildirilmiştir. Ayrıca Siirt Sancağından alınan telgrafta Siirt Hapishanesindeki suçluların çokluğu ile beraber bazı koşulların tamire ihtiyacı olduğundan oradaki mahkûmların da nakillerinin gerekliliği bildirilmiştir. Ard arda gelen mahkûmların hapishanedeki mevcudu ve sorunları arttırdığından dolayı hükümleri kesinleşen mahkûmların umumi hapishanelerden birine sevki için tekrar izin talep edilmiştir.⁷⁹⁴ 5 gün sonra bu sefer Adliye Nezaretine 11 Şubat 1908 tarihinde gönderilen yazıda, Siirt Hapishanesi tamir ihtiyacı, Bitlis ve Siirt Hapishanelerinde art arda yakalanan suçlu ve mahkûmların mevcudu artırıp sorunları iki katına çıkarmasından dolayı hükümleri kesinleşen mahkûmların genel hapishanelerden birine nakli için gereğinin yapılması ve bilgi verilmesi istenmiştir.⁷⁹⁵

Bu talepten bir buçuk sene sonra Bitlis'ten Dahiliye Nezaretine acil ibaresi ile 2 Ağustos 1909 tarihinde gönderilen telgrafta, 4 seneden 15 seneye kadar muhtelif sürelerle Siirt Sancak Mahkemesi tarafından mahkûm edilip Siirt Hapishanesinde tutulan 9 şahsın mahalli hapishanenin düzenini bozacak hareket ve teşebbüslerde bulunmalarından dolayı merkez vilayete gönderildiği ve Bitlis Merkez Hapishanesi mevcudunun 236 mahkûma yükseldiği bildirilmiştir. Daha önceden de Adliye Nezaretine bildirildiği üzere Merkez Hapishanesinde de bu kadar mahkûmu barındıracak yer bulunmadığından Siirt'ten gelen bu 9 kişinin kabulünün mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Her nasılsa Siirt'ten *izinsiz* bir şekilde vilayete gönderilen mahkûmların iade etmek yerine, yerlerine Bitlis Hapishanesinden 9 mahkûmun

⁷⁹⁰ BOA_DH_TMIK_S_00061_00054_001_001, (17.01.1906).

⁷⁹¹ BOA_DH_TMIK_S_00061_00054_002_002, (26.01.1906).

⁷⁹² *Kubbealtı Lugatı*: Bir iş hakkında ilgili kişiye veya üst makama yazılan yazı, tezkire.

⁷⁹³ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin I. Cilt*, Haz. Mehmed Çetin Börekçi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 45-46, 52-53.

⁷⁹⁴ BOA_DH_TMIK_S_00072_00025_001_001, (06.02.1908).

⁷⁹⁵ BOA_DH_TMIK_S_00072_00025_002_002, (11.02.1908).

Siirt'e gönderilmesi yani bir nevi mahkûm takası yapılması teklif edilmiş, gereğinin yapılması için izin istenmiştir.⁷⁹⁶

Bitlis'ten Dahiliye Nezaretine gönderilen 19 Ağustos 1909 tarihli telgrafta, bu sefer Siirt hapishanesinin izdihamından dolayı 5 sene ve daha uzun süre kürek cezasına mahkûm ve hükümleri kesinleşmiş olan 40 kişinin kürek⁷⁹⁷ mevkilerinden birine nakillerinin Siirt Sancağından bildirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Vilayet dâhilindeki hapishanelerde genel sayının azaltılması maksadıyla yukarıdaki özellikleri taşıyan mahkûmların uygun görülecek mahallere sevkleri için izin istenmiştir.⁷⁹⁸ Daha ağır suçları ve daha uzun süre alıkonma süreleri olan mahkûmların kürek hapishanelerine taşınmaları ile hem kaza, sancak seviyesindeki hapishanelerde nüfus yoğunluğu açısından bir rahatlama yaşanacak hem de suç potansiyeli yüksek olan bu mahkûmların bu hapishanelerdeki asayişe zarar verme ihtimalleri ortadan kalkmış olacaktır.

2.5.4.1.3. Firar Konusu

Siirt Hapishanesinde 1907 yılında yaşanan firar olayı Bitlis Valiliği, Dahiliye Nezareti ve Diyarbakır Valiliğini uzun süre meşgul etmiştir. Bitlis Valiliğinden 30 Kasım 1907'de Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, yakın bir geçmişte Bitlis ve Siirt Hapishanelerinden firar için fırsat bulan Eruh ahalisinden kötü şöhretli, haydut *Mehmed Resul* ve Peñar Aşiretinden haydut *Derviş* ve yardımcılarının Eruh Kazasının Tanzi Köyünde birkaç kişinin öldürüldüğü silahlı çatışmaya girdikleri bildirilmiştir. Bu haberin alınmasıyla derhal Eruh Kaymakamı, zabıta memuru ve yeterli sayıda jandarmanın olay mahalline gittiği ve Siirt Merkezinden de yeterli kuvvet gönderilmesi için başvuruda bulunulduğu ifade edilmiştir. Valilik de olayın yayılmasına izin verilmemesi ve bu işi yapmaya kalkışanların yakalanmasını emretmiştir.⁷⁹⁹ Dahiliye Nezaretine önceki yazıya ek olarak 2 Aralık 1907'de gönderilen telgrafta, haydut Mehmed Resul ile yardımcılarının iki köyde 100'ü aşkın hanenin mal ve eşyasını yağmaladıkları ve bu haydut tarafından geride 1 ölü ve 1 yaralı vatandaş bırakılırken haydut Derviş'in adamlarından da 1 ölü olduğu bildirilmiştir. Haneleri yağmalanan halkın perişan kaldıkları, Garzan'dan Eruh'a gidecek olan iki bölük askerin hareketlerinin hızlandırılmasının Bitlis Kumandanlığına bildirildiği aktarılmıştır. Perişan olan halkın

⁷⁹⁶ BOA_DH_MKT_02895_00054_001_001, (02.08.1909).

⁷⁹⁷ Kürek cezası ile ilgili ayrıca bkz. Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu/ Nizamnameler alt başlığı.

⁷⁹⁸ BOA_DH_MKT_02908_00039_001_001, (19.08.1909).

⁷⁹⁹ BOA_DH_TMIK_M_00258_00056_002_001, (30.11.1907).

ihtiyaçlarının giderilmesi, yağma edilmiş malların geri alınması ve askerî kuvvetin ulaşmasıyla bu işe kalkışanların kökünün kazınmasının Siirt Sancağına tebliğ edildiği bildirilmiştir.⁸⁰⁰ Sadrazamlık makamına 7 Aralık 1907 tarihinde gönderilen yazıda, olay tekrar özetlenmiştir. Bitlis Vilayetinden alınan telgrafta ise adı geçenlerin ne zaman ne suretle firar ettiklerinin bildirilmesi ve yakalanmaları için gerekli olanın yapılmasının *Tesri-i Muamelat Komisyonu*⁸⁰¹ ifadesiyle tebliğ edildiği bildirilmiştir.⁸⁰²

Bitlis Valiliğinden 31 Aralık 1907 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, firar konusunda açıklama yapılarak idam cezasıyla mahkûm Eruhlu haydut Mehmed Resul'ün Bitlis ve cinayetle suçlanan Pençarlı haydut Derviş'in Siirt Hapishanelerinden firarlarının zabıta ve hapishane memurlarının ihmali ile gerçekleştiği ve bunun için gerekenler hakkında tutuklu olarak soruşturma ve adli kovuşturmanın yapıldığı ve firarilerin yakalanmaları için çalışılmakta olduğu bildirilmiştir.⁸⁰³ Sadrazamlığa gönderilen 11 Ocak 1908 tarihli yazıda, firari haydutların takip ve köklerinin kazınması için gönderilen iki bölük askerin vazifelendirildiği konusu ile ilgili olarak Siirt Sancağı ile yazışma yapıldığı, gerekenin yerine getirildiği, konunun bilgi maksadıyla paylaşıldığı belirtilmiştir.⁸⁰⁴ Bitlis'ten Dahiliye Nezaretine 22 Mart 1908 tarihinde gönderilen telgrafta, Eruh Kazası tarafından icra edilen, önceki telgrafla bilgisi verilen takibattan yakayı kurtarmak fikriyle Diyarbakır Vilayetinden Midyat ve Cizre yönlerine firar ve iltica eden haydut Mehmed Resul ve benzeri zararlı kişilerin kökünün kazınması talebinin yerine getirilmesinin pek de kolay olmadığı bildirilmiştir. Bu haydutların ortadan kaldırılması için adı geçen kazaların memurlarının gerekli özen ve faaliyette bulunmadığı, Siirt Sancağı ile takip konusunda yazışmalar olduğu halde; o bölgeler tarafından da takip ve mahkeme yapılmadığı takdirde istenilen maksadın mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca ilgili yerlere gerekli emirlerin verilmesi talep edilmiştir.⁸⁰⁵ Haydut takibi ile ilgili 24 Mart 1908 tarihli yazıda da, haydutların firar ettiği kazaların kaymakamlıkları tarafından gerekli ciddiyetin gösterilmesi istenmiştir.⁸⁰⁶ Burdan da anlaşıldığı kadarıyla 30 Kasım 1907'de başlayan firar konulu yazışmaların üzerinden 3 ay 24 gün geçmesine rağmen halen firari haydutlar yakalanamamıştır.

⁸⁰⁰ BOA_DH_TMIK_M_00258_00056_007_001, (02.12.1907).

⁸⁰¹ Resmî işlerin hızlandırılması için teşkil edilmiş bir komisyon.

⁸⁰² BOA_DH_TMIK_M_00258_00056_001_002, (07.12.1907).

⁸⁰³ BOA_DH_TMIK_M_00258_00056_005_001, (31.12.1907).

⁸⁰⁴ BOA_DH_TMIK_M_00258_00056_008_002, (11.01.1908).

⁸⁰⁵ BOA_DH_TMIK_M_00258_00056_009_001, (22.03.1908).

⁸⁰⁶ BOA_DH_TMIK_M_00258_00056_010_002, (24.03.1908).

Modern olmayan, sağlık koşullarına uymayan, yıkık vaziyetteki hapisanelerden firar etmek çok zor bir eylem değildir. Musul Vilayet Hapishaneleri için de sonradan hapishaneye evrilen bu yapılardan sık sık firar edildiği için artık firar olayları vaka-i adiyе (sıradan hadise) olarak görölmektedir.⁸⁰⁷

2.5.4.1.4. Gardiyan İlavesi Talebi

Gardiyan eksikliği, yeni kiralanan mahaller için ilave gardiyan talebi, düşük maaşlardan dolayı vazifeyi terk eden gardiyanların da olduğu hapishane sistemi içerisindeki bir diğer önemli sorundur. Konuyla ilgili Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 9 Ekim 1913 tarihinde gönderilen yazıda, Siirt Hapishanesindeki gardiyan sayısının başgardiyan ile beraber 4 kişiden ibaret olduğu, mevcudu 250'yi aşmış olan hapishanenin 4 gardiyan ile idaresinin mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Gardiyan sayısının artırılması gerekliliğinin Siirt Sancağından bildirildiği ve uygun bulunduğu, gelecek seneden itibaren 2 gardiyanın ilavesi ve tahsisatın verilmesine izin talep edilmiştir.⁸⁰⁸ Dahiliye Nezaretine yazılan 27 Ekim 1913 tarihli yazıda, Eruh Kazası Hapishanesindeki mahkûmların çokluğundan dolayı 1 gardiyanla muhafazalarının mümkün olmadığından hiçbir şekilde yolsuzluğa meydan vermemek ve vazifeyi sırayla yerine getirmek üzere diğer 1 gardiyanın ilaveten tayini talep edilmiştir. Ayrıca adı geçen kazada kadın tevkifhanesi için aylık 20 kuruş kira bedeli olan bir mahallin hazırlanması ve 1 kadın gardiyanın buraya istihdamı için gerekli havalenin gönderilmesi istenmiştir. Son olarak Siirt hapishanesine de 2 gardiyan ilavesi hakkındaki 9 Ekim 1913 tarihli yazının gereğinin de süratle yerine getirilmesi talep edilmiştir.⁸⁰⁹

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 22 Kasım 1913'te gönderilen yazıda Siirt Hapishanesindeki gardiyan ihtiyacı tekrarlanmış, iç hizmetlerde jandarma istihdamına da mecburiyet ortaya çıktığından bahsedilmiştir. Asayişin eksiksiz sağlanması için mevcuda ilaveten 4 gardiyan istihdamının gerekliliği ifade edilmiştir. Bu defa Bitlis Valisinin Siirt'te bulunduğu sırada yapılan araştırma ile de durumun sabit olmasına bakılarak gelecek seneden itibaren, hapishane mevcuduna eklenmek üzere 9 ekim tarihli yazıda ifade edilen 2 gardiyanın 4'e çıkarılması ve gerekli tahsisatın gönderilmesi talep edilmiştir.⁸¹⁰

⁸⁰⁷ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 47.

⁸⁰⁸ BOA_DH_MB_HPS_00089_00047_003_001, (09.10.1913).

⁸⁰⁹ BOA_DH_MB_HPS_00089_00047_004_001, (27.10.1913).

⁸¹⁰ BOA_DH_MB_HPS_00089_00047_005_001, (22.11.1913).

Dahiliye Nezaretine 1913 yılı Aralık ayı içinde gönderilen yazıda, Siirt Erkek, Eruh Erkek ve Kadın Hapishanesi için önceki talepler tekrarlanmıştır. Erkek gardiyanlar için 150'şer kuruş ve kadın hapishanesi gardiyanı için de 50 kuruş maaşın ve kadın hapishanesi için kira olarak talep edilen 20 kuruşun ocak ayından itibaren tahsisi ve havalesi talep edilmiştir.⁸¹¹ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine gönderilen 28 Aralık 1913 tarihli yazıda, o bölgenin önem ve hassasiyetinden dolayı Siirt ve Eruh Hapishaneleri gardiyan sayısının artırılması ve orada yeniden bir kadın hapishanesi kurulması uygun görülmüş ve gereğinin yapılmasının kararlaştırıldığı bildirilmiştir. 9 Ekim 1913 tarihli yazıda bahsedilen Siirt Hapishanesine gelecek seneden itibaren 2 tane daha gardiyanın şimdiden ilavesine kesin bir gereklilik var ise bunun ayrıntılı bir şekilde yazılması istenmiştir.⁸¹² Bitlis Vilayetine gönderilen diğer yazıda, Siirt Hapishanesinde mevcuda ilaveten 2 ve Eruh Kazasında 1 gardiyanın benzerlerine kıyasla aylık 150'şer kuruş ve adı geçen kazada 1 kadın gardiyanının da aylık 50 kuruş maaşla ocak ayından itibaren istihdamlarının uygun görüldüğü bildirilmiştir. Ayrıca Eruh Kadın Hapishanesi için aylık 20 kuruş kira bedeli tahsisinin uygun görülerek tamamı için düzenlenen ve 1010 kuruşu içeren havalenin gönderildiği bildirilmiştir.⁸¹³ Bu yazı üzerine taleplerini büyük oranda elde eden Bitlis Vilayeti bu sefer Siirt için daha önce talep etmiş olduğu 4 ilave gardiyan sayısına ulaşmak adına harekete geçmiştir. Dahiliye Nezaretine gönderilen 11 Ocak 1914 tarihli son yazıda, Siirt Hapishanesi gardiyanları mevcuduna 4 gardiyanın daha ilavesine ilişkin tahsisatın gönderilmesi hakkındaki yazının gereğinin yapılması için tekrar izin talep edilmiştir.⁸¹⁴

2.5.4.1.5. Tamirat ve Yeniden İnşaat Konusu

Siirt Hapishanesinde inşaat konusu ile ilgili ilk belgeler 1899 yıllarına kadar inmektedir. Fikir verebilmesi adına eski tarihli yazışmaları özetleyeceğiz. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 9 Temmuz 1899 tarihli bir yazıda, Siirt Hapishane ve Tevkifhanesinin mevcut tutuklu ve mahkûmu barındırmaya yeterli olduğu fakat cünha ile mahkûm olup hükümleri kesinlik kazanan 200 ve cinayete gıyaben mahkûm bulunan 410'u aşan şahıs yakalanıp hapsedildiklerinde onları barındırmak için yeterli olamayacağı belirtilmiştir. Bu sebepten adı geçen hapishane ve tevkifhanenin genişletilmesini zorunlu kıldığı ifade edilmiştir.

⁸¹¹ BOA_DH_MB_HPS_00089_00047_006_001, (08.12.1913).

⁸¹² BOA_DH_MB_HPS_00089_00047_001_001, (28.12.1913).

⁸¹³ BOA_DH_MB_HPS_00089_00047_002_001, (06.01.1914).

⁸¹⁴ BOA_DH_MB_HPS_00089_00047_007_001, (11.01.1914).

Şimdilik yaklaşık olarak 60 kadar mahkûm kapasitesi olduğu görünen hapishanenin güvenlik teşkilatının kullanımına mahsus bulunan 12 metre uzunluğundaki koğuşunun tutuklu ve mahkûmlara terk edilmesi düşünülmüştür. Jandarmaların ikameti için de hapishane önünde 19 metre uzunlukta ve 4,5 metre genişlikte boş olan mahalde yeniden bir koğuşun inşa edilmesi düşünülmüştür ve maliyet ile ilgili yazışmalar yapılmıştır.⁸¹⁵ Daha sonra dilekçenin gerekli işlemlerin yapılması maksadıyla Tesri-i Muamelat Komisyonu'na verildiği bildirilmiştir.⁸¹⁶ Bitlis'ten Dahiliye Nezaretine gönderilen 25 Ekim 1899 tarihli telgrafta, Siirt Hapishanesi inşaatının mevsimi geçmeden yapılması gerekliliği hatırlatılmıştır.⁸¹⁷ Konu ilerleyen süreçte 1 Mart 1900 tarihli telgrafta⁸¹⁸, 26 Nisan 1900 tarihinde gönderilen telgrafta⁸¹⁹ tekrar hatırlatılmış ve 3 Aralık 1901 tarihinde ilgili kayıtların Komisyonca incelenip uygun görüldüğü ve tahsisatın ödenmesine izin verildiği bildirilmiştir.⁸²⁰ 7 Aralık 1901 tarihli yazıda, Siirt Sancak Hapishanesinin bazı kısımlarının tamiri için sarf edilecek tutar hakkında izin verildiği ve ilgili tamirat tertibinden ödenmesi gerektiği bilgisi aktarılmıştır.⁸²¹ 1902 yılına gelindiğinde, Siirt Sancağı Hapishanesi koğuşlarının masrafının belediye mühendisi vasıtasıyla keşfettirilerek keşif evrakının süratle gönderilmesi istenmiştir.⁸²² 3 Mart 1903'te Bitlis Vilayetine gönderilen yazıda, Siirt Sancağı Hapishanesi koğuşlarının tamir masrafları ile ilgili gönderilen keşif evrakının bayındırlık mühendisi tarafından düzenlenmediği belirtilmiştir. Evrakın bu sebepten iade edildiği adı geçen koğuşlara ait evrakın bayındırlık mühendisliği tarafından yeniden düzenlenmesi ve hazine için en uygun olan şeklin seçilmesi istenmiştir.⁸²³

4 Ağustos 1903 tarihinde gelen yazıda, Siirt Hapishanesi koğuşlarının tamiriyle yeni bir koğuşun ilavesi için keşif masrafı olan 7147,5 kuruşun vilayetin bu seneki bütçesine tamirat tertibi olarak dahil edilmiş olan paradan ödenmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. 28 Eylül 1903 tarihinde Siirt Hapishanesine bir koğuşun ilavesiyle tehlikede bulunan mahallerin tamirinin keşif defterinin usulüne uygun bulunmasından dolayı gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.⁸²⁴

Maliye Dairesinden düzenlenip takdim edilen belgede Siirt Hapishanesi koğuşlarının tamiriyle yeni bir koğuşun ilavesi için harcanması gereken 7147,5 kuruşun bu seneki Dahiliye

⁸¹⁵ BOA_DH_TMIK_S_00030_00005_005_001, (09.07.1899).

⁸¹⁶ BOA_DH_TMIK_S_00030_00005_003_001, (28.08.1899).

⁸¹⁷ BOA_DH_TMIK_S_00030_00005_004_001, (25.10.1899).

⁸¹⁸ BOA_DH_TMIK_S_00030_00005_007_001, (01.03.1900).

⁸¹⁹ BOA_DH_TMIK_S_00030_00005_008_001, (26.04.1900).

⁸²⁰ BOA_DH_TMIK_S_00036_00002_001_001, (03.12.1901).

⁸²¹ BOA_DH_TMIK_S_00036_00002_002_001, (07.12.1901).

⁸²² BOA_DH_MKT_00536_00023_002_002, (26.08.1902).

⁸²³ BOA_DH_MKT_00536_00023_003_002, (03.03.1903).

⁸²⁴ BOA_I_DH_01415_000037_001_001, (04.08.1903).

bütçesi hapisaneler inşaat masraf ve tamiri karşılığı olarak dahil edilen tutardan ödenmesi hususunun gerekliliği tekrarlanmıştır.⁸²⁵ Dahiliye Nezaretinden 28 Ocak 1904 tarihinde Maliye Nezaretine gönderilen yazıda, daha önce tebliğ edilen 7147,5 kuruşun bu senenin hesabına dahil edilerek vilayet mallarından ödenmesi istenmiştir.⁸²⁶

Dahiliye Nezaretinden 5 Mayıs 1904 tarihinde Bitlis Vilayetine gönderilen yazıda, ısrarlı yazışmalar sonuç vermiş ve Siirt Hapishanesinde yapılacak keşif için gereken 7147,5 kuruşun bu senenin Dahiliye bütçesinden ödenmesine karar verildiği bildirilmiştir. Tamir ve ilave olunacak koşullarda sağlamlık ve dayanıklılığa dikkat edilmesine ayrıca faaliyet tamamlandığında ikinci keşfin gönderilmesi gerekliliği hatırlatılmıştır.⁸²⁷ Siirt Hapishanesi tamiri ile ilgili 1899 tarihinde başlayan yazışmaların 1904 yılı ortalarına kadar devam ettiği ve ancak netice alındığı görülmektedir. Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine gönderilen 20 Haziran 1906 tarihli yazıda, bütçe haricinde karşılıksız akçe kullanımının kesinlikle yasak olduğu ayrıca bütçeye dâhil olan tamir masrafına teknik personel ve teknik personel dışı tasarruflardan mutlaka karşılık sağlanması gerektiği hatırlatılmıştır.⁸²⁸

1908 yılında Siirt Hapishanesinde yine bir genişletme faaliyeti içine girilmiştir. 1908 yılı Eylül ayında Bitlis'ten Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, Siirt Hapishanesinin genişletilmesi için yapılacak tamiri için 26.600 kuruşun harcama emrinin verilmesi talep edilmiş ve bu mevsim tamirat yapılmazsa ileride tamiratın yapılabilmemesinin mümkün olmayacağı, kış mevsiminde tehlikenin ortaya çıkacağı belirtilmiştir.⁸²⁹ Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 31 Ekim 1908 tarihli yazıda tamir mevsimi sona erer ise ileride kış sebebiyle tamirin mümkün olamayacağından acele edilmesi talep edilmiştir.⁸³⁰

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 25 Mayıs 1909 tarihli yazıda, bu sefer Siirt Hapishanesinin aniden yıkılarak can kaybına sebebiyet verme ihtimalinin bildirildiği, tamiri için 4-5 aydan beri aranmakta olan tahsisatın süratle gönderilmesinin zorunlu olduğunun Maliye Nezaretine yazılarak bildirildiği aktarılmıştır. Hapishanenin, Bayındırlık Memuru Kudsi tarafından muayene edilerek tehlike kaçınılmaz ise dışardan kira ile uygun bir mahallin hazırlanması ve mahkûm, tutukluların buraya nakil gerekliliğinin mahalline bildirildiği aktarılmıştır.⁸³¹ Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine yazılan yazıda, pek harap olan Siirt Hapishanesi ile ilgili durum özetlendikten sonra, Bitlis vilayetinden alınan telgrafta beyan

⁸²⁵ BOA İ DH 01415 000037 002 001, (15.11.1903).

⁸²⁶ BOA DH MKT 00819 00002 001 002, (28.01.1904).

⁸²⁷ BOA DH MKT 00819 00002 002 002, (05.05.1904).

⁸²⁸ BOA DH MKT 01094 00037 001 002, (20.06.1906).

⁸²⁹ BOA DH MKT 02658 00002 001 001, (20.09.1908).

⁸³⁰ BOA DH MKT 02658 00002 004 001, (31.10.1908).

⁸³¹ BOA DH MKT 02825 00098 001 001, (25.05.1909).

olunan türden inşaat ve tamirat masraflarının doğrudan doğruya maliye bütçesinden ödenmesine karar verildiğinden gereğinin yapılması istenmiştir.⁸³²

Bu tarihten yaklaşık 2 yıl sonra Dahiliye Nezareti Genel Haberleşme Dairesinden Adliye Nezaretine gönderilen 16 Mart 1911 tarihli yazıda, Osmanlı Ülkesinin her tarafında yapılacak hapishanelerin kararlaştırılan ve aynı şekildeki bir resme uygun olarak yavaş yavaş hepsinin aynı tarza dönüştürülmesi maksadıyla kaza, sancak ve merkez hapishaneleri için 3 derece üzerine çizilmiş planların vilayetlere genelge ile gönderildiği bildirilmiştir. Yeniden inşa edilecek hapishanelerin planlara göre çizim, keşif ve eksiltmesinin yapılarak neticesinin gönderilmesi tebliğ edilmiştir. Buna göre Vulçitrin, Koçana, Taşlıca, Siirt'teki hapishanelerin de karara uygun inşası maksadıyla o yerin mülki memurlarının karşılıklı görüşerek neticenin bildirilmesi istenmiştir.⁸³³

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 16 Şubat 1914 tarihli yazıda, Siirt Merkez, Eruh, Pervari, Şirvan, Garzan Kaza hapishanelerine ait bilgi içeren evrakların takdim edildiği bildirilmiştir.⁸³⁴ Siirt Hapishanesinin duvar tamiri ihtiyacı üzerine tekrar yazışmalar gerçekleşmiştir. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 3 Ağustos 1914 tarihinde gönderilen yazıda, Siirt Hapishanesinin tamiri için düzenlenen keşif evrakının eklenerek sunulduğu bildirilmiştir.⁸³⁵ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 8 Ekim 1914 tarihinde gönderilen yazıda, yıkılmaya yüz tutmuş olan Siirt Hapishanesi duvarlarının mevsim geçmeden tamiri için 1041 kuruşluk havalenin süratle gönderilmesi için izin istenmiştir.⁸³⁶ Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti Siirt Hapishanesi duvarının inşasını açıklayan ve 1041 kuruşu içeren keşif evrakının hatasız ve tamiratın türüne uygun görüldüğü bildirilmiştir. Yazının devamında, Siirt Hapishanesi duvarının inşaat masrafı olan 1041 kuruşun bu sene bütçesinden karşılanmasının ve havale düzenlenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir.⁸³⁷ Bitlis Vilayetine gönderilen belgede; Siirt Hapishanesi duvarının inşası için gerekli havale ile keşif evrakı suretinin ve Hapishaneler İdaresince düzenlenmiş cetvellerden dört nüshanın birlikte gönderildiği bildirilmiştir. Talimata uygun olarak bu cetvellerin iki nüshasının doldurularak gönderilmesi istenmiştir.⁸³⁸

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 3 yıl sonra gönderilen yazıda, Siirt Hapishanesinin yıkılmak üzere olan koğuş duvarının takdim edilen keşif gereğince zaman

⁸³² BOA_DH_MKT_02825_00098_002_001, (27.05.1909).

⁸³³ BOA_DH_MB_HPS_00034_00007_001_001, (16.03.1911).

⁸³⁴ BOA_DH_MB_HPS_M_00011_00032_001_001, (16.02.1914).

⁸³⁵ BOA_DH_MB_HPS_00008_00023_002_001, (03.08.1914).

⁸³⁶ BOA_DH_MB_HPS_00008_00023_003_001, (08.10.1914).

⁸³⁷ BOA_DH_MB_HPS_00008_00023_002_002, (11.11.1914).

⁸³⁸ BOA_DH_MB_HPS_00008_00023_001_001, (06.12.1914).

kaybetmeden tamir edilmesi için 7600 kuruşluk havalenin gönderilmesi istenmiştir.⁸³⁹ 29 Kasım 1917 tarihli ikinci dilekçede, Siirt Sancağı Hapishanesinin yıkılmaya yüz tutmuş olan aşağı katta bulunan koğuş duvarının durumunu açıklayan ve 7600 kuruş tutarı içeren keşif evrakı usule uygun olmasa da tamiratın gerekliliğinden dolayı kabul edilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca tamir için mevcut sene bütçesinden Bitlis Vilayetine tahsisat verilmesi istenmiştir.⁸⁴⁰ Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyetinden Bitlis Vilayetine 24 Aralık 1917 tarihinde gönderilen cevap yazısında, Siirt Hapishanesinin duvar tamiri konusunda tamirat sona erdiğinde usulüne uygun şekilde ikinci keşfin düzenlenmesi gerekliliği bildirilmiştir.⁸⁴¹

Dahiliye Nezaretine gelen tamir konulu son yazışmalar 1919 yılına aittir. Yeniden düzenlenen ve takdim edilen Siirt Hapishanesi tamiratına ait keşif evrakının içeriğine göre gerekli havalenin, tamir mevsiminin gelmekte olmasından dolayı süratle gönderilmesi ve harcama emrine telgrafla izin verilmesi istenmiştir.⁸⁴² 2 ay sonra Siirt Hapishanesi tamiratına ait 48.500 kuruşu içeren keşif evrakı uygun bulunmuştur.⁸⁴³ 1919 yılına ait tamir konusu eklerden de anlaşılacağı üzere 1917 yılına ait duvar tamirinden farklıdır. Hapishanenin hemen her dönemde tamir ihtiyacının ortaya çıkması, mevcut binanın en başından bir hapishanenin sahip olması gereken sağlamlıktan ve malzeme kalitesinden uzak şekilde inşa edildiğini düşündürmektedir.

2.5.4.1.6. Su Yolu Konusu

Hapishanelerin su ihtiyacının karşılanması ve sucu istihdamı konusu Bitlis Vilayet Hapishanesinde de alt başlık açılarak işlenmiştir. Şebeke sistemi olmayan kazalarda ya da şebeke sistemine bağlı olmayan hapishanelerde ihtiyaç duyulan suyun taşınması gerekmektedir. Bitlis Vilayetinden Maliye Nezaretine gönderilen 19 Şubat 1914 tarihli yazıda, suyu kesilmiş olan Siirt Hapishanesi çeşmesinin su yollarının temizlenmesiyle ilgili olarak Hapishane memuriyetinden düzenlenen keşif belgesinin gönderildiği bildirilmiştir.⁸⁴⁴ Maliye Nezareti Emlak İşleri Müdüriyetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 12 Mart 1914 tarihli yazıda, Siirt

⁸³⁹ BOA_DH_MB_HPS_00013_00036_004_001, (30.10.1917).

⁸⁴⁰ BOA_DH_MB_HPS_00013_00036_004_002, (29.11.1917).

⁸⁴¹ BOA_DH_MB_HPS_00013_00036_001_001, (24.12.1917), bkz. **Tablo-50** Siirt Hapishanesi 1917 Yılı Tamiratları.

⁸⁴² **Tablo-51** Siirt Hapishanesi 1919 Yılı Tamirata, (17.09.1919).

⁸⁴³ BOA_DH_MB_HPS_M_00055_00047_003_001, (10.11.1919).

⁸⁴⁴ BOA_DH_MB_HPS_00006_00037_002_001, (19.02.1914).

Hapishanesi çeşme su yolunun tamir ve onarımı için tahsisat verilmesi için Bitlis Vilayetinden alınan yazının takdim edildiği ve mahalline de bilgi verildiği bildirilmiştir.⁸⁴⁵

Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinin 17 Mart 1914 tarihli Fen Heyeti Uygunluk Raporu şu şekildedir: Siirt Hapishanesinin su yollarının temizliğine dair yazışmalar incelendiğinde, bu su yollarının dolu ve üzeri kapalı olduğu için işin miktarının belirlenemediği ve keşif için Nafia Mühendisinden yardım alınacağı bildirilmiştir. Bu iş için tahminen 1800 kuruş tahsisat verilmesi neticesinde gereksiz yere aylık 500 kuruş su satınalma masrafından tasarruf edileceği ifade edilmiştir. Mahallerin üzeri kapanmadan önce işin derecesi ve genişlik miktarının belirlenmesi için ikinci keşfin yapılacağı, iş için bildirilen masrafın az olmasından dolayı 1800 kuruş tahsisatın uygun görüldüğü bildirilmiştir.⁸⁴⁶

Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden gönderilen 25 Mart 1914 tarihli yazıda, Siirt Hapishanesi su yolunun temizliği ile ilgili 1800,27 kuruş tutarındaki cetvelin incelendiği ancak cetvelin ilk keşif ya da ikinci keşif olduğunun beyan edilmediği; hesapların ne suretle yapıldığının anlaşılamadığı bildirilmiştir. Eğer ikinci keşif ise masraf defterinin birlikte olması gerektiği ve eğer ilk keşif ise 5 kuyunun ne maksatla kazılacağı, su yolunun temizliğinin ne şekilde yapılacağı ve genişlik miktarının açık bir şekilde ifade edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yapılacak açıklamaya göre gerekenin yapılması için adı geçen cetvelle beraber eklerin gönderildiği bildirilmiştir.⁸⁴⁷ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine gönderilen yazıda, bir önceki içerik tekrarlanmıştır.⁸⁴⁸ Siirt Hapishanesi çeşmesinin su yollarının temizliği için talep edilen 1800 kuruşluk ödeneğin yapılan incelemeler sonucunda onaylandığı ve ilgili evrakın Bitlis Vilayetine havale edildiği 26 Mayıs 1914 tarihinde bildirilmiştir.⁸⁴⁹ Bitlis Vilayetine haziran ayı içinde gönderilen yazıda, yapılacak işin esaslarına dair detaylı keşif defterinin de doldurulması talep edilmiştir.⁸⁵⁰

Hapishanenin çeşmesine gelen su yollarının düzgün olmaması yüzünden her sene temmuz ayı başlangıcından itibaren suyun kesildiği, 6 ay tamamen saka vasıtasıyla mahkûmlar için günlük 300 destiyi aşan miktarlarda su sarf edildiği, aylık 30 kuruş saka ücreti ödendiğinin

⁸⁴⁵ BOA_DH_MB_HPS_00006_00037_003_001, (12.03.1914).

⁸⁴⁶ BOA_DH_MB_HPS_00112_00028_001_001, (17.03.1914).

⁸⁴⁷ BOA_DH_MB_HPS_00006_00037_005_002, BOA_DH_MB_HPS_00113_00036_014_001, (25.03.1914).

⁸⁴⁸ BOA_DH_MB_HPS_00006_00037_004_001, (27.03.1914).

⁸⁴⁹ BOA_DH_MB_HPS_00006_00037_003_002, (26.05.1914).

⁸⁵⁰ BOA_DH_MB_HPS_00006_00037_001_001, (08.06.1914).

muhasebe kayıtlarında görüldüğü ifade edilmiştir. Bu 6 ay zarfında su ve sakaya verilen ücretin 3300 kuruşa eriştiği, bu durumun sürekli olarak hazineyi zarara soktuğu bildirilmiştir. Her sene sarf edilecek 3000 kuruş yerine arz edildiği gibi, su yolu bir defaya mahsus olarak düzgün bir şekilde tamir edildiğinde hem anlatılan zorluğun ortadan kalkacağı ve hem de her sene sarf edilecek miktar ödenmeyerek hazinenin menfaatinin gözetilmiş olacağı ifade edilmiştir. 1913 senesi kış mevsiminde mühendis tarafından adı geçen su yolunun tamiri için keşif yapıldığı ve mühendisin verdiği raporda işin 1500 kuruşa mal olacağı hesaplanmış ise de su yolunun henüz tamir edilmediği belirtilmiştir. Suyun kesilme zamanının yaklaşmakta olduğu ve bu duruma fırsat verilmemesi birkaç gün içinde tamir için gerekli olan faaliyetlerin yapılması için durumun ilgililere bildirilmesi talep edilmiştir.

Siirt Hapishanesinin çeşmesi su yollarının tamiri için bu defa 1800 kuruşluk havalenin geldiği ve mevsimden faydalanılarak gerekli keşif, tamirat ve harcamanın bir an evvel bir komisyon marifetiyle yaptırılmasının uygun görüldüğü, gereğinin yapılması için izin istendiği bildirilmiştir.⁸⁵¹ 13 Haziran 1914 tarihli yazıda, Siirt Hapishane çeşmesi su yollarının temizliği için düzenlenen keşif evrakının eklenerek Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine sunulduğu bildirilmiştir.⁸⁵² Bitlis Vilayetinde Maliye Nezaretinden gelen yazıda; Hapishaneler İdaresi tarafından dört nüsha olarak gönderilen cetvelin arkasındaki talimatname gereğince tamirata ait açıklamanın yazılarak, keşif evrakının da ayrıca düzenlenerek gönderilmesi istenmiştir. Bitlis Vilayeti de Siirt Sancağına 28 Haziran 1914 tarihinde yazı yazarak Dahiliye Nezareti tarafından gönderildiği beyan edilen havale ve cetvellerin doldurulmasını istemiştir.⁸⁵³ Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, 1914 senesinde tamir edilen Siirt Hapishanesi su yollarına ait keşif defterlerinin, çeşitli evraklarıyla birlikte takdim edildiği bildirilmiştir.⁸⁵⁴

Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Fen Heyetine yazılan yazıda, Siirt Hapishanesinde su yolları temizlik masrafını açıklayan ve 1800 kuruş tutarı içeren keşif evrakı incelenerek 3 adet *kuyunun* kazılması ile etrafına taş duvar örülmesi ile ilgili masraf cetveli de uygun bulunarak kabulü uygun görülmüş harcama cetvelleriyle keşif evraklarının fen heyeti dosyasında korunması istenmiştir.⁸⁵⁵ 5 su kuyusu için başlatılan süreç 3 su kuyusunun açılması ve su yollarının temizlenmesi ile olumlu şekilde neticelenmiştir.

⁸⁵¹ BOA_DH_MB_HPS_M_00023_00027_002_001, (09.06.1914).

⁸⁵² BOA_DH_MB_HPS_00006_00037_005_001, (13.06.1914).

⁸⁵³ BOA_DH_MB_HPS_M_00023_00027_003_001, (28.06.1914).

⁸⁵⁴ BOA_DH_MB_HPS_M_00023_00027_010_001, (11.10.1915).

⁸⁵⁵ BOA_DH_MB_HPS_M_00023_00027_010_002, (25.01.1916).

2.5.4.2. Eruh Hapishanesi

Siirt Sancağına Bağlı Eruh Kaza Hapishanesi hakkında Osmanlı Ülkesinde mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere 27 Ocak 1914'te düzenlenen Sual Varakası'ndan edindiğimiz bilgilere göre: Kaza'da kadınlara özel bir hapishane yoktur. Erkek hapishanesi hükümetin malıdır. 14 Aralık 1913 günü itibarıyla hapishanede 24 erkek mahkûm bulunmaktadır. Hapishane hükümet konağı dahilinde hükümet binasının altında iki odadan ibarettir. Hapishaneyi teşkil eden bu iki oda 25 ziraikare (19 metrekare) genişliğindedir. Her ziraikaresi 20 kuruş kıymetindedir.

Hapishane aşırı rutubetli olmakla beraber nefes alıp vermeye bile müsait olmadığından ve izdiham yüzünden sürekli olarak mahkûmlar arasında hastalık hüküm sürmektedir. Hükümet binası haricinde ve yakınında olmak üzere insan sağlığına uygun bir hapishanenin yeniden inşası zorunludur ve bu mesele hükümete defalarca yazılmıştır. Mevcut Hapishanenin tamir ile uygun bir hale getirilmesi kesinlikle mümkün değildir.⁸⁵⁶

1911 yılı Temmuz ayında Ahmet Şerif Bey tarafından ziyaret edilen ve doktorun bulunmadığı Terme Hapishanesinde durum daha beter bir haldedir, mahkûmlar ölüme terk edilmiş gibidir. Dışardan ahır olarak değerlendirilebilecek bir yapı olan hapishane 2 daireden ibarettir ki bir tarafında jandarmalar diğer tarafında mahkûm ve tutuklular bir arada tutulmaktadır. Hapishanenin altından lağım ve su akmakta ve şiddetli bir rutubet hissedilmektedir. Mahkûmların yüzleri rengini yitirmiş, gözleri parlaklığını kaybetmiş durumdadır. Bu sefalet derecesindeki şartlardan mahkûmlar kadar jandarmalar da etkilenmekte, mağdur olmaktadır.⁸⁵⁷

2.5.4.3. Garzan Hapishanesi

Bitlis valisinin devir ve teftiş esnasındaki gözlemlerini içeren 1 Aralık 1913 tarihli yazısının Garzan Kazası Hapishanesi ile ilgili bölümü şu şekildedir: Garzan Kazası tarafından cinayet suçu ve kabahatle mahkûm ve şüpheli olarak aranılan 735 kişiden bu sene Garzan tarafından yapılan takip sırasında 255 kişinin yakalandığı ve bunlardan merkez sancağa gönderilmesi gerekenlerin sevk olduğu, diğerlerinin kaza hapishanesinde kaldığı belirtilmiştir. Garzan Kazası Hapishanesinde yaşanmakta olan izdiham sebebiyle yaklaşık

⁸⁵⁶ BOA_DH_MB_HPS_M_00011_00032_002_007, (27.01.1914).

⁸⁵⁷ Şerif, *Anadolu'da*, 275-276.

olarak 160 cünha ve kabahat mahkûmunun noksansız yakalanmasının izdihamın artmasına sebep olacağından dolayı mahkûmiyet süresi az kalan şahısların tahliyesinden sonra hapishanedeki izdihamın hafifletilebilme durumunun araştırılması istenmiştir. Hapishane bitişiğinde bulunan Jandarma koğuşunun hapishaneye terki ve jandarma koğuşu için diğer bir mahallin bulunması ile izdiham hafifletildiği bilgisi paylaşılmıştır. Firarda bulunan cinayetle mahkûm ve şüphelilerin takiplerine itina ile devam edileceği, ilk önce bunların yakalanması için çözüm yolu bulunacağı mahalli kaymakam, jandarma kumandanı ve Siirt Sancağına tebliğ edildiği bildirilmiştir.⁸⁵⁸ Valinin üzerinde durduğu en önemli konu izdiham sorunudur. Çözüm için aranan çarelerden bahsetmiştir. Bu tespitlerden başka Osmanlı Ülkesinde mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere 1914 yılı Ocak ayı içerisinde Garzan Hapishanesi için düzenlenen Sual Varakası'ndan edindiğimiz bilgilere göre: Kaza'da kadınlara özel bir hapishane yoktur. Erkeklere mahsus hapishane hükümetin malıdır. 14 Aralık 1913 günü itibarıyla hapishanede 75 erkek mahkûm bulunmaktadır. Siirt Sancak hapishanesinden sonra en kalabalık hapishanedir. Hükümet konağının alt katındaki iki oda hapishane olarak kullanılmaktadır ve bulunduğu mahallin arazisi öneme sahip değildir. Hapishane olarak kullanılan bu iki oda karanlık olup insan sağlığına uygun değildir. Hariçte bir yer tedarik etmek mümkün olmadığından ister istemez mevcut hapishane kullanılmaktadır, yeniden bir hapishane yapılmasının gerekliliği bildirilmiştir.⁸⁵⁹

2.5.4.4. Pervari Hapishanesi

Siirt Sancağı Pervari Kaza Hapishanesi için Osmanlı Ülkesinde mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere Pervari Kazası Jandarma Takım Kumandanı Teğmen ve Polis Komiser Muavini tarafından 31 Ocak 1914'te düzenlenen Sual Varakası'ndan edindiğimiz bilgilere göre: Kaza'da kadınlara mahsus kiralık bir hapishane vardır. Erkeklere mahsus hapishane hükümetin malıdır. 14 Aralık 1913 günü itibarıyla 13 erkek, 2 kadın toplam 15 mahkûm bulunmaktadır. Hapishaneve tevkifhane hükümet konağının alt kısmında bir gözden ibaret olup arazisi mevki olarak bir öneme sahip değildir, uzunluğunun 5 metre, genişliğinin 4 metre olduğu ölçülerek anlaşılmıştır. Her metre kare ancak bir kuruluş kıymetindedir. Yeniden düzgün ve modern tekniğe uygun bir şekilde hapishanenin yapılması gerekmektedir. Mevcut hapishane çok harap ve insan sağlığını korumaya uygun olmayıp tamir

⁸⁵⁸ BOA_DH_MB_HPS_M_00009_00055_001_001, (01.12.1913).

⁸⁵⁹ BOA_DH_MB_HPS_M_00011_00032_002_008, (01.1914).

ile talep edilene uygun hale getirilmesi mümkün değildir. Hapishanenin yeniden inşası gereklidir. En çok 3000 kuruş bir masrafla yeni bir hapishane inşa edilebileceği düşünülmektedir. Mevcut hapishane gayet dar, ışıktan mahrum ve rutubetlidir. Bu haliyle mahkûmları barındırmada yetersiz kaldığından her gün bir salgın hastalığın ortaya çıkmasından endişe edilmektedir.⁸⁶⁰ Hapishanenin sağlık şartlarından ve ışıktan mahrum, dar, harap halinin burada görev yapan idari ve askerî personeli de olumsuz etkilediği görülebilmektedir. Ayrıca mahkûm ve tutukluların aynı koşuhta tutulması çok ciddi bir diğerk problemidir.

1911 yılı Temmuz ayında Şerif Bey'in ziyaret ettiği Gümüşhane'ye bağılı Torul Hapishanesinde jandarmalar yırtık elbiseli, dağınik haldedir. Pervari Hapishanesine benzer şekilde bodrum kattaki hapishane pis kokulu, karanlık, rutubetli bir yerdir. Şerif Bey tahta pencerelerden görülen tutuklu ve mahkûmları bu kabristana diri diri gömülmüş yarı ölüler olarak tanımlamıştır. Bu zavallılar yabancı birini gördüklerinde feryada ve şikâyete başlamaktadırlar.⁸⁶¹

2.5.4.4.1. Pervari Kadın Hapishanesi

1911 yılında Pervari Kazasında bir kadın hapishanesi bulunmamaktadır. Siirt Savcı Yardımcılığından Bitlis İstinaf Mahkemesi Savcılığı'na gönderilen 14 Ocak 1911 tarihli yazıda, Pervari Kazasında sanık ve mahkûm olup alıkonmaları gereken kadınlara mahsus hapishane ve tevkifhanenin olmamasından dolayı son derecede zorluk çekilmekte olduğunun yazı ile bildirildiğinden bahsedilmiştir. Bu gibi kadınların hapsi ve tutuklanmalarına mahsus bir odanın temin edilmesi gereğinden hareketle merkeze bağılı kazalarda kadın hapishane ve tevkifhanenin meydana getirilmesi için gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁸⁶² Adliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 12 Mart 1911 tarihli yazıda da Pervari Kazasında kadınlara mahsus, özel hapishane olmamasından dolayı çekilen sıkıntıdan bahsedilmiştir. Konu ile ilgili olarak Bitlis İstinaf Mahkemesi Savcılığı, Siirt Savcı Yardımcılığına ait yazıların da takdim edildiği ve gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁸⁶³ Yaklaşık olarak 3 yıl sonra Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 8 Ocak 1914 tarihli yazıda, Pervari Kazası Adliyesi tarafından alıkonmaları gerekli görülen 2 kadının tutuklandığı ayrıca kazada kadın hapishanesi bulunmadığından ve böyle bir hapishaneye daima ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiştir. Siirt

⁸⁶⁰ BOA_DH_MB_HPS_M_00011_00032_002_005, (31.01.1914).

⁸⁶¹ Şerif, *Anadolu'da*, 317.

⁸⁶² BOA_DH_MB_HPS_00034_00007_002_001, (14.01.1911).

⁸⁶³ BOA_DH_MB_HPS_00034_00007_005_001, (12.03.1911).

Sancağından çözüm olarak, aylık 1 mecrediye kira bedeli ile bir hane kiralanması ve aylık 2 mecrediye maaşla da bir kadın gardiyan tayin edilmesi ve bunlar için gerekli havalenin gönderilmesi istenmiştir. Hapishanenin yakacak, odun, kömür ihtiyacı için de en azından 2 mecrediye tahsisat talep edilmiştir. Bütçede bu kalemler için karşılık olmadığı ifade edildiği için de taleplerle ilgili gerekli havale ve tahsisatın gönderilmesi adına izin istenmiştir.⁸⁶⁴

Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine ocak ayı sonunda gönderilen cevapta, Pervari Kazası kadın hapishanesi olarak kabul edilen mahallin kira bedeli ile gardiyan maaşı için gerekli havalenin gönderilmesi maksadıyla hapishanenin kiralanma ve gardiyanın istihdamı tarihlerinin bildirilmesi istenmiştir.⁸⁶⁵ Pervari Kazası Kadın Hapishanesi gardiyanının 14 Aralık 1913 tarihinden beri istihdam edildiği ve aylık 5 kuruş bedel ile kiralandığı bildirilen hane kirasının da aynı tarihten itibaren ödenmesi gerektiği bildirilmiştir. Pervari Kazasında kadın hapishanesi olarak kullanılan mahal için aylığı 5 kuruştan 3 aylık 15 kuruş; gardiyan maaşı olarak aylık 38 kuruş uygun görüldüğü takdirde 3 aylık maaş olarak 114 kuruş için havale düzenlenmesi istenmiştir.⁸⁶⁶ Dahiliye Nezaretinden gönderilen 7 Mayıs 1914 tarihli yazıda, 3 aylık kira bedeli olan 15 ve gardiyan maaşı olarak da 3 aylık 114 kuruşu içine alıp düzenlenen 2 Mayıs 1914 tarihli havalenin gönderildiği beyan edilmiştir. Fakat süresi geçtiğinden dolayı 1913 senesine dair Maliye Nezareti tarafından havale düzenlenememekte olduğundan 1913 yılına ait tutarın borçlar ödemesi (düyun tediye) hakkındaki usule uygun sonuçlandırılması gerektiği bildirilmiştir.⁸⁶⁷ Görüldüğü gibi 14 Aralık 1913 tarihinden itibaren Pervari Kazası Kadın Hapishanesi hizmet vermeye başlamıştır.

Aynı yıl kadın hapishaneleri ile ilgili Musul Vilayeti'nin de talepte bulunduğu görülmektedir. 1914 yılı itibarıyla Basra, Musul, Bağdat, Hicaz, Suriye'de kadın hapishanelerine ihtiyaç duyulduğu resmî yazışmalara yansımıştır. Bu taleplerde görülen artış Hapishane Nizamnamesinin hapishanelerde kadınlara mahsus yerlerin oluşturulmasını zorunlu tutması ile ilgilidir. Diğer bir sebep de I. Dünya Savaşı şartlarında yaşanan ekonomik sefalet, asayişin bozulması, adli ve idari alanlarda yaşanan çürüme ile kadınlar arasında da suç işleme motivasyonunun artmasıdır. Musul özelinde sosyo-kültürel yapı etkisiyle kadınlar arasında suç

⁸⁶⁴ BOA_DH_MB_HPS_00043_00055_002_001, (08.01.1914).

⁸⁶⁵ BOA_DH_MB_HPS_00043_00055_001_001, (29.01.1914).

⁸⁶⁶ BOA_DH_MB_HPS_00043_00055_004_001, (30.04.1914).

⁸⁶⁷ BOA_DH_MB_HPS_00043_00055_003_001, (07.05.1914).

oranın diğer vilayetlerle karşılaştırıldığında düşük olması, idarecileri hane kiralama ile ayrıca bir hapishane yapılması tercihleri arasında tereddütte bırakmıştır.⁸⁶⁸

2.5.4.5. Şirvan Hapishanesi

Siirt Sancağı Şirvan Kaza Hapishanesi hakkında Osmanlı Ülkesinde mevcut Hapishaneler için Dahiliye Nezaretine verilmek üzere 8 Şubat 1914'te Şirvan Hapishanesi için düzenlenen Sual Varakası'ndan edindiğimiz bilgilere göre: Kaza'da kadınlara özel 1914 yılı Ocak ayı başlangıcından itibaren bir hane kiralanmıştır. Erkekler mahsus hapishane ise hükümetin malıdır. 14 Aralık 1913 günü 5 erkek mahkûm bulunurken kadın mahkûm bulunmamaktadır. Erkekler mahsus hapishanesinin kurulu bulunduğu arazi hükümet konağı bitişiğinde yer almaktadır. Hapishanesinin kurulu bulunduğu arazinin uzunluğu tahminen dıştan 50 arşın⁸⁶⁹ kadardır. Her arşın 5 kuruş kıymetindedir. Hapishanesinin ışık ve havadan mahrum olduğu, insan sağlığına uygun şekilde tamirinin mümkün olamayacağı bildirilmiş ve yeniden, insan sağlığına uygun şekilde inşası talep edilmiştir. Şirvan Hapishanesinde ayrıca 42 tutuklu bulunmaktadır.⁸⁷⁰

Bitlis Vilayet erkek hapishanelerinden Muş Sancak ve Varto Kaza Hapishaneleri kiralık, Siirt Sancak Hapishanesi müstakil, Mutki Kaza Hapishanesi Jandarma koğuşu içinde yer almaktadır. Bunların dışında kalan erkek hapishanelerinin tamamı hükümet konağı altında bodrum katlarında yer almaktadır. Vilayette kiralık olarak 10 kadın hapishanesi bulunurken Hizan, Mutki, Çapakçur, Bulanık, Varto, Eruh, Garzan kazalarında kadın hapishanesi bulunmamaktadır.

Erkek hapishane ve tevkifhanelerin büyük çoğunluğunda yer darlığından dolayı izdiham yaşanmakta; bu mekânlar rutubetli hava ve ışık almamakta, bazılarında tuvalet bulunmamaktadır. İzdiham, hijyen şartlarının sağlanamaması, nitelikli personel eksikliği ve geciken adli işlemler en temel problem sahalarıdır. Tamir ve yeniden inşa talepleri bütün hapishaneler için geçerlidir. Siirt Sancak ve Çapakçur Kaza Hapishanelerinde mahkumlara verilen erzakla ilgili de sıkıntılar yaşandığı görülmüştür. Sadece Muş Sancak Hapishanesi'nde

⁸⁶⁸ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 59-61.

⁸⁶⁹ *Kubbealtı Lugatı*: Metrenin resmen kabulünden önce kullanılan eski uzunluk ölçüsü, orta parmak ucu ile omuz başı arasındaki mesâfe. Arşının uzunluğu çeşitlerine, kullanıldığı yerlere göre çok değişmiştir. Mîmârî arşını (zirâ-i mîmârî) 75,8 santim, çarşı arşını 65 santim kadardır.

⁸⁷⁰ *BOA_DH_MB_HPS_M_00011_00032_002_003*, (08.02.1914).

1909 ve Sason Kaza Hapishanesinde 1918 yıllarında siyasi mahkûmlarla ilgili yazışmalar bulunmaktadır. Bu iki örnek dışında mahkûmlar adi suçlardan hüküm giymişlerdir.

Hapishanelerin fiziki yetersizlikleri ve kusurları firar girişimlerine de ortam hazırlamaktadır. Firar vakalarında gardiyan ve memurların da yer aldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında düşük ve düzensiz verilen maaşların sebep olduğu ekonomik sıkıntı ve personelin niteliksizliği söz konusudur. Farklı tarihlerde Bitlis Merkez Sancak, Genç Sancak, Siirt Sancak hapishanelerinde firar vakaları yaşanmıştır.

Bitlis Vilayet Hapishanelerinde genel olarak müdürler, idareciler, valilik hapishane ve mahkûmlarla ilgilidir ve işlerinde gayret gösterdikleri görülmektedir. Maddi imkânsızlıklar yüzünden çok basit tamir tahsisat, ilave gardiyan talepleri bile aylar hatta yıllar süren yazışmalara konu olabilmektedir.

Sancak ve kaza hapishanelerinin anlatımından sonra III. Bölümde hapishane çalışanları ve mahkûmlardan detaylı bir şekilde bahsedilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİTLİS VİLAYET HAPİSHANELERİ'NDE BULUNAN HAPİSHANE ÇALIŞANLARI VE MAHKÛMLARIN SOSYAL DURUMU

3.1. Osmanlı Devleti Genelinde Hapishane Çalışanları

Askerler (Piyade, Jandarma), polisler, dış-iç güvenlik personeli, idari personel, eğitimciler, psikologlar, doktorlar, gardiyanlar, din adamları *günümüzde* hapishane personelinin oluşturmaktadırlar.⁸⁷¹ Hapishane sistemi içerisinde genellikle ilk akla gelen meslek grubu gardiyanlardır. Foucault, gardiyanları; terhis olan askerler, mesleki eğitim almamış, yaptıkları işle alakalı bilgi sahibi olmayan kişiler olarak tanımlamaktadır.⁸⁷²

Osmanlı Adli sistemi içinde gardiyanlar hakkında ilk talimatname 1876 yılına aittir. 20 Mayıs 1880'de çıkarılan Hapishaneler Nizamnamesi yayınlanana kadar gardiyanların hangi gruplardan seçileceği ve görev tanımları yapılmamıştır. 1880 Hapishaneler Nizamnamesinin 9-52. maddelerine göre *hapishane personeli*; müdür, başgardiyan, gardiyanlar, başkatip, katipler, çamaşırçı, hasta hademesi, doktor, aşçı, ruhani memur, kadın koğuşu için kadın gardiyandan ibarettir.

1876 tarihli Talimatnamede ise gardiyanlar, İdare Meclisi tarafından 25-50 yaş aralığında suça karışmamış her sınıf Osmanlı tebasından seçilebilirken; 1880 Nizamnamesine göre gardiyanlar 25-40 yaş aralığında olmalı ve okuma yazma bilmelidir. Başgardiyan sınıfı bu talimatname ile kazandırılmıştır. Gardiyanlar, başgardiyan emir ve idaresindedir. Başgardiyanlar müdürden sonra en yetkili kişi konumundadır ve görevleri: Düzeni sağlamak, temizlik denetimi, hapishaneye giriş çıkış yapan eşya denetimi, mahkûmların nakli ile ilgili işlerin takibidir. Gardiyanların mahkûmlara özel iş yaptırılmaları, mahkûmlarla sohbet etmeleri, mahkûmlardan ve yakınlarından hediye almaları, yasak maddelerin girişine izin vermeleri yasaklanmış, bu kurallara uymayanlar 24 saatten 15 güne kadar oda hapsi veya yarı maaş kesintisine çarptırılmıştır. Suçun tekrarının karşılığı memuriyetten ihraçtır.⁸⁷³ Bahsettiğimiz 1880 Hapishaneler Nizamnamesine kadar gardiyanlık görevini büyük oranda askerler yerine

⁸⁷¹ Ergüden, *Hapishane Çağı*, 89.

⁸⁷² Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 387.

⁸⁷³ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Hapishanesi'nin Gardiyanları", *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, 4/9 (Kış 2007), 257-259.

getirmiştir. Nizamname ile resmî olarak hapishanelerin iç işleri gardiyanlara devredilse de bu hedefe uygulamada çok fazla ulaşılamadığı bilinmektedir.⁸⁷⁴

1910 yılına gelindiğinde yapılan düzenlemeler ile gardiyanların okuma yazma bilenler arasından ayrıca imkan dâhilinde ise yine düşük rütbeli askerler arasından seçilebileceği; emekli ve ordudan istifa eden jandarma ve ordu mensuplarının hapishane idaresi içinde tercih edilebileceği bildirilmiştir.⁸⁷⁵

II. Meşrutiyet döneminde iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisinin hapishanelerle ilgili olarak çözmesi gereken sorunlar şu şekildedir: a. Yeni hapishanelerin yapılması b. Yeni hapishanelerin teşkilatlandırılması c. Hapishane çalışanlarının uzmanlaştırılması. 1911-1912, 1914, 1917 yıllarında hapishane reformu için toplanan bilgiler arasında gardiyanların maaş, sayısı, görev bilgileri ve işe başlama tarihleri de yer almıştır. 4 Ocak 1912 tarihli Dahiliye Nezareti tarafından tebliğ edilen tamimde hapishane müdürlerinin ceza kanunlarına hakim, güzel ahlak sahibi, ordudan ayrılan ya da emekli olan subaylar arasından; gardiyan kadroları için de okuma yazma bilen ordudan ayrılan daha düşük rütbeli subaylardan öncelikle seçilmesi istenmiştir.⁸⁷⁶ Dahiliye Nezareti'nin 1912 yılı Ocak ayında yayınlanan yazısında gardiyanların sınavla alınacağı ifade edilmiştir. Osmanlı hapishanelerindeki gardiyanların nizamnameye aykırı olarak dolandırıcılık, rüşvet gibi suçlardan ceza aldıkları, büyük çoğunluğunun okuryazar olmadıkları görülmektedir. Yeterli ve düzenli maaş verilememesi bu mesleğe nitelikli insanların başvurmamasının ve görevini layıkıyla yapan personelin de işine devam etmemesinin temel sebebidir.⁸⁷⁷ Hapishanelerde firar, isyan, öldürme, yaralama olaylarına sık rastlanmasının sebebi denetim yetersizliğinin yanı sıra, ehliyet sahibi olmayan, yeterli ve düzenli maaş alamayan gardiyanların para karşılığı bu eylemlere dolaylı olarak yardımcı olması ya da görmezden gelmesidir.⁸⁷⁸

Gardiyanlar görev yaptıkları hapishanelerde, düşük maaş almakta ve ilave olarak hapishanelerin kötü fiziki koşullarından doğal olarak olumsuz etkilenmektedirler. Kendilerine özel ayrı bir yerleri olmayan gardiyanlar, mahkûmlarla aynı fiziki mekânlarda kalmakta ve yemek yemektedirler. Bu durumun disiplinin tesisini ve mahkûmlarla olması gereken

⁸⁷⁴ Kurtuluş Demirkol, “Edirne Vilayeti Örneğinde Osmanlı Hapishanesi Çalışanları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Journal of Balkan Research Institute 6/1 (Temmuz/July 2017), 82.

⁸⁷⁵ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 153.

⁸⁷⁶ Demirkol, “Edirne Vilayeti Örneğinde”, 87.

⁸⁷⁷ Demirel, “Osmanlı Hapishanesi'nin Gardiyanları”, 262-263.

⁸⁷⁸ Demirel, “Osmanlı Hapishanesi'nin Gardiyanları”, 261.

mesafenin korunmasını olumsuz etkilemesi doğaldır. Kendilerine mahsus kıyafet ve yemekten yoksun bırakılan gardiyanların mesleki motivasyonlarında düşüş yaşanması muhtemeldir.⁸⁷⁹

Hapishanelerde ayrı bir koğuş mümkün olmadığında imam ya da muhtar evleri ya da kiralanan evler kadın hapishanesi olarak kullanılmıştır. Şartların zorlanarak oluşturulduğu ve kadın hapishanesi adıyla hizmet veren bu yerler kadın gardiyanlara ihtiyaç doğurmuştur. Hapishaneler Nizamnamesinin 33. Maddesine göre kadın gardiyanlardan erkek gardiyanlarla aynı görevler beklenirken kendilerine erkek gardiyanlardan daha az maaş tahsis edildiği ve maaşların da düzenli olarak verilmediği görülmektedir.⁸⁸⁰

Hapishanelerin idari manada en kıdemli personeli olan hapishane müdürlerinin I. Dünya Savaşı sırasında görevlerine devam edip edemeyeceği konusunda ilginç yazışmalar yaşanmıştır. Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden gönderilen 29 Eylül 1915 tarihli yazıda, göçmenlerin silahaltına daveti sebebiyle genel hapishane ve tevkifhane müdürlerinin de silahaltına alındığında yerlerine vazifelerini yerine getirecek vekil bulunamayacağı ifade edilmiştir. Hapishanelerin bir idari şube olmasından ötürü müdürlerinin şube müdürleri gibi değerlendirilerek askerlikten istisnalarının uygun olacağı bildirilmiştir.

Hapishanelerin esasen vilayetlere bağlı birer idari şube olduğu, çoğunlukla 1000 nüfustan fazla mevcudu bulunan merkez hapishanelerinin müdürsüz idare olunamayacakları belirtilmiştir. Bağımsız olarak görevlerini yerine getirmelerinin önemi açık bir şekilde görülen hapishane müdürlerinin devletteki dairelerin şube müdürlerinden ayrılmasının uygun olamayacağı dile getirilmiştir. Toplam sayısı 107 olan vilayet ve sancak hapishane müdür ve memurlarının seferberlikten istisnaları, asayişin muhafazası ve işlerin yürütülmesi açısından gerekli bulunmuş, bu konuda bir karar alınması için yazı Şura-yı Devlete havale edilmiştir.⁸⁸¹ Harbiye Nezareti İkmal Şubesinde Şura-yı Devlet Başkanlık Vekâletine gönderilen 9 Ekim 1915 tarihli yazıda, hapishane ve tevkifhane müdürlerinin, şube müdürü mevkiinde bulunmamasından dolayı şimdiye kadar bu konuda vilayetlerden gelen taleplerin yerine getirilmediği belirtilmiştir.⁸⁸²

Toplam sayısı 107 olan vilayet ve sancak hapishane müdür ve memurlarının seferberlikten istisnalarının asayişin muhafazası ve işlerin yürütülmesi açısından gerekli

⁸⁷⁹ Demirkol, “Edirne Vilayeti Örneğinde”, 83-84.

⁸⁸⁰ Fatmagül Demirel, “Osmanlı Hapishanesi’nin Gardiyanları”, 259-260.

⁸⁸¹ BOA_ŞD_00044_00007_004_001, (29.09.1915).

⁸⁸² BOA_ŞD_00044_00007_003_001, (09.10.1915).

olduğuna dair havale edilen yazıya Harbiye Nezaretinden verilen cevap şu şekildedir: “*Bu m¼d¼rlerin mevki, memuriyet vazifeleri ve teşkilat idaresi bakımından d¼ř¼n¼ld¼đ¼nde kanunda yer alan şube m¼d¼r¼ tabirinin hapishane m¼d¼rlerini kapsamadığı ve mevcut kanunlara g¼re hapishane m¼d¼rlerinin seferberlikten istisnalarının gerekli olmadığına karar verilmiştir*”.⁸⁸³ Verilen cevap hapishane m¼d¼r ve memurlarını silahaltına alınmalarına karar verildiğini kesin bir dille ifade etmektedir. 1916 yılında Musul Vilayeti S¼leymaniye Hapishanesinde meydana gelen kavgada bir mahk¼mun şakı ile ¼ld¼r¼lmesi ¼zerine yapılan tahkikat, I. D¼nya Savaşı’nın hapishaneler ¼zerindeki olumsuz etkisine başka bir kanıttır. Tahkikat sırasında hapishanenin 1 başgardıyan ve 3 gardıyan ile idare edildiği, k¼tip ve memurun seferberlik kapsamında silah altına alındığı, k¼tiplik g¼revinin okuma yazma bilen mahk¼mlardan biri tarafından s¼rd¼r¼ld¼đ¼ tespit edilmiştir. Aynı yıl başka bir yazışmada okuma yazma bilen gardıyan ř¼yle dursun mevcut gardıyanların yetersiz maaşlardan dolayı istifa ettikleri bildirilmiştir.⁸⁸⁴

XIX. y¼zyılın sonlarına doğru gardıyan kıyafetleri için de standart oluşturma çabası vardır. 1876 tarihli ilk talimatnameye g¼re gardıyan kıyafeti standardı pantolon ve yakalarına ve kollarına d¼rt parmak kalınlığında sarı kumaş dikili ceket olarak belirlenmiştir. Muhtemelen kıyafetlerin bedeli gardıyanlar tarafından karşılanacaktır ibaresi y¼z¼nden bu standart kağıt ¼zerinde kalmıştır. 1910 yılı Haziran ayında Dahiliye Nezareti’nin yazısına g¼re ise gardıyan kıyafetinin tarz ve rengi vilayetlere bırakılmış sonuç itibarıyla belli bir standart tutturulamamıştır.⁸⁸⁵

Gardıyanların maaş durumu temel ve aşılamayan problemlerin başında gelmektedir. Gardıyan maaşlarının arttırılması talepleri Trablusgarp (1911-1912) ve ardından Balkan Savaşları (1912-1913) y¼z¼nden karşılanamamıştır. Bu da yetmezmiş gibi I. D¼nya Savaşı’na d¼hil olunmasından sonra t¼m devlet çalışanlarının maaşlarının yarıya d¼ř¼r¼lmesi zaten

⁸⁸³ BOA_şD_00044_00007_002_001, (10.11.1915).

⁸⁸⁴ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 65-66.

⁸⁸⁵ Fatmag¼l Demirel, “Osmanlı Hapishanesi’nin Gardıyanları”, 260. Bitlis Vilayeti gardıyan kıyafetleri ile ilgili karşılaşılan ilk belge 1898 tarihlidir. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine g¼nderilen 4 Aralık 1898 tarihli yazıda, şimdiye kadar resm¼ elbise giydirilmemiş olan Bitlis Hapishanesinde g¼revli gardıyanlara mahsus elbise numunesinin g¼nderilmesi talep edilmiştir. Konu ile ilgili vilayet İstinaf Savcılığı ile Adliye Nezareti arasındaki yazışmadan gardıyanlara resm¼ elbise verilmesinin hapishanelerin kendi idaresi ve m¼lki idare sorumluluğunda olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca muhasebe ve vilayet idare meclisinden yazılan notta da gardıyanlara giydirilmesi gereken resm¼ elbisenin numunesinin g¼nderilmesi konusu hatırlatılmıştır. Hapishanelerin masrafları Dahiliye Nezareti tahsisatından ¼denmektedir. Gardıyanlara elbise verilmesine dair bir kayıt olmadığından bu konuda genel olarak hapishanelerde benimsenen us¼l ile elbise numunesi için açıklama Zaptiye Nezaretinden talep edilmiştir. BOA_DH_TMIK_S_00023_00048_002_001, BOA_DH_TMIK_S_00023_00048_003_001, (02.02.1899).

yetersiz ve asgari yaşam standartlarını sağlayamayan gardiyan maaşlarıyla geçinmeyi daha da zorlaştırmıştır.⁸⁸⁶ Yarıya indirilen maaşlar geçim sıkıntısı çeken gardiyanların istifalarını artırmış ve bu boşluklar doldurulamamıştır. Çözüm bulmak adına, bazı gardiyan kadroları lağvedilerek ya da gardiyanların bir kısmının işine son verilerek artması sağlanan tahsisattan görevde kalan gardiyanların maaşlarına eklemeler yapılmıştır.⁸⁸⁷

1916 yılı itibarıyla Hapishaneler Nizamnamesine göre net maaşlar şu şekildedir: Müdür 1. Sınıf, 3000-4000 kuruş, Müdür 2. Sınıf 2000-3000 kuruş, Müdür 3. Sınıf 1500-2000 kuruş; Başgardiyan, 1000-1500 kuruş, Gardiyan 1. Sınıf 600-800 kuruş, Gardiyan 2. Sınıf 400-600 kuruş, Gardiyan 3. Sınıf 300-400 kuruştur.⁸⁸⁸ II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Sancağındaki maaş durumu ise şu şekildedir: Hapishane Müdürü 1400 kuruş, Hapishane Katibi 600 kuruş, Başgardiyan 450 kuruş, Tevkifhane Başgardiyanı 350 kuruş, Hapishane Gardiyanı 250 kuruş, Tevkifhane Gardiyanı 200 kuruş, Kadın Hapishanesi Gardiyan 200 kuruş, Kadın Tevkifhane Gardiyanı 150 kuruş.⁸⁸⁹ Sancak hapishanelerinin kendi aralarında bir standardının olmaması düşündürücüdür. Edirne vilayeti genelinde çalışmakta olan 7 kadın gardiyanın da maaşları birbirinden farklıdır.⁸⁹⁰

Hapishanelerdeki izdiham mahkûmlar kadar gardiyanları da etkilemekte aşırı iş yükü ve daha fazla sorumluluk üstlenmelerine neden olmaktadır. Örneğin Edirne Hapishane-i Umumi'de 1917 yılında 1 gardiyana 22 mahkûm düşmektedir. Bu rakam Avrupa standartlarının yaklaşık 3 katıdır. Gardiyanlar devlet memurlarının sahip olduğu yıllık izin ve emeklilik hakkından da mahrumdur. Gardiyanın işten atılması ya da vefatı durumunda ailesinin de sefaletе düşmesi uzak bir ihtimal değildir.⁸⁹¹ Bu süreçte 20 Mart 1918'de çıkarılan bir tezkere ile gardiyan okulu kurulması için bir proje üzerinde çalışılmışsa da I. Dünya Savaşı şartlarında bu girişim de kağıt üstünde kalmış ve gerçekleştirilememiştir.⁸⁹²

⁸⁸⁶ Demirkol, "Edirne Vilayeti Örneğinde", 96.

⁸⁸⁷ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 191.

⁸⁸⁸ Çiçen, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 74-75.

⁸⁸⁹ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 198-201.

⁸⁹⁰ Demirkol, "Edirne Vilayeti Örneğinde", 93.

⁸⁹¹ Demirkol, "Edirne Vilayeti Örneğinde", 97-99.

⁸⁹² Demirkol, "Edirne Vilayeti Örneğinde", 103.

3.2. Osmanlı Devleti Hapishanelerinden Örnekler ve Mahkûmların Sosyal Durumu

Bitlis Vilayeti dâhilindeki hapishanelerin şartlarını, mahkûmların yaşam standartlarını, hapishanelerin fiziksel yetersizliklerini daha iyi anlayabilmek için Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yer alan Anadolu'daki ve Anadolu dışından hapishane örneklerine bakmak gerekir. Hapishaneler arasında mukayese yaparak yaşanan sorunların genel mi yoksa o idari birim hapishanesine özel bir durum mu olduğu daha rahat anlaşılabilir.

Anadolu dışından hapishane örneklerine Ahmet Şerif Bey ile başlamak yerinde olacaktır. Ahmet Şerif Bey'in 1909-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti topraklarında yapmış olduğu gezilere ait notları Tanin Gazetesinde yayımlanmıştır. Bu notlardan hapishanelere ait olanlar hapishane örneklerini çoğaltmak maksadıyla incelenmiştir. Ayrıca Halim Demiryürek'in Osmanlı Hapishaneleri 1913-1914 eserinden faydalanılmıştır. Ahmet Şerif'e göre gezdiği hapishanelerin istisnalar hariç hemen hepsi neredeyse birer mezardır. Osmanlı hapishanelerinde toplamda yaklaşık olarak 28.000 mahkûm bulunmaktadır.⁸⁹³

Nadiren de olsa bazı hapishanelerin durumunun kötü olmadığı hatta örnek bir hapishane olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu türe ilk örnek 1911 yılı Temmuz ayında ziyaret edilen Çarşamba Hapishanesi'dir. Çok az karşılaşılan düzenli ve iyi durumda bir hapishanedir. Şikayet edilecek pek çok şeyin bulunmadığı dairelerin hoşlanma duygusuyla ziyaret edildiği bir yerdir.⁸⁹⁴ Diğer örnek hapishaneler bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışındadır. 2 Temmuz 1910'da Yeni Varoş⁸⁹⁵ kazasında bulunan Ahmet Bey, hükümet binasının ender bulunan ve milletin şanına yaraşan bir durumda olduğundan bahsetmiştir. Bu binanın karşısında kirallanmış başka bir binanın üst tarafı telgrafhane ve postane, alt tarafı dükkan ve jandarmalara ait koğuş ve arka bölümü hapishane olarak değerlendirilmiştir. Rutubetli, pis ve karanlık olmamasına karşın dar ve emniyetsiz, firara müsait bir yerdir. Ahmet Bey ziyareti sırasında (genelde 5-6 kişiyi aşmayan) teneffüs eden mahkûmların serbest olarak gezdiğine şahit olmuştur.⁸⁹⁶ 20 Temmuz 1910'da sakin bir kaza olan Berane'de bulunan Ahmet Bey, hapishane ve tevkifhanenin boş olduğunu sene başından beri ceza mahkemesine 31 madde geldiğini, hapishanede sadece Sıkıyönetim Mahkemesi tahkik heyetinin yakaladığı bazı kişilerin görüldüğünü belirtmiştir.⁸⁹⁷

⁸⁹³ Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, 176-177.

⁸⁹⁴ Şerif, *Anadolu'da*, 271.

⁸⁹⁵ Bugünkü Batı Sırbistan'da Nova Varoş şehri.

⁸⁹⁶ Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin II. Cilt*, Haz. Mehmed Çetin Börekçi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 50.

⁸⁹⁷ Şerif, *Arnavudluk'da*, 85.

Son olarak Bağdat Vilayeti Divaniye Sancağına bağlı Hille kazasındaki hapisane tamir gerektirmemektedir. Bu az rastlanan bir durumdur. 1912’de Kaymakam Hacı Namık Efendi tarafından 12000 kuruş harcanarak duvarları kireçle sıvattırılmış, tamir ettirilmiş sağlam hale getirilmiştir. Kapasite sıkıntısı da olmayan hapisane 3 büyük koğuş, bir sofa, geniş bir avludan oluşmaktadır.⁸⁹⁸ İyi durumdaki bu birkaç hapisane örneğinden sonra Osmanlı Devleti sınırlarında yer alan ve asıl umumi manzarayı yansıtan hapisaneleri kale, Anadolu hapisaneleri ve Anadolu dışındaki hapisaneler olarak ele alalım.

3.2.1.Kale Hapishaneleri

Mahkûmları en zorlayan hapisane türlerinin başında modern mimari ya da müstakil binalar yerine hâlihazırda kullanılmaya devam edilen kalebentlikler yani kale, burç ve hisar hapisaneleri gelmektedir. İstanbul Galata Kulesi, Kız Kulesi, Kavak Kalesi, suyu tükenen sarnıçlar, eski manastırlar hapisane olarak kullanılırken; Bodrum, Foça, Amasra, Gelibolu, Sinop Kaleleri, Rodos, Kıbrıs ise sürgün için kullanılan *kalebentlikler*dir.⁸⁹⁹

24 Nisan 1911’de Hayfa’da bulunan Ahmet Bey, hükümet binasının solunda yer alan burcun alt tarafında hapisane olduğunu kapısında ve önünde nöbetçi bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁰⁰ Hicaz Kalesi bodrum katındaki 2 koğuştan ibaret olan Ciyad Kalesi/ Hapishanesi yüksekte, havadar fakat ışık almayan, her türlü tertibattan mahrum ve sıhhi şartları taşımayan, yaz aylarında sıcak sebebi ile içerde durulması imkasız hale gelen bir yapıdır.⁹⁰¹ Beyrut Vilayeti Akka Sancak Hapishanesi ise bir kürek hapisanesidir. Kale kapısı bitişiğindeki yeraltında 3 koğuş da rutubetli ve sağlık şartlarına uygun değildir. Nem kaynaklı pis kokular ölümlere neden olmaktadır. Sonuç olarak bu hapisane eskiden kullanılan bir zindandır ve yeni bir hapisane yapılması gereklidir. Hayfa Hapishanesi de eski kale burcundaki hükümet konağı zemin katındaki koğuştur.⁹⁰² Bir diğer kürek hapisanesi olan Beyrut Vilayeti Trablusşam Hapishanesi de 30-40 metre yükseklikte bir tepe üzerine kurulu eski zaman kalesi içindedir.⁹⁰³ Suriye Vilayeti Şam Merkez Sancağı Hapishanesi ise Kala Hapishanesi olarak adlandırılmıştır. Kadın ve erkek hapisaneleri kale içindedir. Sağlık şartlarını taşımayan, yıkılmaya yüz tutmuş, top ambarından bozma koğuşlar eski, rutubetli ve karanlıktır.⁹⁰⁴

⁸⁹⁸ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 309.

⁸⁹⁹ Alev Çakmakoglu Kuru, *Sinop Hapishanesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, 14.

⁹⁰⁰ Şerif, *Arnavudluk’da*, 210.

⁹⁰¹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 311.

⁹⁰² Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 268-269.

⁹⁰³ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 271.

⁹⁰⁴ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 280.

Bugünkü ülke topraklarından kale hapishanesi olarak bir örnek de Sinop Hapishanesidir. Sinop Kalesi Antikçağ dışında Selçuklu, Candaroğulları, Osmanlı izlerine ve ilavelerine sahne olmuştur.⁹⁰⁵ II. Abdülhamit devrinde, (1885 yılında) Sinop Kalesi'nde yer alan içkale'nin güney bölümünde daha önce tersane olarak kullanılan bir bölgede inşa edilen Hapishane korunaklı ve güçlü sur sistemi ile dikkat çekmektedir.⁹⁰⁶ Hapishane olarak değerlendirilen Osmanlı dönemine ait en erken tarihli binanın Sinop Hapishanesi olduğu aktarılmaktadır. İçerisinde hasır üzeri şilte yatakların olduğu, tuvaletlerin, yemeklerin ve sıhhi şartların yetersiz olduğu bir hapishanedir.⁹⁰⁷

3.2.2. Anadolu Hapishaneleri

Anadolu hapishanelerine ilk örnek olan ve Şerif Bey'in 9 Eylül 1909'da gittiği Şarkikaraağaç Hapishanesi içler acısı durumdadır. Hapishanedeki pis, iğrenç koku o kadar dayanılmaz bir haldedir ki Şerif bey burnunu eliyle kapatmak zorunda kalmıştır ve birkaç dakikadan fazla dayanamadığını ifade etmiştir. Hapishane aşırı derece rutubetlidir, hava ve ışık yoktur. *Zavallılar* olarak tanımlanan mahkûmların içinde buldukları yer de *sefaletane* olarak adlandırılmıştır. Kokunun kaynağı ise odaya bitişik olan tuvaletin altından geçen lağımdır.⁹⁰⁸ 3 Aralık 1909'da ziyaret edilen Nallıhan Hapishanesi ise ışık, hava, ekmek, ateş ve hekimin olmadığı; hastalık, açlık ve soğuğun olduğu bir *sefaletane* olarak anlatılmıştır. Açlık Mihaliççik, Sivrihisar Hapishanelerinde de temel sorunlardan biridir.⁹⁰⁹ Gilindir hükümet konağı içinde sol tarafta bir odadan ibaret olan hapishane penceresiz, havanın giremediği, devamlı gece karanlığının yaşandığı bir izbedir. Firar etmek kolay olsa da korku ve itaat bu eylemin yapılmasına mani olmaktadır.⁹¹⁰ 2 Mayıs 1910 tarihinde ziyaret edilen Ereğli Hapishanesi ihtiyarlamış hükümet konağının alt katındaki dar ve karanlık 3-4 küçük hücreden ibarettir. Değil oturmak ayakta durmanın bile zor olduğu bir yerdir. Bu hapishaneye girmek *mezara girmek* tecrübesi olarak aktarılmıştır.⁹¹¹ 17 Temmuz 1911 tarihinde gelinen, hükümet konağının arka tarafında olan Ünye Hapishanesinde de manzara pek farklı değildir. Altından lağımlar akan, karanlık, dar, sefalet içinde bir yerdir. Zavallı olarak nitelen mahkûmlar balık

⁹⁰⁵ Kuru, *Sinop Hapishanesi*, 3.

⁹⁰⁶ Kuru, *Sinop Hapishanesi*, 16.

⁹⁰⁷ Kuru, *Sinop Hapishanesi*, 56.

⁹⁰⁸ Şerif, *Anadolu'da*, 39-40.

⁹⁰⁹ Şerif, *Anadolu'da*, 92, 101, 108.

⁹¹⁰ Şerif, *Anadolu'da*, 209.

⁹¹¹ Şerif, *Anadolu'da*, 226-227.

istifi olarak alıkondukları bu yerde ilahi bir yardım beklemektedirler. Bu hapishaneler Şerif Bey tarafından insan ve medeniyet ruhunu ve adaleti kanatan sefaletaneler olarak nitelendirilmiştir. Bu tür hapishanelerde birkaç ay kalan Osmanlı vatandaşları için geriye sağlık kalmaz ve bu yerlerden maddeten ölmüş, bitmiş durumda çıkarlar.⁹¹² 1913 yılı Kasım ayında ziyaret edilen Düzce Hapishanesi dışardan ahır, kümes kısaca insanın oturamayacağı bir yer olarak düşünülse de süprütülük veya mezbaha olarak tanımlanan bu hapishaneye 90-100 kişi tıklmış durumdadır. Düzce savcısının ifadesiyle buraya inek gibi girenler eğer kaderlerinde var ise sinek gibi çıkmaktadırlar.⁹¹³

1912 yılının Nazilli Kaza Hapishane ve tevkifhanesi de önceki örnekler gibi rutubetli, hava ve ışıktan mahrum ve insan sağlığına uygun olmayan fiziksel koşullara sahiptir. İyileştirilmesi talebi ile ilgili yazışmalar yapılmıştır. Bir odadan ibaret olan Nazilli Akhisar kaza kadın hapishanesinde gardiyan olmadığı için mahkûm getirilemediği, 50 kuruş kira ile Emine Hatun adlı kadının evinin hapishane olarak kullanılması ve adı geçen kadının da 50 kuruş maaşla gardiyan olarak tayini için talep gönderilmiştir.⁹¹⁴

Manisa Hapishanesinin kazalarını da kapsayan 14 Temmuz-13 Kasım 1915 yıllarına ait mahkûm cetvellerine göre cinayet suçunu işleyenlerin %99'u erkektir.⁹¹⁵ Toplam 1255 kişiden 897'si (% 71,4) mahkûm, 358'i (% 28,6) tutukludur. Erkek mahkûm sayısı kadın mahkûm sayısının 19 katıdır.⁹¹⁶ Kaza Hapishanelerindeki mahkûmların %54'ü cinayet, %34'ü cünha ve kalan kısım kabahat suçundan alıkonmuştur. Kaza Hapishanelerindeki tutukluların da % 49'u cinayet, %46'sı cünha ve % 4,5'u kabahat suçundan dolayı alıkonmuştur. Sancak genelinde mahkûmların %95'i erkek % 5'i kadınlardan oluşmaktadır.⁹¹⁷

Örnek verilen Anadolu Hapishanelerinin fiziksel koşullarının hiç de iyi olmadığı, insani ve hijyenik şartları taşımadığı görülmektedir. İçine girmenin *mezara girmek* olarak tanımlandığı dayanılmaz kokan, rutubetli, karanlık ve dar hapishaneler için *sefaletene, ahır* ifadeleri kullanılmıştır.

⁹¹² Şerif, *Anadolu'da*, 281-282.

⁹¹³ Şerif, *Anadolu'da*, 405.

⁹¹⁴ Tekin "19. Yüzyıl Sonu", 12-14.

⁹¹⁵ Ertan Gökmen, "1915 Yılı'nın İkinci Dört Aylık Döneminde Manisa ve Kazalarındaki Hapishanelerde Mahkûm ve Mevkûflar", *Manisa Barosu Dergisi*, 24/93 (Nisan 2005), 93,98.

⁹¹⁶ Gökmen, "1915 Yılı'nın", 103.

⁹¹⁷ Gökmen, "1915 Yılı'nın", 106.

3.2.3. Anadolu Dışındaki Hapishaneler

Anadolu dışındaki hapishanelere ilk örneğimiz Balkan topraklarında yer almaktadır. Ahmet Bey, Arnavudluk'da 3000 kadar eve sahip bir kaza merkezi olan Mitroviça ile ilgili 20 Haziran 1910 tarihli notlarında Hükümet binasının Anadolu'daki diğer hükümet binalarından pek farklı olmadığını; kamburlaşmış, ihtiyarlamış binanın altında bulunan hapishanenin rutubet ve karanlığa teslim bir *sefaletane* ya da *mezar* olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir.⁹¹⁸ Şerif'in 14 Temmuz 1910'da ziyaret ettiği Kolaşin-Şahovik düzensiz belediye hizmeti bulunan mimari eksikleri olan bir kazadır. Hükümet konağının yer altına inen kısmında tapu, nüfus daireleri bulunmakta ayrıca üç-dört odasını da jandarma koğuşu, tevkifhane ve hapishane işgal etmektedir. Burası *rutubetli, karanlık, mağaraya benzeyen* hapishaneye uygun olmayan bir yerdir. Tevkifhanede cinayetten daha ilk sorguları (İstintak Tahkikatı) devam eden 13 tutuklu; hapishanede 4 mahkûm bulunmaktadır.⁹¹⁹ 24 Temmuz 1910'da Tergovişte Kazasında hükümet konağı kırık dökük, perişan ve oturulamayacak durumdadır. Alt tarafında yer alan ve hapishane olarak kabul edilen yer ise dar, karanlık ve yakınından lağım akan, hava ve ışığın gelmesinin pek mümkün olamayacağı 10'ar santimlik iki delikten ibaret olan menfezleri ile insanı sarsan bir haldedir. Hapishane içinde 15-20 iskelet görünen pis kokulu bir yerdir. Ahmet Bey, memleketteki hapishanelerin hep bu şekilde olduğunu, son görülenin her zaman daha önce gördüklerinize *rahmet okuttuğunu* ifade etmiştir.⁹²⁰

Ülkenin güney topraklarında yer alan Suriye Vilayeti Havran Sancağı Merkez Hapishanesi konumundaki Dera Hapishanesi hiçbir sağlık şartını taşımamaktadır. Eski usulde inşa edilmiş olan hapishanede mahkûmların % 20'si verem hastalığına yakalanıp ölmektedir. Hapishanenin temelden yıkılıp tekrar yapılması talep edilmiştir.⁹²¹ Hükümet konağı içinde yer alan Bağdat Vilayeti Mendeli Hapishanesi 2 oda ve 2-3 metre uzunluğunda duvarla çevrili 1 avludan ibarettir. Hapishane eski zaman yapısıdır, odaları penceresiz ve çok karanlık, hijyenden yoksun ve tamir görmediği için perişan haldedir. Yeniden bir hapishane inşası gereklidir.⁹²² Yine Bağdat Vilayeti'ne bağlı Horasan'daki Bakuna Hapishanesi hükümet konağı müştemilatında ve jandarma dairesi bitişiğindedir. Zemin katta bulunan 3 koğuş da son derece rutubetli, pencereleri küçük ve yetersiz sayıdadır. Işık ve havanın giremediği hapishanede mahkûmlar vakitlerini daha geniş olan avluda geçirmektedir. Hapishanenin iç kapısında bir

⁹¹⁸ Şerif, *Arnavudluk'da*, 34.

⁹¹⁹ Şerif, *Arnavudluk'da*, 72-73.

⁹²⁰ Şerif, *Arnavudluk'da*, 98-99.

⁹²¹ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 284.

⁹²² Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 305.

koridordan ibaret olan tevkifhane rutubetli, dar, ışık ve hava girişine müsait herhangi bir menfezi olmayan, yaşamı sürdürmek için gerekli şartların tamamından mahrum bulunan bir yerdir. Bu sebeple tutuklular daha uygun şartlara sahip olan hapisanede kalmayı tercih etmektedir.⁹²³ Yemen Vilayeti Taiz Sancağı İbb Kaza Hapishanesi hava akımı olmayan, oldukça dar 2 odadan ibaret ve *ahır* olarak tanımlanmaktadır.⁹²⁴ Beyrut Vilayeti Akka Sancağı Tabetiye Kaza Hapishanesi kayıtlarda karanlık, temiz havanın ulaşmadığı, ahır andıran, her türlü hastalığın yerleşik olarak bulunduğu bir yer olarak tarif edilmiştir.⁹²⁵ Hicaz Vilayeti Mekke-i Mükerreme Sancak Hapishanesinde mahkûm ve tutuklular bir arada tutulurken⁹²⁶; Müstakil Zor Sancağına bağlı Resûlayn'da kaza kaymakamının ifadesine göre, hükümet konağı ve hapisane mevcut değildir.⁹²⁷

Yakın coğrafyadan bir diğer örneğimiz olan Musul Vilayeti genelinde mahkûmların 20-40 yaş arası işsiz ve çiftçilerden oluşan alt sosyal tabakadan oldukları görülmektedir.⁹²⁸ 1915 yılında Musul Merkez Vilayet Hapishanesinde hasta ve tecrit edilmesi gereken mahkûmlar için hapisane dahilinde uygun bir mekan bulunamamış ve tecrit için dışardan hane kiralanmıştır. Benzer uygulamalar Musul Vilayeti içindeki diğer hapisanelerde de görülmektedir.⁹²⁹ 133 mahkûm bulunan Süleymaniye Hapishanesinde durum daha da kötüdür. Hapisane 2 daireden oluşmaktadır ve yıkılmak üzeredir. 1912 yılında her iki dairede de hela bulunmadığı için kapılar üzerlerine kitlenen mahkûmlar saat 16.00'dan güneş doğana dek ihtiyaçlarını gidermek için içerde bulunan çanakları kullanmak zorundadırlar. Hasta mahkûmların ayrı tutulacağı ayrı bir daire, hastane olmadığı için de aynı ortamda hastalıklar diğer mahkûmlara bulaşmaktadır. 1916 yılına gelindiğinde adı geçen toprak zeminli iki daire mahkûmları barındırmaya yetmediğinden yaz aylarında mahkûmlar gölgenin bulunmadığı hapisane avlusunda gün boyu güneş altında acınacak durumda beklemektedirler.⁹³⁰

1912 yılı itibarıyla Edirne Vilayet Hapishanesini inceleyecek olursak hapisanede bulunan 752 mahkûmun %99'u erkek %1'i kadındır. Bu mahkûmların %73'ü 14-30 yaş aralığında iken % 27'si 30 yaş ve üzeridir. Mahkûmların %50'si çiftçi iken kalan kısım amele,

⁹²³ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 305-306.

⁹²⁴ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 320.

⁹²⁵ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 270.

⁹²⁶ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 313.

⁹²⁷ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri*, 292.

⁹²⁸ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 110.

⁹²⁹ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 46-47.

⁹³⁰ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 47.

esnaf, hademe ve işsizlerden oluşmaktadır. Yine mahkûmların %64'ü Müslüman iken % 28'i Rum, % 6'sı Bulgar'dır.⁹³¹ Edirne Vilayet Hapishaneleri mahkûmlarına bakıldığında %51 adam öldürme, %19 hırsızlık, %17 tecavüz, %5 yaralama-darp suçları görülmektedir. Kalan dilim içinde devlet malını zimmete geçirme, kundaklama, kız kaçırma, sahtecilik suçları bulunmaktadır. Cünha suçu mahkûmlarında da kadın erkek oranı, yaş aralığı ve mesleki durumlar benzerlik göstermektedir.⁹³² Suç işleyenler genelde okuma-yazma bilmeyen, sosyoekonomik anlamda alt sınıfa ait bireylerdir.⁹³³ Bu hapishaneler hakkında rapor tutan müfettiş ve doktorların ortak düşüncesi, suçun yüksek okuluna dönüşen hapishanelerde alıkonan mahkûmlar ölümden daha ağır bir cezaya çarptırılmışlardır.⁹³⁴ 1911-1912 Hapishane Islahatının hayata geçirilememesindeki en önemli faktörlerden bir tanesi Balkan Savaşlarıdır. Hapishaneler, bu savaşların Osmanlı müesseseleri içerisinde en fazla zarar verdiği kurumlardır.⁹³⁵

1915 yılı itibarıyla; Edirne Merkez Hapishanesinde 3 vefat (mahkûmların %1,5'i); Musul Merkez Hapishanesinde 400 mahkûm arasında 6 vefat (mahkûmların %17'si); Diyarbakır Hapishanesinde 923 mahkûm arasında 166 vefat; Kırşehir Hapishanesinde 13 vefat (mahkûmların %9'u); Bitlis Merkez Hapishanesinde tifo, tifüs ve zatürrede hastalıklarından 35 vefat (mahkûmların %10'u); Muş Hapishanesinde humma hastalığından 36 vefat (mahkûmların %5'i); Erzurum Hapishanesinde tifüs, tifo ve kalp ve kansızlık (fakrüddem) hastalıklarından 300 mahkûm arasında 107 vefat (mahkûmların %35'i); Trabzon Hapishanesinde humma, tifo, dizanteri hastalıklarından 300 mahkûm arasında 90 vefat (mahkûmların %30'u) vardır. Tablodan en yüksek ölüm oranına sahip hapishanelerden örneklere bakıldığında Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Bitlis ve Kırşehir başı çekmekte ve hemen hepsi ülkenin doğu vilayetleri arasında bulunmaktadır. Aynı tabloda yer alan diğer 43 hapishaneye ait verilerde ise ölüm oranları ve sayıları %4'ün altındadır. Savaş, dönem şartları dikkate alındığında ölüm oranları düşük seyretmektedir. Hapishanelerde sıhhsiz koşullara karşı koruyucu tedbirler alınmış, bu çerçevede mahkûmlar aşılanmış ve mahkûm ziyaretlerine kısıtlama getirilmiştir.⁹³⁶

Son örnekler *İstanbul*'da yer alan hapishanelerdir. Bugün Galata Köprüsü ile İstanbul Ticaret Odası arasında Haliç kıyısında bulunan ve kadınlar için de ayrı bir bölüm bulunan

⁹³¹ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 200-201.

⁹³² Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 204.

⁹³³ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 219.

⁹³⁴ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 219.

⁹³⁵ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 113.

⁹³⁶ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 130-133.

Babacafer zindanında Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklara ait mahkûmlar için ayrı koğuşlar bulunmaktadır. Mahkûmlar bu zindandan ayrılırken harç olarak 18 para, dilekçe akçesi olarak da 2 para vermek zorundadır. Daha da ilginç olan Devletten iâşe bedeli için ödenek ayrılmayan zindandaki mahkûmlar hayır sahiplerinin bağışları ile yaşamlarını sürdürmektedir. İstanbul'daki isyanlarda asiler diğer hapishanelerle birlikte bu zindandaki mahkûmları da özgür bırakarak asi sayısını artırmışlardır.⁹³⁷ Günümüzde Burhan Felek Lisesi olarak değerlendirilen Paşakapısı'ndaki Üsküdar Sultanisi'nin alt katı Üsküdar Tevkifhanesi olarak kullanılmıştır. Tevkifhane olarak adlandırılan mekân rutubetli, ışık ve havadan mahrum, tek koğuşlu, beton zeminli, girişten 10 basamak aşağıda yer alan bodrum katından ibarettir. 1912 yılı Eylül ayına sit bir raporda fiziksel elverişsizlikleri nedeni ile bu tevkifhaneye sağlıklı girenlerin çabucak hastalandıkları ayrıca tutukluların yaş ve suç türlerine bakılmaksızın alıkondukları ve bu durumun sakıncalarından bahsedilmiştir.⁹³⁸

Örnek verilen Anadolu dışındaki hapishanelerin de olumsuz anlamda Anadolu'daki muadillerini aratmadığı görülmüştür. *Mezar, ahır, mağaraya benzeyen*, son görülenin her zaman daha önce görülene rahmet okuttuğu, rutubetli, karanlık, ışık ve havanın giremediği, bazılarında mahkûm ve tutukluların bir arada tutulduğu, içinde kalmanın ölümden daha ağır bir ceza olarak görüldüğü, kötü kokan ve dar mekânlar olarak kayıtlara geçmiştir.

3.3. Bitlis Vilayeti Hapishane Çalışanları

3.3.1.Hapishane Çalışanlarının Maaş Durumu

Bitlis Vilayeti Hapishane çalışanlarının maaşları konusunda ilk örnek Müfettişlik maaşı ile ilgilidir. Müfettişlik maaşı ile ilgili en eski tarihli belgede Yüzbaşı Halil Ağa'nın alacaklı olduğu ve alamadığı tutardan bahsedilmektedir. Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 27 Haziran 1899 tarihli yazıda, Hüsnü Cemal adlı şahsın pederi olan askerlikten emekli Yüzbaşı Halil Ağa'nın 1888-1889-1890-1891 yıllarına ait emekli maaşı ile Bitlis Hapishanesi Müfettişlik maaşlarından biriken tutar talep edilmektedir. 7000 kûsur kuruşa ulaşan bu tutarın ödenmesi maksadıyla vilayet makamına defalarca müracaat edildiği halde henüz bir sonuç alınmadığı dile getirilmiştir. Adı geçen şahıs maddi sıkıntı ve perişanlık içinde

⁹³⁷ Abdülkadir Özcan, "Baba Câfer Zindanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1991, 366.

⁹³⁸ Çelik, "Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi", 236.

olduğunu ve bahsi geçen maaşların ödenmesi için dilekçe içeriğinin doğruluğunun araştırılıp gereğinin yapılmasını talep etmiştir.⁹³⁹

Müfettişlik Maaşı ile ilgili Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine 30 Mayıs 1906 tarihinde gönderilen bir diğer yazıda, Vilayet dâhilindeki hapisanelerin düzenini sağlamak maksadıyla istihdam edilen memur ve gardiyanların yıllık maaşları toplamının 28.440 kuruş olduğu, bu toplam içerisinde yıllık 6000 kuruşun merkez vilayet hapisanesi müfettişlik maaşı olduğu bildirilmiştir. Bu kadronun boş bulunmasından dolayı da genel tutarın 22.440 kuruşa indirildiği beyan edilmiştir. Bahsi geçen aylık 500 kuruş maaşı olan Müfettişlik görevinin Osmanlı Ordusundan emekli Mehmed Ağa'nın sorumluluğunda görüldüğü halde herhangi bir değişikliğe dair bilgi verilmediği, tahsisi talep edilen tutar ile muhasebe kaydı arasında bir fark görülmediği bildirilmiştir. Durumun ayrıntılı bir şekilde yazılması ve Mehmed Ağa'nın hangi tarihte ve ne sebeple görevinden ayrıldığına bildirilmesi istenmiştir.⁹⁴⁰ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti'ne aynı konu ile ilgili olarak 9 Ekim 1906 tarihinde gönderilen ikinci bir yazıda, merkez vilayet hapisanesi müfettişliğinde görevli Mehmed Ağa'nın 24 Ocak 1892 tarihinde vefatından dolayı bu kadronun boş kaldığı ve Mehmed Ağa'nın vefatı sonrasında vazifesinin şimdiye kadar ne şekilde yerine getirildiğinin bildirilmesi talep edilmiştir.⁹⁴¹ Bu kadar uzun bir süre boş kalan kadronun doldurulmamış olması düşündürücüdür.

Memur ve gardiyan maaşları ile ilgili birbirinden bağımsız, farklı tarihlerde farklı hapisanelere ait belgeler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine gönderilen 28 Şubat 1906 tarihinde gönderilen pusuladan Siirt Sancağı hapisane gardiyanlığında istihdam edilen kişilerin aylığı 50 kuruşla çalışıklarının anlaşıldığı bildirilmiştir. Oysaki bu gardiyanlara mahsus maaşın aylık 100 kuruşdan ibaret bulunduğu kayıtlardan ortaya çıktığı, bahsi geçen hapisane gardiyanlarına verilmekte olan miktardan arta kalan 50 kuruşun şimdiye kadar ne suretle sarf edildiği hakkında bilgi verilmesi istenmiştir.⁹⁴²

1908 tarihinde İstanbul Hükümeti'nin ülke genelinde memur maaşlarını ödemede güçlük çektiği görülmektedir. Maaş talebi ile ilgili belge 10 Aralık 1908 tarihinde Bitlis Valisi Ahmet Reşat imzasıyla Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir. Belgede 1908

⁹³⁹ BOA_DH_MKT_02219_00050_001_001, (27.06.1899).

⁹⁴⁰ BOA_DH_MKT_01086_00041_001_002, (30.05.1906).

⁹⁴¹ BOA_DH_MKT_01086_00041_002_002, (09.10.1906).

⁹⁴² BOA_DH_MKT_01055_00019_001_002, (28.02.1906).

yılı Ekim ayından beri maaşlarını alamayıp son 2 yıldır dörder maaşları kesilen valilik memurları ve ordu mensuplarına Kurban Bayramında (Ocak 1909) maaş verilebilmesi için kış şartları ve yol durumu hesaba katılarak şimdiden ödenek çıkarılması talep edilmektedir. Aynı yıl 13 Aralık'ta Dahiliye Nezaretine gönderilen bir diğer belge durumun ciddiyeti ve vahametini gözler önüne sermektedir. Bitlis Vilayeti'nin askerî harcamaları için Erzurum Ziraat Bankasından gönderilecek olan 3000 liranın 500 lirasının Muş'taki birlikler için kullanılacağı fakat bu miktarın yetmeyeceği, şu ana kadar Muş'taki birliklerin masrafları için zaten 2000 lira borçlanıldığı ve askerlerin beslenmesinin bile tehlikeye girdiği, borçtan dolayı erzak teslimi yapılmadığı bildirilmiştir. Jandarmaların maaş alamadıkları için görevlerini yapmadıkları, bu sebeple Muş için en az 400 bin kuruşa daha ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Maaşlarını alamayan Bulanık ve Malazgirt rütbeli ve askerleri için de durum aynıdır. Valiliğin bütçesinin 3'te 2'sini tahsil edebildiği ve bu tutarın büyük oranda yerel masraflar için kullanıldığı hatta askerî birlikler için kullanılan paranın bütçenin üzerinde olduğu ve acilen hazine yardımına ihtiyaç duyulduğu arz edilmiştir.⁹⁴³ 16 Aralık 1908'de Bitlis'e para havalesi için Maliye Nezaretine talimat verilmiştir.⁹⁴⁴ Jandarmanın asayişin sağlanmasındaki vazifeleri ve hapishanelere olan desteği düşünüldüğünde bu maaş aksamalarının hapishanelerin emniyetini, suçlu takibini olumsuz etkileyeceği açıktır.

1911 tarihli bir yazıda ise Bitlis Vilayeti, Dahiliye Nezaretinden Kudret Hanım ile Hasan Efendi'nin kayıtlarının güncellenmesini istemiştir. Aylık 100 kuruş maaşla Merkez Vilayet Kadın Hapishanesi gardiyanlığına tayin edilen Kudret Hanım'ın 21 Aralık 1911 ve memuriyet değişikliği yapılarak hapishane kâtabi Mustafa Efendi'nin yerine geçirilen Hasan Efendi'nin ise 25 Aralık 1911 tarihlerinde işe başladıkları bildirilmiştir. Hapishaneler genel idaresince kayıtların buna göre düzenlenmesi talep edilmiştir.⁹⁴⁵

Çalışmamızın Ekler kısmında Maaş cetvellerine yer verilmiştir. **Ek-3**'teki Tablolarda Hapishane Çalışanlarının Maaş Cetvelleri yer almaktadır. **Tablo-39**'da yer alan Bitlis Merkez Hapishanesi Çalışanlarının 1911 Yılı Maaş Cetveli'ni incelediğimizde; çalışmakta olan memur, gardiyan ve hademelerin isimleri, tayin tarihleri, memuriyet türleri ve maaş bilgilerinin yazılı olduğu görülmektedir. Hapishanede hapishane müdürü, hapishane katibi, tevkifhane katibi, baş gardiyan, hapishane tabibi, 5 hapishane gardiyanı, 3 tevkifhane gardiyanı, 2 hademe ve çamaşırcıdan oluşan toplam 16 personel bulunmaktadır. 750 kuruş ile en yüksek maaş

⁹⁴³ Azap, *Osmanlı Belgelerinde*, 99, 101. (BOA, DH.MKT, 2685/ 82-2, BOA, DH.MKT, 2685/ 82-1).

⁹⁴⁴ Azap, *Osmanlı Belgelerinde*, 103. (BOA, DH.MKT, 2685/ 82-3).

⁹⁴⁵ BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_024_001, (30.12.1911).

hapishane müdürüne ait iken başgardiyen dışında tüm hademe ve gardiyanlar 150 kuruş maaş almaktadır.⁹⁴⁶

Genç Sancağına ait 1911 ve 1912 yıllarına ait tablolara baktığımızda 350 kuruş maaşlı 1 hapishane memuru, 200 kuruş maaşlı 1 baş gardiyan ve 150'şer kuruş maaşlı 2 gardiyandan oluşan kadroya 1913 yılında yine 350 kuruş maaşlı 1 hapishane memuru daha eklenirken maaşların değişmediği görülmüştür.⁹⁴⁷ Çapakçur Hapishanesi'nde bulunan tek gardiyan Markar oğlu Mıgırd'ın 1912 yılı maaşı da yine 150 kuruştur.⁹⁴⁸ 1911 yılı Muş Sancağına ait tabloya baktığımızda 250 kuruş maaşlı 1 müdür, 200 kuruş maaşlı 1 baş gardiyan ve 150 kuruş maaşlı 9 gardiyandan oluşan bir kadro görülmektedir.⁹⁴⁹ Muş Sancağına bağlı Varto Hapishanesine ait tarihsiz belgede gardiyan Osman Oğlu Hüseyin'in maaşı 50 kuruştur.⁹⁵⁰ Siirt Hapishanesine ait tablo Genç Hapishanesi ile benzerlik göstermektedir. 350 kuruş maaşlı 1 hapishane memuru, 200 kuruş maaşlı 1 baş gardiyan ve 150'şer kuruş maaşlı 3 gardiyandan oluşan kadro haricinde Eruh, Pervari, Şirvan, Garzan kazalarında 150'şer kuruş maaşlı 1'er gardiyan bulunduğu görülmektedir.⁹⁵¹

Balkan Savaşları öncesinde Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne 1912 yılı Mart ayı sonlarında yazılan yazıda, Siirt Hapishanesinin dahili muhafazasında bulundurulan 3 jandarmanın bu vazifeden men edildiği ve mevcut tek gardiyanın hapishanenin dahili ve harici muhafaza ve idaresi için yeterli olmayacağı izah edilmiştir. Bu emniyet zaafını gidermek maksadıyla 4 gardiyan ve 200 kuruşla da bir katibin istihdamları gereğinin mahalli idare tarafından yazılarak talep edildiği, gerekli iznin verilmesi istenmiştir.⁹⁵² Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti'ne 17 Nisan 1912 tarihinde gönderilen cevapta, bugün itibarıyla hapishaneler maaş tertibinde boşa akçe olmadığı bildirilmiştir. Fakat hapishanelerin memur ve müstahdem maaşlarının düzenlenmesi maksadıyla 1912 senesi bütçesine teklifi bildirilen kararlaştırılmış

⁹⁴⁶ **Tablo-37** Bitlis Merkez Hapishanesi Çalışanlarının 1911 Yılı Maaş Cetveli, (01.11.1911)

⁹⁴⁷ **Tablo-39** Genç Hapishanesi 1911 Yılı Personeli Ve Maaşları, **Tablo-40** Genç Hapishanesi 1912 Yılı Personeli ve Maaşları, **Tablo-41** Genç Hapishanesi 1913 Yılı Personeli ve Maaşları. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen, Genç ve Çapakçur Hapishaneleri personelinin isimleri ve maaş miktarlarını içeren cetvellerin takdim edildiğine dair yazılar: *BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_023_001*, (22.01.1912).

BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_027_001, (04.02.1912).

BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_032_001, (04.03.1912).

BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_033_001, (31.03.1912).

BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_040_001, (25.05.1912).

⁹⁴⁸ *BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_015_001*, (01.01.1912).

⁹⁴⁹ **Tablo-42** Muş Sancak Hapishanesi 1911 Yılı Personel Maaşları, (19.10.1911).

⁹⁵⁰ *BOA_DH_MB_HPS_M_00005_00025_002_001*, (Tarihsiz).

⁹⁵¹ **Tablo-43** Siirt Sancak Hapishanesi 1911 Yılı Personel Maaşları, (14.01.1912).

⁹⁵² *BOA_DH_MB_HPS_00085_00068_002_001*, (28.03.1912).

zamların Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesi durumunda Siirt Hapishanesi gardiyan sayısının artırılması konusunun dikkate alınacağı bildirilmiştir.⁹⁵³

Personel maaşlarının merkezi bütçeden gönderiliyor olması ve dönem koşulları, bu tutarların hapishanelere ulaşmasında zaman zaman aksamalara sebebiyet vermektedir. Bu durumlar yaşandığında merkeze yazı yazılarak, telgraf çekilerek gecikme hatırlatılmaktadır. Mesela Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 21 Ekim 1912'de gönderilen yazıda, Vilayet dahilindeki hapishaneler memur ve hizmetlilerinin bir aylık maaşlarının 104.000 kuruş olduğu beyan edilmiştir. Üç aylık havaleye bağlı karar defterinde ise aylığı 8.140 kuruştan toplam 24.420 kuruşun yer aldığı bu durumda aylık 2.260 kuruştan hesabın toplam üç ay için 6.780 kuruş noksan kaldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Bitlis Kadın hapishanesi ödemesine ait maaş havalesinin de verilmemiş olduğundan toplam 7380 kuruş için gerekli havalenin gönderilmesi istenmiştir.⁹⁵⁴ Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Bitlis Vilayeti'ne 7 Kasım 1912 tarihinde konu ile ilgili verilen cevapta, vilayet hapishaneleri memur ve hizmetlilerinin maaşlarının dağıtım şeklini açıklayan 11 Aralık 1911 tarihli yazı ile birlikte gönderilen ve esas kayıt kabul edilen *kadro cetveli* gereğince havalelerin gönderildiği belirtilmiştir. Kadro haricinde tahsisat verilmesinin uygun bulunmadığı ifade edilmiştir.⁹⁵⁵ Personel maaşları ile ilgili son tabloda kadın gardiyanların 400 ve 500 kuruş maaş aldıkları, erkek gardiyanların bir önceki tablodaki gibi 600 kuruş maaş almaya devam ettikleri görülmektedir.⁹⁵⁶

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 10 Haziran 1913 tarihinde gönderilen başka bir maaş yazısında, Hapishaneler Müdüriyetinden Nisan ayı içinde gönderilen müfredat defterine Kulp ve Çapakçur Kaza Hapishanelerinde görevli 2 gardiyan maaşının dahil edilmediğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir. Bu şahıslara verilecek maaş için de gerekli havalenin gönderilmesi talep edilmiştir. Bitlis Vilayeti'nin yazısında beyan edilen Kulp ve Çapakçur Kazalarına ait 150'şer kuruşluk gardiyan maaşlarının 6 aylık genel havaleye yanlılıkla dahil edilmediğinin anlaşıldığı ve 6 aylık miktar olan 1800 kuruşluk havalenin düzenlenip gönderileceği bildirilmiştir.⁹⁵⁷

⁹⁵³ BOA_DH_MB_HPS_00085_00068_001_001, (17.04.1912).

⁹⁵⁴ BOA_DH_MB_HPS_00087_00039_002_001, (21.10.1912).

⁹⁵⁵ BOA_DH_MB_HPS_00087_00039_001_001, (07.11.1912).

⁹⁵⁶ **Tablo-45** Kadın Hapishaneleri Çalışanları 1919 Yılı Maaşları.

⁹⁵⁷ BOA_DH_MB_HPS_00088_00035_007_001, (10.06.1913).

Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Şubat 1913 tarihli yazıda, Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden gelen 1912 yılı Kasım ayına ait kadro cetveline bakıldığında, Merkez Hapishanesi gardiyanının maaşının ayrıca Mutki Kazası erkek ve Siirt Sancağı erkek ve Siirt Sancağı kadın gardiyan maaşlarının da kayıt ve defter haricinde bırakıldığı belirtilmiştir. Merkez vilayet kadın hapishanesi gardiyanlığına tahsis edilen aylık 100 kuruş maaşın bu sene Mart ayından itibaren 200 kuruşa yükseltildiği ve 200 kuruş üzerinden 1200 kuruş ödeneceği bildirilmiştir. Mutki Kazası gardiyanı Zekeriya Ağa'nın bir senelik maaşı için 1800 ve Siirt Hapishanesi gardiyanının 9 aylık maaşı için de 450 kuruş, toplamda 3450 kuruşa ait havalenin gönderilmesi ve ona göre kayıtların düzeltilmesi talep edilmiştir. 17 Şubat 1913 tarihinde Bitlis Vilayeti'nden talep edilen 3450 kuruşun 1913 senesi bütçesinden havale edilmesi için mahalline telgrafla izin verildiğinden konunun muhasebe müdüriyetine bildirilmesi istenmiştir.⁹⁵⁸ 5 Nisan 1913 tarihli yazıda Dahiliye Nezaretine bir önceki yazının gereğinin yapılması hatırlatılmıştır.⁹⁵⁹

Nisan ayı içinde tekrar Dahiliye Nezareti'ne yazı gönderilmiş ve maaşlara ait havalenin henüz ulaşmadığı ve süresi geçmeden önce gardiyanlar için talep edilen 3450 kuruşun ve bu senenin birinci altı aylığı için de 1800 kuruşluk havalenin gönderilmesine izin verilmesi talep edilmiştir.⁹⁶⁰ Dahiliye Nezaretinden gönderilen cevapta, senesi geçtikten sonra havale ödemesinin uygun olmadığı ve düzenlenen havalelerin Muhase Kalemî tarafından vize edilmediği bildirilmiştir. Bahsi geçen 3450 kuruşluk havalenin verilmesine imkan olmadığı için süresi geçen borçların ödenmesi hakkındaki hükümlerin uygulanması istenmiştir.⁹⁶¹ Maaş havalelerinde gecikmeler yaşanmasının yanı sıra bazı cetvellerde personel isimlerinin atlandığı, eksik havale çıkarıldığı ve hatanın düzeltilmesi için ise uzun süreli yazışmalar yapıldığı görülmektedir.

1914 yılına ait tabloda ise hapishane kadrosu 17'ye yükselmiş ve sadece 200 kuruş maaşla 1 kadın gardiyan hapishane personeline eklenmiş bunun dışında personel maaşları değişmemiştir.⁹⁶²

I. Dünya Savaşı'nın arifesindeki günlerde ilginç bir talep ve bu talep üzerine ısrarlı bir yazışma yoğunluğu yaşanmıştır. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine Bitlis Hapishane Müdürü Ahmed Faik Efendi'nin maaş artışı hakkında gönderilen 15 Ocak 1914 tarihli yazıda,

⁹⁵⁸ BOA_DH_MB_HPS_00088_00001_002_001, (11.02.1913).

⁹⁵⁹ BOA_DH_MB_HPS_00088_00001_003_001, (05.04.1913).

⁹⁶⁰ BOA_DH_MB_HPS_00088_00001_004_001, (24.04.1913).

⁹⁶¹ BOA_DH_MB_HPS_00088_00001_001_001, (27.04.1913).

⁹⁶² **Tablo-38** Bitlis Merkez Hapishanesi Çalışanlarının 1914 Yılı Maaş Cetveli, (04.04.1914)

Bitlis Hapishane ve Tevkifhanesinde alıkonan kitlenin büyük çoğunluğunun sert karakterli, cinayet faili mahkûmlar oldukları bildirilmiştir. Muhafaza edilmeleri zor olan bu adamların aralarında hiçbir olayın meydana gelmesine imkan bırakılmaması, gece ve gündüz kaçmak için fırsat kollamalarına rağmen Bitlis Hapishanesinde böyle bir olayın meydana gelmemesinin 1909 yılında hapishane müdürlüğüne tayin edilen Ahmed Faik Efendi'nin gayret ve dikkatinin eser olduğu belirtilmiştir. Ahmed Faik Efendi'nin daha önce görev yaptığı kaymakamlık vekaletlerinde aylık 1200 kuruş maaş aldığı halde şimdi 750 kuruş maaş almakta olduğu dile getirilmiştir. Ahmet Bey'in maaşının vazifesinin önem ve zahmetiyle uygun, orantılı olmadığı, görevini geceli gündüzlü en iyi şekilde yerine getirmesi ve mükafata layık olmasından dolayı maaşına mart ayından itibaren 250 kuruş zam yapılarak 1000 kuruşa yükseltilmesi için gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁹⁶³

Vilayete 5 Şubat 1914'te verilen cevapta, vilayetlerin hapishane müdürlerinin maaşlarının 600'den başlayarak 2000 kuruşa kadar değişiklik gösterdiği, vilayetlerde kadın ve erkek gardiyanlar için yapılan isteklere tahsis edilen mevcut 6000 kûsur kuruşun taleplere yetmeyeceği ama yine de talep edilen zammın kabulünün Adliye Müdürlüğü'nün düşüncesine bağlı olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶⁴ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti'ne konu ile ilgili 2 gün sonra gönderilen bir diğer yazıda, bütçenin maaşlar faslında zammın verilebilmesi için fazla miktar mevcut olmadığından şu anda talep edilen 250 kuruş zam yapılmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Ancak vilayet dahilindeki kadın hapishanelerinden lüzumsuzlarının kapatılması ve gardiyan maaşlarından tasarruf edilmesi ile sağlanabilecek para ile bildirilen isteğin yerine getirilebileceği bildirilmiştir.⁹⁶⁵

Aynı yıl mart ayı sonların doğru gönderilen yazı ile maaş artışı talebindeki ısrar sürdürülmüştür. Hapishane katibi Hasan Efendi'nin sol gözünün tamamen görmediği sağ gözünün görme ile ilgili gücünü kaybettiği ve 60 yaşını aşmış olmaktan dolayı emeklilik dilekçesi verdiği bildirilmiştir. Emeklilik için gerekli evrakların 26 Mart 1914 tarihinde Maliye Nezareti'ne takdim edilmesinden sonra boşalacak olan katipliğe tevkifhane katibi Bahri Efendi'nin naklen ve terfi ettirilerek tayin edilmesinin olağan olduğu ifade edilmiştir. Hapishaneyle ilgili yazı işleri ve önemli kayıtların şimdiye kadar Müdür Ahmed Efendi tarafından takip edilmekte olduğu ve Hasan Efendi'nin emeklilik tarihinden itibaren tevkifhane katipliğinin kaldırılacağı ifade edilmiştir. Bu makama ait vazifenin de Müdür Ahmed Efendi tarafından yerine getirilmesi ve katipliğe mahsus maaştan 250 kuruşun müdüriyet maaşına

⁹⁶³ BOA_DH_MB_HPS_00090_00034_002_001, (15.01.1914).

⁹⁶⁴ BOA_DH_MB_HPS_00090_00034_002_002, (05.02.1914).

⁹⁶⁵ BOA_DH_MB_HPS_00090_00034_001_001, (07.02.1914).

eklenmesi için izin istendiği bildirilmiştir.⁹⁶⁶ Ahmet Bey'in gayreti ve çalışkanlığı karşısında maaşına yapılmasını talep ettiği zammın haklı bir istek olduğu izlenimi uyandırmıştır.

Hapishane personellerine verilen maaşların alım gücünü ve maddi karşılığını daha iyi anlayabilmek adına bazı mukayeseler yapılması yerinde olacaktır. 1906 yılında ekmeğin kilosu 1.50 kuruş, unun kilosu 3.5 kuruş, pirincin kilosu 2.1 kuruş, sığır etinin kilosu 7.4 kuruş, şekerin kilosu 2.25 kuruş ve tavuğun adet fiyatı 4.2 kuruştur. 1912 yılına gelindiğinde ise ekmeğin kilosu değişmezken, unun kilosu 4 kuruş, pirincin kilosu 2.4 kuruş, sığır etinin kilosu 9.3 kuruş, şekerin kilosu 2.4 kuruş ve tavuğun adet fiyatı 5.5 kuruşa yükselmiştir. İstanbul ve komşu memleketlerde perakende gıda fiyatlarını mukayese edecek olursak: 1913-1914 yıllarında İstanbul'da ekmeğin kilosu 1.46 kuruş, koyun etinin kilosu 5.47 kuruş, şekerin kilosu 2.34 kuruş iken; Bulgaristan'da ekmeğin kilosu 1.45 kuruş, koyun etinin kilosu 4.18 kuruş, şekerin kilosu 5.11 kuruştur. Kahire'de ise ekmeğin kilosu 1.50 kuruş, koyun etinin kilosu 8.61 kuruş, şekerin kilosu 2.30 kuruştur.⁹⁶⁷ Ürüne göre fiyat farklılıkları ve alım gücüne yansımaları görülebilmektedir.

Hapishane çalışanlarının maaşlarını Osmanlı Devleti'ndeki diğer çalışan ve memurların almış olduğu maaşlar ile mukayese edecek olursak hususi müesseseleri adına Tütün Rejisi Şirket-i Hayriye ve Ziraat Bankası ortalama aylık memur maaşları 1909 yılında 516 kuruş, 1912 yılında 556 kuruş, 1914 yılında 606 kuruştur.⁹⁶⁸

1909 yılı itibarıyla daire müdürü maaşı 2-4000 kuruş, başkatip maaşı 1500 kuruştur. 1913-1914 yılları itibarıyla ise daire müdürü maaşı 3-6000 kuruş, başkatip maaşı 1500-2500 kuruş, Yüzbaşı maaşı 1050 kuruş, Mülazımı Evvel (Üsteğmen) maaşı 800 kuruş, Mülazımı Sani (Teğmen) maaşı 700 kuruştur.⁹⁶⁹

Hapishane çalışan maaşlarını kıyaslamak adına Ortadoğu coğrafyasından Musul Vilayetine bakacak olursak Musul Vilayet Hapishanelerinde 1912 yılı maaşları şu şekildedir: Musul: baş gardiyan: 300 kuruş, gardiyan: 150 kuruş, hapishane katibi: 400 kuruş, tevkifhane katibi: 300 kuruş; Kerkük: baş gardiyan: 300 kuruş, gardiyan: 117 kuruş, kadın gardiyan: 76 kuruş, katip: 200 kuruş; Süleymaniye: baş gardiyan: 171 kuruş, gardiyan: 126 kuruş, kadın gardiyan: 25 kuruş, katip: 171 kuruş. Rakamlara bakıldığında gardiyan maaşlarının Bitlis

⁹⁶⁶ BOA_DH_MB_HPS_00090_00034_005_001, (26.03.1914).

⁹⁶⁷ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 134, 136.

⁹⁶⁸ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 143.

⁹⁶⁹ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 153-154.

Vilayetine göre daha düşük olduğu ayrıca kadın gardiyanların son derece düşük maaşlar aldıkları görülmektedir. Sınırlı sayıda kadın mahkûm olması da bu düşük maaşta etkendir.⁹⁷⁰

1911-1914 yıllarına ait cetvellerin ışığında ortalama olarak hapisane müdürlerinin 750 kuruş, haspishane katip ve memurlarının 350-400 kuruş, başgardiyanların 200-300 ve gardiyanların 150 kuruş maaş aldıkları görülmektedir. Alım gücüne verilen örneklerle bakıldığında, hayat pahalılığı ve savaş nedeniyle yükselen enflasyon görülebilmektedir. Ayrıca özel ve devlet kurum çalışanlarının aldıkları maaşlar karşısında özellikle maaşları düşük kalan gardiyanların işlerini terk etme ve nitelikli gardiyan bulunamama sebepleri daha iyi anlaşılabilir.

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 14 Aralık 1918⁹⁷¹ tarihli yazı I. Dünya Savaşı'nın ve savaş sürecindeki Rus işgalinin vilayete ve hapisaheneye etkisini açık bir şekilde göstermektedir. Yazıda kadro gereğince Merkez Vilayet Hapishane gardiyanları maaşlarının 1917 senesi Eylül başlangıcından itibaren birinci, ikinci, üçüncü sınıf itibarıyla 450, 400, 300 kuruşa yükseltildiğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir. Fakat yaşanan istila sebebiyle vilayet memurlarının 1915 senesi sonunda Siirt'e gitmek zorunda kaldıkları ve o vakitten beri boş kalan, düşman tarafından tahribata uğrayan, yanan ve yağmur etkisiyle bir kat daha harap olan hükümet konağı dâhilindeki mekânın bugün tekrar hapisane olarak kullanımının mümkün olmadığı bildirilmiştir.

Yazının devamında memlekette hemen her yerin aynı halde harap olması yüzünden hariçte bile hapisaheneye elverişli bina bulmanın zor olduğu ve hükümet dairelerinin dağınık şekilde bulunduğu belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak adliye memurlarının da şimdiye kadar kanuni adetleri yerine getiremediği, sorgulama ve yargılama yapamadığı; esasen merkezde tutuklu ve mahkûm bulunmadığından dolayı tasarruf maksadı ile gardiyanların gereksiz maaş artışlarının uygun görülmediği ifade edilmiştir. Merkez vilayette gerekli imar ve inşaat ile hapisane meydana getirilinceye kadar müdür, kâtip ve diğer görevli maaşlarının kesilmesinin, boş kalan bu memuriyetlere son verilmesinin yerinde olacağının değerlendirildiği ve uygun görüldüğü takdirde gereğinin yapılması arz edilmiştir.⁹⁷²

⁹⁷⁰ Karakaya, *Musul Vilayet Hapishaneleri*, 71-73.

⁹⁷¹ I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti Hapishanelerindeki mahkum sayıları için bkz. **Ek-5: Vilayetlerin 1919 Yılı Mahkûm Sayıları.**

⁹⁷² *BOA_DH_MB_HPS_M_00036_00075_001_001*, (14.12.1918).

1919 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşı sonrasında hapisane çalışanlarının maaşlarına ciddi iyileştirmelerin yapıldığı, %50, % 100 oranlarında maaş artışlarının yaşandığı görülmektedir. Hapishane müdürü maaşı 1500 kuruşa, kâtip maaşı 1200 kuruşa, baş gardiyan maaşı 1200 kuruşa, gardiyan maaşı merkezde 900 kazalarda 600 kuruşa, kadın gardiyan maaşı 400 kuruşa yükseltilmiştir.⁹⁷³

Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Maliye Nezaretine 1 Mart 1920’de gönderilen havale talepleri ile ilgili son yazıda, hapishane tahsisatı ve havale talebini içeren cetvelin gönderildiği bildirilmiştir. Buna göre sene sonuna kadar 170.000 liralık tahsisat talep edildiği halde sadece 70.000 lira verildiği bildirilmiştir. Mahkûm ve tutukluların beslenmesi konusunun ihmal edilemeyeceği, tahsisat bulunsa da bulunmasa da hapishanelerdeki şahısların aç bırakılmayacağı ve gerekirse borçlanma yolu ile de olsa erzak satın alınacağı belirtilmiştir. Son istatistike bakılırsa 27.000’i aşmış olan olan mahkûm ve tutuklu için yalnız ekmeğin parası olarak günlük 10 kuruş masraf düşünülse bile yıllık 1 milyon küsur lira ödeneğin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Buna rağmen Maliye Nezareti’nden 370.000 lira verildiği, aradaki farkın ne şekilde tedarik edileceği ve talep edilen ödeneğin de bir an evvel gönderilmesi istenmiştir.⁹⁷⁴

Mahkûm ve Tutuklu Sayısı 27.855

Günlük Masraf 278.550 Kuruş

360 Gün

Yıllık Masraf 1.027.800 Lira

Savaş sonrası Millî Mücade’nin devam ettiği yıllarda sadece ekmeğin üzerinden yapılan basit bir hesapla bile ülke genelinde ihtiyaç duyulan ödeneğin sağlanmasında ciddi zorluklar yaşandığı görülmektedir.

⁹⁷³ **Tablo-44** Bitlis Vilayeti ve Sancakları Hapishane Çalışanları 1919 Yılı Ortak Maaş Cetveli.

⁹⁷⁴ BOA_DH_MB_HPS_00069_00026_001_001, (01.03.1920).

3.3.2. Hapishane Memur Değişiklik (Tebeddül) Cetvelleri

Tablo-6 Bitlis Hapishanesinin 1914 Yılı Memur Değişiklik Cetveli⁹⁷⁵

Memur İsimleri	Tayin Tarihi	İşe Başlama Tarihi	Yerine Geçilen Memurun (Selef)		Açıklama
			İşten Ayrılma Tarihi	İsmi	
Hapishane Katibi Bahri Efendi	28 Mayıs 1914	30 Mayıs 1914	14 Mayıs 1914	Hasan Efendi	Adı geçen Hasan Efendi emekli edilmiştir.
Tevkifhane Katibi Recep Efendi	31 Mayıs 1914	2 Haziran 1914	29 Mayıs 1914	Bahri Efendi	Tevkifhane yazı işlerinden (kitabet) terfi ederek hapishane yazı işlerine nakil edilmiş ve yeri boş kalmıştır.

Memur değişikliğine dair ulaşabildiğimiz ilk cetvel Bitlis Hapishanesine aittir. Emekli edilen Hasan Efendi yerine hapishane kâtibi Bahri Efendi geçmiş; tevkifhane kâtibi Recep Efendi de terfi ederek hapishane yazı işlerine nakil edilmiş ve yeri boş kalmıştır. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne 14 Haziran 1914 tarihinde gönderilen yazı ile Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden gelen 2 Nisan 1914 tarihli yazının gereği olarak Bitlis Hapishanesi tarafından 1914 yılı Mayıs ayında meydana gelen değişiklikleri içeren cetvelin takdim edildiği bildirilmiştir.⁹⁷⁶

⁹⁷⁵ BOA_DH_MB_HPS_M_00013_00066_001_001, (1914).

Bütün cetvellerin altında bu kalıp yazı yer almaktadır. "Bu cetvel: Emekli aidatı veren hapishane müdür ve memurlarına aittir. Nezarete tutulacak kayıt defterinin düzenlenmesi için memuriyetlerde değişiklik meydana geldikçe memurun gelirine göre düzenlenip kayda uygun olduğu vilayet veya müstakil sancak tarafından tasdik edilerek gönderilecektir. Meydana gelen değişikliği zamanında haber vermeyen memur sorumlu olacaktır. Memuriyetten ayrılan memurun ayrılma sebebi açıklama hanesine kaydedilmelidir."

⁹⁷⁶ BOA_DH_MB_HPS_M_00013_00066_002_001, (14.06.1914).

Tablo-7 Siirt Hapishanesinin 1914 Yılı Memur Değişiklik Cetveli⁹⁷⁷

Memur İsimleri	Tayin Tarihi	İşe Başlama Tarihi	Yerine Geçilen Memurun (Selef)		Açıklama
			İşten Ayrılma Tarihi	İsmi	
Mustafa Efendi	20 Nisan 1914	30 Nisan 1914	30 Nisan 1914	Polis Faris Efendi	Daha önce Hapishane memuru Siirtli Hüseyin Efendi olup sonradan vazifesini suistimal ettiğinden dolayı 13 Eylül 1913 tarihinde azledilmiş yerine vekaleten Polis Faris Efendi aynı tarihte tayin edilmiştir. Aynı gün vazifeye başlayan Faris Efendi memuriyet süresi olan 7 ay 16 gün vazifesini yerine getirdikten sonra yerine de ben acizleri asaleten tayin edilip işe başlamış olmamla ilgili buraya açıklama yapılmıştır. 25 Mayıs 1914. Siirt Hapishane Memuru

Siirt Hapishanesi'nde memuriyet süresi sona eren Polis Faris Efendi yerine Mustafa Efendi tayin edilmiş ve belgeyi de kendisi düzenlemiştir. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne 18 Haziran 1914'te gönderilen yazıda, Siirt Hapishanesi memurları tarafından meydana gelen değişiklikleri içeren cetvelin takdim edildiği ve sancağa bağlı kazalarda hapishane müdür ve memur bulunmaması sebebiyle kazalar için ayrıca cetvel gönderilmesine lüzum olmadığı bildirilmiştir.⁹⁷⁸

⁹⁷⁷ BOA_DH_MB_HPS_M_00014_00007_001_001, (1914).

⁹⁷⁸ BOA_DH_MB_HPS_M_00014_00007_002_001, (18.06.1914).

3.4. Bitlis Vilayeti Hapishaneleri'ndeki Mahkûmların Sosyal Durumu

3.4.1. Dine Göre Mahkûm Cetvelleri 1909

Arşiv taraması sırasında Dine Göre Mahkûm Cetvelleri ile karşılaşmıştır. Fakat sadece Ahlat kazasına ait hapishane ve tevkifhane; Bulanık Kazasına ait tevkifhane mahkûm cetvellerine ulaşılmıştır. Dahiliye Nezareti'nin 26 Ocak 1909 ve 1 Şubat 1909 tarihli emirleri gereğince, 1909 senesi Nisan ayı başında heyet ile birlikte yapılan muayenede Ahlat Kazası Hapishane ve Tutukevinde 1 Gayrimüslim şahsın cünhadan, 1 Müslüman şahsın mahkeme masraflarından dolayı toplam 2 kişinin mahkûm ve 9 Müslüman şahsın da tutuklu bulunduğu belirlenmiştir. Bu tutuklulardan 7 kişinin soruşturma evraklarının Sorgu Dairesi, 2 kişinin soruşturma evraklarının da İddianame Heyetinde olduğu ve henüz karar verilmediği belirtilmiştir. Mahkûm ve tutuklulara yiyecek verilmekte olduğu bu konudaki talimata aykırı bir durumla karşılaşmadığı ve bu yerlerin insan sağlığına uygun olduğu bildirilmiştir.⁹⁷⁹ 18 Mayıs 1909 tarihli cetvelde ise Ahlat Kazası Hapishane ve Tevkifhanesinde cünha ile mahkûm kimse bulunmadığı Sorgu Dairesinde bekleyen tutuklu sayısının 10'a yükseldiği bilgisi Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁹⁸⁰

1909 yılı Temmuz ayı başında Bulanık Kazası Hapishane ve Tevkifhanesinde yapılan muayenede 24 Müslüman ve 7 Gayrimüslim toplam 31 şahsın tutuklu olduğu ve bunlardan 16'sı hakkındaki soruşturma evraklarının İddianame Heyetinde ve 15'ine ait sorgu evraklarının da Sorgu Dairesinde olduğu ve henüz karar verilmediği dile getirilmiştir. Ayrıca tevkifhane ile hapishanenin aynı mahalde olmasından dolayı izdiham ve sıkıntı yaşandığı ayrıca döşemelik ve diğer gerekli eşyanın, ilaç ve doktorun bile bulunmadığı bildirilmiştir. Tutuklu kişilerin temiz bir nefes alabilecekleri yer olmadığı da cetvele eklenmiştir.⁹⁸¹ Bulanık Kaza Tevkifhanesinde 14 Temmuz 1909'da yapılan muayene ile ilgili düzenlenen iki kıta cetvelden bir nüshasının Muş Sancağı'na diğer nüshasının da Dahiliye Nezareti'ne takdim edildiği bildirilmiştir.⁹⁸² Mahkûm ve tutukluların din ve milliyetleri ile ilgili esas detaylı kayıtlar aşağıda yer alan alt başlıkta inceleyeceğimiz 1911 yılına ait Hapishane İstatistik Cetveller'inde bulunmaktadır.

⁹⁷⁹ BOA_DH_MB_HPS_00141_00039_001_001, (14.04.1909).

⁹⁸⁰ BOA_DH_MB_HPS_00141_00063_001_001, (18.05.1909).

⁹⁸¹ BOA_DH_MB_HPS_00141_00102_001_001, (14.07.1909).

⁹⁸² BOA_DH_MB_HPS_00141_00102_002_001, (22.07.1909).

3.4.2. Hapishane Toplu Kayıt Listeleri, Hastahane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal) ve Satılan Eşya Cetvelleri

Hapishanelerin çok azında hastane bulunmaktadır. Hastane olarak adlandırılan mekânların da aslında bir oda, bir doktor ve birkaç yataktan ibaret revirler olduğunu belirtmiştik. Buna rağmen düzgün tutulduğu takdirde hastane kayıtlarında mahkûmlarla ilgili çok aydınlatıcı bilgilere erişilebilmektedir. Hapishanenin fiziksel koşulları, sıhhi şartlar, mahkûmların ölüm nedenleri, mahkûmların yakalandıkları salgın hastalık türleri gibi veriler hastane kayıtlarından anlaşılabilir.

Ek-1 ve **Ek-9**'da yer alan; *Hastane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal)*, *Hapishane Toplu Kayıt Listesi*, *Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti*, *Yapılan Havaleler* adlarını taşıyan çizelgeler, merkezi idarenin emri ile 1911-1912 yıllarında ülke genelindeki hapishanelerde tutulmuştur. Çalışmamız sırasında incelediğimiz belgelerde sadece Siirt Sancağı Hapishanesinde tüm çizelgeler tam olarak doldurulmuştur. Genellikle *Hastane Toplu Kayıt Listeleri* ve hapishanelerde üretim yapılmadığı için de *Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti* çizelgeleri doldurulmamıştır. Bitlis Merkez Sancak Hapishanesi, Genç ve Siirt Sancak Hapishanelerine ait çizelgelere ulaşılırken Muş Sancağı ve kazalarına ait *İstatistik Cetvellerine* ulaşamamıştır. Bu alt başlıkta 1911-1912 yıllarında tutulan *Hastane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal)*, *Hapishane Toplu Kayıt Listesi*, *Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti*, *Yapılan Havaleler* çizelgeleri incelenmiştir. Bu çizelgeler dışında ayrıca 3.4.3.'te yer alan Hapishanelerin *1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvelleri (Mahkûm İstatistikleri)* başlığı altında 1914 yılında Osmanlı Ülkesindeki hapishanelerin tamamından talep edilen *Dört Aylık Yoklama Cetvelleri* incelenmiştir. Bitlis Merkez ve Genç, Muş, Siirt Sancak ve Kaza Hapishaneleri için hazırlanan çizelgelerde mahkûm ve tutuklu sayıları, cinsiyetleri ve işlenen suç türleri hakkında bilgiler vermektedir. Bunların dışında toplu çizelgeler ile karşılaşılmamıştır. Ahlat ve Bulanık Kazalarına ait 1909 yılında doldurulan *Dine Göre Mahkûm Cetvelleri* ile Bitlis ve Siirt Hapishanelerine ait 1914 yılında doldurulan *Hapishane Memur Değişiklik (Tebeddül) Cetvelleri* yine üçüncü bölümde incelenmiştir. *İstatistik Cetvelleri* bize mahkûmlar hakkında çok detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu cetvellerde solda yer alan sütunlarda 33 suç türü yazılmıştır. Üstte yer alan sütunlarda: Mahkûm sayısı, 1910 senesinden devreden mahkûmlar, af ve diğer şekiller ile ihraç olunan mahkûmlar, vefat eden, 1911 senesi sonunda mevcut kalan, mahkûmların cinsiyetleri, evli ya da dul olmaları, tekrara eden suç, mahkûmların dini, cünha

ve kabahatle mahkûm olanların dereceleri, mahkûmların sıfat ve sanatı, cinayetle mahkûm olanların dereceleri, mahkûmların milliyeti, mahkûmların yaşı, mahkûmların eğitim düzeyi yer almıştır.⁹⁸³ Bu kadar iddialı bir çizelge oluşturulmasına karşın Bitlis Merkez ve Sancak Hapishaneleri dışında kalan kaza hapishanelerinde detaylı bilgi alınabilecek sütunlar genellikle boş bırakılmıştır. *Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü Ve Kıymeti* cetveli sadece Siirt Sancak Hapishanesi yetkilileri tarafından doldurulmuştur.⁹⁸⁴

3.4.2.1. Bitlis Merkez Hapishanesi

Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Merkez ve merkeze bağlı vilayet hapishanelerindeki mahkûm adedi ile suç derecelerinin arzı hakkında gelen 31 Ağustos 1911 tarihli telgraf üzerine yapılan inceleme ve yazışmalara göre: Bitlis Hapishanesinde 46 cinayet ve 5 cünhadan toplam 51 mahkûm ve 103 cinayet zanlısı (cinayetle maznun); Ahlat Hapishanesinde 10 cinayet zanlısı ve Genç Hapishanesinde 4 cinayet ve 1 cünhadan toplam 5 mahkûm; Kulp Hapishanesinde 2 cünha mahkûmu ve Siirt Hapishanesinde 79 cinayet ve 10 cünhadan toplam 89 mahkûm; Pervari Hapishanesinde 4 cünha mahkûmu ve Eruh Hapishanesinde 4 cinayet ve 1 cünha zanlısı; Muş Hapishanesinde 71 cinayet ve 20 cünhadan mahkûm; Malazgirt Hapishanesinde 3 cünha mahkûmu ve Varto Hapishanesinde 13 cinayet ve 2 cünha mahkûmu; Bulanık Hapishanesinde 21 cinayet ve 11 cünha mahkûmu; Sason Hapishanesinde 11 cinayet zanlısı bulunduğu bildirilmiştir.⁹⁸⁵

Hapishane Müdürü Ahmed Faik'in ifadesiye, mahkûmlara ait ceza belgeleri (ilamat-ı cezaiye) günü gününe hapishane idaresine verilmediğinden dolayı mahkûmların aylık Toplu Kayıt Listesinin açıklama gerektiren haneleri doldurulamamıştır. **Ek-1 Tablo-8 Hastane Toplu Kayıt Listesine** göre hapishanede 1911 yılı Nisan ve Ekim aylarında tifo⁹⁸⁶dan 2 kişi vefat etmiştir. İyileşen ve tedavisi devam eden 19 hasta vardır. Dahiliye hastalıklarından 3 ateşli hastalık (humma), 7 göğüs hastalığı (illet-i sadriye) ve 3 sıtma⁹⁸⁷ vakası vardır. Cerrahi hastalıklardan 5 iskorbüt⁹⁸⁸ ve 1 yaralı vakası bulunmaktadır. Görüldüğü gibi solunum yolu ile

⁹⁸³ **Ek-1:** Hapishanelere Ait Hastahane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal) ve Satılan Eşya Cetvelleri (Tablo 8-20)

Ek-9: 1911 Yılına Ait İstatistiki Cetvelleri (8-A, 9-A, 10-A, 10-B, 11-A, 12-A, 13-A, 14-A, 17-A, 18-A, 19-A, 20-A)

⁹⁸⁴ **Ek-1:** Hapishanelere Ait Hastahane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal) ve Satılan Eşya Cetvelleri (Tablo 8-20)

⁹⁸⁵ *BOA DH MB HPS 00143 00070 001 001*, (31.08.1911).

⁹⁸⁶ *TDK:* Tifo: Kirli sularla, bu sularla sulanmış sebzelerde bulunan, mikroplarla oluşan, ortalama üç hafta süren, ateşli ve tehlikeli bir bağırsak hastalığı, karahumma.

⁹⁸⁷ *TDK:* Sıtma: Anofel türü sivrisineğin sokmasıyla insandan insana bulaşan, titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalık, ısıtma, malarya.

⁹⁸⁸ *TDK:* İskorbüt: C vitamini eksikliğinden ileri gelen ve dermansızlık, zayıflık, diş etlerinin iltihabı vb. belirtilerle kendini gösteren hastalık.

ilgili hastalıklar çoğunluktadır. Bu durumun hapishanenin sıhhatli bir havalandırmaya sahip olmaması ve yetersiz güneş almasından dolayı ortamda oluşan rutubetle ilgili olduğu düşünülmektedir.⁹⁸⁹

Genişlik ve düzenden mahrum olup yıkılmaya yüz tutmuş bir halde bulunan hükümet konağının alt kısmının hapishane olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Mevcut mahkûm ve tutukluları bile barındırmaya yetmeyen hapishane koğuşlarında sanayi imalat tesisi için gerekli yer olmadığı için mahkûmların çalıştırılmadığı ifade edilmiş ve *Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü Ve Kıymeti* cetveli doldurulmamıştır. *1911 Yılında Yapılan Havaleler* cetveline göre ise her mahkûm için ortalama olarak günlük 2 kuruş 20 para sarf edilmiştir.⁹⁹⁰

Ek-9 Tablo 8-A'da yer alan *Bitlis Vilayeti Merkez Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli*'ne göre vilayet merkez hapishanesinde 1910 yılından devreden 138 erkek mahkûmla birlikte toplam erkek mahkûm sayısı 551 kadın mahkûm sayısı 9'dur. Bunlardan 217 erkek tutukludur. Hapishanedeki mahkûmları suç türleri arasında en fazla görülen vakalar açısından değerlendirirsek: 153 erkek ve 8 kadın mahkûm darp ve yaralama suçundan; 11 erkek mahkûm taksirle ölüme sebebiyet verme suçundan; 9 erkek mahkûm halkın malını ve emlakını ve evrakını kaybetme ve telef etmek suçundan hüküm giymiştir. Af ve değişik şekiller ile 386 erkek, 8 kadın mahkûm hapishaneden ihraç edilmiş ve 2 erkek 13 kadın mahkûm vefat etmiştir. Bu rakamdan düşüldüğünde 1911 yılı sonunda 560 mahkûmdan geriye 150 erkek 1 kadın mahkûm kalmıştır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 100 erkek 7 kadın mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 53 erkek 1 kadın mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 19 erkek mahkûm; 3 aydan 6 aya kadar 3 erkek mahkûm; 6 aydan 1 seneye kadar 1 erkek mahkûm; 1 seneden 2 seneye kadar 4 erkek mahkûm; 2 seneden 3 seneye kadar 1 kadın mahkûm bulunmaktadır. Sıfat ve sanatlarına göre 560 mahkûmdan 319'u çiftçi, 106'sı işsiz, 76'sı esnaf, 51'i amele, 6'sı memur, 1'i muallim ve 1 tanesi de tüccardır.⁹⁹¹

Cinayetle mahkûm olanların derecelerine bakıldığında 11 mahkûmun 3 seneden 4 seneye kadar kürek; 5 mahkûmun 4 seneden 5 seneye kadar kürek; 8 mahkûmun 7 seneden 10

⁹⁸⁹ **Ek-1 Tablo-8** Bitlis Hastane Toplu Kayıt Listesi/ İcmal.
BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_005_003, (24.03.1912).

⁹⁹⁰ **Ek-1 Tablo-8** Bitlis Hastane Toplu Kayıt Listesi/ İcmal.
BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_005_003, (24.03.1912).

⁹⁹¹ *BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_005_002*, (1912).

seneye kadar kürek; 36 mahkûmun 10 seneden 15 seneye kadar kürek; 26 mahkûmun müebbed kürek cezası aldıkları görülmektedir. Din ve milliyetlerine göre 425 erkek, 5 kadın Müslüman mahkûm; 9 Ermeni Katolik ve Protestan erkek mahkûm; 126 Rum Katolik ve Protestan erkek mahkûm bulunmaktadır. Ermeni Katolik ve protestan mahkûmlardan 5 tanesi zabıta memuruna ve askere küfür ve hakaretten, 4 tanesi darp ve yaralamadan hüküm giymiştir. Rum Katolik ve Protestan mahkûmlardan 52 tanesi darp ve yaralamadan, 1 tanesi halkın malını, emlakını ve evrakını kaybetmekten, 16 tanesi taksirle ölüme sebebiyet vermekten, 1 tanesi de yaralama, şiddetli darp ve uzuv kesmeden hüküm giymiştir. Rum Katolik ve Protestan halktan 40 tanesi de tutuklu olarak alıkonmaktadır. Toplam rakam hapishane toplamından 5 mahkûm fazla çıkmaktadır. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 14-20 yaş: 42 mahkûm; 20-30 yaş: 290 mahkûm; 30-40 yaş: 151 mahkûm; 40-50 yaş: 56 mahkûm; 50-60 yaş: 8 mahkûm; 60-70 yaş: 2 mahkûm. Mahkûmların okuma yazma bilgisine yer verilmemiştir.⁹⁹²

Cetvelden anlaşıldığı kadarı ile Bitlis Vilayeti Merkez Hapishanesindeki mahkûm sayılarında çelişki vardır. Mahkûm sayısı ve cünha-kabahat sütunlarına göre sadece 9 kadın mahkûm görünse de kürek mahkûmu olarak 19 kadın bilgisi verilmiştir. Mahkûmiyet süresinde yoğunluk 107 mahkûmun yer aldığı 24 saatten 1 haftaya kadar olan sütundadır. Mahkûmların % 57'si çiftçi, % 19'u işsiz, % 13.5'i esnaf, % 9.1'i ameledir. Mahkûmların % 76'sı Müslüman; % 22.5'i Rum Katolik ve Protestan; % 1.5'i Ermeni Katolik ve Protestandır. Yaş aralığı olarak yoğunluk 20-30 yaş arasında daha sonra 30-40 yaş arasındadır.

3.4.2.1.1. Ahlat Kaza Hapishanesi

23 Mart 1912'de 1911 yılı verilerine göre hazırlanan **Ek-1 Tablo-9** Ahlat Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre Ahlat Hapishanesinde cünhadan 50, borçtan 12 toplam 62 mahkûm bulunmaktadır. Erzak (Tayinat) masrafı olarak 1832 kuruş harcanmış, aylık 20 kuruş kira bedeli üzerinden yıllık 240 kuruş kira bedeli ödenmiştir. Gardiyan maaşı da 150 kuruştur. *1911 Yılında Yapılan Havaleler* cetveline göre gönderilen havalelerden maaş için 2 kuruş, erzak için 6718 kuruş bakiye kalmıştır.⁹⁹³

Ek-9 Tablo 9-A'da yer alan Ahlat Kazası Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 1910 yılından devreden 3 erkek mahkûmla (hırsızlık, darp ve yaralama, cünha suçlarından) birlikte toplam 120 erkek 4 kadın mahkûm bulunmaktadır. Bunlardan 38 erkek mahkûm darp ve yaralama suçundan; 7 erkek 4 kadın

⁹⁹² BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_005_002, (1912).

⁹⁹³ BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_004_003, (23.03.1912)

mahkûm küfür, hakaret ve iftira suçundan; 5 erkek mahkûm cünha ve çeşitli kabahatler suçlarından, 12 mahkûm borçtan hüküm giyerken 55 tutuklu bulunmaktadır. Af ve değişik şekiller ile 111 erkek 4 kadın mahkûm hapisshaneden ihraç edildiği için 1911 yılı sonunda 124 mahkûmdan geriye sadece 9 erkek mahkûm kalmıştır. Cinsiyetine göre 27 bekâr, 70 evli çocuklu 26 evli çocuksuz erkek mahkûm; 1 çocuksuz dul kadın mahkûm bulunmaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 8 erkek 1 kadın mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 51 erkek 3 kadın mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 5 erkek mahkûm; 3 aydan 6 aya kadar 1 erkek mahkûm. Görüldüğü gibi bu sütunda mahkûm sayılarında eksiklik vardır. Sıfat ve sanatlarına göre bakıldığında mahkûmların tamamı çiftçidir. Din ve Milliyetlerine göre mahkûmlar şu şekildedir: İslam: 74 erkek 4 kadın mahkûm. Müslüman mahkûmlar: darp ve yaralama; küfür, hakaret ve iftira, borçlu olmaktan dolayı hüküm giymişlerdir. Ermeni Katolik ve Protestan 46 erkek mahkûm. Ermeni Katolik ve Protestan mahkûmlardan 20 tanesi darp ve yaralamadan; 1 tanesi küfür, hakaret ve iftiradan, 11 tanesi borçlu olmaktan dolayı hüküm giymişlerdir. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 14-20 yaş: 7 erkek mahkûm; 20-30 yaş: 37 erkek 2 kadın mahkûm; 30-40 yaş: 46 erkek 2 kadın mahkûm; 40-50 yaş: 18 erkek mahkûm; 50-60 yaş: 7 erkek mahkûm; 60-70 yaş: 1 kadın mahkûm. Hapishanede sadece 6 erkek mahkûm okuma yazma bilmektedir.⁹⁹⁴

Cetvele göre Ahlat Hapishanesindeki mahkûmların % 96'sı erkektir. En çok işlenen suç darp ve yaralamadır. Erkek mahkûmların %58'i evli ve çocukludur. Mahkûmiyet süresi 3 aydan fazla olan sadece 1 mahkûm bulunmaktadır. Mahkûmiyet süresi olarak 1 haftadan 1 aya kadar (54 mahkûm) yoğunluk olduğu görülmektedir. Mahkûmların tamamı çiftçi iken %63'ü Müslüman geriye kalanı Ermeni Katolik ve Protestandır. Yaş aralığı olarak yoğunluk 30-40 yaş arasındadır. Okuma yazma oranı ise sadece 5'tir.

3.4.2.1.2. Hizan Kaza Hapishanesi

1911 yılı verilerine göre hazırlanan **Ek-1 Tablo-10** Hizan Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre Hizan Hapishanesinde cünhadan 52 mahkûm bulunmaktadır. Erzak masrafı olarak 149,15 kuruş harcanmıştır. Hesapta olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) masrafların miktarı 872,35 kuruştur. 11 ay boyunca 28,2 kuruş olan kira bedeli şubat ayında 45 kuruş olmuş ve yıllık toplam 385,2 kuruş kira bedeli ödenmiştir. Gardiyan maaşı da 150 kuruştur.⁹⁹⁵

⁹⁹⁴ **TABLO 9-A AHLAT BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_004_002**, (1912). Suç türlerinin detayı için Tablo'ya bkz.

⁹⁹⁵ **Tablo-10** Hizan Hapishane Toplu Kayıt Listesi.

Ek-9 Tablo 10-A'da yer alan Hizan Kazası Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 1910 yılından devreden 3 erkek mahkûmla (hırsızlık ve cünha suçlarından) birlikte toplam 55 (51 erkek, 4 kadın) mahkûm bulunmaktadır. Bu mahkûmlardan 45 erkek 4 kadın mahkûm darp ve yaralama suçundan; 1 erkek mahkûm hırsızlık suçundan; 2 erkek mahkûm cünha ve çeşitli kabahatler suçlarından hüküm giymiştir. Af ve değişik şekiller ile 45 erkek 4 kadın mahkûm hapishaneden ihraç edildiği için 1911 yılı sonunda geriye sadece 6 erkek mahkûm kalmış olmalıdır. Cinsiyetine göre 21 bekâr, 27 evli çocuklu erkek mahkûm varken 4 çocuklu ve dul kadın mahkûm bulunmaktadır. Tekrar Eden Suç sütununa göre cünha suçundan 38 erkek 2 kadın Müslüman, 10 erkek 2 kadın Gayrimüslim bulunmaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 24 erkek 4 kadın mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 11 erkek mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 8 erkek mahkûm; 3 aydan 6 aya kadar 5 erkek mahkûm. Sıfat ve Sanatlarına göre mahkûmların tamamı çiftçidir.⁹⁹⁶

Cetvele bakıldığında Hizan Hapishanesindeki mahkûmların %92'si erkektir. En çok işlenen suç darp ve yaralamadır. Erkek mahkûmların %53'ü evli ve çocukludur. Mahkûmiyet süresi 3 aydan fazla olan sadece 5 mahkûm bulunmaktadır. Mahkûmiyet süresi olarak 24 saatten 1 haftaya kadar (28 mahkûm) yoğunluk görülmektedir. Mahkûmların tamamı çiftçidir. Mahkûmların %77'si Müslüman %33'ü Gayrimüslimdir.

3.4.2.1.3. Mutki Kaza Hapishanesi

Mutki Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre Mutki Hapishanesinde cünhadan 13 mahkûm bulunmaktadır. Mahkeme Reisi'nin ifadesi ile kazada zabıta dairesi yok derecesindedir. Hapishane bulunmadığı ve mahkeme de 4-5 ay önce kurulduğu için yalnız cünha ile mahkûmiyetlerine karar verilen şahıs adedinin yazıldığı ifade edilmiştir.⁹⁹⁷

Ek-9 Tablo 10-B'de yer alan Mutki Kazası Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede toplam 13 erkek mahkûm bulunmaktadır. Bu mahkûmlardan 12 erkek mahkûm halkın malını ve emlakını ve evrakını kaybetme ve telef etmek suçundan; 1 erkek mahkûm küfür ve hakaret ve iftira suçundan hüküm giymiştir. Af ve değişik şekiller ile hapishaneden ihraç edilen mahkûmlar sebebiyle 1911 yılı sonunda geriye 9

BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_006_003, (1912).

⁹⁹⁶ **TABLO 10-A HİZAN** *BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_006_002*, (1912).

⁹⁹⁷ Başka bir veri bulunmadığı için tabloya Ekler kısmında yer verilmemiştir.

BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_003_003, (09.03.1912).

erkek mahkûm kalmış olmalıdır. Tabloda cinsiyete göre sadece 2 bekâr erkek mahkûm bilgisi yer almaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 4 erkek mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 7 erkek mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 2 erkek mahkûm. Sıfat ve Sanatlarına göre mahkûmların tamamı çiftçidir. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 14-20 yaş: 3 erkek mahkûm; 20-30 yaş: 9 erkek mahkûm; 30-40 yaş: 1 mahkûm. Mahkûmların hiçbiri okuma yazma bilmemektedir.⁹⁹⁸

Cetvelden anlaşıldığı kadarı ile Mutki Hapishanesindeki mahkûmların tamamı erkektir. En çok işlenen suç halkın malını ve emlakını ve evrakını kaybetme ve telef etmektir. Mahkûmiyet süresi 3 aydan fazla olan mahkûm bulunmamaktadır. Mahkûmiyet süresi olarak 1 haftadan 1 aya kadar (7 erkek mahkûm) yoğunluk görülmektedir.

3.4.2.2. Genç Sancak Hapishanesi

Ek-1 Tablo-11'te yer alan Genç Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre erzak masrafı olarak 14066 kuruş, kira bedeli olarak 179 kuruş; maaş bedeli olarak 9764 kuruş harcanmıştır. Her mahkûm için ortalama 1 kuruş 20 para sarf edilmiştir.⁹⁹⁹

Ek-9 Tablo 11-A'da yer alan Genç Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede toplam 196 mahkûm (186 erkek, 9 kadın) bulunmaktadır. Af ve değişik şekiller ile hapishaneden ihraç edilen mahkûmlar sebebiyle 1911 yılı sonunda geriye (196-148=48) 48 mahkûm kalması gerekirken tabloya göre 44 mahkûm kalmaktadır. Darp ve yaralama suçundan 74 erkek 7 kadın; tasarlayarak öldürme suçundan 13 erkek mahkûm ve ayrıca 89 tutuklu bulunmaktadır. Cinsiyetine göre 3 bekâr, 113 evli ve çocuklu erkek mahkûm bilgisi yer almaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 39 erkek 7 kadın mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 22 erkek mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 13 erkek mahkûm; 3 aydan fazla ceza alan toplam 7 mahkûm bulunmaktadır. 105 mahkûm çiftçidir. 1 mahkûm ameledir. 4'ü müebbed olmak üzere toplam 16 kürek mahkûmu bulunmaktadır. Din ve Milliyetlerine göre 182 erkek 9 kadın Müslüman mahkûm; 4 erkek 1 kadın Ermeni Katolik ve Protestan mahkûm bulunmaktadır. 1 Ermeni mahkûm tasarlayarak öldürme suçundan mahkûm olmuştur. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 20-30 yaş: 19 erkek 3 kadın mahkûm; 30-40 yaş: 48 erkek 5 kadın mahkûm; 40-50 yaş: 25 erkek mahkûm.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁸ **TABLO 10-B MUTKİ** BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_003_002, (1912).

⁹⁹⁹ BOA_DH_MB_HPS_00145_00008_002_003, (10.03.1912).

¹⁰⁰⁰ **TABLO 11-A GENÇ** BOA_DH_MB_HPS_00145_00008_002_002, (1912).

Cetvele göre Genç Sancağı Hapishanesindeki mahkûmların % 95.5'i erkektir. En çok işlenen suç, darp ve yaralamadır. Mahkûmiyet süresi olarak yoğunluk 24 saatten 1 haftaya kadardır. 105 mahkûm çiftçidir. 188 Müslüman mahkûma karşılık 5 Ermeni Katolik ve Protestan mahkûm bulunmaktadır. En yoğun suç işleme oranı 30-40 yaş aralığındadır.

3.4.2.2.1. Çapakçur Kaza Hapishanesi

Tablo-14 Çapakçur Hapishane Toplu Kayıt Listesine göre hapishanede cünhadan 30 mahkûm bulunmaktadır.¹⁰⁰¹ **Ek-9 Tablo 12-A**'da yer alan Çapakçur Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 1910 yılından devreden mahkûmlarla (20 erkek) birlikte toplam 134 mahkûm bulunmaktadır. Af ve değişik şekiller ile hapishaneden ihraç edilen mahkûmlar sebebiyle 1911 yılı sonunda geriye (134-115=19) 19 mahkûm kalması gerekirken cetvele göre 10 mahkûm kalmıştır. **Tablo 12**'e göre ise 30 mahkûm bulunmaktadır. Cetvelin çok sağlıklı ve hassas bir şekilde doldurulmadığı görülmektedir. Darp ve yaralama suçundan 22 erkek; küfür ve hakaret ve iftiradan 4 erkek, hırsızlıktan 2 erkek, cünha ve çeşitli kabahatlerden 3 erkek mahkûm bulunmaktadır. Ayrıca hapishanede 26 tutuklu bulunmaktadır. 10 Gayrimüslim mahkûm kaydedilmiştir. Cinsiyetine göre 16 bekâr, 54 evli ve çocuklu erkek mahkûm bilgisi yer almaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 28 erkek mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 108 erkek mahkûm bulunurken 3 aydan fazla ceza alan mahkûm bulunmamaktadır. 2 erkek mahkûm çiftçidir.¹⁰⁰²

Çapakçur Kaza Hapishanesine ait cetvelin özensiz doldurulduğu ve birçok sütunun boş bırakıldığı görülmektedir. Cetvele bakıldığında mahkûmların tamamı erkektir. En çok işlenen suç yine darp ve yaralamadır. Mahkûmiyet süresi olarak yoğunluk 1 aydan 3 aya kadardır.

3.4.2.2.2. Kulp Kaza Hapishanesi

Ek-1 Tablo-13 Genç Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre erzak masrafı olarak 1294,10 kuruş, hesapta olmayan masraflar için 354,20 kuruş, maaş bedeli olarak 1276 kuruş harcanmıştır. Maaş miktarı Mart-Haziran aylarında 94 kuruş, Temmuz-Eylül ayarında 100 kuruş, Ekim-Ocak aylarında 150 kuruş olarak artan bir eğilim göstermiştir. Her mahkûm için ortalama 1 kuruş 20 para sarf edilmiştir. 1911 senesi Mart ayı başından bu cetvelin düzenlenme

¹⁰⁰¹ BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_001_003, (1912).

¹⁰⁰² TABLO 12-A ÇAPAKÇUR BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_001_002, (1912).

tarihine kadar Kulp Kazası Hapishanesinde cünha ile mahkûm 44 mahkûm ve 72 tutuklu toplam 116 kişi bulunmaktadır.¹⁰⁰³

Ek-9 Tablo 13-A'da yer alan Kulp Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede toplam 44 mahkûm bulunmaktır. Darp ve yaralama suçundan 40, ırza geçmeden 1, hırsızlıktan 3 erkek mahkûm bulunmaktadır. Mahkûmların tamamı erkektir. 17 mahkûm bekâr, 23 mahkûm evli ve çocuklu, 4 mahkûm evli ve çocuksuzdur. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 1 haftadan 1 aya kadar 39; 1 aydan 3 aya kadar 5 erkek mahkûm bulunmaktadır. Mahkûmların tamamı çiftçidir.¹⁰⁰⁴

Cetvelden anlaşıldığı kadarı ile en çok işlenen suç, darp ve yaralamadır. Mahkûmların tamamı erkek ve çiftçidir. Evli ve çocuklu mahkûmlar çoğunluk teşkil etmektedir.

3.4.2.3. Siirt Sancak Hapishanesi

1911 yılı verilerine göre hazırlanan **Ek-1 Tablo-14** Siirt Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre erzak masrafı olarak 44559,3 kuruş¹⁰⁰⁵; kira bedeli olarak aylık 40 kuruştan 480 kuruş; maaş bedeli olarak 10973,1 kuruş; hesapta olmayan masrafların miktarı olarak 8270,1 kuruş; ilaç masrafı olarak 1029,2 kuruş harcanmıştır. Cinayet suçundan 70, cünhadan 9, borçtan dolayı 1 toplam 80 mahkûm bulunmaktadır. Tamirat için havale edilen 520 kuruş harcanmamıştır. Her mahkûm için ortalama olarak günlük 1 kuruş 10 para sarf edilmiştir.¹⁰⁰⁶

Ek-1 Tablo-15 Hastane Toplu Kayıt Listesine göre 1911 yılında 1 mahkûm zatürre¹⁰⁰⁷den, 1 mahkûm ateşli hastalık'tan (humma-yı şebe tifo), 1 mahkûm da iltihaptan toplamda 3 mahkûm vefat etmiştir. Dahiliye Hastalıklarından 39 vaka bulunmaktadır. Bu vakalar: 12 Ateşli hastalık (humma-yı şebe tifo), 1 romatizma, 13 dizanteri¹⁰⁰⁸, 7 gırtlak iltihabı, 1 mide ağrısı, 5 iltihap olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁰⁹ Sadece Bitlis ve Siirt hapishanelerinde hastalara dair bilgilerin kayıt altına alındığı yukarıda dile getirilmiştir. Siirt Hapishanesinde özellikle solunum yolları, akciğer ve bağırsak hastalıklarının yoğunluğu dikkat çekmektedir.

¹⁰⁰³ **Tablo-13** Kulp Hapishane Toplu Kayıt Listesi.

BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_002_003, (24.02.1912).

¹⁰⁰⁴ **TABLO 13-A KULP BOA_DH_MB_HPS_00145_00014_002_002**, (1912).

¹⁰⁰⁵ 1 Lira 100 Kuruş/ 1 Kuruş 40 Para/ 1 Para 3 Akçe.

¹⁰⁰⁶ **Tablo-14** Siirt Hapishane Toplu Kayıt Listesi

(DH_MB_HPS_00145_00078_002_003), (13.03.1912).

¹⁰⁰⁷ *TDK*: Zatürre: Ateş, öksürük ve balgamla beliren, tehlikeli bir akciğer hastalığı, batar.

¹⁰⁰⁸ *TDK*: Dizanteri: Ağrılı ve kanlı ishale beliren, bağırsakta yaralara yol açan bulaşıcı, salgın hastalık, kanlı ishal.

¹⁰⁰⁹ **Tablo-15** Siirt Hastane Toplu Kayıt Listesi

(DH_MB_HPS_00145_00078_002_003), (13.03.1912).

Hapishanelerin genellikle bodrum katlarda yer alması, yetersiz havalandırılıyor olması, güneş ışığından mahrumiyet, yetersiz ve sağlıksız beslenmenin bu hastalıkları tetiklediği düşünülmektedir.

Ek-1 Tablo-16 Siirt Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti tablosu incelendiğinde hapishanede dışardan beyaz filik¹⁰¹⁰ satın alınarak 15 mahkûmla yerli külâhı üretimi yapıldığı görülmektedir. Adı geçen beyaz filiğin kıyye¹⁰¹¹si 10 kuruşa satın alınıp 1 kıyyeden 4 külâh imal edilmektedir.¹⁰¹² Üretim açısından bakıldığında Osmanlı Hapishaneleri arasında örnek seviyede olan Edirne Hapishanesindeki 14 makinada çorap ve fanila imalatı yapılmaktadır. Mahkûmları ve bölgesel ekonomiyi iyileştiren bu kitlesel üretim faaliyeti yabancı üretimle rekabet edebilen orta sınıf Müslüman girişimci endüstriyel yapılar olarak değerlendirilmektedir.¹⁰¹³ I. Dünya Savaşı yıllarında bile hapishanelerde üretimin devam ettiği, 1917 yılı itibarıyla 25 hapishanede üretim yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda İttihatçı kadroların hapishanede üretim ve mahkûmların çalıştırılması alanlarında başarılı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.¹⁰¹⁴

Ek-9 Tablo 14-A'da yer alan Siirt Sancak Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 1910 yılından devreden 26 erkek mahkûm olduğu görülmektedir. Hapishanede 304 erkek 4 kadın mahkûm bulunmaktadır. Bunlardan 123'ü tutukludur. Tabloda 3 mahkûm vefatı yer almaktadır. Bu veri, hastalık yüzünden ölüm bilgisi veren **Ek-1 Tablo-15**'i teyit etmektedir. 101 mahkûmun affa uğradığı cetvelde yer almışsa da hesaplamalarda bu veri gözardı edilmiştir. En fazla görülen suçlar şu şekildedir: 45 erkek mahkûm darp ve yaralama suçundan, 21 erkek mahkûm hırsızlıktan, 13 erkek mahkûm belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkmaktan, 38 erkek mahkûm taksirle ölüme sebebiyet vermekten hüküm giymiştir. Cinsiyetine göre 18 bekâr, 163 evli çocuklu erkek mahkûm bulunmaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 15 erkek mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 57 erkek mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 11 erkek mahkûm; 3 aydan 6 aya kadar 9 erkek mahkûm; 6 aydan 1 seneye kadar 5 erkek mahkûm; 1 seneden 2 seneye kadar 2 erkek mahkûm; 2 seneden 3 seneye kadar 2 erkek

¹⁰¹⁰ *Kubbealtı Lügati*: Filik: Tiftik keçisinin uzun, yumuşak, beyaz ve parlak en iyi cins tüyü, tiftik.

¹⁰¹¹ *Kubbealtı Lügati*: Kıyye: Okka, 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü: Kıyye-i âşârî: Eski okka (1282 gr.). Kıyye-i cedîde: Yeni okka, kilo. (1000 gr.)

¹⁰¹² *BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_002_003*, (13.03.1912).

¹⁰¹³ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 170-173.

¹⁰¹⁴ Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 178.

mahkûm. Sıfat ve Sanatlarına göre 1 memur, 1 tabip, 80 esnaf, 57 çiftçi, 38 amele, 2 işsiz mahkûm bulunmaktadır.¹⁰¹⁵

Cinayetle mahkûm olanların derecelerine bakıldığında 29 erkek mahkûmun 3 seneden 4 seneye kadar kürek; 16 erkek mahkûmun 4 seneden 5 seneye kadar kürek; 34 erkek mahkûmun 5 seneden 7 seneye kadar kürek; 1 erkek mahkûmun 10 seneden 15 seneye kadar kürek cezası aldıkları görülmektedir. Din ve Milliyetlerine göre 173 erkek mahkûm Müslüman; 8 erkek mahkûm Ermeni Katolik ve Protestandır. Erkek Ermeni Katolik ve Protestan mahkûmlardan 5 tanesi darp ve yaralama suçundan, 1 tanesi ırza geçmek suçundan, 1 tanesi borçtan, 1 tanesi taksirle ölüme sebebiyet verme suçundan hüküm giymiştir. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 14 yaştan aşağı 3 erkek mahkûm; 14-20 yaş: 35 erkek mahkûm; 20-30 yaş: 78 erkek mahkûm; 30-40 yaş: 47 erkek mahkûm; 40-50 yaş: 17 erkek mahkûm; 50-60 yaş: 1 erkek mahkûm. Sadece 2 erkek mahkûm okuma yazma bilmekte, 179 erkek mahkûm okuma yazma bilmemektedir.¹⁰¹⁶

Cetvele göre Siirt Sancak Hapishanesindeki mahkûmların tamamına yakını erkektir. En çok işlenen suçlar darp ve yaralama ve taksirle ölüme sebebiyet vermedir. Erkek mahkûmların % 90'ı evli ve çocukludur. Mahkûmiyet süresi olarak 1 haftadan 1 aya kadar (57 mahkûm) yoğunluk görülmektedir. Mahkûmların % 45'i esnaf kalan kısmı çiftçi ve ameledir. Mahkûmların %96'sı Müslümandır ve % 99'u okuma yazma bilmemektedir.

3.4.2.3.1. Eruh Kaza Hapishanesi

1911 yılı verilerine göre hazırlanan **Ek-1 Tablo-17** Eruh Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre cünhadan 25, kabahatten 1 toplam 26 mahkûm bulunmaktadır. Erzak masrafı olarak 1115,20 kuruş; maaş bedeli olarak 1800 kuruş; hesapta olmayan masrafların miktarı olarak 1197 kuruş, tamirat bedeli olarak 450 kuruş harcanmıştır.¹⁰¹⁷

Ek-9 Tablo 17-A'da yer alan Eruh Kazası Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 23 erkek 3 kadın toplam 26 mahkûm bulunmaktadır. Eruh Hapishanesinde kayıtların düzgün tutulmadığı görülmektedir. Çünkü farklı sütunlardaki mahkûm sayıları toplamı her seferinde bize 26 rakamını vermemektedir. Bu mahkûmlardan 13 erkek ve 2 kadın mahkûm darp ve yaralama suçundan; 4 erkek mahkûm küfür, hakaret ve iftira

¹⁰¹⁵ **TABLO 14-A SİİRT** BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_002_002, (1912).

¹⁰¹⁶ **TABLO 14-A SİİRT** BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_002_002, (1912).

¹⁰¹⁷ BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_001_003, (1912).

suçundan hüküm giymiştir. Cinsiyetine göre 4 bekâr, 15 evli ve çocuklu, 4 evli çocuksuz erkek mahkûm; 3 evli ve çocuklu kadın mahkûm bulunmaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 1 mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 18 mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 3 mahkûm; 3 aydan 6 aya kadar 9 mahkûm. Sıfat ve sanatlarına göre 16 çiftçi, 1 hademe, 1 amele, 4 esnaf, 1 öğretmen, 1 kaptan ve tayfa, 5 mülk sahibi (ashab-ı akar) mahkûm bulunmaktadır. Din ve Milliyetlerine göre 13 erkek 1 kadın mahkûm Müslüman; 8 erkek mahkûm Rum Katolik ve Protestan, 2 erkek 2 kadın mahkûm Ermeni Katolik ve Protestandır. Rum Katolik ve Protestan mahkûmlardan 4 tanesi küfür, hakaret ve iftiradan, 2 tanesi hırsızlıktan, 2 tanesi halkın malını, emlakını ve evrakını kaybetmekten hüküm giymiştir. Ermeni Katolik ve Protestan mahkûmların tamamı darp ve yaralama suçundan hüküm giymiştir. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 14-20 yaş: 1 erkek mahkûm; 20-30 yaş: 13 erkek mahkûm; 30-40 yaş: 6 erkek 3 kadın mahkûm; 40-50 yaş: 4 erkek mahkûm. Mahkûmların hiçbiri okuma yazma bilmemektedir.¹⁰¹⁸

Cetvele bakıldığında Eruh Kaza Hapishanesindeki mahkûmların %90'ı erkektir. En çok işlenen suç yine darp ve yaralamadır. Erkek mahkûmların %65'i evli ve çocuktur. Mahkûmiyet süresi olarak 1 haftadan 1 aya kadar yoğunluk görülmektedir. Mahkûmların % 55'i çiftçi iken % 54'ü Müslümandır. Yaş aralığı olarak yoğunluk 20-30 yaş arasındadır. Okuma yazma bilen mahkûm yoktur.

3.4.2.3.2. Garzan Kaza Hapishanesi

1911 yılı verilerine göre hazırlanan **Ek-1 Tablo-18** Garzan Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre hapishanede cünhadan 67, kabahatten 1 toplam 68 mahkûm bulunmaktadır. Erzak masrafı olarak 2660 kuruş; maaş bedeli olarak (aylık 150 kuruştan) 1800 kuruş; hesapta olmayan masrafların miktarı olarak 638 kuruş, ilaç masrafı olarak 607 kuruş harcanmıştır.¹⁰¹⁹

Garzan Hapishanesi kayıtları Siirt Sancağı'nın en kötü tutulan kayıtlarıdır. **Ek-9 Tablo 18-A**'da yer alan Garzan Kazası Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 1910 yılından devreden 4 mahkûmla birlikte 58 erkek, 3 kadın toplam 61 mahkûm bulunmaktadır. Bu rakam **Tablo-18** ile çelişmektedir. 58 erkek ve 3 kadın mahkûm darp ve yaralama suçundan hüküm giymiştir. Cinsiyetine göre 23 erkek mahkûm bekâr, 27 erkek mahkûm evli ve çocuklu; 3 kadın mahkûm çocuksuzdur. Cünha ve Kabahatle Mahkûm

¹⁰¹⁸ **TABLO 17-A ERUH BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_001_002**, (1912).

¹⁰¹⁹ **BOA_DH_MB_HPS_00145_00008_001_003**, (24.03.1912).

Olanların Derecelerindeki yoğunluk 24 saatten 1 haftaya kadardır. Sıfat ve sanatlarına göre yoğunluk sarraf ve esnaf mesleklerindedir.¹⁰²⁰

Cetvelden anlaşıldığı kadarı ile Garzan Hapishanesindeki mahkûmların %95'i erkektir. En çok işlenen suç yine darp ve yaralamadır. Erkek mahkûmların yarısından fazlası evli ve çocukludur. Mahkûmiyet süresi olarak 24 saatten 1 haftaya kadar yoğunluk görülmektedir.

3.4.2.3.3. Pervari Kaza Hapishanesi

1911 yılı verilerine göre hazırlanan **Ek-1 Tablo-19** Pervari Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre cünhadan 30 mahkûm bulunmaktadır. Erzak masrafı olarak 317,2 kuruş; maaş bedeli olarak aylık 150 kuruştan toplam 1800 kuruş; hesapta olmayan masrafların miktarı olarak 672 kuruş harcanmıştır. Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti cetveli için, "*Mahkûmlar tarafından hiçbir şekilde eşya imal olunmamaktadır*" ibaresine yer verilmiştir.¹⁰²¹

Ek-9 Tablo 19-A'da yer alan Pervari Kazası Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 25 erkek 5 kadın toplam 30 mahkûm bulunmaktadır. Bunlardan 8 erkek mahkûm belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkma suçundan hüküm giyerken darp ve yaralama, hırsızlık diğer çok işlenen suçlardır. Cinsiyetine göre 5 bekâr, 16 evli ve çocuklu, 4 evli çocuksuz erkek mahkûm; 3 evli ve çocuklu 2 evli ve çocuksuz kadın mahkûm bulunmaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 12 erkek 5 kadın mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 9 erkek mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 6 erkek mahkûm. Bu cetvelde genel mevcuda göre mahkûm sayısı 2 fazla çıkmaktadır. Sıfat ve sanatlarına göre 1 memur, 7 işsiz, 8 amele, 14 çiftçi mahkûm bulunmaktadır. Din ve Milliyetlerine göre 17 erkek 5 kadın mahkûm Müslümandır. Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli milletlerden 8 erkek, 3 kadın mahkûm bulunmaktadır. Bunlardan 7 erkek mahkûm Belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkmaktan, 1 erkek mahkûm cünha ve çeşitli kabahatlerden, 3 kadın mahkûm ise küfür, hakaret ve iftiradan hüküm giymiştir. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 14 yaşından aşağı 2 erkek mahkûm; 14-20 yaş: 6 erkek 2 kadın mahkûm; 20-30 yaş: 11 erkek mahkûm; 30-40 yaş: 4 erkek 3 kadın mahkûm; 40-50 yaş: 2 erkek mahkûm. Sadece 1 erkek mahkûm okuma yazma bilmektedir.¹⁰²²

¹⁰²⁰ **TABLO 18-A GARZAN** BOA_DH_MB_HPS_00145_00008_001_002, (1912).

¹⁰²¹ BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_003_003, (1912).

¹⁰²² **TABLO 19-A PERVARİ** BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_003_002, (1912).

Cetvele göre Pervari Kazası Hapishanesindeki mahkûmların %85'i erkektir. En çok işlenen suç belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkmadır. Erkek mahkûmların %64'ü evli ve çocukludur. Mahkûmiyet süresi olarak 24 saatten 1 haftaya kadar yoğunluk görülmektedir. Mahkûmların %47'si çiftçi iken yarısından fazlası Müslümandır. Yaş aralığı olarak yoğunluk 20-30 yaş arasındadır. 1 mahkûm dışında hiçbiri okuma yazma bilmemektedir.

3.4.2.3.4. Şirvan Kaza Hapishanesi

1911 yılı verilerine göre hazırlanan **Ek-1 Tablo-20** Şirvan Hapishane Toplu Kayıt Listesi'ne göre hapishanede cünhadan 88, kabahatten 27 toplam 115 mahkûm bulunmaktadır. Maaş bedeli olarak aylık 150 kuruştan toplam 1800 kuruş; hesapta olmayan masrafların miktarı olarak 320 kuruş harcanmıştır.¹⁰²³

Ek-9 Tablo 20-A'da yer alan Şirvan Kazası Hapishanesinin 1911 Senesine Mahsus İstatistik Cetveli'ne göre hapishanede 92 erkek 23 kadın toplam 115 mahkûm bulunmaktadır. Şirvan Hapishanesi bu rakamlarla vilayetteki tüm hapishaneler içerisinde kadın nüfusu en yüksek olan hapishanedir. Şirvan Hapishanesinde kayıtların düzgün tutulduğu görülmektedir. Bu mahkûmlardan 56 erkek ve 19 kadın mahkûm darp ve yaralama suçundan; 10 erkek 3 kadın mahkûm küfür, hakaret ve iftira suçundan hüküm giymiştir. Cinsiyetine göre 26 bekâr, 34 evli ve çocuklu, 32 evli ve çocuksuz erkek mahkûm; 12 evli ve çocuklu 11 çocuksuz kadın mahkûm bulunmaktadır. Cünha ve Kabahatle Mahkûm Olanların Dereceleri şu şekildedir: 24 saatten 1 haftaya kadar 44 erkek 15 kadın mahkûm; 1 haftadan 1 aya kadar 18 erkek 2 kadın mahkûm; 1 aydan 3 aya kadar 15 erkek 5 kadın mahkûm; 3 aydan 6 aya kadar 5 erkek 1 kadın mahkûm, 6 aydan 1 seneye kadar 4 erkek mahkûm. Sıfat ve sanatlarına göre 13 hademe, 23 işsiz, 24 mülk sahibi, 55 amele mahkûm bulunmaktadır. Din ve Milliyetlerine göre 76 erkek 18 kadın mahkûm Müslüman; 13 erkek 5 kadın mahkûm Ermeni Katolik ve Protestan iken Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli milletlerden 3 erkek mahkûm bulunmaktadır. Ermeni Katolik ve Protestan mahkûmlardan 8 erkek ve 2 kadın mahkûm darp ve yaralamadan, 5 erkek ve 3 kadın mahkûm küfür, hakaret ve iftiradan hüküm giymiştir. Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli milletlerden 3 erkek mahkûm yine darp ve yaralama suçundan hüküm giymiştir. Mahkûmların yaş aralığı şu şekildedir: 14-20 yaş: 6 erkek 4 kadın mahkûm; 20-30 yaş: 38 erkek 5 kadın mahkûm; 30-40 yaş: 34 erkek 11 kadın mahkûm; 40-50 yaş: 14 erkek 3 kadın mahkûm. Mahkûmların tamamı okuma yazma bilmemektedir.¹⁰²⁴

¹⁰²³ BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_004_003, (18.05.1912).

¹⁰²⁴ TABLO-20 A ŞİRVAN BOA_DH_MB_HPS_00145_00078_004_002, (1912).

Cetvele bakıldığında Şirvan Kazası Hapishanesindeki mahkûmların %80'i erkektir. En çok işlenen suç yine darp ve yaralamadır. Erkek mahkûmların %35'i evli ve çocuktur. Mahkûmiyet süresi olarak 24 saatten 1 haftaya kadar yoğunluk görülmektedir. Mahkûmların %48'i ameledir. Mahkûmların %82'si Müslümandır. Yaş aralığı olarak yoğunluk 30-40 yaş arasındadır. Mahkûmların hiçbiri okuma yazma bilmemektedir.

3.4.3. Hapishanelerin 1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvelleri (Mahkûm İstatistikleri)

1914 yılında Osmanlı Ülkesindeki hapishanelerin tamamından talep edilen ve Dahiliye Nezaretine gönderilen Dört Aylık Yoklama Cetvelleri¹⁰²⁵ mahkûm ve tutuklu istatistiği açısından önemli bir bilgi kaynağı teşkil etmektedir. Yoklama tarihleri Mart, Temmuz ve Kasım aylarının birinci günüdür. Bitlis Merkez ve Genç, Muş, Siirt Sancak ve Kaza Hapishaneleri için de bu cetvellerin hazırlanıp ilgili nezarete gönderildiği görülmektedir.

Bitlis Merkez Vilayet Hapishanesi için 3 adet cetvel bulunmaktadır. 14 Temmuz 1914 tarihli **Tablo-23**'e göre hapishanede cinayetten 82 erkek 1 kadın, cünhadan 71 erkek 2 kadın toplamda 156 mahkûm; 100 erkek 1 kadın toplam 101 tutuklu bulunmaktadır.¹⁰²⁶ Bitlis Merkez Kazası Hapishanesindeki tutuklu ve mahkûmlar ve bunların suç türleri hakkında yapılan dört aylık yoklama cetvelinin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰²⁷ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden 13 Eylül 1914 tarihli yazıyla vilayet dâhilindeki hapishanelerin yoklamasına ait dört ayda bir gönderilmesi talep edilen cetvellerin 22 nüshasının 25 Haziran; 15, 21, 25, 26 Temmuz; 4 Ağustos ve 17 Eylül 1914 tarihli yazılarla gönderildiği bildirilmiştir. Ayrıca Hizan Kazası Hapishanesinin dörder aylık yoklamalarını içeren cetvellerin de bu sefer takdim edildiği ve bazı mahallerden gönderilecek yoklama cetvellerinin de ulaşmasıyla beraber takdim edileceği bildirilmiştir.¹⁰²⁸

1914 yılı Kasım ayına ait cetvelde mahkûm ve tutuklu sayılarının düştüğü görülmektedir. Hapishanede bu sefer cinayetten 33 erkek 2 kadın, cünhadan 8 erkek, kabahatten 15 erkek toplamda 58 mahkûm; 93 erkek tutuklu bulunduğu görülmektedir. 1 Kasım 1914 itibarıyla Osmanlı Devleti'nin resmen I. Dünya Savaşı'na dâhil olması, öncesinde 3 Ağustos

¹⁰²⁵ Cetvellerde yer alan açıklama: “Uyarı: Bu cetvel yılın her dört ayı sonunda ilgili idare tarafından doldurulacak ve en hızlı şekilde Dahiliye Nezaretine gönderilecektir. Yoklama tarihleri Mart, Temmuz ve Kasım aylarının birinci günüdür. Bahsi geçen günlerde yoklama yapılarak aynı günün tarihi cetvele işlenecektir.”

¹⁰²⁶ **Tablo-23** Bitlis Vilayeti Bitlis Sancağı Merkez Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. BOA_DH_MB_HPS_00150_00052_001_001, (14.07.1914).

¹⁰²⁷ BOA_DH_MB_HPS_00150_00052_002_001, (15.07.1914).

¹⁰²⁸ BOA_DH_MB_HPS_M_00017_00008_003_001, (13.10.1914).

1914'te ilan edilen seferberliğin ve silah altına alınan erkek nüfusun mahkûm sayısındaki bu düşüşte etkili olduğu düşünülmektedir.¹⁰²⁹ Sonrasında Bitlis ve Muş Merkez Hapishanelerindeki mahkûm ve tutukluların dörder aylık yoklamasına ait cetvelin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰³⁰ 1915 yılı Kasım ayında ise hapishanede, cinayet suçundan 3 cünhadan 1 toplam 4 erkek mahkûm ile 93 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰³¹ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Merkez Hapishanesinin düzenlenen dört aylık yoklama cetvelinin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰³²

Ahlat Kaza Hapishanesi'nde 14 Nisan 1914'te icra edilen yoklamada cünha suçundan 13 erkek 6 kadın toplam 19 mahkûm ayrıca 8 erkek 1 kadın olmak üzere toplam 9 tutuklu olduğu; Mayıs ayında cünha suçundan 15 erkek ve 3 kadın toplam 18 mahkûm ayrıca 6 erkek ve 1 kadın olmak üzere 7 tutuklu olduğu; haziran ayında cünha suçundan 17 erkek ve 1 kadın olmak üzere toplam 18 mahkûm ayrıca 6 erkek ve 1 kadın olmak üzere toplam 7 tutuklu olduğu bildirilmiştir. Ahlat Kaza Hapishanesinin 1914 yılı Temmuz ayına ait cetvelde cünhadan 4 erkek mahkûm ile 3 erkek tutuklu olduğu görülür. 14 Temmuz 1914'te icra edilen Ahlat Kazası hapishane yoklamasında mahkûm ve tutukluların dörder aylık yoklamasına ait cetvelin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰³³ Ağustos ayında cünhadan 3 erkek mahkûm, eylül ayında cünhadan 2 erkek mahkûm olduğu görülürken, ekim ayı süresince mahkûm ve tutuklu olmadığı görülmektedir.¹⁰³⁴ Ayrıca Ahlat Kazası Hapishanesinin 1914 yılı Kasım ayı başlarında yapılan yoklamasına dair mahalli kaymakamlıktan gönderilen cetvelin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰³⁵ 14 Mart 1914 tarihli cetvele göre Hizan Kaza Hapishanesinde cinayetten 1 erkek 1 kadın mahkûm ve 7 erkek tutuklu bulunurken aynı yıl temmuz ayındaki yoklamada cinayetten 3 erkek 1 kadın mahkûm varken tutuklu bulunmamaktadır.¹⁰³⁶

14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Mutki Kaza Hapishanesinde cünhadan 1 erkek mahkûm ve 1 de erkek tutuklu olduğu görülmektedir. Tablonun altında bulunan açıklamaya

¹⁰²⁹ Bitlis Vilayeti Merkez Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00037_002_001, (14.11.1914).

¹⁰³⁰ *BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00037_003_001*, (16.11.1914).

¹⁰³¹ Bitlis Vilayeti Bitlis Sancağı Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_00152_00030_001_001, (14.11.1915).

¹⁰³² *BOA_DH_MB_HPS_00152_00030_002_001*, (16.11.1915).

¹⁰³³ **Tablo-24** Bitlis Vilayeti Ahlat Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_00150_00065_001_001, *BOA_DH_MB_HPS_00150_00065_002_001*, (14.07.1914).

¹⁰³⁴ Ahlat Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00084_001_001, (1914).

¹⁰³⁵ *BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00084_002_001*, (1.12.1914).

¹⁰³⁶ **Tablo-25** Bitlis Vilayeti Hizan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_M_00017_00008_002_001, (14.03.1914); Bitlis Vilayeti Hizan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00017_00008_001_001*, (14.07.1914).

göre Mutki Kazasında düzgün bir hapisane olmadığı için birçok mahkûm merkez vilayet hapisanesinde bulundurulmaktadır.¹⁰³⁷ Mutki Kazası Hapisanesindeki mahkûm ve tutukluların dörder aylık yoklamasına ait mahalli kaymakamlıktan gelen cetvelin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰³⁸

14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Genç Sancak Hapisanesinde cinayetten 21 erkek, cünhadan 11 erkek 4 kadın toplamda 36 mahkûm ayrıca 69 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰³⁹ Genç Merkez ile Kulp Kaza Hapishanelerindeki mahkûm ve tutuklulara ait dört aylık iki kıta yoklama cetvelinin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰⁴⁰ Kasım ayındaki yoklamaya bakıldığında Bitlis Merkez Hapisanesindeki gibi gözle görülür bir düşüşle karşılaşmaktadır. Yoklamaya göre hapisanede cinayetten 19 erkek, cünhadan 4 erkek mahkûm ve 41 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴¹

Genç ve Kulp Hapishanelerinin bu sene kasım ayı başında yapılan yoklamalarını içeren iki kıta cetvelin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰⁴² 14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Kulp Kaza Hapisanesinde mahkûm yokken 4 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴³ Kasım ayındaki yoklamada ise sadece 7 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴⁴

14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Muş Sancak Hapisanesinde cinayetten 104 erkek, 3 kadın; cünhadan 39 erkek toplamda 146 mahkûm ayrıca 314 erkek, 4 kadın toplam 318 tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴⁵ 22 Ekim tarihli yoklamada ufak değişiklikler görülmektedir. Hapisanede cinayetten 103 erkek, 1 kadın; cünhadan yine 39 erkek toplamda 143 mahkûm ayrıca 306 erkek, 6 kadın toplam 312 tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴⁶

¹⁰³⁷ **Tablo-26** Bitlis Vilayeti Merkez Sancağı Mutki Kazası Hapisanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_00150_00066_001_001*, (14.07.1914).

¹⁰³⁸ *BOA_DH_MB_HPS_00150_00066_002_001*, (13.07.1914).

¹⁰³⁹ **Tablo-27** Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Merkez Kazası Hapisanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_00150_00085_001_001*, (14.07.1914).

¹⁰⁴⁰ *BOA_DH_MB_HPS_00150_00085_003_001*, (21.07.1914).

¹⁰⁴¹ Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Merkez Kazası Hapisanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00061_002_001, (14.11.1914).

¹⁰⁴² *BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00061_003_001*, (28.11.1914).

¹⁰⁴³ **Tablo-28** Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Kulp Kazası Hapisanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_00150_00085_002_001, (14.07.1914).

¹⁰⁴⁴ Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Kulp Kazası Hapisanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00061_001_001, (14.11.1914).

¹⁰⁴⁵ **Tablo-29** Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Hapisanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli.

BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_004_001, (14.07.1914).

¹⁰⁴⁶ *BOA_DH_MB_HPS_M_00018_00037_001_001*, (22.10.1914).

19 Ağustos 1914 tarihli yoklamaya göre Bulanık Kaza Hapishanesinde cünhadan 17 erkek mahkûm ayrıca 5 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴⁷ 14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Malazgirt Kaza Hapishanesinde cünhadan 7 erkek mahkûm ayrıca 1 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴⁸ 14 Mart 1914 tarihli yoklamaya göre Sason Kaza Hapishanesinde cünhadan 17 erkek mahkûm ayrıca 5 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁴⁹ 14 Temmuz 1914 tarihinde mahkûm sayısı düşerken tutuklu sayısı artmıştır. Cetvele göre hapishanede 2 erkek mahkûm ve 7 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁵⁰ 14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Varto Kaza Hapishanesinde cünhadan 21 erkek mahkûm ayrıca 26 erkek, 1 kadın toplam 27 tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁵¹

13 Ağustos 1914 tarihli yoklamaya göre Siirt Sancak Hapishanesinde cinayetten 50, cünhadan 10 erkek toplam 60 mahkûm ayrıca rekor seviyede 265 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁵² Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Muş merkeziyle Varto, Malazgirt, Bulanık kazaları hapishanelerindeki mahkûm ve tutukluların ve Sason'un ve Siirt Merkez ve merkeze bağlı hapishanelerindeki mahkûm ve tutukluların dörder aylık yoklama cetvellerinin takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰⁵³

14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Eruh Kaza Hapishanesinde cünhadan 6 erkek, 2 kadın toplam 8 mahkûm ayrıca 9 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁵⁴ 14 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre Garzan Kaza Hapishanesinde cünhadan 4 erkek mahkûm ayrıca 12 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁵⁵ 26 Temmuz 1914 tarihli yoklamaya göre 1914 yılı Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Pervari Kaza Hapishanesinde cinayetten 1 erkek, cünhadan 7 erkek 1 kadın toplamda 9 mahkûm; cinayetten 10, cünhadan 6 toplam 16 erkek tutuklu

¹⁰⁴⁷ **Tablo-30** Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Bulanık Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_011_001*, (19.08.1914).

¹⁰⁴⁸ **Tablo-31** Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Malazgirt Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_003_001*, (14.07.1914).

¹⁰⁴⁹ **Tablo-32** Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Sason Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_001_001*, (14.03.1914).

¹⁰⁵⁰ Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Sason Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_005_001*, (14.07.1914).

¹⁰⁵¹ **Tablo-33** Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Varto Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_002_001*, (14.07.1914).

¹⁰⁵² **Tablo-34** Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_010_001*, (13.08.1914)

¹⁰⁵³ *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_012_001*, (17.09.1914).

¹⁰⁵⁴ **Tablo-35** Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Eruh Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_006_001*, (14.07.1914).

¹⁰⁵⁵ **Tablo-36** Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Garzan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_007_001*, (14.07.1914).

bulunmaktadır.¹⁰⁵⁶ 1 Ağustos 1914 tarihli yoklamaya göre Şirvan Kaza Hapishanesinde cünhadan 5 erkek mahkûm ayrıca 23 erkek tutuklu bulunmaktadır.¹⁰⁵⁷

Bu bölümde ele aldığımız hapishanelere ait toplu olarak tutulan ve merkezi idareye arz edilen 1911 ve 1914 tarihli istatistiki tablolar, mahkûmlar ile ilgili çok zengin ve geniş bir yelpazede veri kaynağı sunmuştur.

1911 yılına ait istatistik cetvelleri incelendiğinde; Mahkûmiyet süresi olarak 24 saatten 1 haftaya kadar ve 1 haftadan 1 aya kadar yoğunluk görülmektedir. Kısa süre içinde hapishanelerde mahkûm tahliyelerinin olacağı görülmektedir. Mahkûmların % 50'den fazlası çiftçilikle uğraşmaktadır. Mahkûmlar arasında yoğun olarak görülen diğer meslekler esnafılık ve ameleliktir. Mahkûmların %90'dan fazlası erkektir. Erkek mahkûmların %60'tan fazlası evli ve çocukludur. Yaş aralığı olarak yoğunluk en çok 30-40 yaş arasında sonrasında 20-30 yaş arasında görülmüştür. Birçok hapishanede okuma yazma bilen mahkûm bulunmazken genel ortalama %1'in altındadır. En çok işlenen suç hapishanelerin genelinde darp ve yaralamadır. Bunun dışında sıklıkla görülen suçlar; taksirle ölüme sebebiyet vermek, halkın malını, emlakını ve evrakını kaybetme ve telef etmek, belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkmadır. Mahkûmların % 70'ten fazlası Müslüman iken Gayrimüslim mahkûmlar Rum Katolik ve Protestan ve Ermeni Katolik ve Protestan'dır.

1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvellerine göre; tutuklular en çok tutuklu Muş, Siirt Sancak ve sonrasında Bitlis Merkez Sancak Hapishanelerinde görülürken kaza hapishanelerinde çok daha az tutuklu bulunmaktadır. Bitlis Merkez Sancak, Muş Sancağı, Malazgirt Kaza ve Varto Kaza Hapishaneleri dışında kadın tutuklu görülmemektedir.

1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvellerine mahkûm durumları için bakıldığında yine yoğunluk erkek mahkûmlardadır. Sadece Bitlis Merkez Sancak; Genç ve Muş Sancak; Hizan, Eruh ve Pervari Kaza Hapishanelerinde kadın mahkûm görülürken diğer hapishanelerde görülmemektedir. Mahkûm sayısı en kalabalık olan hapishaneler sırasıyla Bitlis Merkez Sancak, Muş Sancak ve Siirt Sancak Hapishaneleridir. En fazla cinayetten mahkûm Muş Sancak Hapishanesinde görülürken en fazla cünhadan mahkûm Bitlis Merkez Sancak Hapishanesinde görülmektedir.

¹⁰⁵⁶ **Tablo-37** Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Pervari Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_008_001*, (26.07.1914).

¹⁰⁵⁷ **Tablo-38** Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Şirvan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli. *BOA_DH_MB_HPS_M_00016_00059_009_001*, (01.08.1914).

SONUÇ

Tarih öncesi devirlerden itibaren çeşitli toplumlarda suçlulara para ve sürgün cezaları yanında işkence etme, sakatlama, idam gibi bedene zarar veren cezalar da uygulanmıştır. Hapsetme için kullanılan ve pek de insani olmayan zindan, hücre, kale, çukur gibi mekânlar XVI. yüzyıldan itibaren hürriyet bağlayıcı cezaların evrimleşme sürecine girmesi ile birlikte iyileştirilmeye başlanmıştır.

Doğu Anadolu'nun coğrafi zorlukları, ulaşım ile ilgili imkânsızlıkları, tarihi miras olarak devam eden feodal yapı, farklı etnik ve dini unsurlar arasında süregelen sorunlar, merkezi idarenin uzaklığı asayişin ve istikrarın korunmasını daha da zorlaştırmıştır. Bölgede asayişin sağlıklı kurulamamasının diğer sebepleri: Ermenilerin siyasi suç ve eylemleri ile Müslüman işlediği yol kesme, hırsızlık gibi adi suçlar ve siyasi kalkışmalar, Hükümetin yeterli önlem alamaması, Rus ve İngiliz ajan tahrikleri ve nüfuz mücadeleleri, aşiretler arasındaki problemler ve sosyo-ekonomik problemler olarak sıralanabilir.

XVIII. yüzyıl beraberinde pek çok hapishane teorisini ve hapishane projesini gündeme getirmiştir. Bu hapishane projeleriyle mahkûmların hem ıslah edilmeleri hem de savaşlarla birlikte açığa çıkan iş gücü ihtiyacını kapatmak için üretime katılmaları amaçlanmaktadır. Ancak gerek Batıda gerek Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin *kurumsallaşmaya* başlaması ancak XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında gerçekleşebilecektir. Avrupa hapishane sistemine bakılarak Osmanlı hapishanelerinin ıslahı için Avrupa'dan getirtilen pek çok reformcuların faaliyet ve raporları dikkate alınmıştır. Osmanlı Devleti topraklarında iyi durumda olan nadir örnekleri dışında ülke genelinde hapishaneler çok kötü durumdadır ve hükümet konaklarının bodrum katlarından müstakil binalara çıkarılamamıştır. Yapılmak istenen iyi niyetli ıslah girişimleri sürekli olarak maddi engel ve imkânsızlıklarla karşılaşmış, ülke gündemini işgal eden isyan ve savaşlar da amacın gerçekleşmesine engel olmuştur.

1914 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti topraklarında sual varakası gönderilen 481 erkek 280 kadın toplam 761 hapishane/ tevkifhane bulunmaktadır. Ülke genelinde 36.007'si erkek ve 1.051'i kadın toplam 37.058 mahkûm bulunmaktadır. Belge ve rapordarda *maktel* (ölüm mahalli), *katilhane*, *zindan*, *ışkence mahalli*, *ışkencehane* olarak tanımlanan hapishaneler mevcuttur. Osmanlı Devleti Hapishanelerindeki genel sorunlar: İzdiham, rutubet, hava ve ışık almama, gündüz bile kandil ışığı ile aydınlatılan koğuşların olması, tek odalı birçok hapishanede mahkûm ve tutukluların bir arada tutulması, aydınlatma için petrol yakılması, tuvalet olmaması, ilkel koşullarda teneke kutulara tuvalet yapılması, tuvalet olan yerlerde giderlerinin taşması ve dayanılamayacak derecede kötü kokulara maruz kalınması olarak

sıralanabilir. Hapishane olarak kullanılan binaların sonradan dönüştürülmüş olması, müstakil ve özgün yapıda birer hapishane olarak inşa edilmemiş olması firar vakalarının sık görülmesinin, fiziki eksiklerin görülmesinin ve sürekli olarak tamire ihtiyaç duyulmasının temel sebebidir. Ayrıca yetersiz havalandırma ve rutubetten kaynaklı akciğer ve romatizmal hastalıklar sık görülmektedir.

1900'lü yılların başı itibarıyla Bitlis Vilayeti 4 sancak ve 17 kazadan meydana gelmektedir. Vilayet içerisinde 1906-1907 nüfus kayıtlarına göre vilayet genelinde Müslüman nüfusundan sonra en kalabalık nüfus Ermeni nüfusudur. Yine 1906-1907 nüfus kayıtlarına göre Bitlis Vilayeti sınırlarında Ermeni nüfus Siirt'ten sonra en çok Bitlis Sancağında görülmektedir. II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis'te Ermeni nüfus % 30 seviyelerindedir ve I. Dünya savaşı öncesinde ve savaş sırasında bölgedeki Ermeni Komitacılar Osmanlı Devleti aleyhine çok ciddi yıkıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bitlis Vilayetinde Batı ve Orta Anadolu'ya göre %50 oranında daha fazla suç işlenmektedir. Nisan-Ekim aylarında suç artış göstermektedir. Ağır suçlar kişisel kavgaların silah yolu ile çözülmek istemesi sebebi ile ortaya çıkmaktadır. Kamu görevlilerinin de suça karıştığı görülmektedir.

1914 yılında Bitlis Vakası meydana gelmiş sonrasında 1915 yılında yaşanan Zorunlu Göç ve İskân Kanunundan sonra Vilayet sınırları içerisindeki nüfus yapısı ciddi değişikliğe uğramıştır. Ayrıca I. Dünya Savaşı sürecinde 1916 yılında Bitlis Rus işgaline maruz kalmıştır. I. Dünya Savaşı sırasındaki etnik çatışmalar ve sonrasında göç dalgası bölgede genel nüfusun ve Ermeni nüfusunun düşmesine sebep olacaktır. Zorunlu Göç ve İskân Kanununu sırasında tutuklanan ya da mahkum olan Ermenilerle ilgili bir belgeyle karşılaşılmamıştır. Fakat Bitlis Vilayetinden gönderilen 14 Aralık 1918 tarihli yazıda, Bitlis'te yaşanan Rus işgali sonrasında vilayet memurlarının 1915 senesi sonunda *Siirt'e* gitmek zorunda kaldıkları ve o vakitten beri boş kalan, düşman tarafından tahribata uğrayan, yanan ve harap olan hükümet konağı dâhilindeki mekânın tekrar hapishane olarak kullanımının mümkün olmadığı bildirilmiştir. Hükümet dairelerinin dağınık şekilde bulunduğu, adliye memurlarının da kanuni adetleri yerine getiremediği, sorgulama ve yargılama yapamadığı; esasen merkezde tutuklu ve mahkûm bulunmadığından dolayı tasarruf maksadı ile gardiyanların gereksiz maaş artışlarının uygun görülmediği ifade edilmiştir. Zaten belgelerdeki yazışma yoğunluğunun 1907-1914 yılları arasında olduğu görülmüştür. 1915-1917 yıllarında azalan yazışmalar 1918 yılında tekrar artış göstermiştir.

Vilayet içinde Bitlis Merkez Sancağında 4 erkek 2 kadın; Genç Sancağında 3 erkek 2 kadın; Muş Sancağında 5 erkek 3 kadın; Siirt Sancağında 5 erkek 3 kadın hapishanesi olmak üzere vilayet genelinde toplamda 17 erkek 10 kadın hapishanesi bulunmaktadır.

Bitlis Vilayet erkek hapishanelerinden Muş Sancak ve Varto Kaza Hapishaneleri kiralık, Siirt Sancak Hapishanesi müstakil, Mutki Kaza Hapishanesi Jandarma koğuşu içinde yer almaktadır. Bunların dışında kalan erkek hapishanelerinin tamamı hükümet konağı altında bodrum katlarında yer almaktadır. Vilayette kiralık olarak 10 kadın hapishanesi bulunurken Hizan, Mutki, Çapakçur, Bulanık, Varto, Eruh, Garzan kazalarında kadın hapishanesi bulunmamaktadır.

Bitlis Vilayet Hapishaneleri ile ilgili yapılan arşiv taraması sırasında karşılaştığımız hapishanelere ait; 1911 Yılına Ait İstatistiki Cetvelleri, Hastahane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal), Hapishane Toplu Kayıt Listeleri ve Satılan Eşya Cetvelleri, Hapishanelerin 1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvelleri (Mahkûm İstatistikleri), Hapishane Çalışanlarının Maaş Cetvelleri, Hapishanelere Ait Tamirat Cetvelleri bize hapishanenin fiziki şartları, hapishane çalışanları, tutuklu ve mahkûmlar hakkında zengin bir veri havuzu sunmuştur. Fakat Muş Sancağı ve kazalarına ait *İstatistik Cetvellerine* ulaşılammıştır. Genellikle *Hastane Toplu Kayıt Listeleri* ve hapishanelerde üretim yapılmadığı için de *Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti* çizelgeleri doldurulmamıştır. Ayrıca Ahlat ve Bulanık Kazalarına ait 1909 yılında doldurulan *Dine Göre Mahkûm Cetvelleri* ile Bitlis ve Siirt Hapishanelerine ait 1914 yılında doldurulan *Hapishane Memur Değişiklik (Tebeddül) Cetvelleri* incelenmiştir. Bunların dışında toplu çizelgeler ile karşılaşılammıştır.

1911 Yılı İstatistik Cetvelleri Bitlis Vilayet Sancakları üzerinden değerlendirildiğinde; Bitlis Vilayet hapishanesinde mahkûmların büyük oranda erkek, % 50'den fazlası Müslüman ve tamamına yakını çiftçidir. Gayrimüslüm mahkûmlar Ermeni Katolik ve Protestan, Rum Katolik ve Protestandır. Mahkûmların en yoğun suç işleme oranı 20-30 ve 30-40 yaş arasındadır. En çok işlenen suç darp ve yaralama, halkın malını ve emlakını ve evrakını kaybetme ve telef etmektir. Okuma yazma oranı ise % 2'in altındadır. Hapishanede tifo, ateşli hastalık (humma), göğüs hastalığı (illet-i sadriye), sıtma, iskorbüt ve 1 yaralı vakası bulunmaktadır. Görüldüğü gibi solunum yolu ile ilgili hastalıklar çoğunluktadır. Bu durumun hapishanenin sıhhatli bir havalandırmaya sahip olmaması ve yetersiz güneş almasından dolayı ortamda oluşan rutubetle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Genç Sancağı Hapishanesindeki mahkûmların tamamına yakını erkek ve çiftçidir. Mahkûmlar büyük oranda Müslümandır. Gayrimüslim mahkûmlar Ermeni Katolik ve Protestandır. En çok işlenen suç darp ve yaralamadır. Mahkûmların en yoğun suç işleme oranı 30-40 yaş aralığındadır. Okuma yazma oranı ise % 2'in altındadır.

Muş Sancak Hapishanesinde de anlaşıldığı kadarıyla mahkûmların büyük çoğunluğu erkek, Müslüman ve çiftçidir. Okuma yazma oranı çok düşüktür.

Siirt Sancak Hapishanesinde özellikle solunum yolları, akciğer ve bağırsak hastalıklarının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Hapishanelerin genellikle bodrum katlarda yer alması, yetersiz havalandırılıyor olması, güneş ışığından mahrumiyet, yetersiz ve sağlıksız beslenmenin bu hastalıkları tetiklediği düşünülmektedir. Siirt Sancak Hapishanesindeki mahkûmların tamamına yakını erkektir. Erkek mahkûmların yarısından fazlası evli ve çocukludur. Mahkûmların % 50'den fazlası çiftçi ve Müslümandır. Okuma yazma oranı ise % 1'in altındadır. En çok işlenen suçlar darp ve yaralama ve taksirle ölüme sebebiyet verme, belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkmadır. Mahkûmlar genellikle esnaf, çiftçi ve ameledir. Mahkûmların en yoğun suç işleme oranı 20-30 ve 30-40 yaş arasındadır. Sadece Siirt Hapishanesi bünyesinde üretim yapılmaktadır. Hapishanede yerli filikten beyaz külah üretilmektedir.

1911 yılına ait istatistik cetvelleri genel anlamda incelendiğinde; Mahkûmiyet süresi olarak 24 saatten 1 haftaya kadar ve 1 haftadan 1 aya kadar yoğunluk görülmektedir. Kısa süre içinde hapishanelerde mahkûm tahliyelerinin olacağı görülmektedir. Mahkûmların % 50'den fazlası çiftçilikle uğraşmaktadır. Mahkûmlar arasında yoğun olarak görülen diğer meslekler esnaflık ve ameleliktir. Mahkûmların %90'dan fazlası erkektir. Erkek mahkûmların %60'tan fazlası evli ve çocukludur. Yaş aralığı olarak yoğunluk en çok 30-40 yaş arasında sonrasında 20-30 yaş arasında görülmüştür. Birçok hapishanede okuma yazma bilen mahkûm bulunmazken genel ortalama %1'in altındadır. Hapishanelerin genelinde en çok işlenen suç darp ve yaralamadır. Bunun dışında sıklıkla görülen suçlar; taksirle ölüme sebebiyet vermek, halkın malını, emlakını ve evrakını kaybetme ve telef etmek, belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkmadır. Mahkûmların % 70'ten fazlası Müslüman iken Gayrimüslim mahkûmlar Rum Katolik ve Protestan ve Ermeni Katolik ve Protestan'dır.

1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvellerine göre; tutuklular en çok tutuklu Muş, Siirt Sancak ve sonrasında Bitlis Merkez Sancak Hapishanelerinde görülürken kaza hapishanelerinde çok daha az tutuklu bulunmaktadır. Bitlis Merkez Sancak, Muş Sancağı, Malazgirt Kaza ve Varto Kaza Hapishaneleri dışında kadın tutuklu görülmemektedir.

1914 Yılı Dört Aylık Yoklama Cetvellerine mahkûm durumları için bakıldığında yine yoğunluk erkek mahkûmlardadır. Sadece Bitlis Merkez Sancak; Genç ve Muş Sancak; Hizan, Eruh ve Pervari Kaza Hapishanelerinde kadın mahkûm bulunurken diğer hapishanelerde görülmemektedir. Mahkûm sayısı en kalabalık olan hapishaneler sırasıyla Bitlis Merkez Sancak, Muş Sancak ve Siirt Sancak Hapishaneleridir. En fazla cinayet suçundan mahkûm Muş Sancak Hapishanesinde görülürken en fazla cünha suçundan mahkûm Bitlis Merkez Sancak Hapishanesinde görülmektedir.

Belgelere göre Kulp ve Garzan Kaza Hapishaneleri dışındaki bütün hapishanelerde Gayrimüslim mahkûm bulunmaktadır. Kayıtlarda yer alan Gayrimüslim ifadesinin karşılığı Rum Katolik Protestan veya Ermeni Katolik Ptotestan mahkûmlardır. Yazışmalardan Bitlis Vilayet Hapishanelerinde siyasi mahkûmlara sadece üç hapishanede karşılaşılmıştır. 1907 yılı Ekim ayında Muş Sancak Hapishanesinden Genç Sancak Hapishanesine haber verilmeden gönderilen mahkûmlar Genç Hapishanesi idarecileri tarafından kabul edilmemiştir. Nakil girişimi sonrası dışarıda bekletilenler arasında siyasi mahkûmların da bulunduğu ve bu durumun firar etmelerini kolaylaştırdığı bildirilmiştir. Mahkûmların etnik ve dini bilgilerine yer verilmemiştir.

31 Aralık 1908 tarihinde ise siyasi sebeplerle Muş Hapishanesinde tutuklu olan Musa ve arkadaşlarının Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderdikleri dilekçede, hapishanenin aşırı kalabalık olması ve salgın hastalığın yaşanması üzerine af talep ettikleri görülmektedir. Belgede siyasi mahkûmlar için *politika ile suçlananlar* ifadesi kullanılmıştır. Son olarak 28 Eylül 1918 tarihli Sadrazamlık Makamından gönderilen ve affedildikleri belirtilen 68 siyasi mahkûmun bulunduğu hapishaneler arasında Siirt Sancak ve Sason Kaza Hapishaneleri yer almaktadır. Bunların dışında kalan Ermeni ve Rum kökenli Gayrimüslim vatandaşlara ait suç türleri arasında en çok darp ve yaralama; küfür, hakaret ve iftira suçları bulunmaktadır. Tespit edilen diğer suç türleri: halkın malını, emlakını ve evrakını kaybetmek; zabıta memuruna ve askere küfür ve hakaret; Belediye kanunlarına ve zabıta uyarılarına karşı çıkmak; şiddetli darp ve uzuv kesme; ırza geçmek; taksirle ölüme sebebiyet vermek; tasarlayarak öldürme; borçlu olmak ve hırsızlıktır.

Araştırmamız sırasında araştırma sorularımızdan ulaşamadıklarımız da mevcuttur. I. Dünya Savaşı sırasında Bitlis'in Rus ordusu tarafından işgal edilmesinin Bitlis Merkez Sancak Hapishanesine etkisi ile ilgili, Ermeni komitacıların ve Ermeni çetelerin Bitlis Vilayeti genelinde asayişe verdiği zarar ve suç eylemlerine ait belgelere ulaşılamamıştır. Ermeni olayları sebebi ile mahkûm edilen Ermenilerin bilgisi de cetvellerde yer almamaktadır. Mahkûmların isim bilgileri de ulaşılan cetvellerde yer almamıştır.

Tamamına yakını hükümet konağı alt katı, bodrumunda yer alan erkek hapishane ve tevkifhanelerinin büyük çoğunluğunda yer darlığından dolayı izdiham yaşanmakta; bu mekânlar rutubetli hava ve ışık almamakta, bazılarında tuvalet bulunmamaktadır. İzdiham, hijyen şartlarının sağlanamaması, nitelikli, eğitimli personel eksikliği, gardiyan sayılarının yetersizliği, hapishane personeline yetersiz ve düzensiz maaş verilmesi ve geciken adli işlemler nedeni ile hükümsüz bekleyen tutukluların varlığı en temel problem sahalarıdır. Hapishanelerin büyük çoğunluğu hapishane olarak nitelendirmeye layık değildir ve tamir, yeniden inşa talepleri bütün hapishaneler için geçerlidir. Maddi imkânsızlıklar yüzünden çok basit tamir tahsisat, ilave gardiyan talepleri bile aylar hatta yıllar süren yazışmalara konu olabilmektedir. Hapishanelere ait maaş listelerinden anlaşıldığı kadarı ile hapishane personelinin tamamı Müslümandır. Maaşların düzensiz ve düşük olmasının bunda etkili olduğu ve Gayrimüslim vatandaşlar tarafından bu mesleğin tercih edilmediği düşünülmektedir.

Ayrıca mahkûmların bitlenmesi, ödenek yetersizliğinden kaynaklı olarak mahkûmlara erzak verilememesi, hastalıkların önüne geçmek adına mahkûmlara süt ve yoğurt dağıtmak zorunda kalınması, hela olmaması, hapishane su yolu temizliği sorunu, firar vakalarında mahkûmlara gardiyan ve memurların yardım ve desteği, izdiham sebebi ile hapishaneler arasında yaşanan mahkûm sevki görülen diğer aksaklıkla arasında yer almaktadır. Farklı tarihlerde Bitlis Merkez Sancak, Genç Sancak, Siirt Sancak hapishanelerinde firar vakaları yaşanmıştır. Hapishanelerin fiziki yetersizlikleri ve kusurları firar girişimlerine de ortam hazırlamış bu vakalarda düşük ve düzensiz maaş alan ve ekonomik sıkıntı çeken gardiyan ve memurların da yer aldığı görülmüştür.

Araştırmamızın temel amacını Hapishane Reformunu, reformun etki alanlarını, uygulama zemini bulup bulamadığını; hapishanelerin fiziki durumu ve bu konuda yapılan ıslah çalışmalarını; hapishanenin iç işleyişi ve mahkûmların sosyal profilini Bitlis Vilayeti hapishaneleri özelinde incelemek olarak belirlemiştik. Çalışmamız sırasında karşılaştığımız,

inceleyip analiz ettiğimiz çizelgeler, tablolar, cetveller, resmî yazışmalar, dilekçeler, teftiş raporları, talep yazıları üzerinden anlaşılmaktadır ki Bitlis Vilayetindeki hapishaneler Osmanlı Devleti topraklarındaki diğer hapishanelerle birçok yönden benzerlik göstermektedir. İmkânsızlıklara rağmen Bitlis Vilayet Hapishanelerinde müdürler ve idareci personelin ayrıca valilik memurlarının hapishane ve mahkûmlarla ilgili olduğu ve sıkıntıları ortadan kaldırmak için mesai harcadığı görülmektedir. Bitlis Vilayet hapishaneleri Osmanlı hapishane sistemi içerisinde tasarlanan ve arzu edilen şekilde ıslah edilememiş ve modern, müstakil hapishanelere dönüştürülememiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Arşiv Belge Fonları

BOA. DH. MB. HPS. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti

BOA. DH. MB. HPS. M. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik

BOA. DH. MUI. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

BOA. DH. MKT. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi

BOA. DH. TMIK. M. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Muamelat

BOA. DH. EUM. EMN. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet Şubesi

BOA. DH. SYS. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım

BOA. DH. TMIK. S. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Islahat

BOA. İ. DH. Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye Nezareti

BOA. İ. AZN. Osmanlı Arşivi, İrade, Adliye ve Mezahib

BOA. BEO. Osmanlı Arşivi, Bab-ı Âli Evrak Odası

BOA. MB. Osmanlı Arşivi, Mabeyn-i Hümayun Evrakı

BOA. ŞD. Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet

Kitap ve Kitap Bölümleri

Şerif, Ahmet. *Anadolu'da Tanin I. Cilt.* Haz. Mehmed Çetin Börekçi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

_____. *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin II. Cilt.* Haz. Mehmed Çetin Börekçi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Akandere, Osman. "Ermenilerce Muş Sancağı'nda Yapılan Zulüm ve Katliamların Şekil ve Yöntemleri", *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. 10-12 Mayıs 2018 Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019: 299-315.

Arvas, Tarık Ziya. “19. Yüzyılda Muş Köylerinde Sosyal ve Ekonomik Yapı”, *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. 10-12 Mayıs 2018 Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019: 173-190.

Aydoğan, Erdal. *İttihat ve Terakkî'nin Doğu Politikası 1908-1918*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, 2007.

Ayışığı, Metin. *Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasi Hayatı*. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Azap, Eralp Yaşar. *Bitlis Salnameleri Devlet-Vilayet-Maarif*. İstanbul: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, 2017.

_____. *Osmanlı Belgelerinde Bitlis*. İstanbul: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, 2015.

Bahar, Halil İbrahim. “Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, *Hapishane Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010: 41-58.

Bayraktar, Bayram. “1914 Bitlis Ayaklanması”, *V. Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*. 23-25 Ekim 1995 İstanbul, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996: 215-225.

Bilgiç, Şükrü. *Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme*. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.

Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref. *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*. Yay. Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi, 16. Baskı, 2012.

Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 2010.

Cebeciyan, Avedis. *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*. Çev. Takuhi Tomasyan. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2. Baskı, 2019.

Cırık, Bülent. *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914) Bitlis Sancağı Örneği*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Çağlayan, Yegane, Erhan Çağlayan. “Şeref Han Bitlisi'nin “Şerefname” Adlı Eserinde Muş'un Tarihi”, *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. 10-12 Mayıs 2018 Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019: 161-171.

Çelik, Yüksel. “Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi: İnşası ve İşgali (1912-1923)”, *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*. Cilt II, 235-246.

Demirbaş, Timur. “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010: 3-40.

Demirel, Fatmagül. *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. Baskı, 2010.

_____. “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876–1909)”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*. Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007: 190-199.

Demiryürek, Halim. *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2019.

Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

_____. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Eren, Mustafa. *Kapatılmanın Patolojisi Osmanlı'dan Günümüze Hapishanenin Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014.

Ergüden, Işık. *Hapishane Çağı Kapatılan İnsan*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017.

Erim, Neşe. “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları IV*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984: 79-88.

Evllya Çelebi Seyahatnamesi VI. Kitap. İstanbul: Kardeş Matbaası, 1970.

Foucault, Michel. *Büyük Kapatılma*. Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Baskı, 2015.

_____. *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 7. Baskı, 2017.

Gazel, Ahmet Ali. “Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri”, *Hapishane Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2. Baskı, 2010: 143-151.

Gönen, Yasemin Saner. “Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917Yılı”, *Hapishane Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2. Baskı, 2010: 173-183.

Granville, Edgar. *Çarlık Rusyasının Türkiyedeki Oyunları*. Çev. Orhan Arıman. Ankara: Yarıncı Yayınları, 1967.

Günay, Nejla. *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Halaçoğlu, Ahmet. “Balkan Savaşı ve Sonrası Rusya’nın Doğu Anadolu Siyaseti”, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*. 17-21 Haziran 1991 Kars, Ankara: Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını, 1992: 309-316.

Halaçoğlu, Yusuf. *Ermeni Tehciri*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 17. Baskı, 2010.

Harari, Yuval Noah. *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*.

İstanbul: Kolektif Kitap, 50. Baskı, 2019.

_____. *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Kolektif Kitap, 11.

Baskı, 2017.

İçli, Tülin Günşen. *Türkiye’de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 3. Baskı, 1993.

İldeniz, Hüseyin. “Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Meydana Gelen Ayaklanmaların Dış Destek Bağlantıları”, *V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996: 640-649.

Kaligian, Dikran Mesrob. *Taşnaklar ve İttihatçılar*. Çev. Deniz Mutlu Taşyürek. İstanbul: Aras Yayınları, 2017.

Karakılıç, Cem. “Hurûf-I Heca Defterlerine Göre Muş Sancağında Cürüm ve Mücrim (1908-1913)”, *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. 10-12 Mayıs 2018 Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019: 439-453.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2010.

Kedername Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Soykırımı 1915 Hayatta Kalanların Tanıklıklarına Dair Belge Koleksiyonu. İstanbul: Belge Yayınları, 2014.

Kılıç, Davut. *Salnamelere Göre Vilâyat-ı Sitte’de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

Kılıç, Selami. *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı-Ermeni İhtilafı ve Sonuçları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

Kodaman, Bayram, Mehmet Ali Ünal. *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Kolay, Emre. *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kuru, Alev Çakmakçoğlu. *Sinop Hapishanesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.

_____. *Türkler ve Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 4. Baskı, 2017.

_____. *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 3. Baskı, 2007.

Naskali, Gürsoy Emine, Hilal Oytun Altun. *Hapishane Kitabı*. İstanbul Kitabevi, 2. Baskı, 2010.

_____. *Zindanlar ve Mahkûmlar*. İstanbul: Babil Yayınları, 2006.

Othmani, Ahmed. *Hapishaneden Çıkış Dünyadaki Cezaevi Sistemlerinde Reform Mücadelesi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Öztürk, Necdet. “Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)”, *Hapishane Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010: 101-129.

Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistikî. Haz. Hamit. Pehlivanlı. Erzurum: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2. Baskı, 2018.

Perinçek, Mehmet. *Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 5. Baskı, 2014.

_____. *Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni (Taşnaklardan Asala'ya Yeni Belgelerle)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Qasimov, Cavid. “Sovyet Askeri Tarihçilerinin Araştırmalarında Kafkas Cephesi, Rus Birlikleri ve Ermeni Çeteleri Tarafından Muş'un İstilasası”, *Tarih Ve Kültür Bağlamında Muş*

Uluslararası Sempozyumu Bildirileri. 10-12 Mayıs 2018 Muş, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019: 317-323.

Rus Generali Mayewski. *Ermenilerin Yaptıkları Katliâmlar*. Çev. Azmi Süslü. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1986.

Saner, Yasemin. “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refkeli”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007: 163-189.

Schull, Kent. “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007: 212-238.

Selvi, Haluk. *Millet-i Sadıkada İsyân Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları 1878-1923*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Serdar, Mehmet Törehan. “Bitlis’te Ermeni Tehciri ve Sonuçları”, *19. Yüzyıldan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi Uluslararası Sempozyumu*. 12-14 Mayıs 2016 Bitlis, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017: 279-308.

Shaw, Stanford J. *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Soyaslan, Doğan. *Kriminoloji (Suç ve Ceza Bilimleri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1998.

Şen, Hasan. “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007: 200-211.

Şen, Ömer. *Osmanlı’da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Kitabevi, 3. Baskı, 2017.

Sonyel, Salahi R. *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Talat Paşa'nın Anıları. Haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2018.

Talay, Aydın. *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi Van'da Ermeni Olayları*. Erzurum: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Tanış, Cihat. *Mütareke Döneminde Mahkûm Olmak İşgal Yıllarında Osmanlı Hapishanelerinin Genel Durumu (1918-1922)*. Ankara: Nobel Bilimsel, 2022.

Tarihi Kentler ve Ermeniler Bitlis ve Muş. Ed. Richard G. Hovannisian. Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016.

Tokgöz, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)*. Ankara: İmaj Yayınevi, 10. Baskı, 2011.

Türkmen, Zekeriya. “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum*. 25-27 Ekim 1999 - İstanbul, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2001: 239-268.

_____. *Vilâyât-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 2006.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, IIIncü Cilt 6ncı Kısım (1908-1920) İnci Kitap. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971.

Von Moltke, Helmut. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Çev. Hayrullah Örs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Baskı, 2016.

Yıldırım, Ali. *Bir Cellatın Anıları Darağacında Kan Sesleri*. Ankara: Doruk Yayıncılık, 1997.

Yıldız, Gültekin. *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitabevi, 2012.

Makale ve Bildiriler

Abak, Tıbet. “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyan (1914)”, *Toplumsal Tarih*. 208 (Nisan 2011): 64-73.

Acehan, Abdullah. “Osmanlı Devleti’nde Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/5 (Fall 2008) :12-29.

Ahmad, Feroz, Dankwart A. Rustow. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 4-5 (Mart 2012): 245-284.

Akbulut, İlhan. “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 52/ 1 (2003): 167-181.

Akın, Hatice. “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi”, *History Studies*. 3/3 (2011): 23-36.

Altıntaş, Ahmet. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararını Alması ve Uygulaması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7/ 1 (2005): 77-99.

Arıncı, Kenan. “Bitlis’te Nüfus Hareketleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*. XXXIII/1-2 (1995): 15-46.

_____, “Geçmişteki Önemi Azalmış Kent Yerleşmelerine Bir Örnek: Bitlis” *Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi*. 1(1995) :67-95.

Artuk, Mehmet Emin, Mehmet Emin Alşahin. “Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 21/2: 145-185.

Aslan, Taner. “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış*, 3/5 (Kış 2009): 41-60.

Avcı, Mustafa. “Osmanlı Hukukunda Hapis Cezası”, *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*. (Mart 2002): 19-34.

_____. “Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.12/3-4 (2004) :87-159.

_____. “Osmanlı Hukukunda Tutuklama”, *Yeni Türkiye*. 6/31 (Ocak-Şubat 2000): s.715-734

_____. “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 1/1 (2002): 1-23.

Avşar, Zakir, Ferruh Solak. “İmparatorluk Türkiye’inde Yapılan Nüfus Sayımları”, *Yeni Türkiye*. 6/32 (Nisan-Mart 2000): 615-617.

Aydoğan, Erdal. “Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 49(2013): 309-322.

Bacaksız, Pınar. “Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16/ Özel Sayı (2014): 4917-4941.

Balcıoğlu, Mustafa. “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*. C XXX/350 (Haziran 1992) :42-45.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*.13/1-4 (1952): 56-78.

Bilbaşar, Serpil. “Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi”, *Birikim*. 136 (Ağustos 2000): s.1-8.

Çiçek, Kemal. “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, *Gazi Akademik Bakış*. 3/6 (Yaz 2010):1-14.

Çimen, Adnan. “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14/3 (2012): 183-216.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, Ebru Demircioğlu, Duygu Yılmaz. “1937 Jandarma Subay Sınıf Okulu Müfredat Programı'nın Değerlendirilmesi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 9/2 (Kasım 2020): 291-316.

Demirel, Fatmagül. “1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi”, *Toplumsal Tarih*. 89 (Mayıs 2001): 11-14.

_____. “Osmanlı Hapishanesi'nin Gardiyanları”, *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*. 4/9 (Kış 2007): 257–263.

Demirkol, Kurtuluş. “Edirne Vilayeti Örneğinde Osmanlı Hapishanesi Çalışanları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Journal of Balkan Research Institute*. 6/ 1 (Temmuz/July 2017): 79-107.

Demirtaş, Mehmet. “XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Bitlis Vilayetinde Nüfus”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. IX/1 (2007): 131-149.

Ekinci, Mehmet Rezan. “1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 9/2 (Kasım 2017): 703-724.

Elibol, Numan. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. 12/2 (2007): 135-160.

Ercoskun, Tülay. “İsmail Fazıl Paşa'nın (Cebesoy) Islahata Dair Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 26/42 (2007): 181-199.

Erem, Faruk. “Suçlu-İnsan Psikolojisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1/ 4 (1944): 506-524.

Eren, Mustafa. “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi”, *Toplum ve Kuram Dergisi*. 8 (Bahar 2013): 93-110.

Ertaş, Kasım. “19. Yüzyılda Bitlis’te Ermeniler ve Toplumsal Hayattaki Konumları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 16/60 (Kış 2017): 217-233.

Foucault, Michel. “Hapishaneler: Kuşatıcı ve Hizaya Getirici Kurumlar”, *Defter*. Çev. Burak Boysan, Nurdan Gürbilek, Semih Sökmen. 9 (Nisan-Mayıs 1989): 11-36.

Gökmen, Ertan. “1915 Yılıının İkinci Dört Aylık Döneminde Manisa ve Kazalarındaki Hapishanelerde Mahkûm ve Mevkûflar”, *Manisa Barosu Dergisi*. 24/93 (Nisan 2005): 93-108.

Günay, H. Mehmet. “İslam Hukuku Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (2000): 1-19.

Güneş, Mehmet. “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış*. 8/15 (Kış 2014): 221-240.

Günay, Nejla. “Rusya’nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması”, *Gazi Akademik Bakış*. 10/20 (Yaz 2017): 49-67.

Gürbilek, Nurdan, İskender Savaşır. “Foucault’nun Hapishanelerine Giriş”, *Defter*. 9 (Nisan-Mayıs 1989): 7-10.

Güven, Onur. “Doğu Anadolu’da Jandarma Birliklerinin Asayiş Sağlama Çabaları (1890-1915)”, *History Studies*. 12/5 (Ekim 2020): 2673-2693.

İleri, İlay. “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 17 (2005): 1-39.

Johnson, Brian. “Amerikalıların Anadolu Gözlemleri: Emory Niles Ve Arthur Sutherland’ın 1919 Saha Çalışması Notları”, *Ermeni Araştırmaları*. 50, (2015), 189-214.

Karaca, Erdem. “Ahmet Ağaoğlu’nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913-1914)”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*. 3/6 (Yaz 2010): 15-26.

Karadeniz, Yılmaz. “Bitlis’te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar Ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rolü (1913-1919)”, *Turkish Studies*. 6/1 (Winter 2011): 1405-1420.

Karadoğan, Umut. “Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı “Nisa Hapishaneleri Örneği””, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 5/17 (2018): 295-333.

Kılıç, Davut. “Rus General Mayewski’nin Raporuna Göre Van-Bitlis Vilayetlerinde Ermenilerin Sosyal-Dini Yapısı ve Ermeni Meselesinin Gelişimi”, *Turkish Studies*. 9/1 (Winter 2014): 259-269.

Koç, Yunus. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Yeni Türkiye*. 6/32 (Nisan-Mart 2000): 599-617.

Kodaman, Bayram. “Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 32: 427-480.

Köksal, Osman. “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 9 (1998): 263-285.

_____. “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 19 (2006): 283-341.

Kurtcephe, İsrail, Suat Akgül. “Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 6 (1995): 249-256.

Müftügil, Sabite. “Geçmişte ve Bugün Şehre Varış Üzerine Yazılanlar, Hatırlananlar ve Şehir Üzerine Düşünceler”, *Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayın Organı*. 27/18 (2014): 86-91.

Orat, Jülide Akyüz. “Hapishane Islahatı Bağlamında Çerkes Hapishanesinin Modernleşme Çalışmaları”, *Folklor/Edebiyat*. 7/66 (2011/2): 81-94.

Orat, Jülide Akyüz, Fadimana Çelik. “Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/7 (İlkbahar 2011): 73-95.

“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler- Bilgiler: Suçlar ve Cezalar I”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*. 7 (Temmuz 1984): 28-35.

“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler- Bilgiler: Suçlar ve Cezalar II”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*. 8 (Ağustos 1984): 8-13.

“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler- Bilgiler: Suçlar ve Cezalar III”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*. 9 (Eylül 1984): 8-11.

Özbek, Nadir. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik Siyaseti ve Devlet, 1876-1909”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (Güz 2004): 59-95.

Özçelik, Mücahit. “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 7/14 (Güz 2011): 16-39.

Özdel, Gizem. “Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve “Panoptikon” ile “İktidarın Gözü” Göstergeleri”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. 2/1 (January 2012): 22-29.

Perinçek, Mehmet. “Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ermenilerinin Rus Ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 10 (2011):9-50.

Riemshneider, Kaspar K. “Eski Anadolu’da Hapishane ve Ceza”, Çev. Turgut Yiğit, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 15/26 (1991): 314-351.

Sağlam, M. Yılmaz. “Ceza İnfaz Kurumları Mimarisi ve Türk İnfaz Sisteminde Mimari Özellikler”, *Adalet Dergisi*. 14 (Ocak 2003): 6-19.

Sakaoğlu, Necdet. “Bir Yapı Tomruk: Hapishane ve İşkence”, *NTV Tarih*. 5 (Haziran 2009): 88.

Selvi, Haluk. “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Vilâyât-ı Şarkiye’de Nüfus”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XVII/50 (Temmuz 2001): 307-326.

Sırrı, Süleyman. “Bekirağa Bölüğü”, *Tarih ve Toplum*. 12/73 (Ocak 1990): 57-64.

Sonyel, Salâhi R. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları”, *Bellekten*. LXI/231 (Ağustos 1997): 387-428.

Şahin, Eyüp. “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Suç ve Suçluluğun Kontrolüyle Hükümlü ve Sanıkların Yakalanması”, *Polis Dergisi*. 10/41 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2004): 39-62.

Şahin, Naci. “Ermeni Sorunu ve Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Doğu Anadolu’da Ermeni Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. VII/1 (Ermeni Özel Sayısı), (Haziran 2005): 123-149.

Taş, Fahri. “Vilayât-ı Şarkıyye İslahâtı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/42 (Kasım 1998): 923-967.

Tekin, Saadet. “Dr. Polliç Bey’in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 24 (2008): 205-221.

_____ . “19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*. 35/205 (Ocak 2001): 11-14.

_____ . “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 29/47 (2010): 83-102.

Tekin, Saadet, Sevilay Özkes. “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. VII/16-17 (Bahar-Güz/2008): 187-201.

Tuncel, Metin. “Bitlis Şehri (Tarihi Coğrafya Açısından Yaklaşım)”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını, 4/4 (Şubat 1989): 101-110.

Uyanık, M. Zeki. “Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane”, *Mizânü’l Hak İslami İlimler Dergisi*. 4 (2017) :87-134.

Uzman, Nasrullah. “19. Yüzyılda Doğu Anadolu ve Rusya”, *Yeni Türkiye*. 21/ 73 (Temmuz-Aralık 2015): 659-671.

Ünal, Fatih. “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*. 5/17 (Bahar 2008): 133-152.

_____ . “II. Meşrutiyet’in Doğu Anadolu’daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri”, *Ermeni Araştırmaları*. 5-6/20-21 (Kış 2005-İlkbahar 2006): 87-114.

Yüksel, Mevlüt. “Erzurum, Bitlis ve Mamüretülaziz Vilayetlerindeki Ermeni İsyancıları (1890-1905)”, *Ermeni Araştırmaları*. 43 (2012): 165-193.

Sürelı Yayınlar

Adalet Dergisi

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi

Belleten

Birikim

Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayın Organı

Coğrafya Araştırmaları Dergisi

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi

Defter

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi

Ermeni Araştırmaları

e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi

Folklor/Edebiyat

Gazi Akademik Bakış

Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Güvenlik Bilimleri Dergisi

History Studies

Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Araştırmaları

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi

Kamu Hukuku Arşivi Dergisi

Manisa Barosu Dergisi

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi

Mizânü'l Hak İslami İlimler Dergisi

NTV Tarih

Polis Dergisi

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih ve Toplum

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi

The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication

Toplumsal Tarih

Toplum ve Kuram Dergisi

Turkish Studies

Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi

Türklük Araştırmaları Dergisi

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Yeni Türkiye

Tezler

Atan, Fırat. *Osmanlı Devleti İdari Yapılanmasında Genç Sancağı (XVI-XIX. Yüzyıl)*. Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Avcı, Mustafa. *Hürriyet Bağlayıcı Cezalara Seçenekler*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994.

Bulut, Ömer Faruk. *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913)*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Canel, Pınar. *Türkiye’de Cezaevleri ve F Tipi Uygulaması*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Çiçen, Ahmet. *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Demirkol, Kurtuluş. *II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Vilayet Hapishaneleri*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

İliş, Kibar. *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Hapishaneleri*. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Karakaya, Beyza. *Musul Vilayet Hapishaneleri (1864-1918)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Öztürk, Sevcan. *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Bardakoğlu, Ali. “Hapis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 16, İstanbul 1997: 54-64.

Harman, Ömer Faruk. “Habil ve Kabil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 14, İstanbul 1996: 376-378.

“Cezâevleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965: 3528-3531.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Mürur Tezkiresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 32, İstanbul 2006: 60-61.

Özcan, Abdülkadir. “Baba Câfer Zindanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 4, 1991: 366-367.

Toprak, Zafer. “Adalet Örgütlenmesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993: 74-77.

_____. “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1269-1271.

Tuncel, Metin. “Bitlis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 6, İstanbul 1992: 225-228.

_____. “Muş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 31, İstanbul 2006: 368-371.

_____. “Siirt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 37, İstanbul 2009: 173-175.

(TDK) *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim 10.11.2022.

Kubbealtı Lügati. <http://lugatim.com/> Erişim 10.20.2022.

İnternet Kaynakları

<https://evrimagaci.org/stanford-hapishane-deneyi-944>. Erişim 11.06.2018.

EKLER

Ek-1: Hapishanelere Ait Hastahane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal) ve Satılan Eşya Cetvelleri (Tablo 8-20).....	243
Ek-2: Dört Aylık Yoklama Cetvelleri (Mahkûm İstatistikleri) (Tablo 21-36).....	256
Ek-3: Hapishane Çalışanlarının Maaş Cetvelleri (Tablo 37-45).....	263
Ek-4: Vilayetlerin 1919 Yılı Hapishane İlaç ve Tayın Bedelleri.....	268
Ek-5: Vilayetlerin 1919 Yılı Mahkûm Sayıları.....	269
Ek-6: Bitlis Vilayetinde Görev Yapan Valiler.....	270
Ek-7: Hapishanelere Ait Tamirat Cetvelleri (Tablo 46-51).....	271
Ek-8: Bitlis Vilayeti 1915 Yılı Hapishane Kira Bedelleri.....	279
Ek-9: 1911 Yılına Ait İstatistiki Cetvelleri (Cetvel 8-A, 9-A, 10-A, 10-B, 11-A, 12-A, 13-A, 14-A, 17-A, 18-A, 19-A, 20-A).....	281
Ek-10: Hapishane Tarihi Zaman Çizelgesi.....	293
Ek-11: Haritalar (Harita 1-3).....	294
Ek-12: Arşiv Belgeleri (Belge 1-4).....	297

EKLER-TABLolar-ÇİZELGELER

Ek-1: Hapishanelere Ait Hastahane Toplu Kayıt Listeleri (İcmal) ve Satılan Eşya Cetvelleri (Tablo 8-20)

Tablo-8 Bitlis Hastane Toplu Kayıt Listesi/ İcmal

Aylar	İyileşenler					Vefat Edenler					Açıklama
	Adedi	Dahiliye Hastalıkları ve Hastalığın Türü	Adedi	Cerrahi Hastalıklar ve Hastalığın Türü	Akıl Hastalığı	Adedi	Dahiliye Hastalıkları ve Hastalığın Türü	Adedi	Cerrahi Hastalıklar ve Hastalığın Türü	Akıl Hastalığı	
Mart	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nisan	2	ateşli hastalık/humma	-	-	-	1	tifo	-	-	-	-
Mayıs	1	ateşli hastalık/humma	1	iskorbüt	-	-	-	-	-	-	-
Haziran	2	göğüs hastalığı/illet-i sadriye	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Temmuz	4	göğüs hastalığı/illet-i sadriye	4	iskorbüt	-	-	-	-	-	-	-
Ağustos	1	göğüs hastalığı	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eylül	1	sıtma	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekim	1	sıtma	-	-	-	1	tifo	-	-	-	-
Kasım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aralık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ocak	1	sıtma	1	yaralı	-	-	-	-	-	-	-
Şubat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	13	-	6	-	-	2	-	-	-	-	-

1911 Yılında Yapılan Havaleler

Maaşlar	Kiralar	Erzaklar/Tayinat	Hesapta Olmayan Masraflar/ Masarif-i Müteferrika	İlaçlar/Mualecat	Tamirat	İnşaat	Açıklama
44300	606	44500	0	2500	11024	0	1911 yılında sarf edilen vilayete havalesi verilen
44052,30	598,20	44400,15	0	619,10	4713,20	0	1911 yılı zarfında sarf edilen
247,10	7,20	99,25	0	1880,30	6330,20	0	Bakiye kalan

(Her mahkûm için ortalama olarak günlük sarf edilen 2 kuruş 20 para)

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00014_005_003) , (24.03.1912).

Tablo-9 Ahlat Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayetle Mahkûm Olanlar	Cünha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktar	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masrafının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	0	0	1	0	1	125	0	0	20	150	Hesapta olmayan masrafların havalesi erzak havalesi ile birlikte verilmiş ve sarf edilirken de birleştirilmiştir. Bu yüzden her birine ait miktarın ayrılması mümkün olmadığı gibi mahkûmlara verilen erzak da bu miktara dahildir.
Nisan	0	0	1	0	5	136	0	0	20	150	
Mayıs	0	0	0	0	6	108	0	0	20	150	
Haziran	0	0	7	0	0	48	0	0	20	150	
Temmuz	0	0	0	0	0	92	0	0	20	148	
Ağustos	0	0	1	0	0	75	0	0	20	150	
Eylül	0	0	8	0	0	439	0	0	20	150	
Ekim	0	0	5	0	0	170	0	0	20	150	
Kasım	0	0	0	0	0	184	0	0	20	150	
Aralık	0	0	5	0	0	239	0	0	20	150	
Ocak	0	0	10	0	0	202	0	0	20	150	
Şubat	0	0	12	0	0	14	0	0	20	150	
Toplam	0	0	50	0	12	1832	0	0	240	1798	

1911 Yılında Yapılan Havaleler

Maaşlar	Kiralar	Erzaklar/Tayinat	Hesapta Olmayan Masraflar/ Masarifat-i Müteferrika	İlaçlar/Mualecat	Tamirat	İnşaat	Açıklama
1800	240	8550	0	0	0	0	1911 yılında Ahlat kazasına sarf edilen vilayete havalesi verilen
1798	240	1832	0	0	0	0	1911 yılı zarfında Ahlat'ta sarf edilen
2	0	6718	0	0	0	0	Bakiye kalan

(Bu istatistik cetveli hapishane ve tevkifhane defterleri ile mal kalemi kayıtları üzerinden düzenlenmiştir.)

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00014_004_003), (23.03.1912).

Tablo-10 Hizan Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayetle Mahkûm Olanlar	Cünha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masrafının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	3	0	3	0	0	4,1	94,1	0	28,2	150	
Nisan	1	0	1	0	0	0	94,5	0	28,2	150	
Mayıs	1	0	1	0	0	0	60,2	0	28,2	150	
Haziran	1	0	1	0	0	0	63,15	0	28,2	150	
Temmuz	2	0	2	0	0	0	64,5	0	28,2	150	
Ağustos	0	0	0	0	0	0	65,25	0	28,2	150	
Eylül	19	0	19	0	0	5,5	97,15	0	28,2	150	
Ekim	7	0	7	0	0	27,2	70	0	28,2	150	
Kasım	10	0	10	0	0	17,3	79,3	0	28,2	150	
Aralık	5	0	5	0	0	39,1	74,2	0	28,2	150	
Ocak	1	0	1	0	0	55,1	56,2	0	28,2	150	
Şubat	2	0	2	0	0	0	55	0	45	150	
Toplam	52	0	52	0	0	149,15	872,35	0	385,2	1800	

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00014_006_003), (1912).

Tablo-11 Genç Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayette Mahkûm Olanlar	Cünha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masrafının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	0	0	0	0	0	152	0	0	0	90	
Nisan	0	0	0	0	0	1094	0	0	0	542	
Mayıs	0	0	0	0	0	1500	0	0	0	1490	
Haziran	0	0	0	0	0	1253	0	0	38	853	
Temmuz	0	0	0	0	0	2266	0	0	19	150	
Ağustos	0	0	0	0	0	1726	0	0	19	1700	
Eylül	0	0	0	0	0	1065	0	0	0	850	
Ekim	0	0	0	0	0	1233	0	0	38	729	
Kasım	0	0	0	0	0	1268	0	0	19	810	
Aralık	0	0	0	0	0	846	0	0	38	850	
Ocak	0	0	0	0	0	906	0	0	0	850	
Şubat	0	0	0	0	0	757	0	0	18	850	
Toplam	0	0	0	0	0	14066	0	0	179	9764	

1911 Yılında Yapılan Havaleler

Maaşlar	Kiralar	Erzaklar/Tayinat	Hesapta Olmayan Masraflar/ Masarifat-i Müteferrika	İlaçlar/Mualecat	Tamirat	İnşaat	Açıklama
10400	180	21800	0	300	0	0	1911 senesinde sarf edilen vilayete havalesi verilen
9764	179	14066	0	0	0	0	1911 senesi zarfında sarf edilen
436	1	7734	0	300	0	0	Bakiye kalan

(Her mahkûm için ortalama sarf edilen 1 kuruş 20 para)

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00008_002_003), (10.03.1912).

Tablo-12 Çapakçur Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayetle Mahkûm Olanlar	Cünha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Mütferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masraflarının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Nisan	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Mayıs	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Haziran	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Temmuz	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Ağustos	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Eylül	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekim	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasım	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Aralık	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ocak	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Şubat	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: (DH_MB_HPS__00145_00014_001_003), (1912).

Tablo-13 Kulp Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayetle Mahkûm Olanlar	Cümlha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masrafının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	0	0	0	0	0	163	19	0	0	94	Erzak ve hesapta olmayan masraf haneleri tutuklulara aittir
Nisan	0	0	0	0	0	93	19	0	0	94	
Mavıs	0	0	1	0	10	71	19	0	0	94	Erzak ve hesapta olmayan masraf haneleri mahkûm ve tutuklulara aittir.
Haziran	0	0	8	0	20	119	19	0	0	94	
Temmuz	0	0	1	0	30	88	19	0	0	100	
Ağustos	0	0	1	0	20	98	19	0	0	100	
Eylül	0	0	2	0	0	86	19	0	0	100	
Ekim	0	0	2	0	30	169	119	0	0	150	
Kasım	0	0	0	0	0	187	64,2	0	0	150	
Aralık	0	0	1	0	20	28	19	0	0	150	
Ocak	0	0	8	0	0	189	19	0	0	150	
Şubat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Toplam	0	0	44	0	0?	1294,10	354,20	0	0	1276	

1911 Yılında Yapılan Havaleler

Maaşlar	Kiralar	Erzaklar/Tayinat	Hesapta Olmayan Masraflar/ Masarifat-i Müteferrika	İlaçlar/Mualecat	Tamirat	İnşaat	Açıklama
1782	0	2000	373,20	0	0	0	1911 senesinde sarf edilen vilayete havalesi verilen
1276	0	1294,10	354,20	0	0	0	1911 senesi zarfında sarf edilen
506	0	706,10	19	0	0	0	Bakiye kalan

(Her mahkûm için ortalama olarak günlük sarf edilen tahmini yevmiye 1 kuruş 10 para)

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00014_002_003) (24.02.1912).

Tablo-14 Siirt Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayette Mahkûm Olanlar	Cûnha ile Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masrafının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı
1910'dan devir	26	26	,	,	,	,	,	,	,	,
Mart	0	0	0	0	0	2970	580,1	0	40	800
Nisan	0	0	0	0	0	3183	674	0	40	800
Mayıs	7	7	0	0	0	3474,1	720	0	40	800
Haziran	2	2	0	0	0	3367,1	643,2	0	40	800
Temmuz	2	2		0	0	4303,2	463,35	0	40	800
Ağustos	7	7	0	0	0	4126,1	618,15	0	40	800
Eylül	1	1	0	0	0	4003,2	524	1029,2	40	873,1
Ekim	5	5	0	0	0	3935,2	852,3	0	40	1000
Kasım	5	3	2	0	0	3754,2	886,5	0	40	1000
Aralık	6	1	5	0	0	3754,2	717,15	0	40	1000
Ocak	19	16	2	0	1	3843,3	795	0	40	1250
Şubat	0	0	0	0	0	3843,3	795	0	40	1050
Toplam	80	70	9	0	1	44559,3	8270,1	1029,2	480	10973,1

1911 Yılında Yapılan Havaleler

Maaşlar	Kiralar	Erzaklar/Tayinat	Hesapta Olmayan Masraflar/ Masarifat-i Müteferrika	İlaçlar/Mualecat	Tamirat	İnşaat	Açıklama
12600	720	44559,30	8270,10	1600	520	0	1911 senesinde sarf edilen vilayete havalesi verilen
10973,10	480	44559,30	8270,10	1029,20	0	0	1911 senesi zarfında sarf edilen
1626,30	240	0	0	570,20	520	0	Bakiye kalan

(Her mahkûm için ortalama olarak günlük sarf edilen 1 kuruş 10 para)

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00078_002_003), (13.03.1912).

Tablo-15 Siirt Hastane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	İyileşenler					Vefat Edenler					Açıklama
	Adedi	Hastalığın Türü	Adedi	Cerrahi Hastalıklar ve Hastalığın Türü	Akal Hastalığı	Adedi	Dahiliye Hastalıkları ve Hastalığın Türü	Adedi	Cerrahi Hastalıklar ve Hastalığın Türü	Akal Hastalığı	
Mart	12	Ateşli hastalık benzeri /Humma-yı şebe tifo	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nisan	1	Romatizma	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mayıs	6	Dizanteri	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Haziran	6	Dizanteri	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Temmuz	-	-	-	-	-	1	Ateşli hastalık benzeri /Humma-yı şebe tifo	-	-	-	-
Ağustos	1	Dizanteri	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eylül	7	Gırtlak iltihabı/ İltihab-ı hancere	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasım	-	-	-	-	-	1	Zatürre	-	-	-	-
Aralık	1	Mide ağrısı/Elem-i mide	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ocak	5	İltihab-ı secaya	-	-	-	1	İltihab-ı yertevan	-	-	-	-
Şubat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	39	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00078_002_003), (13.03.1912).

Tablo-16 Siirt Mevcut Mahkûmlar Tarafından İmal Edilip Satılan Eşyanın Türü ve Kıymeti

Eşyanın türü	Eşyanın adedi	Her binin kıymeti	Satılan eşyanın		İmalathanede çalışan mahkûm sayısı	Her mahkûma verilen imal ücreti	İmalathane için satın alınan (mübayaa edilen) hammaddenin	Satın alınan hammaddenin	Söylenen (İrad edilen) paranın	Açıklama
			Adedi	Kuruş						
Yerli Külâhı	1	4	1	4	15	6	Beyaz filik	10	16	-

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00078_002_003), (13.03.1912).

Tablo-17 Eruh Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayetle Mahkûm Olanlar	Cünha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masraflarının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Nisan	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Mayıs	-	-	0	1	-	-	-	-	-	-	-
Haziran	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Temmuz	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Ağustos	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Eylül	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekim	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasım	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Aralık	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ocak	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Şubat	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	26	-	25	1	-	-	-	-	-	-	-

1911 Yılında Yapılan Havaleler

Maaşlar	Kiralar	Erzaklar/Tayinat	Hesapta Olmayan Masraflar/ Masarifat-ı Müteferrika	İlaçlar/Mualecat	Tamirat	İnşaat	Açıklama
1800	0	1115,20	1197	0	687,20	0	1911 senesinde sarf edilen vilayete havalesi verilen
1800	0	1115,20	1197	0	450	0	1911 senesi zarfında sarf edilen
0	0	0	0	0	237,20	0	Bakiye kalan

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00078_001_003)

Tablo-18 Garzan Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayette Mahkûm Olanlar	Cûnha ile Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Müteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masrafının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	0	0	0	1	0	279	30	0	0	150	Gardiyan maaşı
Nisan	0	0	2	0	0	200,1	37,3	0	0	150	Gardiyan maaşı
Mayıs	0	0	8	0	0	102,15	35	0	0	150	Gardiyan maaşı
Haziran	0	0	2	0	0	40,2	46	0	0	150	Gardiyan maaşı
Temmuz	0	0	16	0	0	200,1	73	607	0	150	Gardiyan maaşı
Ağustos	0	0	0	0	0	274,2	65	0	0	150	Gardiyan maaşı
Eylül	0	0	0	0	0	279,2	75	0	0	150	Gardiyan maaşı
Ekim	0	0	4	0	0	249,3	81,1	0	0	150	Gardiyan maaşı
Kasım	0	0	0	0	0	363,15	136,2	0	0	150	Gardiyan maaşı
Aralık	0	0	19	0	0	391,2	50	0	0	150	Gardiyan maaşı
Ocak	0	0	8	0	0	279	58,2	0	0	150	Gardiyan maaşı
Şubat	0	0	8	0	0	0	0	0	0	150	Gardiyan maaşı
Toplam	68	0	67	1	0	2660	638	607	0	1800	

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00008_001_003), (24.03.1912).

Tablo-19 Pervari Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayetle Mahkûm Olanlar	Cûmha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Miteferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masraflarının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	2	0	2	0	0	0	44	0	0	150	
Nisan	0	0	0	0	0	33,2	25	0	0	150	
Mayıs	12	0	12	0	0	84,15	25	0	0	150	
Haziran	1	0	1	0	0	86,1	25	0	0	150	
Temmuz	0	0	0	0	0	6,2	25	0	0	150	
Ağustos	5	0	5	0	0	0	90,2	0	0	150	
Eylül	1	0	1	0	0	46,35	25	0	0	150	
Ekim	0	0	0	0	0	31,35	280,2	0	0	150	
Kasım	1	0	1	0	0	58,5	25	0	0	150	
Aralık	0	0	0	0	0	0	25	0	0	150	
Ocak	2	0	2	0	0	0	25	0	0	150	
Şubat	6	0	6	0	0	0	57	0	0	150	
Toplam	30	0	30	0	0	317,2	672	0	0	1800	

Kaynak: (DH_MB_HPS__00145_00078_003_003)

Tablo-20 Şirvan Hapishane Toplu Kayıt Listesi

Aylar	Genel Toplam	Cinayetle Mahkûm Olanlar	Cünha İle Mahkûm Olanlar	Kabahatle Mahkûm Olanlar	Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar	Erzak (Tayinat) Masraf ve Miktarı	Hesapta Olmayan (Masarifat-ı Mütferrika) Masrafların Miktarı	İlaç Masrafının Miktarı	Kiraların Miktarı	Maaşların Miktarı	Açıklama
Mart	5	0	3	2	0	0	15	0	0	150	
Nisan	23	0	17	6	0	0	15	0	0	150	
Mayıs	15	0	13	2	0	0	15	0	0	150	
Haziran	8	0	6	2	0	0	15	0	0	150	
Temmuz	5	0	0	5	0	0	15	0	0	150	
Ağustos	22	0	19	3	0	0	15	0	0	150	
Eylül	6	0	4	2	0	0	15	0	0	150	
Ekim	0	0	0	0	0	0	15	0	0	150	
Kasım	7	0	6	1	0	0	15	0	0	150	
Aralık	14	0	12	2	0	0	15	0	0	150	
Ocak	4	0	3	1	0	0	15	0	0	150	
Şubat	6	0	5	1	0	0	15	0	0	150	
Toplam	115	0	88	27	0	0	320	0	0	1800	

Kaynak: (DH_MB_HPS_00145_00078_004_003), (18.05.1912).

Ek-2: Dört Aylık Yoklama Cetvelleri (Mahkûm İstatistikleri) (Tablo 21-36)

Tablo-21 Bitlis Vilayeti Bitlis Sancağı Merkez Sancak Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	82	1	83		100	1	101
Cünha	71	2	73		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	153	3	156		100	1	101

Kaynak: (DH_MB_HPS_00150_00052_001_001), (14.07.1914).

Bitlis Vilayeti Merkez Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	33	2	35		93	0	93
Cünha	8	0	8		0	0	0
Kabahat	15	0	15		0	0	0
Yekun	56	2	58		93	0	93

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00018_00037_002_001), (14.11.1914).

Bitlis Vilayeti Bitlis Merkez Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	3	0	3		93	0	93
Cünha	1	0	1		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	4	0	4		93	0	93

Kaynak: (DH_MB_HPS_00152_00030_001_001), (14.11.1915).

Tablo-22 Bitlis Vilayeti Ahlat Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		0	0	0
Cünha	4	0	4		3	0	3
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	4	0	4		3	0	3

Kaynak: (DH_MB_HPS_00150_00065_001_001), (14.07.1914).

Ahlat Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Ağustos

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		0	0	0
Cünha	3	0	3		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Yekun	3	0	3		0	0	0

Eylül

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		0	0	0
Cünha	2	0	2		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	2	0	2		0	0	0

Ekim

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		0	0	0
Cünha	0	0	0		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	0	0	0		0	0	0

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00018_00084_001_001), (14.11.1914)

Tablo-23 Bitlis Vilayeti Hizan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	1	1	2		7	0	7
Cünha	0	0	0		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	1	1	2		7	0	7

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00017_00008_002_001), (14.03.1914).

Bitlis Vilayeti Hizan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	3	1	4		0	0	0
Cünha	0	0	0		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	3	1	4		0	0	0

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00017_00008_001_001), (14.07.1914).

Tablo-24 Bitlis Vilayeti Mutki Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0		0		1	0	1
Cünha	1	0	1		0	0	0
Kabahat	0		0		0	0	0
Toplam	1	0	1		1	0	1

Kaynak: (DH_MB_HPS___00150_00066_001_001), (14.07.1914).

Tablo-25 Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	21	0	21		69	0	69
Cünha	11	4	15		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	32	4	36		69	0	69

Kaynak: (DH_MB_HPS___00150_00085_001_001), (14.07.1914).

Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	19	0	19		41	0	41
Cünha	4	0	4		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	23	0	23		41	0	41

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00018_00061_002_001), (14.11.1914).

Tablo-26 Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Kulp Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		4	0	4
Cünha	0	0	0		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	0	0	0		4	0	4

Kaynak: (DH_MB_HPS___00150_00085_002_001), (14.07.1914).

Bitlis Vilayeti Genç Sancağı Kulp Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		3	0	3
Cünha	0	0	0		4	0	4
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	0	0	0		7	0	7

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00018_00061_001_001), (14.11.1914).

Tablo-27 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	104	3	107		219	4	223
Cünha	39	0	39		0	0	0
Kabahat	0	0	0		95	0	95
Toplam	143	3	146		314	4	318

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_004_001), (14.07.1914).

Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	103	1	104		204	3	207
Cünha	39	0	39		102	3	105
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	142	1	143		306	6	312

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00018_00037_001_001), (22.10.1914).

Tablo-28 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Bulanık Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		0	0	0
Cünha	17	0	17		5	0	5
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	17	0	17		5	0	5

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_011_001), (19.08.1914).

Tablo-29 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Malazgirt Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		24	1	25
Cünha	24	0	24		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	24	0	24		24	1	25

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_003_001), (14.07.1914).

Tablo-30 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Sason Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		1	0	1
Cünha	7	0	7		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	7	0	7		1	0	1

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_001_001), (14.03.1914)

Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Sason Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		5	0	5
Cünha	2	0	2		2	0	2
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	2	0	2		7	0	7

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_005_001), (14.07.1914).

Tablo-31 Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Varto Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		13	0	13
Cünha	21	0	21		13	1	14
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	21	0	21		26	1	27

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_002_001), (14.07.1914).

Tablo-32 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	50	0	50		265	0	265
Cünha	10	0	10		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	60	0	60		265	0	265

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_010_001), (13.08.1914).

Tablo-33 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Eruh Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		9	0	9
Cünha	6	2	8		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	6	2	8		9	0	9

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_006_001), (14.07.1914).

Tablo-34 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Garzan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		11	0	11
Cünha	4	0	4		1	0	1
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	4	0	4		12	0	12

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_007_001), (14.07.1914).

Tablo-35 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Pervari Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	1	0	1		10	0	10
Cünha	7	1	8		6	0	6
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	8	1	9		16	0	16

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_008_001), (26.07.1914).

Tablo-36 Bitlis Vilayeti Siirt Sancağı Şirvan Kazası Hapishanesinin Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suç Türü	Mahkûm Miktarı			Açıklama	Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	0	0	0		23	0	23
Cünha	5	0	5		0	0	0
Kabahat	0	0	0		0	0	0
Toplam	5	0	5		23	0	23

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00016_00059_009_001), (1.08.1914).

Ek-3: Hapishane Çalışanlarının Maaş Cetvelleri (Tablo 37-45)

Tablo-37 Bitlis Merkez Hapishanesi Çalışanlarının 1911 Yılı Maaş Cetveli

Memuru'n Güncel Aylık Maaşı	Merkez Vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
750	Bitlis Vilayeti				Hapishane Müdürü	31 Ekim 1909	Ahmed Faik Efendi	
400	Bitlis Vilayeti				Hapishane Katibi	1 Kasım 1909	Mustafa Zihni Efendi	
300	Bitlis Vilayeti				Tevkifhane Katibi	1 Ekim 1910	Bahri Efendi	
300	Bitlis Vilayeti				Baş Gardiyan	1 Kasım 1909	Mehmed Emin Efendi	
250	Bitlis Vilayeti				Hapishane Tabibi	19 Mayıs 1910	Binbaşı Asaf Bey	
150	Bitlis Vilayeti				Hapishane Gardiyanı	1 Kasım 1909	Şemseddin Efendi	
150	Bitlis Vilayeti				Hapishane Gardiyanı	31 Ekim 1909	Abdurrahman Efendi	
150	Bitlis Vilayeti				Hapishane Gardiyanı	24 Nisan 1910	Cümdi Efendi	
150	Bitlis Vilayeti				Hapishane Gardiyanı	17 Ocak 1911	Musa Efendi	
150	Bitlis Vilayeti				Hapishane Gardiyanı	1 Kasım 1909	İsmail Ağa	
150	Bitlis Vilayeti				Tevkifhane Gardiyanı	1 Kasım 1909	Ahmed Ağa	
150	Bitlis Vilayeti				Tevkifhane Gardiyanı	1 Kasım 1909	Şaban Ağa	
150	Bitlis Vilayeti				Tevkifhane Gardiyanı	1 Kasım 1909	Haydar Efendi	
150	Bitlis Vilayeti				Hademe	1 Kasım 1909	Hacı Abdülkadir Ağa	
150	Bitlis Vilayeti				Hademe	31 Ekim 1910	Ali Ağa	
150	Bitlis Vilayeti				Çamaşırıcı	29 Ekim 1910	Hasan Ağa	
3650								

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00005_00025_004_001), (01.11.1911)

Tablo-38 Bitlis Merkez Hapishanesi Çalışanlarının 1914 Yılı Maaş Cetveli

Aylık Maaşları		
Kuruş		Memur ve Müstahdemin Sayısı
750	1	Hapishane Müdürü
400	1	Hapishane Katibi
300	1	Tevkifhane Katibi
300	1	Baş Gardiyan
250	1	Tabip
750	5	Hapishane Gardiyanları 150
450	3	Tevkifhane Gardiyanları 150
300	2	Hademe
150	1	Çamaşırıcı
200	1	Nisa Gardiyan
3850		

Kaynak: (DH_MB_HPS___00090_00034_004_001), (04.04.1914)

Tablo-39 Genç Hapishanesi 1911 Yılı Ayı Personeli ve Maaşları

Memurun Güncel Aylık Maaşı	Merkez vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
350	Bitlis	Genç	Genç		Hapishane Memuru	6 Mayıs 1911	Mehmed Efendi	
200	Bitlis	Genç	Genç		Baş Gardiyan	8 Mayıs 1911	Emin Efendi	
150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan	26 Ekim 1910	Hüseyin Bey	
150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan		Boş/Münhal	

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00005_00025_007_001), (10.1911).

Memurun Güncel Aylık Maaşı	Merkez vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
350	Bitlis	Genç	Genç		Hapishane Memuru	6 Mayıs 1911	Mehmed Efendi	
200	Bitlis	Genç	Genç		Baş Gardiyan	8 Mayıs 1911	Emin Efendi	
150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan	26 Ekim 1910	Hüseyin Bey	
150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan	22 Kasım 1911	Osman Çavuş	

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00005_00025_010_001), (11.1911).

Tablo-40 Genç Hapishanesi 1912 Yılı Personeli ve Maaşları

Memurun Güncel Aylık Maaşı	Merkez vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
350	Bitlis	Genç	Genç		Hapishane Memuru	6 Mayıs 1911	Mehmed Efendi	
200	Bitlis	Genç	Genç		Baş Gardiyan	8 Mayıs 1911	Emin Efendi	
150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan	26 Ekim 1910	Hüseyin Bey	
150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan	22 Kasım 1911	Osman Çavuş	

Kaynak: (DH_MB_HPS_M___00005_00025_018_001), (13.01.1912).

Memurun Güncel Aylık Maaşı	Merkez vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
350	Bitlis	Genç	Genç		Hapishane Memuru	6 Mayıs 1911	Mehmed Efendi	
200	Bitlis	Genç	Genç		Baş Gardiyan	8 Mayıs 1911	Emin Efendi	
150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan	26 Ekim 1910	Hüseyin Bey	

150	Bitlis	Genç	Genç		Gardiyan	22 Kasım 1911	Osman Çavuş	
-----	--------	------	------	--	----------	---------------	-------------	--

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00005_00025_026_001), (13.02.1912).

Tablo-41 Genç Hapishanesi 1913 Yılı Personeli Ve Maaşları

Memurun Güncel Aylık Maaşı	Merkez vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
350			Genç		Hapishane memuru	6 Mayıs 1911	Mehmed Efendi	Adı geçen memur Mehmed Efendi 18 Aralık 1912 tarihinde ayrılmıştır.
350			Genç		Hapishane memuru	18 Aralık 1912	Kamil Bey	
200			Genç		Baş Gardiyan	8 Mayıs 1911	Mehmed Emin Efendi	
150			Genç		Gardiyan	26 Ekim 1910	Hüseyin Bey	
150			Genç		Gardiyan	22 Ekim 1911	Osman Bey	

Aralık ayına ait cetveldir.

Kaynak: (DH_MB_HPS_00147_00042_001_001), (23.01.1913).

Tablo-42 Muş Sancak Hapishanesi 1911 Yılı Personel Maaşları

Memurun Güncel Aylık Maaşı	Merkez vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
250		Muş			Müdür	19 Mart 1911	Halil Kemal Efendi	
200		Muş			Baş Gardiyan	20 Ağustos 1911	Abdüllatif Efendi	
150		Muş			Gardiyan	27 Ağustos 1910	Mustafa Ağa	
150		Muş			Gardiyan	27 Ağustos sene 1910	Muhyiddin Ağa	
150		Muş			Gardiyan	14 Şubat 1911	Şükrü Ağa	
150		Muş			Gardiyan	14 Şubat 1911	Hasan Ağa	
150		Muş			Gardiyan	14 Şubat 1911	İbrahim Ağa	
150		Muş			Gardiyan	14 Şubat 1911	Lebib Ağa	
150		Muş			Gardiyan	9 Ağustos 1911	Mustafa Ağa	
150		Muş			Gardiyan	20 Ağustos 1911	Süleyman Ağa	
150		Muş			Gardiyan	17 Kasım 1909	Halime Hanım	
1900					Toplam			

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00005_00025_003_001), (19.10.1911).

Tablo-43 Siirt Sancak Hapishanesi 1911 Yılı Personel Maaşları

Memurun Güncel Aylık Maaşı	Merkez vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Memuriyet Türü	Tayın Tarihi	Memur İsimleri	Açıklama
350	Bitlis	Siirt			Hapishane Memuru	21 Ağustos 1910	Hacı Mahmud oğlu Siirtli Hüseyin Efendi	
200	Bitlis	Siirt			Hapishane Baş Gardiyanı	3 Ekim 1911	Yasin oğlu Siirtli Kasım Ağa	
150	Bitlis	Siirt			Hapishane Gardiyanı	26 Haziran 1907	Molla Yasin oğlu Siirtli Yusuf	Maaşı 80 kuruş iken 14 Temmuz 1910 tarihinde maaşına 70 kuruş zamlı 150 kuruşa yükseltiştir.

150	Bitlis	Siirt		Hapishane Gardiyani	14 Mart 1904	Rehmo oğlu Siirtli Mehmed Şükrü	Maaşı 70 kuruş iken 14 Temmuz 1910 tarihinde maaşına 80 kuruş zamlanarak 150 kuruşa yükseltilmiştir.
150	Bitlis	Siirt		Hapishane Gardiyani	14 Ocak 1911	Hasan oğlu Siirtli Mustafa	
150	Bitlis	Siirt	Eruh	Hapishane Gardiyani	14 Ocak 1911	Mustafa oğlu Siirtli Abdal	
150	Bitlis	Siirt	Pervari	Hapishane Gardiyani	30 Ağustos 1910	Musa oğlu Sofu Hüseyin	
150	Bitlis	Siirt	Şirvan	Hapishane Gardiyani	24 Mayıs 1911	Mecid oğlu Siirtli Abdüllatif	
150	Bitlis	Siirt	Garzan	Hapishane Gardiyani	15 Şubat 1911	Garzan Kazasında Zok Karyeli Mehmed Şah	

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00005_00025_020_001), (14.01.1912).

Tablo-44 Bitlis Vilayeti ve Sancakları Hapishane Çalışanları 1919 Yılı Ortak Maaş Cetveli

Şimdiki Maaş/ Kuruş	Zam Miktarı/ Kuruş	Önceki Maaş/ Kuruş	Adet	Memuriyet Türü	Açıklama
				Bitlis Vilayeti	
1500	500	1000	1	Hapishane Müdürü	
1200	600	600	1	Katip	
1200	600	600	1	Baş Gardiyan	
900	450	450	1	Gardiyan	
1600	800	800	2	Gardiyan	
1200	600	600	2	Gardiyan	
600	300	300	1	Kadın Gardiyan	
1000	500	500	1	Tabip	
500	250	250	1	Hademe	
500	250	250	1	Çamaşırçı	
1200	600	600	1	Tevkifhane Müdürü	
800	400	400	1	Katip	
900	450	450	1	Baş Gardiyan	
1200	600	600	1	Gardiyan	
600	300	300	1	Hizan Kazası Gardiyani	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
600	300	300	1	Ahlat Kazası Gardiyani	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
400	250	150	1	Ahlat Kazası Kadın Gardiyani	
				Siirt Sancağı	
1200	600	600	1	Hapishane Müdürü	
800	400	400	1	Katip	
800	400	400	1	Baş Gardiyan	
2400	1200	1200	4	Gardiyan	
500	300	200	1	Kadın Gardiyan	
600	300	300	1	Eruh Kazası Gardiyani	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
400	250	150	1	Eruh Kazası Kadın Gardiyani	
600	300	300	1	Pervari Kazası Gardiyani	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
400	250	150	1	Pervari Kazası Kadın Gardiyani	
600	300	300	1	Şirvan Kazası Gardiyani	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
600	300	300	1	Garzan Kazası Gardiyani	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
24800	12350	12450		Nakil olundu	
24800	12350	12450		Nakil toplamı	

				Genç Sancağı	
1200	600	600	1	Hapishane Müdürü	
800	400	400	1	Katip	
800	400	400	1	Baş Gardiyan	
3000	1500	1500	5	Gardiyan	
500	300	200	1	Kadın Gardiyan	
				Muş Sancağı	
600	300	300	1	Sason Kazası Gardiyanı	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
600	300	300	1	Bulanık Kazası Gardiyanı	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
600	300	300	1	Malazgirt Kazası Gardiyanı	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
400	250	150	1	Malazgirt Kazası Kadın Gardiyanı	
				Genç Sancağı	
600	300	300	1	Çapakçur Kazası Gardiyanı	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
600	300	300	1	Kulp Kazası Gardiyanı	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
600	300	300	1	Mutki Kazası Gardiyanı	Yazışma vazifesi ile de yükümlüdür
40200	20200	20000		Toplam	

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00042_00057_007_001), (08.1919).

Tablo-45 Kadın Hapishaneleri Çalışanları 1919 Yılı Maaşları (Belge Numaralarının Devamından Yola Çıkılarak tablonun 1919 yılına ait olduğu tahmin edilmektedir.)

Mart ve Nisan	Aylık Tahsisat			Açıklama	Madde	Fasıl
	Toplam Kuruş	Belirlenen Kuruş	Aded			
4597,2	2298,3	21100		Toplam Nakil		
		500	1	Kadın Gardiyan		
		600	1	Eruh Kazası Gardiyanı		
		400	1	Eruh Kazası Kadın Gardiyan		
		600	1	Pervari Kazası Gardiyanı		
		400	1	Pervari Kazası Kadın Gardiyan		
		600	1	Şirvan Kazası Gardiyanı		
		600	1	Garzan Kazası Gardiyanı		
		1200	1	Genç Sancağı Hapishane Müdürü		
		800	1	Katip		
		800	1	Baş Gardiyan		
		3000	5	Gardiyanlardan her birinin aylık maaşı (600)		
		500	1	Kadın Gardiyanı		
		600	1	Sason Kazası Gardiyanı		
		600	1	Bulanık Kazası Gardiyanı		
		600	1	Malazgirt Kazası Gardiyanı		
		400	1	Malazgirt Kazası Kadın Gardiyanı		
		600	1	Çapakçur Kazası Gardiyanı		
		600	1	Kulp Kazası Gardiyanı		
		600	1	Mutki Kazası Gardiyanı		
80400	40200	40200				

Kaynak: (DH_MB_HPS_M____00042_00057_008_002)

Ek-4: Vilayetlerin 1919 Yılı Hapishane İlaç ve Tayın Bedelleri

	Yiyecek/ Tayinat	Çeşitli Masraflar	İlaçla Tedavi/ Mualecat	Mahkûm Sevki
Sivas	945000	130000	50000	
İçil	24000	1500	10000	
Karesi	400000	20000		
Trabzon	219000	142100		
Bolu	590500			
Kayseri	250000			
Kale-i Sultaniye	130000	2000		
Canik	260600	4900		
Kastamonu	237350	48500		
Erzurum	158500	4100		
Maraş	39000		5800	
Kütahya	135000	14000		
Hüdavendigar	380000	240000	15000	
Elaziz	270000	116000		
Diyarbakır	260000	37500	21500	
Karahisar	270000	5000	80000	
Teke	165000	5000	5900	
Konya	909633	2625	509000	
Edirne	110800	7160	16095	
İzmit	180000	60000	40000	
Ankara	580000	140000		
Ayntab	130000		6000	
Adana	155000	12500	43000	
Niğde	63000			
Menteşe	3000			
Denizli	166900	3400	19500	
Urfa	73500			
Erzincan	68760	5500		
Çatalca	30000			
Van	90000			
-	7294543	1001785	821795	
İstanbul	300000			
Saruhan	200000	100000	30000	
TOPLAM	7794543	1101780	851795	Kuruş

Kaynak: (DH_MB_HPS__00069_00026_012_001)

Ek-5: Vilayetlerin 1919 Yılı Mahkûm Sayıları

Vilayet İsimleri	Mahkûmlar/ Mahkûmin	Tutuklular/ Mevkufin	Genel Toplam
İstanbul Vilayeti	550	350	900
Edirne	600	420	1020
Adana	750	755	1505
Ankara	930	820	1705
Aydın	1850	1430	3280
Erzurum	350	280	630
Bitlis *	450	480	930
Hüdavendigâr	1050	630	1680
Diyarbakir	750	725	1475
Sivas	880	1055	1935
Trabzon	300	400	700
Kastamonu	1250	630	1880
Konya	950	650	1600
Mamuratülaziz	550	300	850
Van	300	250	550
Erzincan Sancağı	50	150	200
Urfa	200	150	350
İzmit	255	155	410
İçil	90	100	190
Eskişehir	220	125	345
Bolu	650	260	910
Teke	220	230	450
Canik	50	160	210
Çatalca	60	55	115
Karesi	650	220	870
Kale-i Sultaniye	130	220	350
Kayseri	230	140	370
Karahisar-ı Sahib	210	150	360
Kütahya	300	250	550
Menteşe	350	120	370
Maraş	210	220	330
Niğde	240	350	590
Toplam	15625	12230	27855

Kaynak: (DH_MB__HPS__00069_00026_013_001)

EK-6: Bitlis Vilayetinde Görev Yapan Valiler

Yıllar	Valiler	Atanma Tarihi
1899-1900	Hüsni Bey	(28 Nisan 1900)
1900-1901	Hüsni Bey	
1901-1902	Hüsni Bey	
1902-1903	Hüsni Bey	
1903-1904	Hüsni Bey	
1904	Ferid Bey	
1905	Ferid Paşa	
1906	Ferid Paşa	
1907	Ferid Paşa (Vezir)	
1908	Tahir Paşa	
1912	Ali Paşa (Mirliva) (Paşalığın en alt kademesi olan subay rütbesi, tuğgeneral)	
1917-1918	Haydar Bey	

Yıllar	Valiler
1900 (Nisan)	Hüsnü Bey
1904 (Ocak)	Ferit Paşa
1907 (Temmuz)	Tahir Paşa (Arnavut)
1908 (Ağustos)	Ahmet Reşit Paşa [Tokçær]
1909 (Ocak)	Mehmet Hüsnü Bey [Zadıl]
1909 (Temmuz)	Salim Paşa (Paspaszade)
1910 (Şubat)	Tahir Paşa (Arnavut) (Tekrar)
1911 (Ocak)	Mehmet Ali Ayni Bey
1912 (Ocak)	Ahmet Nedim Bey (Harputlu)
1912 (Ağustos)	Ali Paşa
1914 (Mart)	Abdülvahap Suphi Bey
1914 (Aralık)	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda)
1915 (Eylül)	Memduh Sermet Bey
1917 (Ocak)	Haydar Hilmi Bey
1918 (Nisan)	Ahmet Mazhar Müfit Bey

Kaynak: (Eralp Yaşar Azap, **Bitlis Salnameleri Devlet-Vilayet-Maarif**, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 2017, s.167-168.)

Ek-7: Hapishanelere Ait Tamirat Cetvelleri (Tablo 46-51)

Tablo-46 Muş Hapishanesi 1911 Yılı Tamiratları

Toplam Fiyat (Yekûn Fiyat)	Metre Küp (Tekâ'uben)		Metre Kare (Terbian)		Ebad						Kısımlar-Bölmeler (Aksam-ı Müteşabih)	Açıklamalar
	Santimetre	Metre	Santimetre	Metre	Boy-Uzunluk (Tul)		En-Genişlik (Arz)		Yükseklik (İrtifa)			
					Santimetre	Metre	Santimetre	Metre	Santimetre	Metre		
	80	422			70	105		1		2	2	Hapishane temellerinin kazılması (hafri) ve toprak (turab) nakli harici beden duvarı
	80	128			20	32		1		2	2	Hapishane temellerinin kazılması ve toprak nakli harici beden duvarı
		96				15	80			2	4	Hapishane temellerinin kazılması ve turabın nakli dâhili beden duvarı erkekler (zükür) ve kadımlar (inas) yönü (cihet)
		56			50	17	80			2	2	Hapishane temellerinin kazılması ve toprak nakli dâhili beden duvarı kadınlar yönü
	20	99				31	80			2	2	Hapishane temellerinin kazılması ve toprak nakli dâhili beden duvarı erkekler yönü
	147				50	7	70			2	14	Hapishane temellerinin kazılması ve toprak nakli dâhili bölme erkekler yönü
	84				50	7	70			2	8	Hapishane temellerinin kazılması ve toprak nakli dâhili bölme kadınlar yönü
	175				50	12	70			2	10	Hapishane temellerinin kazılması ve toprak nakli dâhili bölme erkekler yönü
3626,4	1208	80	3									
60440	1208	80	50									Kumlu kireçli harç ve yeni (cedit) taş ile adı geçen temellerin inşası
	253	68			70	105	80		50	1	2	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
	76	28			20	32	80		50	1	2	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
		54				15	60		50	1	4	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
	50	31			50	17	60		50	1	2	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
	55	80				31	60		50	1	2	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
	78	75			50	7	50		50	1	14	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
		45			50	7	50		50	1	8	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
	93	75			50	12	50		50	1	10	Bodrum katının kumlu kireçli harç ve yeni taşla inşası
688	76	55										
	697	62			70	105	60		50	5	2	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası
	212	52			20	32	60		50	5	2	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası
	165					15	50		50	5	4	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası
	96	25			50	17	50		50	5	2	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası
	170				31	50			50	5	2	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası

Kaynak: (DH_MB_HPS_M____00001_00026_001_002)

Toplam Fiyat	Fiyat	Metre Küp		Metre Kare		Ebad						Kısımlar-Bölmeler	Açıklamalar
		Santimetre	Metre	Santimetre	Metre	Boy-Uzunluk		En-Genişlik		Yükseklik			
						Santimetre	Metre	Santimetre	Metre	Santimetre	Metre		

10202,2			231			50	7	40		50	5	14	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası
			232			50	7	40		50	5	8	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası
			275			50	12	40		50	5	10	Birinci katın kumlu ve kireçli harç ve yeni taşla inşası
118763,4	60	89	1979										
500	250							60	1		3	2	Gönderilen resme göre bahçe kapısının doğranmış şekilde kapılık tahtadan inşası
3600	100								1		2	36	Gönderilen resme göre dâhili odaların kapılık tahtadan ve dikme inşası
5250	75								1		2	70	Harici pencerelerin çerçeve ile cam inşası
6300	6			1050								70	Adı geçen pencerenin aralıkları onar santim olmak üzere demir parmaklık inşası her biri on beş okkadan (kıyye)
				54	3403	70	105	20	32				Mezkûr hapishanenin yarım metre aralıklı üzeri tahta perde ve topraklı çatı inşası
				50	727	50	17		15				Kadınlar bahçe mahalleri eksik kısımlar
22900	25			4	2676		31		15				Erkekler bahçe mahalleri eksik kısımlar
303286,6													Yalnız üç yüz üç bin iki yüz doksan kırk sekse santimdir.

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00001_00026_001_003)

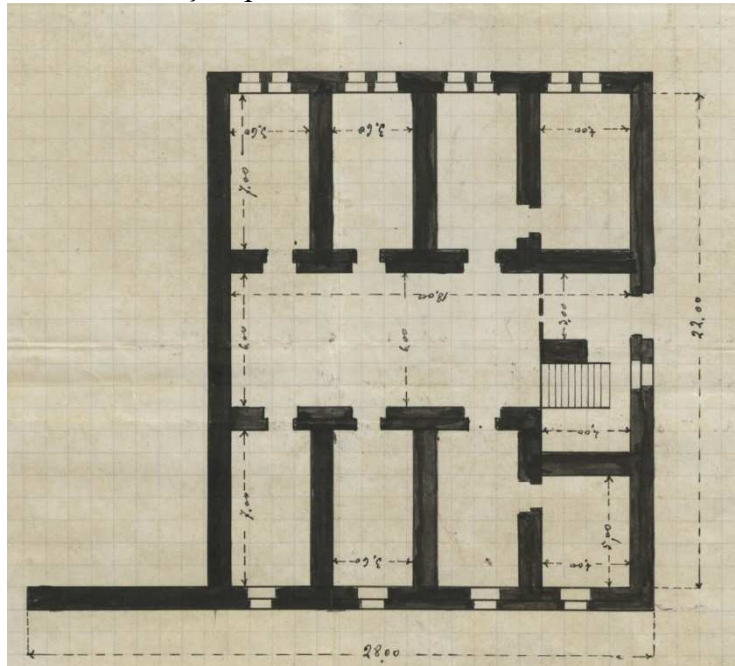
Tablo-47 Muş Hapishanesi 1914 Yılı Mart ve Mayıs Ayları Tamiratları

İnşaatın Beyanı		Ebad			İrtifa	Metre Muka'ab
		Tul	Arz	Metre Murabba		
Sıva için lüzumgörünen toprak		28	7	196	0,3	5,88
Sıvaya katmak için saman	196 kıyye					
Sıvacı usta yevmiyesi	13					
Sıvacı amele yevmiyesi	13					
Gerek Sıva üzerine ve gerekse binanın üst odalarını badana için kireç	240 kıyye			1606		
Badanacı usta yevmiyesi	4					
Badanacı amele yevmiyesi	4					
Alt kat gezinti mahallinde ağaç parmaklık tabanlık ağaç	2	2	3	0,14		0,2

(Mecidiye yirmi kırk hesabıyla (hesaplama yöntemi) dokuz yüz kırk yedi kuruşdur.)

Kaynak: DH_MB_HPS_00006_00013_002_001, (29.03 1914).

Kroki-1: Muş Hapishanesi 1914 Yılı Krokisi

(Alt ve üst katına sıva vurulacak yerler)

İmalatın Beyanı	Aksam-ı Hasebiye	Ebad			Mekadir	Fiyat
		Tul	Arz	İrtifa		
Tebar çatmalı zaviye-i ... tahta kaplama	4	0,9		1,9	6840	
Döşemesi	1	0,9	0,9		5800	
Çatı kaplaması	2	1	0,7		1300	
					8940	24,8
Çatısına sac vazı	2				2	7,5
Boya telası						
Pencere ve teferruatı	3				3	7,5

(Hamidiye on dokuz kuruş hesabıyla yalnız 1135 kuruş on paradır.)

Kaynak: DH_MB_HPS_00113_00036_003_002/DH_MB_HPS_00113_00036_004_00,
(19.05.1914)

Tablo-48 Muş Hapishanesi 1914 Yılı Temmuz ve Ağustos Ayları Tamiratları

Yapılan İşin Açıklama Kısmı	Ebad				Miktarlar	Fiyat	Kuruş	Düşünceler
	Ahsap Kısımlar	Boy-Uzunluk	En-Genişlik	Yükseklik				
Her iki taraf (tarafeyn) duvarının zemin seviyesine kadar yıkılması	3	7	0,4	4,4	Küp 36,96 14,96 22,00.	2,5	55	
Gerekli ebadda duvar inşası					22	35	770	Enkaz kısmını dahil hesap ve tamir olunur bir nevi alçı ile
Düz çatı sıva tamiri	2	12	3		Murabba 72	3	216	
							1041	

(Tutarı Mecidiye 19 hesabıyla yalnız 1041 kuruş)

Kaynak: DH_MB_HPS_00113_00036_010_002, (13.07.1914).

Yapılan İşin Açıklama Kısmı	Ahsap Kısımlar	Ebad			Miktarlar	Fiyat	Kuruş	Düşünceler
		Boy-Uzunluk	En-Genişlik	Yükseklik				
Üç boyutlu kapı tahta kaplaması	4	0,9		1,9	6,840 (rub)	¼		
Döşemesi	1	0,9	0,9		0,5800 (rub)	¼		
Çatı kaplaması	2	1	0,65		1,300 (rub)	¼	24,75	22126
Çatısına sac konulması	2				2 aded	7,5	15	
Boya telası							40	
Pencere ve ayrıntısı	3				3 aded	7,5	22,5	

29876	
4	Dört adet imal edileceğine oranla
1190,04	
59,75	Akçe farkı-Hesap farkı
1135,25	

(Hamidiye 19 kuruş hesabıyla yalnız 1135 kuruş 10 paradır.)

Kaynak: DH_MB_HPS_00113_00036_007_002, (14.07.1914).

İnşaatın Çeşidi	Aksap Kısımlar	Ebad			Miktarlar		Toplam-Yekun	Fiyat		İnşaat Masrafı	
		Boy	En	Yükseklik	Metre Kare	Metre Küp		k-p	Kr	Pr	
		m-s	m-s	m-s	m-s	m-s					
Ahşap İnşaat											
b h r t k baskı ve tabanı	2	1,75	0,12	0,12		0,504					
v h v y h dikmeleri	2	2,35	0,12	0,12		0,062					
r a v r a ve r a boylamaları	3	1,6	0,12	0,12		0,069					
s ş dikmeleri	2	0,7	0,1	0,1		0,014					
k l dikmeleri	2	0,55	0,1	0,1		0,011					
Küçük kapı v k baskı ve tabanı	2	0,8	0,1	0,1		0,016					
Küçük kapı parmakları	3	0,43	0,1	0,1		129					
Küçük kapı tarafında parmaklar ve kısa boylamalar m, m, m, parmakları	4	0,3	0,1	0,1		0,012					
s, y kısa boylamaları	2	0,25	0,1	0,1		0,005					
Küçük kapı parmakları kısa boylamaları	3	0,5	0,1	0,1		0,015					
Raptiyeler k, k ve k, k	4	1,7	0,1	0,1		0,068					
						456	456				
Pencereler											
t - h tabanları	12	1,1	0,12	0,1		0,158					
b - h baskıları	12	1,1	0,12	0,1		0,158					
k, k, b, k dikmeleri	24	1,3	0,12	0,12		0,374					
						690					
						0,691					
						1,147					
						1,152	786	47	901	905	
								54	90		
Beklenmeyen Masrafların %10 zammı											
-Masarifi gayri melhuz % 10 zammı								1	991		

(Mecidiye 19 hesabıyla 996 kuruştur.)

Kaynak: DH_MB_HPS_00113_00036_007_002, (14.07.1914).

Bitlis Vilayeti Muş Sancağı Hapishanesinin Tamirâtı İçin İnşaat Malzemesi Cetveli

Toplam		Ayrıntılı Fiyatı		Hacim Miktarı veya Dış Yüzü		Ebadı			Miktarlar			Çeşidi	Malzeme İsimleri	Düşünceler	
Santim	Kuruş	Santim	Kuruş	Metreküp	Metrekare	Yükseklik	En	Boy	Ağırlık Ölçüsü-Kıyye	Kilo	Aded				
	360										3000	Kireç	Kireç toprak fiyatı	Muş Hapishanesi kapısı önünde inşa edilen duvarların inşaatı malzemeleri için harcanan 769 kuruş 25 paranın mahalli için kullanıldığı keşif ile anlaşılmış ve onaylanmıştır. Belediye Azası	
	45										270	Saman	Saman fiyatı		
	45										190	Taş	Taş fiyatı		
	45										5	Ağaç	Bina kafesi (çatma) için satın alınan ağaç fiyatı		
	45										5	Ağaç	Hatıllar (Taş duvarlara belli aralıklarla yatık olarak konan ahşap çatki veya tuğla tabakası) için ağaç bahası		
	219	25									13	Uzun ağaç-Sal	Hapishanenin etrafındaki sur üzerine örtülen sal fiyatı		
	10										2	İksir	İksir-Sıvı fiyatı		
Toplam	769	25													
Yalnız 769 kuruş 25 paradır.															

Kaynak: DH_MB_HPS_M___00016_00009_001_001, (05.08.1914).

Tablo-49 Muş Hapishanesi 1919 Yılı Tamiratları

Özet		Toplam		Fiyatı		Hacmen		Dıştan		İnşaatın Ebadı					Bölümleri n Miktarı	İnşaatın Açıklamaları
Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Toplam	Metreküpü	Toplam	Metrekaresi	Metre	Genişlik	Dıştan	Boy	Devren		
1500		1500		50		45	45				4,5	1	10			Daire dahilinde toprağın harice atılması amele ücreti aded 30 her bir 50, her bir amelenin yevmiyesi (75) metreküp için
2000		1500		50		42	42			3,5		0,4		30		Birinci katın duvar aksamına kireç ihracı için kireç 20000 aded 20 amele her biri 50
1000		1500		50		42	42			3,5		0,4		30		İhraç edilen kirecin imal olunan mahalle nakli için 20 amele her biri 50
2000		2000		150		42	42			3,5		0,4		30		Duvarın inşası için 20 amele her biri 50 usta dülger 10 her biri 100
6500																
1200		1200		100											Direk 40	Birinci katın zemin ve damın örtüsü için ahşap direk ile aralarına konulan ufak ahşap aksamın imali için marangoz 12 her biri 100
700																Kapı pencere çerçeveleri imaliyesi marangoz 7 her biri 100
1000		1000		50		25	25				5	0,5	10			Binanın üstüne toprak saçıp nakil ve imali için amele 20 her biri 50
400		400		50		9,8	9,8				7	0,2	7			Kilise üstünün kazılmasıyla toprak nakil ve döşemesi için amele 8 her biri 50
9800																
720								120	120		12		10			Binanın üstüne döşenen toprak için tuz kıyye her biri 6 her biri metreküpü atık 1
500		500		50		18,75	18,75			2,5		0,5	15			Kilise avlusunun yıkılan dış duvarının yeniden imali için kireç 12000 adet amele 10 her biri 50
2400		2400		150		18,75	18,75			2,5		0,5	15			İşbu alınan kirecin duvar mahalline nakli için dülger 12 her biri 100 amele 24 her biri 50 yevmiye metreküpü 1,5 (bir dülgerde iki amele hesabıyla)
13420																
1000		1000		150		7,8	7,8			1,5	0,4		13			Yeniden inşa edilecek abdesthane için dülger 5 her biri 100 amele 10 her biri 50
250		250		50												Abdesthanelere gerekli kirecin ihracı için kireç 4800 aded her bir metreküpüne kireç 600 aded
14920																Bu kirecin nakli için 5 amele her biri 50

Kaynak: (DH_MB_HPS___00017_00024_002_001)

Bitlis Vilayetinın Muş Sancağı Hapishanesi Tamiri Masraflarını Açıklayan Ayrıntılı Müfredat İlk Keşif Defteri Sureti.

Genel Toplam		Bedel-Esmamı		Fiyatı		Miktarlar		Niteligi	Benzer Kısımlar	Boy Olarak		En Olarak		Uzunluk Olarak		İnşaat Türü
Santim	Kuruş	Santim	Kuruş	Santim	Kuruş	Santim	Metre			Santim	Metre	Santim	Metre	Santim	Metre	
		0	1500	0	50	0	45	amele	30	0	1	50	4	0	10	Daire dahilinden harice atılması için amele ücreti
		0	2000			0	42			50	3	40	0	0	30	Birinci katın duvar bölümlerine kireç çıkarmak için amele ve kireç ve usta bedeli
		0	1000	0	50			amele	20							Çıkarılan kirecin imal olunan mahalle nakli için
		0	2000								3					Duvarın inşası ustalık ve amele
		0	1200	0	100			yevmiye	12							Birinci katın zemin ve damının örtüsü için ahşap direk ile aralarına konulan ufak ahşap kısımlarını imali için marangoz
		0	700	0	100			yevmiye	7							Kapı pencere ve çerçeve imali için marangoz
		0	1000	0	50			amele	20							Binanın üstüne toprak nakliyesi için amele
		0	4000	0	50			amele	8							Kilise üstünün kazılarak toprak nakil ve döşemesi
		0	720	0	6			kyyye	120							Her iki bina üzerine döşenen toprak için tuz
		0	500	0	50			amele	10	50	2	5	0	0	15	Kilise avlusunun yıkılmış dış duvarının yeniden imali için kireç hazırlanması
		0	2400	0	150			yevmiye	16	50	2	5	0	0	15	Kirecin duvar mahalline nakli amele ve ustalık
		0	1000	0	150					50	1	40	0		13	Yeniden inşa edilecek beş abdesthane amele ve dülger ücreti
		0	250	0	50			amele	5							Abdesthanelere gerekli kirecin hazırlanması
		0	250	0	50			amele	5							Nakliyesi
14920																

(Yalnız 14920 kuruluşur.)

Kaynak: (DH_MB_HPS_M_00042_00057_009_001), (12.08.1919).

Tablo-50 Siirt Hapishanesi 1917 Yılı Tamiratları

Siirt Sancağı Hapishanesinin Tamiratı İçin İstihdam Edilen Amele Ücretleri İle Nakliyat Ücretlerini Açıklayan Müfredat Cetveli

Genel Toplam	Bedeli	Fiyatı	Miktarı	Boy Olarak		Genişlik Olarak		Uzunluk Olarak		İnşaat Çeşidi
				Santim	Metre	Santim	Metre	Santim	Metre	
6000	6000			5			1		10	Has
400	400									Usta
1200	1200									Amele
7600										

Siirt Sancağı Hapishanesinin Tamiratı İçin İnşaat Malzemesi Cetveli

Toplam	Müfredat Fiyatı		Hacim Miktarı veya Yüzevi		Ebadı			Kıyye	Kilo	Aded	Çeşidi	Malzeme İsimleri
	Santim	Kuruş	Metreküp	Metrekare	Yükseklik	Genişlik	Uzunluk					
6000		60			5	1	10	8400				Has-ı Siirdi 100

Siirt Sancağı Hapishanesi Tamiratını Açıklamak İçin Düzenlenen Müfredat İlk Keşif Defteri

Genel Toplam	Bedeli	Fiyatı	Mekadir	Keşid	Aksam-ı Saniyesi	Boy Olarak		Genişlik Olarak		Uzunluk Olarak		İnşaat Çeşidi
						Santim	Metre	Santim	Metre	Santim	Metre	
6000	6000					5			1		10	Has
400	400											Usta
1200	1200											Amele
7600												

(Ustanın yevmiyesi 50 kuruş amelenin yevmiyesi 20 kuruştur.)

Kaynak: (DH_MB_HPS_00013_00036_003_001), (23.10.1917).

Tablo-51 Siirt Hapishanesi 1919 Yılı Tamiratı

Bitlis Vilayetinin Siirt Sancağı Merkez Kazası Hapishanesinin Tamiratını Açıklayan İlk Keşif Evrakı

İnşaatın Açıklaması	Benzer Kısımlar	Miktarlar			Miktarlar		Fiyat	Toplam	Açıklama
		Boy	En	Yükseklik	Tamamı	Bir Kısmı			
Mahalli şartlar gereğince harç sarfıyla duvar inşaatı için taş duvar		31/20	80	4/00	100	100	242,5	242,5	Duvar için taş bedeli
İnşaata gerekli harç	ölçek 100				100	100	10000		
Amele yevmiyesi	aded 225				225	50	11250		
Usta yevmiyesi	30				30	100	3000		
							48500		
Yalnız kırk sekiz bin beş yüz kuruştur.									

Kaynak:(DH_MB_HPS_M___00055_00047_001_001/DH_MB_HPS_M___00055_00047_002_001), (10.09.1919)

Ek-8: Bitlis Vilayeti 1915 Yılı Hapishane Kira Bedelleri

Havale ve Kadro Gereğince Kiralanması Lüzumlu Olan				Mahallerinden Gelen Onaylı Cetvel Gereğince Mahallerince Kiralanmış Olan				Gereklilikten Dolayı Mahallerince Kadroya İlave Olarak ve Tekrar Kiralanan				Mahallerinden Gelen Onaylı Cetvel Gereğince Mahallerince Kiralanmış Olan				Kiralanan Mahallin İsimleri						Açıklamalar
Yıllık Kira Bedeli		Aylık Kira Bedeli		Yıllık Kira Bedeli		Aylık Kira Bedeli		Yıllık Kira Bedeli		Aylık Kira Bedeli		Yıllık Kira Bedeli		Aylık Kira Bedeli		Kiralama Tarihi	Kira Bitiş Tarihi	Vilayet	Liva	Kaza	Nahiye	
Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para							
600		50		510		42	20					90		7	20	-	-	Bitlis	Muş	Muş		Muş Hapishanesi
900		75		180		15						720		60		7 Ağustos 1912	Süresiz	Bitlis	Genç	Genç		Genç Hapishanesi
240		20		240		20										2 Eylül 1912	Süresiz	Bitlis	Bitlis	Ahlat		Ahlat Hapishanesi
240		20										240		20		-	Süresiz	Bitlis	Siirt	Garzan		Garzan Erkek Hapishanesi
456		38		1020		85		564		47						14 Nisan 1914	Geçici Olarak	Bitlis	Bitlis	Bitlis		Merkez Vilayet Erkek Hapishanesindeki izdihamdan dolayı mecburen geçici olarak kiralanmıştır
840		70		840		70										14 Mart 1909	Süresiz	Bitlis	Bitlis	Bitlis		Merkez Vilayet Kadın Hapishanesindeki izdihamdan dolayı mecburen geçici olarak kiralanmıştır
240		20		400		80		160		60						14 Temmuz 1914	Şubat sonu	Bitlis	Siirt	Siirt		Siirt Erkek Hapishanesindeki tutukluların hükümet malı olan hapishanedeki yer yokluğundan geçici olarak kiralanmıştır
480		40		480		40										14 Mart 1914	Şubat sonu	Bitlis	Siirt	Siirt		Siirt Kadın Hapishanesindeki tutukluların hükümet malı olan hapishanedeki yer yokluğundan geçici olarak kiralanmıştır
198		16	20	540		45		342		28	20					20 Mayıs 1914	Süresiz	Bitlis	Muş	Sason		Sason erkek ve kadın lüzumundan dolayı kiralanmıştır.
480		40		342		28	20	138		11	20					20 Mayıs 1914	Süresiz	Bitlis	Muş	Malazgirt		Malazgirt kadın lüzumundan dolayı kiralanmıştır.
171		14	10	171		14	10									14 Nisan 1913	Süresiz	Bitlis	Genç	Kulp		Kulp kadın lüzumundan dolayı kiralanmıştır.
240		20		240		20										14 Mart 1914	Süresiz	Bitlis	Siirt	Arve		Arve kadın lüzumundan dolayı kiralanmıştır.
60		5		120		10		60		5						14 Aralık 1913 1329	Süresiz	Bitlis	Siirt	Pervari		Pervari kadın lüzumundan dolayı kiralanmıştır.
480		40		228		19						252		21		14 Aralık 1913	Süresiz	Bitlis	Siirt	Şirvan		Şirvan kadın lüzumundan dolayı kiralanmıştır.
				180		15		180		15						22 Şubat 1914	Süresiz	Bitlis	Bitlis	Hizan		Hizan kadın lüzumundan dolayı mahallince kiralandığı anlaşılmıştır.
1440		120		1440		120										14 Temmuz 1913	Süresiz	Bitlis	Muş	Muş	Muş	Muş Erkek Hapishanesi hapishanede ortaya çıkan izdihamdan hastalıktan dolayı zorunlu olarak hastaların tecridi için (ayrı tutma) bu mahallerin geçici olarak tutulduğu bildirilmiştir.
				1200		100		1200		100						1 Haziran 1914	Süresiz	Bitlis	Muş	Muş	Muş	Muş Erkek Hapishanesi hapishanede ortaya çıkan izdihamdan hastalıktan dolayı zorunlu olarak hastaların tecridi için (ayrı tutma) bu mahallerin geçici olarak tutulduğu bildirilmiştir.
				1200		100		1200		100						1 Haziran 1914	Süresiz	Bitlis	Muş	Muş	Muş	Muş Erkek Hapishanesi hapishanede ortaya çıkan izdihamdan hastalıktan dolayı zorunlu olarak hastaların tecridi için (ayrı tutma) bu mahallerin geçici olarak tutulduğu bildirilmiştir.

				1200		100		1200		100					1 Haziran 1914	Süresiz	Bitlis	Muş	Muş	Muş	Muş	Muş Erkek Hapishanesi hapishanede ortaya çıkan izdihamdan hastalıktan dolayı zorunlu olarak hastaların tecridi için (ayrı tutma) bu mahallerin geçici olarak tutulduğu bildirilmiştir.
				360		30		360		30					2 Temmuz 1914	Süresiz	Bitlis	Muş	Bulanık	Liz	Liz Nahiyesi Erkek Hapishanesi (Bulanık Kazasına bağlı)	
7065		588	30	10891		954	10	5266		485	20	1440		120	Yekun							

Kaynak: (DH_MB_HPS_00029_00036_010_001), (11.07.1915)

Ek-10 Hapishane Tarihi Zaman Çizilgesi

HAPİSHANEDEN ÖNCE

Babil - Borçlu kişi, alacaklının evinde tutulabilmektedir	Eski Çin - Ölüm cezasının yanında hapis ve sürgün cezaları	İran - Ölüm, sakatlama, para ve hapis cezaları	Erken Hindistan - Ölüm, sakatlama, hapis, sürgün, kast'tan ihraç, müsadere ve para cezaları	Hititler - Ceza Sisteminde zararın tazmini esas alınmakta, zorunlu çalıştırma, yüz kızartıcı suç için ölüm cezası çok az verilmektedir	İbraniler - Kıyas temel ceza, cezaların şahsiliği ilkesi	M.Ö. 4000 - 3000 - Mezopotamya - Hapis Cezası	M.Ö. 2050 - 1876 - Eski Mısır-Kalelerin bünyesinde zindan, hücre	M.Ö. 746 - 539 -Asur İmparatorluğu - Güçlendirilmiş mekanlarda hapis cezası	Antik Yunan - İntikam, kıyas esastur
--	---	---	--	---	---	--	---	--	---

AYDINLANMA SONRASI

HÜRRİYET BAĞLAYICI CEZALARIN EVRİMİ

YENİÇAĞ

ORTAÇAĞ

İLKÇAĞ

17 ve 18. Yüzyıllar - Hapishanelerde aşım doluluk, toplu ölüm vakaları	1690 - Floransa Mobillon Çocuk İslahevi	1597 - Kadımlar için Spinnhaus	1595 - İlk Modern Hapishane/ Toplu Sistem-Ölüm cezası yerine eğitim verilerek iyileştirme, ıslah etme kararı- Klarissen Manastırı. Sadece erkekler için, Merkantilizm, Kalvinizm etkisi, Almanya, İtalya, Belçika	1555 - Amsterdam Hapishaneleri, Kral IV. Edward, Londra Bridgewell Şatosu'nun çalışma evi haline getirilmesi	1453 - 1789 - Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl döneminde (1532) hapis cezası düzenli bir yaptırım olarak uygulanır. Carolina'da zindan ile amaçlanan: Korkutmak, kefaref	476 - 1453 -Kilise Hukuku etkisi, 817 Kilise kontrolünde hapis cezası, Papa VIII. Bonifaz, Almanya / Aachen	8. Yüzyıl - Cermenler, Hapis cezası	Romalılar - Hürriyet bağlayıcı cezalar yerine çalışma cezası, Tullianum isimli hücreler kullanılmakta, Roma vatandaşlarına para cezası uygulanmaktadır	Suçlu kamu düşmanı sayılır
---	--	---------------------------------------	--	---	--	--	--	---	----------------------------

REFORM ÇAĞI

1757 Torino - Roma - Genç suçlular için ilk ayrı hapishane	1777 - John Howard'ın hapishanelerin ıslahı için yaptığı değerlendirme	1785 - Panopticon Sistemi- Jeremy Bentham'ın tasarladığı model 19. yüzyıl hapishane mimarisini etkilemiştir. Görünmeden gözetleme, sürekli gözetlenme hissi, yüksek maliyet	1790 - Pensilvanya Sistemi/ Tecrit - Philadelphia İyileştirme Kurumu, 12 yıl uygulanan mahkumiyet, tek kişilik hücre sistemi	1823 - Auburn Sistemi/ Sessizlik- New York, birlikte mesai, toplu yemek, gece tek kişilik hücrede istirahat	1840 - İngiliz Sistemi/ İrlanda istemi/ İyi Hal/ Dereceli Sistem- Çalışma ve iyi hal önceliklidir. Maconochie 3 aşamalı sisteminde mahkuma hapishaneye girişinde not verilir. 1851'de Sir Waltercroft tarafından yeniden geliştirilmiştir	1846 - Müshahede ve Sınıflandırma Sistemi-İnfaz gruplarının tespiti, Bonneville, Şartlı Tahliye projesi
---	---	--	---	--	--	--

Ek-11: Haritalar (Harita 1-3)

Harita-1: Bitlis Vilayeti

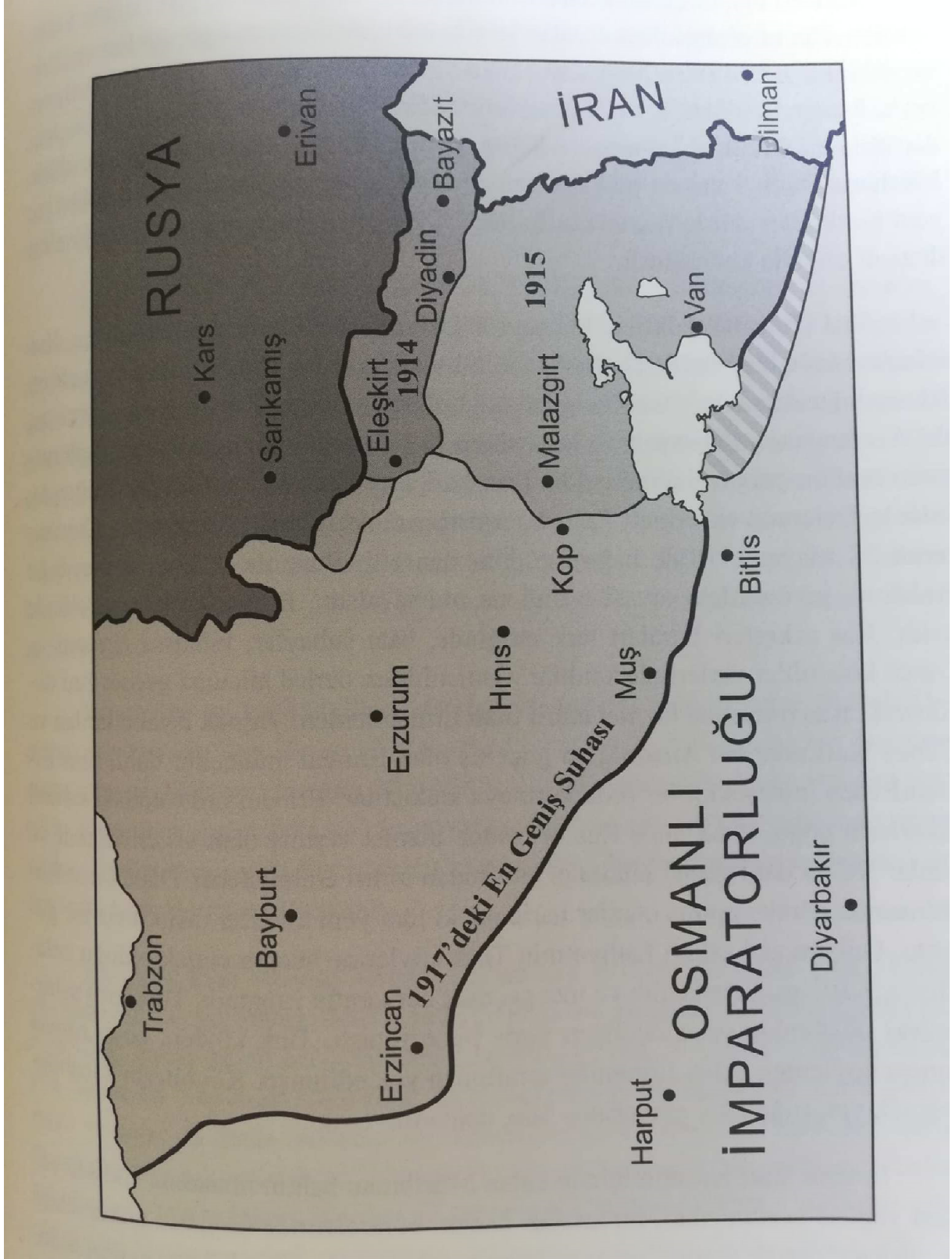

Bitlis Vilayeti

Kaynak: (Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım Eşref, *Osmanlı Atlası XX.*

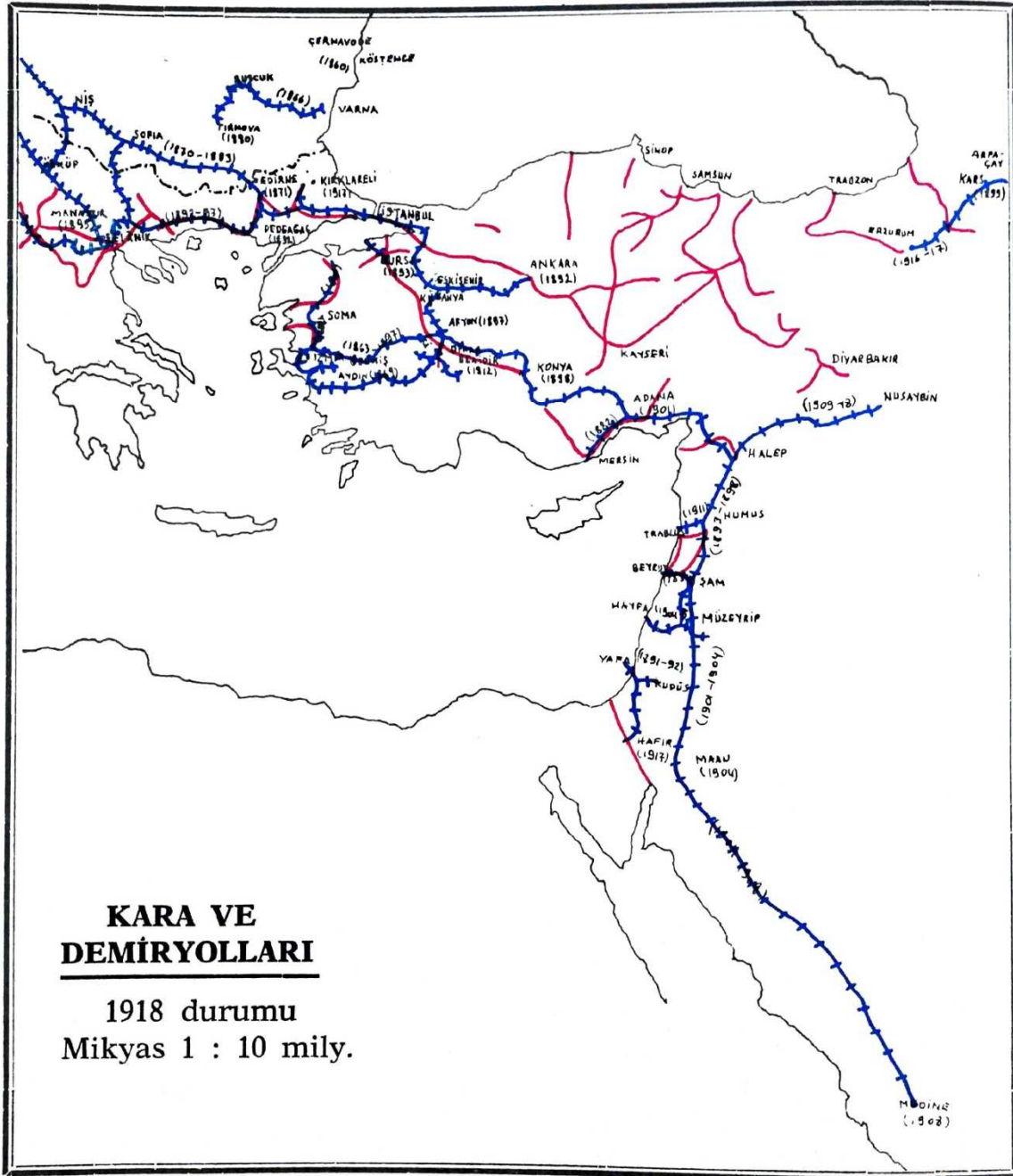
Yüzyıl Başları, (Yay. Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003, 80.)

Harita-2: Doğu Anadolu'da Rus İşgali 1914-1917

Kaynak: (Justin McCarthy, *Türkler ve Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, 201.)

Harita-3: 1918 Yılı Kara ve Demiryolları

Kaynak: (Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, 266.)

تالیسین و ایلیان

مکتوبات قلعه

موسم ۱۲۸۷
شماره ۶۸

راغب الله به طهر

خدمت
محرم شاه خاں دیباجاری موجود
در دفتر رها مدار و مکتوبات

روزنامه انجم مدنی

سابقاً ابریه و مسخار از اراده که میرزای قاجار به لایق وارد اولاً ۱۲۷۹ تاریخ و ۲۷۰۶ نوبت
خبر از این بابت در جلالیه جوار سردار میباید دیباجاری موجود در دفتر ملا و کتبه روز اولاً لایق کرده
بودیم اما در محکماتوی طرفی از دم کوزله و مسخار در طرفی از طرفی از قلمه تقسیم طب و اطفال امانی
اکتافیه کتب ۱۲۷۹ تاریخ و ۷۱۶۶ نوبت غیر از آنکه در این بابت در دفتر
نجد و کتبات اولی و از تقسیم مکتوبات در مسخار بودی و در اولی و اولی از روز مکتوبات
مدر اولی که ۱۲۷۹ تاریخ و ۷۱۶۶ نوبت

سلسله

موجود است که در تاریخ ۱۲۷۹ و ۷۱۶۶ نوبت در دفتر مکتوبات در مسخار بودی و در اولی و اولی از روز مکتوبات
مدر اولی که ۱۲۷۹ تاریخ و ۷۱۶۶ نوبت
مکتوبات در مسخار بودی و در اولی و اولی از روز مکتوبات
مدر اولی که ۱۲۷۹ تاریخ و ۷۱۶۶ نوبت

امام قریب

OSMANLI ARŞİVİ		
DH.MB.HPS		
89	47	6

جواباً و در ایلام با لایق محرماتک جانکی و اثر ملک ...

ممالك عثمانیه ده موجود حبسخانهلر ایچون داخلیه نظارته وریله جک معلومه داترسوال وره سیدر .

۸

ولایتک اسمی	تبلیس	قضانک اسمی	شرویه
لوانک اسمی	سمرق	حبسخانهک خصوصی براسی وارسه آنک اسمی	بیتدر
آسایه مخصوص حبسخانه واریدر .		۱۷۹۹ سنه کالغه تاجله ایلدنه اقبلا برضانه اشباج ایلدنه	
حکومتک مالیدر استیجارآمی استعمال اولتور		زکوره تهره صیغیه کلده ملادر	
۳۳۹ سنه کانون اولنک برنجی کونی موجود محبوسین عددی		ارکک	قادین
		۰	جماعاً
حبسخانهک مینی بولدیغی اراضینک محلنجه درجه امیری حکومت قوناقی داخلنده ویاخار جنده و حکومت داتر مسمی مشتملاتندن اولوب اولدیغی		صلوتمه رازره اتقان اولدیغی	
حبسخانهک مینی بولدیغی اراضینک مقدار ذراعی [بالمساحه ممکن اولدیغی حالدده تخمیناً]		تخمیناً ایلار سوره برین شطرح در	
حبسخانهک مینی بولدیغی اراضینک بهر ذراعنک قیمتی		بهرار سون له خریفه تخمیناً اولدیغی	
حبسخانهک احوال عمومیه سنه داتر تعریفات : یکیدن یا یلق انتضا ایدری تمیر ایله مطلوبه موافق رحاله افرای ممکنیدر تعریفات درجهسی ومطالعه مخصوصه		صیغیه ضیا و صغولده محروم الیه بوجالده نیرس صفا الصویه موافق ایلدنه صیغیه بکیده و صفظ الصویه موافق صونج انسی صیغیه مطالعه کورگند ۱۷۹۹ سنه	
		قرمه ایله موقوفی مایورد بولدنا نه شرویه حبسخانه عاشا آبوسطک و زکوره تصدیق کتک ۱۷۹۹ سنه شرویه کتک ۱۷۹۹ سنه	

محل مطبوعی

ÖZGEÇMİŞ

İlköğrenimini Zonguldak ve Diyarbakır, orta öğrenimini ve lisans eğitimini 1998-2002 yılları arasında Konya Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde tamamlamıştır. 2009-2014 yılları arasında Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisans ve 2015-2023 yılları arasında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde doktora eğitimini tamamlamıştır. 2011 yılından itibaren Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığındaki görevini sürdürmektedir.